

هیزی جوگرافیا

له سهدهی ۱۲دا

نووسینی: تیم مارشال (سالی ۲۰۲۲)

وهرگیرانی له ئالمانییهوه: نادر فهتھی (شوانه)

زستانی سالی ۲۰۲۵ی زاینی

www.rojhalat.de

www.bokan.de

سیاسهتی ئەمڕۆ و قهیرانهکانی داهاوو

ململانی نیودهولهتییه گهورهکانی سدهی بیست و یهکه م ئەمڕۆ له ئارادان. تیم مارشال به روونیهکی سهرنجراکیشهوه ئەو ده ناوچهیه دیاری دهکات که له داهاوویهکی نزیکدا نوینهرایهتی گهورهترین خاله سهرهکییهکانی ئەم قهیرانانه دهکهن. تیم مارشال ئەو هۆکاره جوگرافیانه روون دهکاتهوه که هانی گهورهبوونهوی ئەم قهیرانانه دهکات، کچی سووتهمهنی ململانیکان دابین دهکات و چ چارهسهریکی ئەگههه یی بۆ دیاری دهکریت. بۆ نمونه ئوسترالیا له زهريای هیمن به پپی کات رووبهرووی چینی زلهیزی شهرانگیز و فراوانخواز دهبیتهوه و یۆنانیش لهسه ناوچه دهولهمندهکانی سهراوه سروشتیهکانی دهريای ناوهراست لهگهه تورکیا دهکهوتیه ناکوکییهوه. شهپۆلیکی نوپی پهنابههرا له ناوچهی ساحلی قهیراناوییهوه پهنا بۆ ئوروپا دههه و پیشبرکی باشترین پیگه له بۆشایی ئاسمانیش زلهیزهکانی خستۆته دۆخی ئامادهبوونهوه.

نهخشهی جوگرافی، سیاسهتی نهمرو و قهیرانهکانی داهاتوو روون دهکهنهوه

نووسینی : تیم مارشال

وهرگیرانی له زمانی ئالمانییهوه

نادر فهتھی (شوانه)

زستانی سالی ۲۰۲۵ی زایینی

پپرست:

- پیش گوته: ۵
- بهشی یهك ۲۲
- ئوسترالیا ۲۲
- بهشی دوو ۸۰
- ئیران ۸۰
- بهشی سی ۱۴۴
- عه‌بهستانی سعودی ۱۴۴
- بهشی چوار ۲۰۸
- شانشینیی یه‌گرتوو (بریتانیا) ۲۰۸
- بهشی پینج ۲۷۲
- یونان ۲۷۲
- بهشی شه‌ش ۳۲۵
- تورکیا ۳۲۵

بیش گوته:

کەس گوی له کەس راناگریت، شته کان ده‌رژین،
ناوه‌راست ناتوانیت خوراگری بکات ... فرمیسک به
چاوه‌کانمدا دینه خواره‌وه، گوته‌ی راست به ده‌گمەن
ده‌گوتریت ...

له رۆژه‌ه‌لاتی ناوه‌راستدا قه‌لای ترسناکی ئێران و
دوژمنه‌که‌ی که عه‌ره‌بستانی سعودیه، له که‌نداوی فارس
رووبه‌رووی یه‌که‌تر ده‌بنه‌وه. له هیندوستان و زه‌ریای هیمن،
ئوسترالیا خۆی له نیوان دوو نه‌ته‌وه‌ی به‌هیزی سهرده‌می
ئیمه‌دا ده‌بینیته‌وه: ئەمریکا و چین. له ده‌ریای ناوه‌راست،
یۆنان و تورکیا له مملانییه‌کدا قفل کراون که میژوووه‌که‌ی
ده‌گه‌رپته‌وه بو سهرده‌می کۆن و ئەگه‌ری هه‌یه له هه‌ر
کاتی‌کدا کاره‌ساتیکی توندوتیژ سهره‌ه‌لبدات.

به‌خیریین بو بیسته‌کانی سده‌ی بیست و یه‌که‌م!
سهرده‌می شه‌ری سارد که تیدا ئەمریکا و یه‌کیتی سوڤیه‌ت
به‌سه‌ر جیهاندا زال بوون، به‌ پێ کات بوته‌ بیره‌وه‌ریه‌کی
کۆن. ئیمه‌ ده‌چینه‌ ناو سهرده‌میکی نوێ پکا‌به‌ری نیوان

زلهیژی گه‌وره‌ی جیاوازه‌وه، که تێیدا یاریزانی مه‌زنی به‌ ئەزموون، هه‌روه‌ها یاریزانه‌ بچووکه‌کان، به‌ هه‌موو توانایانه‌وه‌ بۆ به‌رجه‌سته‌کردنه‌وه‌ی خۆیان هه‌نگاو ده‌نینه‌وه. هه‌روه‌ها درامای ژیۆپۆلیتیکی له‌ ئێستاوه‌ له‌ ده‌روه‌ی زه‌ویش چالاکه‌، چونکه‌ ولاتی جو‌راوجۆر له‌ ده‌روه‌ی ئاتموسفی‌ری زه‌ویش ئیدی‌عی‌ی خاوه‌ندارییه‌تی‌ی خاکی مانگ و پلانی‌تی له‌ویش دوورتر ده‌که‌ن.

کاتی‌ک فه‌رمانی‌ک یان یاسایه‌ک که‌ پێده‌چیت بۆ چه‌ند نه‌وه‌یه‌ک دامه‌زرا‌بیت، ده‌ست به‌ له‌رزین ده‌کات، مرۆف به‌ هاسانی سه‌ری لێده‌شی‌وێت. به‌لام ئەمه‌ پێشتریش روویداوه‌، هه‌روه‌ک چۆن ئیستا رووده‌دات و له‌ داها‌تووشدا به‌رده‌وام دووپات ده‌بێته‌وه. ماوه‌یه‌که‌ هه‌میسان به‌ره‌و جیهانیکی "فره‌ جه‌مسهری" هه‌نگاو ده‌نێین. دوا‌ی شه‌ری جیهانی دووهم، سه‌رده‌میکی دوو جه‌مسهری سه‌ریه‌ئدا: سیستمیکی سه‌رمایه‌داری به‌ سه‌رۆکایه‌تی ئەمریکا له‌ لایه‌ک و سیسته‌می کۆمۆنیستی به‌ سه‌رکردایه‌تی ئیمپراتۆریه‌تی کۆنی رووسیا و چین له‌ لایه‌کی دیکه‌وه. به‌و پێییه‌ی پێوه‌ره‌ی کاتی له‌ کوی دابنریت، ئەم قۆناغه‌ می‌ژووویه‌ نزیکه‌ی په‌نجا تا هه‌شتا سالی خایاند. به‌ گوێره‌ی هه‌ندیک له‌ چاودێران، سالانی نه‌وه‌ده‌کان ده‌یه‌یه‌کی کورتي "یه‌ک جه‌مسهری"ی به‌خۆیه‌وه‌ بینی که‌ تێیدا ده‌سه‌لاتی ئەمریکا به‌ کرده‌وه‌ بی‌ رووبه‌روووه‌ستان مابۆوه. به‌لام ئیستا ئاشکرایه‌ که‌ ئیمه‌ به‌ره‌و دۆخیک ده‌گه‌رێینه‌وه‌ که‌ له‌ زۆریه‌ی می‌ژووی

مرؤفایہ تیدا وہک نۆرمیکی لئہاتبوو: کیپرکی نیوان ئیدیعی
جیاواز بۆ بە دەستەوہ گرتنی دەسەلات.

زەحمەتە بتوانین بە وردی دیاری بکەین گۆرانکارییە
نۆژەنکراوہ کہە دەستی پیکردووہ؛ ھیچ رووداویک
ناتوانریت دەستنیشان بکریت کہ بوویتە ھۆکار بۆ
گۆرانکاری. بەلام ھەندیک جار ساتیکی تایبەت ھەییە کہ
ھەست دەکەیت شتیک روودەدات و لەناکاوتەمی سیاسەتی
دەسەلات وەردە وردە ئاشکرا دەبیت. لە ئیوارەییەکی تەر لە
ھاویندا لە سالی ۱۹۹۹ لە شاری پریستینا "Pristina"،
پیتەختی وێرانکراوی کۆسۆفۆ، ئەزموونیکی لەو شپۆیەم
ھەبوو. پچرانی کۆماری فیدرالی یوگۆسلاقی لە سالی
۱۹۹۱دا، سالانیک شەر و خوینرشتنی لیکەوتبووہوہ. ئیستا
بۆردومانەکانی ناتۆ سربەکانی ناچار کردبوو کۆسۆفۆ
بەجیبھێلن و سەربازانی ھیزی کۆسۆفۆ "KFOR" ئامادە بوون
لە ئەلبانیا شوینیک داگیر بکەن. بەلام بە درێژایی رۆژ
دەنگۆی ئەوہ بڵاوبووہوہ کہ ستوونیکی تایبەتی سەربازی
رووسیا کہ لە بۆسنیا جیگیر بووہ، بۆ پاراستنی
بەرژوہەندییەکانی سربەکان نزیک دەبیتەوہ.

لەم سەردەمەدا رووسیا گەلیک ھەزار بوو، نائەمن و بی
متمانەبۆخۆ، واتە سیبەری پيشووی خۆی. دە سال بوو لە
رووی ناچارییەوہ دەبوو لە سنووری رۆژئاوای خۆییەوہ
سەیری پیشکەوتنی ناتۆ بکات، چونکہ نەتەوہکانی ئوروپای

پۆژەلات و حکومه‌ته هه‌لبژێردروه‌کانیان یه‌ک له‌دوای یه‌ک ده‌یانویست بچنه‌ ناو یه‌کیتی ئوروپا یان ناتۆوه. هه‌روه‌ها کاریگه‌ری پروسیا له‌سه‌ر ئەمریکای لاتین و پۆژەلاتی ناوه‌راستیش که‌م ببۆوه. به‌لام ئیستا له‌ سالی ۱۹۹۹دا، ویده‌چی مۆسکۆ بریارێکی یه‌کلایه‌نه‌ی سه‌باره‌ت به‌ زله‌یه‌کانی پۆژئاوا دا‌بیت – هه‌ر ئه‌وه‌نده‌ و زیاتر نا. ئه‌وه‌ش چونکه‌ - کۆسۆڤۆ هێلی سووری مۆسکۆ بوو. سه‌رۆک ییلتسین "Jelzin" فه‌رمانی به‌ سوپای پروسیا دا ده‌ستوه‌ردان و هێرش بکه‌ن، هه‌ندی‌ک که‌س له‌سه‌ر ئه‌و باوه‌رهن‌ فلادیمیر پوتین سیاسه‌توانی ناسیۆنالیستیش ده‌ستی له‌و کاره‌دا هه‌بووه.

من له‌ پرستی‌نا بووم کاتی‌ک ستوونی زریپۆشی پروسیا له‌ کاتژمێره‌کانی سه‌ره‌تای به‌یانیدا له‌ رینگای سه‌ره‌کیه‌وه‌ به‌ره‌و فرۆکه‌خانه‌که‌ ده‌هاتنه‌ خواره‌وه‌ و سی کاتژمێر پێشتر سه‌ربازانی "KFOR" ی ناتۆ گه‌یشتبوونه‌ شوینه‌که‌. دواتر بیستم سه‌رۆکی ئەمریکا کلینتۆن ته‌نیا له‌ رینگه‌ی راپۆرته‌که‌ی منه‌وه‌ که‌ "پروسه‌کان بۆ ناو شار خولار بوونه‌وه‌، و هاتنه‌وه‌ سه‌ر شانۆی جیهانی" (The Russians rolled into town, and back onto the world stage)، زانیاریان له‌سه‌ر پووداوه‌که‌ پێ گه‌یشتووه‌. دیاره‌ ئه‌مه‌ به‌ته‌واوی خه‌لاتی پولیتزه‌ر "Pulitzer"^۱ نه‌بوو، به‌لام وه‌ک یه‌که‌م نه‌خشه‌ی میژووی

^۱ خه‌لاتی پولیتزه‌ر خه‌لاتێکی به‌ناوبانگی ئەمریکیه‌ که‌ له‌ بواری مکانی رۆژنامه‌گه‌ری و ئه‌ده‌ب و موسیقا‌دا ده‌به‌خشرێت.

هاوچهرخ، خزمهتی به ئامانجه کهیان کرد. رووسه کان به روونی رایانگه یاندبوو که ده یانه ویت به شداری له رووداوه ژیۆپۆلیتیکیه گه وره کانی جیهان بکه و گۆرانکاریه ک له رهوتی میژوویدا پیکبێنن که ماوهیه کی زۆر بوو دژی ئهوان وه پیکه و تبوو. تا کۆتایی نه وه ده کان ویده چوو ئه مریکیه کان له جیهاندا یاریکه ری دژبه ریان نه مای و پۆژئاواش له سه رانسهری بواره کانداسه رکه و توو بووبن. به لام ئیستا ئیتر هێرشیکێ پیچه وانه دهستی پیکردبوو. رووسیا چیتر ئه وه ده سه لاته ترسنۆکه ی پێشوو نه مابوو، به لکوو هیزیک بوو له نیوان هیزه کانیتر و شه ری ده کرد بو ئه وه ی خۆی بسه لمینیت. ئه م هه لسوکه وه ته شی له گورجستان، ئۆکرانیا، سوریا و شوینه کانی دیکه پشتراست ده کریته وه.

دوای چوار سال له شاری که ربه لای عێراق بووم که پیرۆزترین شوینی شیعه کانه. سه دام حوسین له لایه ن هاوپه یمانییه که ی ئه مریکا و بریتانیا وه رووخینرابوو، به لام گواستنه وه ی راسته قینه ی ده سه لات هیشتا له ئارادا بوو. له سه رده می سه دامدا که خۆی سوننه بوو، زۆریک له پیرۆه سمه ئاینیه شیعه کان قه ده غه کرابوون، له وانه ش خۆلیدان به گشتی. ئیستا سه یری ئه وه م ده کرد که زیاتر له ملیۆنیک مروۆفی شیعه له سه رانسهری ولاته وه له رۆژنیکه گه رمی سووتینه ردا روویان له که ربه لا کردبوو. زۆربه یان به زنجیر و قامچی له پشتی خۆیان ده دا یان به چه قۆ هینده نیوچاوانیان رووشاندبوو توژی سه ر شه قامه کان وه ک

خوین سوور هه لگه رابوو. بو من روون بوو که ئیران، ولاتی شیعە له ویدیوی سنووری رۆژه لاتی، ئیستا بو دامه زرانندی حکومه تیکی شیعە ی بالاده ست له عیراق هه موو هه ولتیک ده دات، به مه ش پردیک بو هیزه شیعە کان له سوریا و لوبنان دروست ده کات و ده سه لاتی خو ی بو ده ریای ناوه راست درێژ ده کاته وه. له رووی ژبو پۆلیتیکیه وه ئەمه شتیکی حه تمی بوو. له بهر خو مه وه ده مگوت: "ئەمه وه ک چالاکیه کی ئایینی ده رده که ویت، به لام تا راده یه کی زوریش سیاسیه؛ ئەم کۆنه په رستییه تا ده گاته ده ریای ناوه راست شه پۆلی گه لیک به هیژ پیکدینیت. هاوسه نگی سیاسی گۆرانی به سه ردا هاتبوو و په ره سه ندنی ده سه لاتی تاران له ناوچه که دا رووبه رووی هه ژموونی ئەمریکا له رۆژه لاتی ناوه راست ببوو. که ره لا ته نیا پاشخانی ئەم گه شه سه ندنه بوو- و به داخه وه، به ره نگی سووری خوین نه خشینرابوو.

ئەمانه ته نیا چەند له و ساته وه خته سه ره کیانه بوون که یارمه تیده ر بوون بو سه ره له دانی ئەو جیهانه ئالۆزه ی ئەمرۆ تیدا ده ژین، که هیژنکی بیشومار له یارییه کی گه وره دا پیکداده درین، پال پیوه ده نرین و دژ به یه کتر و لایه نه کانیتر هان ده درین. به لام هه موو ئەمانه روانگه یه کم پیده به خشن که به ره و ئەو ئاراسته یه ده رۆن. دیاره ئەم وینه یه له دوای سالی ۲۰۱۰ زیاتر روون بوته وه، کاتیک رووداوه کانی میسر، لیبیا و سوریا ده ستیان به په ره سه ندن کرد. سه روک کۆماری میسر موباره ک که بو شار دنه وه ی پلانه کانی شانۆیه کی

توندوتیژی سەرشەقامی بەکارهێنابوو، له کۆدهتایهکی سەربازیدا ڕووخێنرا. له لیبیا رژیمی قەزافی ڕووخێنرا و کۆژرا و له سوریا سەرۆک ئەسەد تەنیا بە دوا هیزی خۆی توانی خۆی بە دەسەلاتەوه بەستیتەوه پیش ئەوهی ڕوس و ئێرانیهکان ڕزگاری بکەن. له هەر سی دۆخه کاندایه مریکیهکان به ڕوونی ئەوهیان خستەڕوو که هیچ ههولێک بۆ پاراستنی ئەو فرمانهروایانهی که دهیان ساڵه په یوه ندی سیاسی و بازگانییهکی باشیان له گه ئایندا بووه، نادهن. له ماوهی ههشت ساڵی سەرۆکایهتی باراک ئوباما، ئەمریکا بهره بهره له شانۆی نیودهوڵهتی کشایهوه و له ماوهی چوار ساڵی سەرۆک ترامپدا ئەم رهوته گه لێک خیراتر بۆوه. هاوکات ولاتانی دیکه وهک هیندوستان، چین و بهرازیل گه شه سەندنێ خیرای ئابووریان بهخۆوه بینی و بۆ ئەوهی ببنه زلهێزی نوێ جیهانی بهردهوام ههولیانداوه کاریگهری خۆیان له سەر سیاسهتی جیهان بهرز که نهوه.

ههرحهنده زۆر کهس ئەو راستیهیان بهدڵ نهبوو که ئەمریکا له قونای دواى شهرى جیهانی دووهمدا ڕۆلی "پۆلیسی جیهانی"ی گرتە ئەستۆ، بهلام ئەوهندهی لایهنی ئەرێنی ههیه، ئەوهندهش لایهنی نه رێتی له م ئەرکهدا ده بێریت. له کۆتاییدا مڕۆف ناتوانیت خۆی له وه بپارێزیت و تیبینی ئەوه نه کات که له نه بوونی پۆلیسیکی جیهانی لهو شیوهیهدا، زۆرێک له ولاتان و گروپی بهرزه وهندیخوازی جیاواز ههولدهن ناوچهکان بخه نه ژیر کۆنترۆله وه.

هەروەها تا ژمارەى لایەنە جیاوازه‌كان زیاتر بەشداریی لەو کارەدا بکەن، بەو رادەیه‌ش مەترسی ئەووە زیاتر دبیت کە سەقامگیری ناوچه‌كان زیانی زیاتریان پێ بگات.

ئیمپراتۆریەتەکانی جیهان بەردەوام لە حاڵی گەشه‌کردن و پرووختان. هاو‌پەیمانیه‌كان دروست دەکری و هەڵدەوه‌شینه‌وه. نەزمی ئوروپیی دوای شەڕەکانی ناپلیۆن نزیکەى شەست ساڵ بەردەوام بوو؛ "رایشی هەزار ساڵە" تەنیا کەمێک زیاتر لە دە ساڵ بەردەوام بوو. کەس نازانیت لە ساڵانی داها توودا هاوسەنگی هیز چەندە خیرا دەگۆردریت. بێ گومان زلهیژی ئابووری و ژێپۆلیتیکی دەمیننەوه و بەردەوام کاریگەرییه‌کی گەورەیان لەسەر سیاسەتی جیهانی دەپێ: ئەمریکا و چین، رۆوسیا، یەکیتی ئوروپا بە نەتەوه جیاوازه زۆره‌که‌یه‌وه هەروەها هیندوستان کە لە رووی ئابوورییه‌وه بەردەوام پەره دەستینیت. بەلام گەلانی بچووکتیش هاتوونەتە ناو گۆرەپانی ئەم یارییه جیهانییه‌وه. هاو‌پەیمانیه‌كان بەشیکن لە ژێپۆله‌تیک و رینگ لەبەر ئەوه‌ی لە ئیستادا نەزمی جیهانی لە گۆراندایه، زلهیژه‌كان پێویستیان بە دەوله‌تی بچووکتەر له تەنیشت خۆیان هه‌یه و به پێچه‌وانه‌شه‌وه. ولاتانی وه‌ک تورکیا، سعودیه و شانشین یه‌گرتوو (بریتانیا) ده‌توانن له رینگه‌ی ئەم چه‌شنه هاو‌پەیمانیه‌وه پێگه‌ی خۆیان بۆ دەسه‌لات له داها توودا

جیگیر بکن. له مەڕۆدا هێشتا کالیدۆسکۆپ^۲ هە که له حالی
له رزین و گۆراندایه و هێشتا رینگایان بهو بهرده شووشه ییه
رهنگاوه رنگه زۆرانه نه داوه پشووییه ک بدەن.

به لām به تهواوی ئه گه ری ئه وه هه یه که تا کۆتای ئه م
سه ده یه جارێکی دیکه خۆمان له جیهانیکی دوو جه مسهریدا
بینینه وه، به لām ئه مجاره یان له نیوان چین و ئه مریکا دا. ئه م
جیهانه ئیتر وه ک جیهانی پێشوو نابیت، ههروه ها نابیته
هۆی "شه ری سارد" ی پێشوو، به لām وه ک وه سفیکی زۆر
کورتکراوه بۆ ئه وه ی بزاین به ره و چی ده رۆین، چه مکی "دوو
جه مسه ری" و "شه ری سارد" ره نگه به سوود بن.

به لām له م چاپه نوێیه ژۆپۆلیتیکییه دا چه مکی "رۆژئاوا یی"
ئیتر به سه ره جووه. ئه مجاره یان کیترکی له نیوان
هاوپه یمانیه کی نافه رمی دیموکراسیه پیشه سازییه کان به
سه رۆکایه تی ئه مریکا و هاوپه یمانیه کی گه لیک له رزۆکی
ده وه له ته پاوانخوازه کان ده بیت که له لایه ن چینه وه ده ستیان
به سه ردا گیراوه. به هه لکه وه ت نه بوو له هاوینی ۲۰۲۱ که
شانشین یه گگرتوو (ئینگلیز) میوانداری لوتکه ی گروپی
حه وتی کرد، حکومه تی بریتانیا ته نانه ت بانگه یشتی کۆریای
باشوور، هیندوستان و ئوسترالیا شی بۆ به شداری کردنیان له و
کۆبوونه وه یه دا کرد. ئه م " ۱۰ وڵاته دیموکراسیانه " له سه دا

^۲ کالیدۆسکۆپ یارییه که به ره رنگدانم وه ی رنگی جیاواز نمخشی سه رنجراکیش و به ره دوام گۆراو دروست
ده مکات.

٨٥ى دانىشتوانى و لاتانى دىموكراسى پيشكهوتوو پيكدههين. بانگهيشتمانه كان به شيويه كى بى كيشه له گه ل دوكتورى بايدن "Biden" كه ورده ورده ئاشكرا ده بوو، گه لىك و چوونيان هه بوو. دوكتورى نىك كه به ئامانجى بوژاندنه وهى دىموكراسى و دامه زاندى هيز يا خود پىنگهيه كى جيهانى بو ده ستپيشخه رى "پشتينه و ريگا"ى چين، واته "ريگى ئاوريشمى نوئ" داريزراوه.

له سالى ٢٠١٥ كتيبيكم نووسى به ناوى (هیزی جوگرافيا) [ئه م كتيبه م وه رگپراوه ته سه ر زمانى كوردى، شوانه]، و هه وئى ئه وه م داوه نيشان بده م چلۆن سياهه تى جيهانى و ئه و بژاردانه ي له به رده ستى گه لان و سه ركرده كانى اندايه به پي بارودۆخى جوگرافى ديارى ده كرين. له تايبه تمه ندى ژيوپوليتيكيه كانى اندا روه سىا، چين، ئوروپا، ئه مريكا، رۆژه لاقى ناوه راست، ئه فرىقا، هيندوستان، پاكستان، ژاپۆن، كوریا، ئه مريكا لاتين و جه مسه رى باكوورم تاوتوى كردوو. به و كاره ويستم خۆم له سه ر گه وره ترين ياريزانان و بلۆكه ژيوپوليتيكيه گه وره كان و ناوچه كاندا چر كه مه وه بو ئه وه تيروانينى كى گشتى جيهانى پيشكه ش به خوينه ر بكه م. به لام ميژوو كه به رده وامه. ئه مريكا وه ك تاكه و لاتىك ده مينتته وه كه تواناي پيشبينى كردنى هیزی سه ربازى هه يه له هه ردوو زه رىاى ئه تلّه س و زه رىاى هيمندا، هيشتا هيمالايا هيندوستان له چين جيا ده كاته وه و خالى لاوازى روه سىاش وه ك ده شتى باكوورى ئوروپا به رده وام ماوه ته وه. له گه ل

ئەوھشدا، مەترسی ژیۆپۆلیتیکی نوی رۆژانە، بەردەوام سەرھەلەدەدن. ئەکتەری نوێش شاھینی سەرنجی ئیمەن چونکە لەوانە یە داھاتوومان بۆ دیاری بکەن.

ئەم کتیبەش وەک کتیبی یەکەم، بۆ وەسفکردنی راستەقینە ی سیاسی تیشک دەخاتە سەر شاخ و پووبار، دەریا، رینگوبان، پرد، فرۆکەخانە و ھێلی ئاسن. جوگرافیا فاکتەری چارەنووسسازە چونکە دیاری دەکات مەرووف دەتوانیت چی بەدەست بەینیت و چی نا. بە ئی سیاسەتوانان گرنگن، بەلام جوگرافیا لەوانیش گرنگترە. ئەو بریارانە ی مەرووف دەیدەن، ناتوانیت بە تەواوی لە ژینگە ی ژیۆفیزیکی جیا بکەیت، نە ئیستا و نە لە داھاتووشدا. خالی دەستپێکی وڵاتیک ھەمیشە بە ھەئسەنگاندن لە گەل دراوسێکانی، پێرەوی دەریایی، سامانە سروشتییەکان و سەرچاوەکانی دیکە، دۆخی راستەقینە ی خۆیەتی. ئایا لە لیواری زەریای ئەتلەس لە دوورگە یەک دەژیت کە بایە کە ی گەلیک توندی ھە یە؟ کەواتە دەبێ فیڕ بیت چلۆن ھەئسوکەوت لە گەل شەپۆل و بای تونددا بکەیت. ئایا لە وڵاتیک دەژیت کە خۆر بە درێژایی سالی تێیدا دەدرەوشیتەووە؟ پاشان دەبێ بزانی ت کە فۆتوفۆلتایک "Fotovoltaik"^۳ و ویستگە ی وزە ی خۆر رینگە ی پێشکەوتووی داھاتوون. ئایا لە ناوچە یەک دەژیت

^۳ فۆتوفۆلتایک تیکنیکی گۆرینی راستەمخۆی تیشکی خۆرە بۆ وزە ی کارمبایی.

که زهوییه که ی کۆبالت "Kobalt" ی ههیه؟ ئهوه دهتوانییت ههه نیهمهتیک بیت- و ههه نهفرهتیک.

ههندیک کهس ههه وهک پێشووش ههیشتا به گومانهوه سهیری بیرکردنهوهی ژیۆپۆلیتیکی دهکهه، چونکه به شیوهی دیترمینیستی "deterministisch" دهنوینییت. ههندیکی دیکه بانگهشهی ئهوه دهکهه که ههسارهکه مان جارێکیتر تهخت بووتهوه، جیهانیکی تهخته، چونکه پهیههندی و مامهلهی دارایی له بۆشایی مهجازیدا مهوداکان تیدهپهینیییت و شاخ و دهریاکان له بهر چاوانگرییت. بهلام ئهه جیهانه "تهخته" تهنیا بۆ ئهه بهشهی دانیشتوانی جیهان بوونی ههیه که بۆ قیدیۆ کۆنفرانس کۆدهبنهوه یان سواری فرۆکه دهبن بۆ ئهوهی له قوربهیه کی دیکه وتاریک پێشکهش بکهه. زۆرینهی هههه زۆری ههشت ملیارد مرۆفی ههسارهکه ئهزموونییکی تهواو جیاوازیان ههیه. ههیشتا جووتیارانی میسر پیوستیان به ئاوی شاخهکانی ئهتیوپیا ههیه و شاخ و دۆلهکانی باکووری ئاتین ههیشتا ریگری له بازگانیه کهی له گهه باقی یهکیتی ئوروپا دهکهه. مهرج نییه جوگرافیا فاکتهری چارهنووسی ئیمههی مرۆف بیت - به دنیاییهوه مرۆف لهو پروهوه ههندیک ئازادیان ههیه- بهلام رۆلێکی گهلیک گرنگ دهگیریت.

⁴ سیستهمیکه که پێشبینی ریزباندییکی ناوازی حالتهکان دهکات له ههموو بارودۆخیکدا.

ژماریکی زۆر هوکار ههن که ئالوگۆرمان بو دهیهیه کی نادیار و به قوولی دابهشکراو بو دیاری دهکهن و کاریگهریان دهبیت: جیهانی گلوبالی و دژه گلوبالی، کرۆنا "Covid-19"، تیکنهلوژیای نوی، گۆرانی کهشوههوا، و پرسهکانی دیکه کاریگهری گهلیک زۆریان ههیه؛ ههمووشیان لهم کتیبهدا باس دهکرین. لیکۆئینهوه له ههنديک له رووداو و مملانیکانی سدهی بیست و یهکه م دیتته بهر باس که دهتوانیت له جیهانیکی فره جهمسهریدا لیکهوتهی دوور مهودای ههبیت.

بو نموونه رژیمی مهلاکانی ئێران میژووی داهاتووی رۆژهلاتی ناوهراست له قالب دهدهن. دهولهتیکی ناپاک و یاخی به کارنامهی ئەتۆمییهوه، که لهسهر بنهماي پاراستنی "کوریدۆر یان رپهوی شيعه" بو دهريای ناوهراست له رینگهی بهغدا، ديمهشق و بهیروتهوه دامهزراندراوه و کاریگهريیه کهی نهريینی لهرادهبهدهری لهسهر رۆژهلاتی ناوین دهبیت. رکا بهره ناوچهییه کهی سعودیه لهسهر نهوت و زیخ بنیات نراوه و بهردهوام بو پشتیوانی له خوی پشتی به ئەمريکاوه بهستوو. بهلام پيوستیی نهوتی ئەمريکا به ولاتانی کهنداو له گهڵ بهره مهتانی وزهی ناوهوی نهوتی خوی، له کهمبوونه وهدايه، ههروهها بهرژه وهنديیه کانی بو رۆژهلاتی ناوهراست بهره بهره که مدهبیتتهوه.

له شوینه كانیتر له داها توویه کی نیزی کدا ئاوی شیرین ناکوکی دروست ده کات. ئەتیوپیا وه ک "بورجی ئاوی ئەفریقا"، بەرژه وهندییه کی یه کلاکه ره وهی ههیه به سه ر دراوسێکانیدا، به تاییه تی میسر. ئەمه یه کیکه له گرنگترین گۆره پانه کان بو شه ری ئاوی ئەگه ری و لاتان له م سه ده یه دا. هاوکاتیش ده توانی ت لیره دا هیزی تیکنۆلۆژیا چاودیری بکری ت، چونکه ئەتیوپیا ئاوه که به کارده هینی ت بو به ره مه پینانی کاره با، که مه به ست لێی با شترکردنی دوخ و چاره نووسی نه ته وه کانی خۆیه تی.

له ناوچه گه وه کانی ئەفریقا، وه ک که نارئاوه کان، دارستانه کانی لیواری باشووری سارا، ئەم بژارده یه به رده ست نییه. ئەم هه ری مه به هۆی شه ر و توندوتیژی وه له ت و کوت کراوه. دابه شبوونی جوگرافی و کولتووری کۆنیش له خۆده گری ت، هه ر بۆیه ش ئەلقاعیده و ده وله تی ئیسلامی توانیان بێ به ره به ست لیره دا بیر و باوه ری خۆیان بلاوکه نه وه. مروڤی هه لاتوو له شه ر و له یاسای توندوتیژی ئیسلامیستی زنده رۆ وه ک په نابهر به رده وام هه وڵی گه یشتن به ئوروپا ده دن و ئەوه ی به کاره سات و قهیرانیکی مروڤی گه وه داده نری ت، ده کری ت له داها توودا خراپتری ش بیته وه.

ولاتی یۆنان وه ک ده روازه یه ک بو ئوروپا یه کیکه له و ولاتانه ی که له پێش هه موو ئەوانی تر دا هه ست به کاریگه ری هه ر شه پۆلیکی نوڤی کۆچبه ران ده کات. به بێ ئەوه ش

کەوتۆتە یەکیک له شوینە گەرمەکانی ژییۆپۆلیتیکی سالانی داھاتوو: پۆژھەڵاتی دەریای ناوھەراست. جگە لەوھەش، کێلگە گازییە تازە دۆزراوەکانی دەریای ئیجە، ئەندامی یەکییتی ئوروپا واتە یۆنانیان ھیناوەتە مەملانێ لەگەڵ تورکیە کە بە یپی کات شەپانگیزی زیاتر لە نیوانیاندا گەشە دەکات. بەلام ماسولکەکانی ئەنقەرە تەنیا لە پۆژھەڵاتی دەریای ناوھەراستدا سنوورداری نییە. تەماحەکانی تورکیا زۆر فراوانترن. نەک ھەر ئەجیندای عوسمانی نوێ کە لە رابردووی ئیمپراتۆری خۆیەو سەرچاوە دەگریت، بەلکوو شوینی ھەلکەوتەیی لە گۆرھەپانی پۆژھەڵات و پۆژئاواشدا، ئەم قەناعەتەیی لە سیاسەتوانانی ئەنقەرەدا پیک ھیناوە کە خواست و تاملەرزۆیی گۆرینی تورکیا بۆ زلھێزێکی جیھانی بە گونجاو داہینن.

نەتەوہیەکی دیکە کە ئیمپراتۆریەتەکەیی تا رادەییەکی زۆر لەدەستچوو، لە کۆمەڵیک دوورگەیی بەستوو لە کۆتایی پۆژئاوای دەشتی ئوروپا ھەلکەوتوو. "شانشین یەگرتوو" واتە بریتانیا کە لەمڕۆدا بەدوای رۆلێکی نویدا دەگەریت. لە دوای بریگزیت "Brexit" ھو، بوو تە زلھێزێکی ناوھەراستی ئوروپا و لە سەرانسەری جیھاندا بەدوای ھاوپیەمانی سیاسی و ئابووریدا دەگەریت. ئەو رووبەر و رووھەستانەیی رووبەر و رووھەستانەیی دەبیتەو نەک ھەر لە دەروە، بەلکوو لە ناویشەو گۆشاری بۆ دینن. لە بریتانیا

یه کیک لهو پرسانهی که ده بیت قسهی لهسه ر بکریت،
پرسی سکوتله ندیکي سه ربه خویه.

ههروه ها ئیسپانیا که یه کیکه له دهوله ته کونه کانی
ئوروپا، هه ره شهی هه لوه شانده وهی لهسه ره. یه کیتی
ئوروپا ناتوانیت پشتگیری له هه وله کانی کاتالونیا بو
سه ربه خوئی بکات؛ به لام ره تکرده وهی دهوله تیکی نوئی
ئه گه رپی ده توانیت ده رگا به رووی کاریگه رپی رووسیا یان چین
بکاته وه. ململانیکانی ناوخوی ئیسپانیا به ته واوی و به روونی
نیشانی ده دن که هه ندیک له دهوله ته نه ته وه ییه کان و
هاوپه یمانیه سه روو نه ته وه ییه کان له سه دهی بیست و
یه که مدا چه نده لاواز بوون.

به لام ره نگه سه رنجرا کیشترین پیشکه وتی ئیستای ئیمه
ئه وه بیت که ململانئی ده سه لاتی ژبو پۆلیتیکي له مرودا له
کووت و به نده زه مینیه کانیا ن پرگاریان ده بیت و تامه زرۆپی و
چالاکیه کانیا ن زیاتر ئاراسته ی بو شاپی ئاسمان ده کرین. کئی
خاوه نی فه زای ده ورو به رمانه؟ چون ده بیت ئه م نا کوکیانیه
چاره سه ر بکه یین؟ ره نگه هه رگیز سنوورئیکي کو تابی نه بیت،
به لام فه زا له ئیستاهه زور نزیک بوته وه و سنووره کانیش
مه یلیان به ره و بی یاسای و هه ل سوکه وتی ئا کارکتیوی ده روات.
له ده ره وهی به رزاییه کی دیاریکراو، ئیتر هیچ سه ره ره ئیکي خاک
بوونی نییه. ئه گه ر هیزیک ئه م بیره ی بکه ویتته سه ریه وه که
مانگیکي ده سترکد به چه کی له یزه ره وه راسته وخو له

سهرووی ولاته که ته وه دامه زرنیت، ئەوا هیچ په نا و ده رته تانیکی یاسایت نابیت بو به رگریکردن له خۆت. له مرۆدا پیشبرکییه ک بو بالادهستی له بۆشایی ئاسماندا دهستی پیکردوو، که ته نانهت کۆمپانیا تایبه ته کانیش به شداری تیدا ده کهن. پیشبرکییه کی چه کداری مه ترسیدار له ئارادایه، که ته نیا کاتیک ده توانین بیوهستینین که له هه له کانی رابردوو فیڕین و تیبگهین چلۆن له سووده زۆره کانی هاوکاری نیوده وله تی که لک وه رگرین.

به لام پیش داگیرکردنی بۆشایی با چیرۆکه که مان له سه ر قورنه یه ک، لێره له سه ر زهوی دهست پێ بکهین، که بو چه نندین سه ده گو شه گیر و نه ناسراو ماوه ته وه و ئیستا له نا کاو خۆی له نیوان چین و ئەمریکا دا به شیوه یه ک ده بینیته وه که دۆخی داها تووی ناوچه ی هیندوستان – پاسیفیک (ناوچه ی زهریای هیمن) وه ک یاریزانیکی یه کلا که ره وه له قالب ده دات: "ئوسرالیا".

بهشی یهک

ئوسترالیا

دۆن باردمان "Don Bradman" یاریزانی ئوسترالی له روانگه و کۆنتیکستی وهرزشیهوه دهلیت: ئیوه دهبیت توند و قایم بن. لهسهرزهوی لییان بدن و ههناسهیان لی بپرن!

پیشتر ئوسترالیا که وتبووه کوټای جیهانه وه، دواتر بوو به شتیکی مهزن و له روانگه ی گه وره بوونه وهی ئابووری و هه نارده کردنی سه رچاوه سروشتیه کان گرنگایه تی پیدرا. له مرؤشدا ئوسترالیا ناوبانگینکی به رزی نیوده و له تی هه یه، جا چ وه ک یاریزانینکی سیاسی، شوینینکی گه شتیارپی، هاوبه شی ئابووری، یان له ریگه ی ئاماده بوونی میدیای جیهانییه وه. ئه وه چۆن روویدا؟ ناوچه ی "down under" دوورگه یه که، به لّام دوورگه یه ک که له هه چکام له دوورگه کانیترا ناچیت. دوورگه ی ئوسترالیا ناوچه یه کی گه لیک به ربلاوه، ئه وه نده پان و به رینه که به قورنه یه ک داده نریت. دارستانی باراناوی و گهرم، بیابانی سووتینه ر، ساقانای به ربلاو و شاخه کانی به فرگرتووی ناوچه یه کی تایبه ت پیکدینن. گه شتیک له بریسبان "Brisbane" له رۆژه لاته وه بو پیرس "Perth" له رۆژئاوا ته نیا یه ک ولّات ده بریت، به لّام مه وداکه به درینای ئه و مه ودایه یه که له لهنده نه وه بو به یروت ده روات (گه شتیک که به فره نسا، بلژیک، ئالمانیا، نه مسا، هه نگاریا، سرییا، بولگاریا، تورکیا و سواریا تپه ر ده بیت).

ئه و راستیه ی که ئوسترالیا له کوټای جیهاندا یه، له وه دا ده رده که ویت له نیوان بریسبان "Brisbane" و ئه مریکا زه ریای "هیمن" ه که دریناییه که ی ۱۱ هه زار و ۵۰۰ کیلۆمتره، و ۱۳ هه زار کیلۆمتر له ولّاتی شیلییه وه دووره. له پیرس "Perth" وه له سه ر ئوقیانووسی هیندی تا ئه فریقا، ۸ هه زار کیلۆمتر مه ودایه تی. دراوسی ئوسترالیا، نیوزله ندا

"Neuseeland"، دوو هەزار کیلۆمتر لێیەووە دوورە، بۆ پەڕینەووە لە ئەنتاریکتیس "Antarktis" دەبێ پینج هەزار کیلۆمتر ئاو و سەھۆڵ تێپەر کەیت. تەنیا کاتیک سەیری باکوور دەکەیت، هەست بە پینگەى ژیۆپۆلیتیکی ئوسترالیا دەکەیت؛ هەورەھا دەبینیت: دیموکراسییەکی پێشکەوتوو و پوژناوای، هەورەھا خاکیکی فراوانی هەیه کە راستەوخۆ لە باشووری بەھیزترین دیکتاتۆریەتی جیھان لە رووی ئابووری و سەربازییەووە جیی گرتووہ: "چین". بە کۆکردنەووی هەموو ئەم زانیارییانە، وینەیه ک بە ناوی ئوسترالیا وە ک دەولەتییکی نەتەوہپی/قورنەیه کی بەرفراوان لە ناوہراستی زەریای هیندی و ئوقیانووسی هیمن دەردەکەویت – هیزی ئابووری سەدەى بیست و یە کەم.

میژووہ کەى بە دیپۆرتکردنەووی بەندکراوہ کانیاں لە لایەن ئینگلیزەکانەووە لە سەدەى ۱۸ دەست پیدەکات. ئەوان دەیانویست لە ولات دەریانکەن و ئیتر هیچ پەيوەندییەکیان پێیانەووە نەبیت. شوینییکی باشتر لە کۆتایی جیھان هەبوو، کە هەرگیز نەتوانن لێیەووە بگەرینەووە؟ شوینە کە قفلی لیدرابوو، کلیلە کەش کەوتبووہ ناو زەریاوہ. پاشان ئەم جیھانە دوورە دەستی بە گۆرانکاری کرد، وردە وردە پەنجەرەى زیندانی جوگرافی کرانەووە و ئوسترالیا هاتە ناو گۆرەپانی جیھانییەووە - هەرچەندە گەشتییکی دوور و درێژ و دۆزەخییش بوو.

گوتەى سەرەتای ئەم بابەتە ئاماژەیه بۆ وەرزشی نیشتمانی کریکیت "Kriкет"، بەلام قسەکانی دۆن برادمان رەگبێکی قوونى له رۆحی ئوسترالیا دا کوتاوه، که جوگرافیای ولاتەکەى له قالب داوه. وینەى باوی رۆحی خۆراگری، یە کسانخوازی، راستگۆی و هۆشیارانەى ئوسترالیه کان رەنگە کلیشهیه ک بێت، بەلام بە دنیاییه وه رەنگدانە وهى راستەقینهیه. ئەم رۆحه له ولاتیکی بەرفراوان و گەرم و سووتینەر وه سەرچاوه دەگریت، که تا رادهیه کی زۆر نهیتوانیوه خۆی نیشته جی بکات. به وهۆیهى کۆمه لگهیه کی مۆدیرن و گه شه سه ندوو لیه وه گه شه ی کردوو، سەرەتا له وانیه تاک کولتورپی بوو بێت بەلام ئیستا شوینی له نیو فره کولتوریتینه کانى جیهاندايه. ئەمرو ئوسترالیا به دەوری هاوسێکانیدا ده گەریت و له خۆی ده پرسیت ده بێت چ رۆلێک بگێریت و له سه رووی هه مووشیا نه وه له گه ل کیدا ئەم رۆله بگێریت.

کاتیک باس له سیاسەتی دەرەوه و بەرگری ولاتیک ده کریت، پرسیاره که ئەوه نییه ولاتیک دهیه ویت چی بکات، به لکوو ئەوهیه که توانای چی ههیه؛ ههروه ها ئەوهش زۆر جار به یارمه تی دۆخی جوگرافیاییه وه دیاری ده کریت. شوین و قه باره ی ئوسترالیا هاوکات هه م به هیزی و هه م لاوازی ئەو ولاته پیکدینیت. له داگیرکاری ده یارێزیت به لام هاوکاتیش رێگری له گه شه کردنی ده کات. پێویستیان به بازگانییه کی زۆر دوور و درێژ ههیه، که بۆ یارمه تیدانی ئەو

کاره هەمیسان پئویستییان به هیزی دەریایی به هیز دەبیت بۆ ئەوهی رینگ دەریاییه کان به کراوهی بهیلنهوه. ههروهها ئەوانه ئوسترالیا له گرنگترین هاوپهیمانه جیهانییه کانی بۆ بهش دهکات.

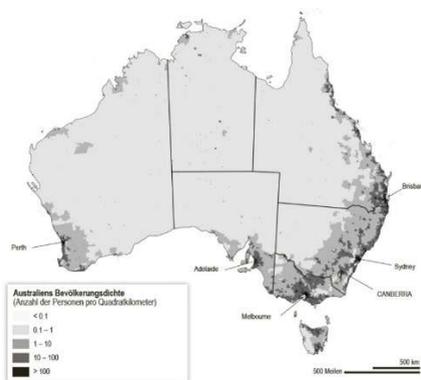
ئوسترالیا نزیکه ی ۳۵ ملیۆن سال له مه و بهر بووه دوورگه یه ک کاتیک له ئەنتارکتیس "Antarktis" جیا بووه و به نهرمی به رهو باکوور وه پیکهوت. له ئیستادا له پیرهوی ئەندوه نیژیا دایه، به لام پئویست ناکات دانیشتوانی ههردوو ولات زۆر نیگه ران بن له م باره یه وه، به و پیهی ئەو خیراییه ی که به رهو یه کتر ده رۆن ته نیا ههوت سانتیمه تره له سالتیکدا، ئەمهش چه ند سه د ملیۆن سال کاتیان پیده دات بۆ ئەوهی خۆیان بۆ پیکدادانه که ئاماده بکه ن.

ئوسترالیا ۷ ملیۆن و ۷۰۰ ههزار کیلۆمتری چوارگۆشه ده گرتیه وه و به مهش ده بیه شه شه م ولاتی گه وره ی جیهان. رووبه ره که ی به پله ی یه که م دابه شکراوه به سه ر شه ش ویلایه تدا، گه وره ترینیان ئوسترالیای رۆژئاوایه که نزیکه ی یه ک له سه ر سیی قورنه که پیکده هی نیت و گه وره تره له هه موو ئوروو پای رۆژئاوا به یه که وه. ویلایه ته کانی به گه وره ی قه باره بریتین له کوینزلاند "Queensland" ئوسترالیای باشوور "South Australia"، نیو ساوس ویلز "New South Wales"، فیکتوریا "Victoria" و دوورگه ی تاسمانیا "Tasmanien". ههروهها چه ندين خاکی دیکه شی هه ن، خاکی

باکوور و خاکی پییتهختی ئوسترالیا گهورهترین، بهلام دوورگهکانی کوکوس "Kokos" و دوورگهی کریسمهسیش دهگریتهوه. ژیان له ئوسترالیا پره له رووبهرووووهستان. له ماوهی دواى جیابوونوهه له ئەنتارکتیس و پیش هاتنی مروّف بو سهر ئەم دورگهیه نزیکهی ۶۰ ههزار سال لهمهوبهر، سروشت دهرفهتیکی زوری ههبوو بو گهشهکردن. به لهبهرچاوگرتنی ئەوهی زوریک لهو ئاژهلانهی له ئەنجامدا لهوی گهشهیان ساندووه، گاز دهگرن، پیوه دهدهن، یان ژههراوین، جیگهی سهرسورمانه مروّف له ماوهی ۳۰ ههزار سالدا بهسهر تهواوی قورنهکهدا بلابوونوتهوه.

مروّف به زحمهت دهتوانیت له زهوی گهلیک ئالوز و کهشوههواى تایبته بهوی خوئی دوور بخاتهوه. زوربهی دیمهنه سروشتیهکان له دهشتی تهخت و بهرفراوان پیکهاتوون و تهنیا لهسهدا ۶ یان له ۶۰۰ مهتر له ئاستی دهریاوه بهرزترن. جیاوازی پلهی گهرما و جیاوازی توپوگرافی له بیابانهکانوهه تا دارستانه باراناوییه گهرمهکان و شاخه بهفراوییهکان، گهلیک گهورهیه. بهلام گهورهترین بهش پیکدیت لهو ناوچهیهی که پیتی دهوتریت ئاوتباک "Outback" که نزیکهی لهسهدا ۷۰ ئوسترالیا دهگریته خو و تارادهیهکی زور شوینی نیشتهجیبوون بو مروّف نییه. دهشت و بیابانه بهرفراوانهکانی ناوهوهی ناوچهکه که له هاویندا پلهی گهرمی دهگاته ۳۸، به مهودایهکی زور ناوچهکه لهخو دهگرن. مروّف بهزهحمهت دهتوانیت ئاو و سیبهر

بدوزیتهوه، کهسیش یارمهتیدهرت نابې ئه گهر کیشهیهکت بو پپیش بیت. له سالی ۱۸۴۸ ههولیک بو بهزاندنی تهواوی قورپه که له رۆژهلاتهوه بو رۆژئاوا ههرهسی هیئا. لودویگ لایشهاردت "Ludwig Leichhardt"، ی خه لکی براندنیبرگ "Brandenburg" سه رکردهی ئه م گه شته، حهوت پیاو که دوویان مروقی رهسه نی ناوچه که بوون، په نجاگا، بیست کهر و ئامیره کانی شاخی له گه ئدا بوو، له کاتی ههولندانیا ن بو گه یشتن به پیرس "Perth" له بریسان "Brisbane" هوه، زور به سادهی ریگیان لی ون بوو. ناوچهی ئاوتباکی مهزن چه نیدن نهیئی له خوده گریت، له نیویاندا چاره نووسی لودویگ لایشهاردت. گهران به دوایاندا تا ئه مروش به رده وامه.

ناوهوی ئوسترالیا تا رادهیه کی زور شوینی ژیان نییه؛ زۆریه ی دانیشتوانی ئوسترالیا له لیواری دهوری ولاته که به دریزیای که ناره کانی باشووری رۆژهلات ده ژین.

بۆ ھزاران سالہ کہ شوههوا و دیمه نی سروشتی دیاری ده کات، مانهوهی بونوههوان له کوندا گونجاوه. له کاتیکدا مروقی رهسهن بهردهوام له ناوخوی ناوچه کانیندا گهشتی کۆچه رپی نه ریتیپان به رتیه بردووه، دانیشتوانی ئوروپی زۆربه یان له که نارئاوی ولاته کانین کۆبوونه وه. پشتینه یه کی شوینی جیگیروون به شیوهی مانگیکی نیوه (هیلال) به دریزی که ناره کانی رۆژه لات له رینگه بریسبان "Brisbane"، سیدنی "Sydney"، کانیرا "Canberra" و میلبورن "Melbourne" تا ئه دلاید "Adelaide" له که ناره کانی باشوور پیکهاتووه. له سهرووی رینگا کانی که نار ده ریا و هیلی ئاسن، ناوچه کانی دهرهوهی شار و شارۆچکه بۆ ناوخوی ولات دریز ده بنه وه. پانیان زورجار ده گاته ۳۲۰ کیلومتر پیش ئه وهی به سهر شاخه کاندای بۆ ناوچه دووره کان به رنه وه. له که ناری رۆژئاوی به رامبه ریدای، پیرس و له که ناری باکووریشدا داروین هه لکه وتووه، به لام لیره شدا شوینی نیشته جیبوونه کان زیاتر به که نارئاوه کانه وه ده لکین. وا دیاره ئه وره وته هه روا ده مینیتته وه.

توماس گریفیت تایلور "Thomas Griffith Taylor"، یه که مین مامۆستای جوگرافیا له زانکۆی سیدنی، سه د سال له مه و بهر کاتیک رایگه یاند که ژماره ی دانیشتوانی ئوسترالیا تا سالی ۲۰۰۰ به شیوه یه کی بهرچاو له ۲۰ ملیون تیپه ر نابیت، توره ی زوری به دوا ی خۆیدا هینا چونکه تۆیوگرافیای

"Topographie"^۵ ئەو ولاتە ژیگەیی پێ نەدەدا. ئەو پەسپۆرە بویری ئەوەی هەبوو بە ئوسترالیەکان بڵیت کە زهوی بیابانەکان نەگونجاو بو مانەوای هەمیشەیی مرقفە، کە لەو کاتەدا بە هەلسوکەوتیکی نیشتمانپەرورانە دانەدەنرا. رۆژنامەکان رەخنەیان لێ گرت و سیاسەتوانان قسەیی ناشرینیان پێ گوت کە گواهیە دژی "دیتەر مینیزی^۶ ژینگەیی" وەستاوه. دیارە ئەوان پێشبینی و ئارەزووی فراوانکردنەوای بەردەوامی ولاتەکانیان لە کەنار دەریایە کەووه بو کەناریکی دیکە لە شیوای ئەمریکا دەکرد. بەلام پروفیسۆر تایلۆر راستی دەکرد: تەنانەت ئەمرۆش ژمارەیی دانیشتوانی ئوسترالیایە ۲۶ ملیۆن کەس زیاتر نییە. تەنانەت لەمرۆشدا مرقف دەتوانیت ئەو ۳۲۰۰ کیلۆمترە لە سیدنیەووه بو داروین "Darwin" یان پێرس "Perth" بفریت بەپێ ئەوای شارنیکتر لەسەر ژیگەکیدایە بینیت. نزیکەیی لەسەدا ۵۰ دانیشتوان تەنیا لە سی شاردا کۆبوونەتەووه: سیدنی، مێلبۆرن "Melbourne" و بریسبان "Brisbane". هەرۆهە ئەووه بە هەلکەوت نییە کە هەموویان لە نزیک حەوزی مۆرای-دارلینگ "Murray-Darling-Beckens" هەلکەوتوون.

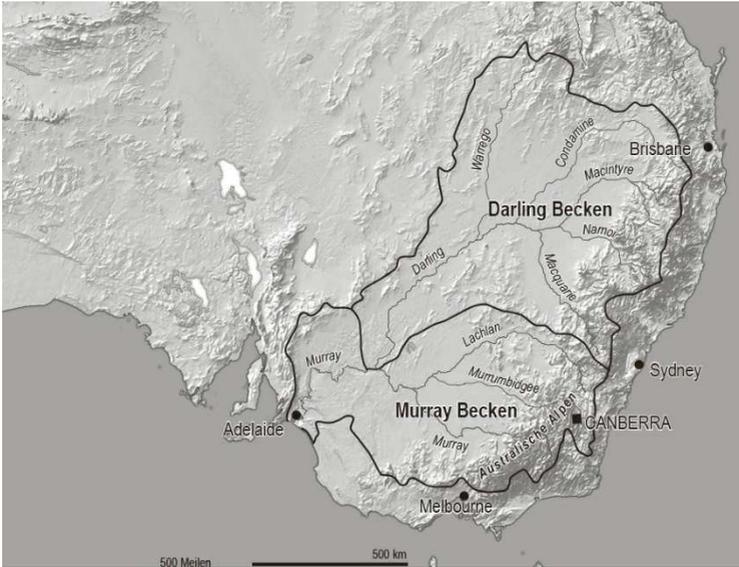
^۵ توپوگرافی بریتییه لە وەسفکردنی وردی رووکاری زهوی یان تەنیککی ناسمانی دیکە، کە شیوای زهوی (بەزوی، قولایی، دۆل) و هەرۆهە نەخشەیی شوێن و سروشتی شتە دروستکاراومکانی دەستی مرقف (شاخ، رووبار، بالەخانە) دەگرێتەووه.

^۶ روانگەیی جوگرافی یان کۆمەڵناسیی کە دڵنیت ژینگەیی سروشتی بە شیوایەکی بەرچاو کاریگەری لەسەر گەشەسەندنی نابووری مرقف، رەفتاری کۆمەڵایەتی، باری دەروونی و روالەتی جەستەیی دەیی یان بۆیان دیاریی دەکات.

زۆر كەم له رووبارەكانى ولاتەكە بە درێژایى سأل ئاو هەلەدەگرن، هەر بۆیە گواستەنەوهى پێپهوى ئاوى ناوخۆیى پۆلێكى كەمى هەبووه له گەشەسەندنى ئابوورى ئوسترالیادا. كۆى ئاوى سألانەى هەموو رووبارەكانى ئوسترالیا پێكەوه كەمتره له نیوهى ئاوى رووبارى یانگتزه "Jangtse" له چین. ئەگەر ئیمه تاسمانیا "Tasmanien" له بەرچاو نەگرن، هەموو رووبارەكانى ئوسترالیا كە بەردەوام ئاویان تێدايە، له رۆژهەلات یان باشوورى رۆژهەلاتى ولاتەكە هەلكەوتوون. گەورەترینیان رووبارى مۆرای "Murray" هەروەها ئەو رووبارەى دەرژێتە ناویەوه، واتە رووبارى دارلینگە "Darling". رووبارى مۆرای له بەفرى بەرزاییەكانى زنجیره شاخەكانى ئالپى^۷ ئوسترالیا ئاوى پێویست وەردەگریت كە بتوانیت بەبێ پچران دوو هەزار و ۵۰۰ كیلۆمتر رێگا بۆ كەنارەكانى باشوور بپریت. تەنانەت بەشێكى دەتوانریت كە شتیوانى تێدا بكریت، ئەمەش وایكردوو بەیتە تاجى سەرى رووبارەكانى ئوسترالیا. بەلام مۆرای رینگى بەرەو دەریا نییە، بۆیە گواستەنەوهى كالاكان بە شتیویەكى بەرچاو سنووردارە. له سەدەى نۆزدههەمدا رووبارەكە وەك رێپهویكى گواستەنەوه بۆ پەرەپیدانى بازرگانى بەكاردههینرا، بەلام تەنانەت كەشتییە بچووكەكانیش له گەل كەمى باران كێشەیان هەبوو و زۆر جار له لیژایى رووبارەكە و لقەكانى گیریان دەخوارد. له لایەكى

^۷ چەمكى ئالپى ئوسترالیا نامازەیه بۆ زنجیره چیا و كۆشكى گەورە له بەرزترین بەشى زنجیره چیاى گەورە له رۆژهەلات و باشوورى رۆژهەلاتى ویلايەتى فیکتوریا و نیو ساوس ویلزى ئوسترالیا.

دیکه شهوه، چهوزی مۆرای-دارلینگ زهوییه کی زۆر به پیت له خوده گرتیت که سالیانی دریژ ماکه ی خوراکیان بو نه وه کانی ئوسترالیا دابین کردوه. ته گهر ته م ناوچانه نه بوايهن، رهنگه ههرگیز مروف له کهناری دهرياکان دور نه که وتبانه وه.

کشتوکال له چهوزی مۆرای-دارلینگ ماکه ی خوراکي بو کۆچهرانی سه ره تاپی ئوروپي له باشووری رۆژه لاتي ئوسترالیا دابین کردوه.

باسه که شایه نی ته وه یه میژووی ئوسترالیا له گه ل نه زموونیکي دیکه ی کۆلۆنیالیزم که نه مریکایه، هه لسه نگینین. هه روه ها کۆلۆنیالیزی نه مریکیش له شوینه که نارئاوه کانی به پیتی رۆژه لاته وه سه ریان هه لدا و دواتر

گەشەیان کرد بۆ ناووه‌وى وڵات. بەلام دواى زالبوون بەسەر ئەپالاجیەکان "Appalachen"، نەتەوێ گەنجەکەى ئەمریکا توانى خۆى بەسەر یەکیک لە گەورەترین و ڕەنگە بەپیتترین حەوزى ڕووبارەکانى سەر زهوى - حەوزى میسیسیپی بۆ بکاتەوێ. هەرچەندە حەوزى مۆرای-دارلینگ لە ڕووى قەبارەوێ بەراوردکارییە، بەلام ڕینگەى بە کەشتیوانى ناوخۆیی نەدەدا و کشتوکالی کەمى لەخۆ دەگرت و شوینی مانەوێ هەمیشەى بۆ مەروڤ نەبوو. سەرەرای ئەوێش لە ڕێڕەو و ناوێندە بازگانییە نیوێندەوێتییەکان گەلیک دوور بوو. ڕینگەى گەرانەوێ بۆ ئینگلیز ۱۹ هەزار کیلۆمتر بوو، لە کاتیکیدا ئەو سێزە کۆلۆنیەى دواتر ویلایەتى یەگرتووی ئەمریکایان پیکهینا تەنیا پینج هەزار کیلۆمتر لە ئوروپاوە دوور بوون.

بیرۆکەى کى هەلە بوو کە گۆیا کاپیتانى ئینگلیزى جەیمس کوک "James Cook" لە سالی ۱۷۷۰دا ئوستراالیای دۆزیبیتەوێ. گرنگە بزانی کاپیتانى هۆلەندی ویلم جانسون "Willem Janszoon" و تیمەکەى بە کەشتی "Duyfken" ("کۆترە بچووک") پێشتر سالی ۱۶۰۶ لە کەنارئاوێکانى باکوورى ئوستراالیای لەنگەریان گرتبوو. جانسون پێبوو گەییشتوونەتە دوورگەى نیوگینیا "Neuguinea" و دواى ڕووبەرووبوونەوێکى کورت و شەڕانگێزانه لە گەل خەلکی ڕەسەنى ناوچەکە، بە خێراى ئەو شوینەیان بەجیهیشتووێ. چەندین گەشتى دیکەى ئوروپى

هاتوون و چوون، بهلام هیچ کامیان به وردی خوین زیاتر به ناوهوی ولاته کهوه خهریک نه کردوه.

کاتیک کوک له کوتاییدا گه یشته ئه و شوینه، پیشتر دهیزانی تووشی ئه فسانه‌ی "Terra australis incognita"^۸ دهییت. ئه مکه ۱۶۰۰ سال پیشتر باسی لیکراوه و میژوووه کهی ده گه پئته وه بۆ حیساباتی ئه ندازیاری یونانی کلودیوس پوتلیموس، که گه یشتووته ئه و ئه نجامه‌ی: بۆ ئه وهی زهوی سه ره و خوار نه بیته وه، پیویسته پانتاییه کی گه وره‌ی زهوی له نیوه گۆی باشووردا هه بییت. ته نانهت ئه مرۆش ئوسترالیا له ئوروپا وه ک "down under" سه یر ده کریت.

نه خشه ده ریاییه کانی کوک له نه خشه کانی پوتلیموس وردتر بوون. یه که م ئوروپی بوو که له که ناره کانی رۆژه لاتی ئوسترالیا له نگه ری گرت. ئیستا بۆتانی به ی "Botany Bay" به شیکه له سیدنی و کوک بۆ ماوه‌ی حه وت رۆژ له گه ل که شتی ئیندیفور "Endeavour" له و شوینه مایه وه. ره نگه یه که م چاوپیکه وتنی تیمه که ی له گه ل ئه و که سانه ی له و کاته دا له وی ژیاون وه ک پروداویکی بی بایه خ ده رکه وتبیت، به لام به پی کات وه ک نیشانه ی هه ره شه بۆ مروقی ئوروپایی ده رده که ون. له یاداشتنامه که یدا، پرووه کناس جوزیف بانکز "Joseph Banks" که هاوسه فه ریان بووه،

^۸ ناوی شوینیکی خه یاییه که سه ردمه ی کون کلودیوس پوتلیموس "Claudius Ptolemäus" له کتییبه کیدا باسی لیه وکر دووه.

نوسینی تیم مارشال، وه رگیزانی له ئالمانییه ره نادر فه تخی (شوانه)

نووسیویه تی: "ئهوان شیوازی ژیانان تایبه ته، رهنگه ده بی بلیم، ئەم مروڤه دلخوشانه، رازین به شتیکی گه لیک کهم، یان نه خیر، له راستیدا هیچ شتیکیشیان نه بی هیشتا هر رازین؛ گه لیک دوورن له خه می دهوله مه ند بوون یان ئەو شتانه ی ئیمه ی ئوروپی پی ده لئین نیازی ژیان... به مانه وه له په نا ئەو مروڤانه ئیمه تیده گهین پیداو یستییه راسته قینه کانی مروڤ له راستیدا چه نده بچووکن، که ئیمه ی ئوروپییه کان به زیده روپییه وه گه وره مان کردوونه ته وه. رهنگه ئەم خه لکه به شتیکی باوه رپینه کراوی دابنن، ئە گه ر مروڤ هه ل سوکه وتی ئیمه یان بو بگیرتته وه."

به لام ئەم رووبه روو بوونه له گه ل کولتورینی دیکه ریگری له بانکز نه کرد که دواتر "بوتانی به ی" وه ک شوینیکی ناوه ندی کولونیه کی شوینی سزادراوان و مروڤی هه له کار پیشنیار بکات، که دوخی زیندانه قه ره بالغه کانی ئینگته رای پی باشتر بیته وه و به یه کجاری له زیندانییه کان رزگاریان بیت. بیگومان ئەو سووده ستراتژیانه ی له هه لکردنی ئالای بریتانیا له ۱۷ هه زار کیلومتر ریگی دوور له لهنده نه وه سه ره ه لده دن، به شیوه یه کی به ر فراوان باسیان لیکراوه.

له سه ر که شتی ئاماده کراو، سزادراوان کوډه کرانه وه و پیداو یستییه کانیان بار ده کرا. راگو یستی یه کهم له ۱۳ ی ئایاری ۱۷۸۷ له پورتسمۆسه وه وه ریکه وت و له ناوه راستی مانگی یه کی سالی ۱۷۸۸ گه یشتنه بوتانی به ی. یازده که شتی

نزیكەى ۱۵۰۰ كەسیان هەنگرتبوو، لەنیویاندا ۷۳۰ سزادراو (۵۷۰ پیاو و ۱۶۰ ژن). ئەوانیتریش بە پلەى یەكەم لە دەریاوانەكان پێكھاتبوون.

دواى چەند رۆژێك، ئارسەر فیلپ "Arthur Phillip" كە بەرپرسی ئەو پرۆژەى بوو، بپاریدا بۆتانی بەى بە تەواوى بۆ نیشتهجیبوون ناگونجاوه و لەگەڵ هەموو كەلوپەل و سزادراوهكان شوێنەكەیان بۆ چەند كیلۆمترێك بەرەو باكوری سیدنی كۆف "Sydney Cove" گواستەوه، كە ناوى وهزیری ناوخواى ئەوكاتەى بریتانیا بوو. لێردا كە ئیستا بە بەندەرى سیدنی ناو دەبریت، لەو وشكانییەى كە داواى تاجى بریتانیای دەكرد، وتاریكى پێشكەش كرد كە بەپێى تیبینییه كانی پزیشكى كەشتییه كە، جورج وۆرگان "George Worgan"، "نابیت خەلكى رەسەن لەژێر هیچ بارودۆخێكدا سووكایەتیان پێبكریت و دەستدرێژیان بكریتە سەر." پپووستە گەلكێك دۆستانە مامە ئەیان لەگەڵدا بكریت." لە واقعدا شتەكان تەواو جیاواز دەرچوون. دواى پەيوەندی سەرەتایى لەگەڵ هۆزەكانى ئیورا "Eora" و داروگ "Darug"، زۆرى نەخایاند پەيوەندییه بازرگانییەكان پەرى سەند، بەلام ئەوهى ئیورا و داروگ نەیان دەزانی: ئەم مەروڤە سەیر و نوێیانە نەیان دەویست بازرگانى بكەن؛ چاویان لە خاك و سەرچاوه كانیان بریوو!

هه‌رچه‌نده له میژ بوو ئابۆرینگه‌کان "Aborigines" واته مروفی ره‌سه‌نی ناوچه‌که به یه‌ک گه‌ل داده‌نران، به‌لام له چه‌ندین گه‌ل و زمانی جیاواز پیکهاتبوون، بو نمونه موریه‌کان "Murri" له کوینزلاند "Queensland"، نونگه‌کان "Nunga" له باشووری ئوسترالیا، پالاواکان "Palawa" له دوورگه‌ی تاسمانیا، که هه‌موو ئه‌مانه‌ش ده‌توانریت بو ژیر گروپه‌کانیتر دابه‌ش بکرین. پیده‌چیت ژماره‌ی خه‌لکی ره‌سه‌ن له سالی ۱۷۸۸ دا نزیکه‌ی ۲۵۰ بو ۵۰۰ هه‌زار که‌س بووین، هه‌رچه‌نده هه‌ندی‌ک خه‌ملاندن له‌وه زیاتریشه. له قووناغی دواتردا ده‌یان هه‌زار که‌س له شه‌ره‌کاندا "Frontier War" گیانیان له‌ده‌ستدا که تا سه‌ده‌ی بیسته‌م به‌رده‌وام ماوه‌ته‌وه.

له‌گه‌ل گه‌وره‌بوونه‌وه‌ی ژماره‌ی دانیشتوانی ده‌وروبه‌ری سیدنی و دامه‌زراندنی مروفی زیاتری بریتانی له مێلبورن "Melbourne"، بریسبان "Brisbane" و تاسمانیا "Tasmania"، شه‌ری سنووریش "گه‌وره‌تر بووه. میژوونوسان له‌سه‌ر ئاستی توندوتیژی و ژماره‌ی قوربانیه‌کان ناکۆکن، به‌لام مه‌زنده ده‌کریت نزیکه‌ی دوو هه‌زار دانیشتووی کوچه‌ر و چه‌ندین هینده‌ی ئه‌و ژماره‌یه خه‌لکی ره‌سه‌ن کوژرابن. زورجار مروفی ره‌سه‌نی ناوچه‌که بوونه‌ته قوربانی کۆمه‌لکوژییه‌کان. چیرۆکی گه‌لیک دلته‌زینه. ئه‌م مروفه‌ داگیرکه‌رانه پێیان وابوو خه‌لکی ره‌سه‌ن هه‌چ مافیکیان نییه و تاقمیکیشیان ته‌نانه‌ت گومانیان له مروف بوونیان ده‌کرد.

هەر له ساڵى ۱۸۵۶دا، له ناوچوونى كۆلتورە رەسەنەكان لەلایەن رۆژنامەنووس ئیدوارد ویلسۆن "Edward Wilson" هەو لە وتاریكى گۆڤارى ئارگوس "Argus" ی میلبۆرندا كە سكالای لیکهوتەو، ئاشكرا كراوە و دەئیت: "له ماوهى كەمتر له بیست ساڵدا ئیمە ئەوانمان گەسك دا." وەك سەگ دەمانتۆپاندن... تەواوى هۆزەكانمان بە مەرگیكى ئازار بەخش مەحكوم كرد. ئیمە بووینە هۆى ئەوهى خوو بە خواردنەوهى ئەلكۆلى بگرن و تووشى نەخۆشیه كمان كردن كە ئیسكى گەورەكان دەشیوئیت و ئەو چەند مندالە كەمەى كە لەدايك دەبن هەر له رۆژى لەدايك بوونیانەوه تووشى نەهامەتى و ئازاریكى ترسناك دەبنەوه. ئیمە ئەوانمان له وڵاتەكەى خۆیاندا كرددووتە بیگانە و دەرکراو و ئیستاش بە قركردنى تەواو مەحكومیان دەكەین و دەیانرۆوتینینەوه."

نەهامەتیه كان بە درێژایى سەدەى نۆزدههەم و تا سەدەى بیستەم بەردەوام مانەوه، تەنانەت دواى ئەوهى كوشتنى راستەوخۆ یاخود له سیداره درانیش وهستاوون. له ساڵى ۱۹۱۰هەزاران مندال له بنەمالهى گەلانى رەسەن بۆ ئەوهى بەزۆر ئاسمیلە بكرین له خیزان، یان دامەزراوه سپى پێسته كاندا راگیرابوون. ئەم كارە نائینسانیه تەنیا ساڵى ۱۹۷۰ كۆتایى پیهات. تا ئەم كاتە ژمارهى ئەوانهى زیانیان بەركەوتبوو گەیشتبوو ۱۰۰ هەزار كەس؛ پێیان دەگوتر "نەوهى دزراو". خەلكى رەسەن تا ساڵى ۱۹۶۲ مافی دەنگدانیان پینه درا، هەروەها تا ساڵى ۱۹۶۷ بە فەرمى وەك

بهشیك له دانیشتووان نهدهناسران. ریفراندمیک دهستوورنکی گونجاو کرد بۆ ئهوهی خه لکی رهسهن بتوانن له سه رزمیریدا بهشدار بن، ئه مهش به ئاسانی رینگه ی بۆ دهستگه یشتن به سه رچاوه کانی حکومهت خو ش کرد. هه ر له م دوایانه له سالی ۱۹۶۵دا، چالاکوانی مافه مه ده نییه کان فایت باندله ر "Faith Bandler" گله یی ئه وهی کردبوو: "ئوسترالیه کان هه موو سه گیک و هه موو مانگایه کیان تۆمار کردوو، به لّام نازانین ژوماره ی ئه و خه لکه ره سه نه ی له م ولّاته دا ده ژین، چه ند که سه."

هه موارکردنه وهی دهستووری سالی ۱۹۶۷ زۆرینه ی له سه دا ۹۰ ی ریفراندمی به دهسته ینا که له سه دا ۹۳ ی مرو ف تیدا بهشدار بوون. زۆرینک له ئوسترالیه کان ئه م ئه نجامه سه رنجراکیشه یان به ساتی وه رگێرانی میژووی دانا: هه رچه نده به کرده وه کاریگه ریه که ی تاراده یه ک که م بوو، به لّام ئه و کاره ده ریخست که ئوسترالیه کان هه و لده دن بۆ یه کسانی زیاتری مافی مرو ف. به لّام ئه م خه باته هیشتا کو تایی نه هاتوو. ئیستا خه لکی ره سه ن به سه رکه وتووی ده چنه زانکو و به شیکن له چینی ناوه ندی ولّاته که و سه ره رای ئه وهی شو یی ژیانان تا راده یه ک له هه موو کو مه لگای ئوسترالیای مو دیرن گونجاو کرده وه؛ به لّام هیشتا ته مه نی چاوه روانکراویان له تیکرای ئوسترالی که متره، نه خو شی درێخایه ن، مردن له ته مه نی مندالیدا و که وتنه ناو زیندانیان گه لیک زیاتره. بیکاری، تووش بوون به خواردنه وهی

ئه لکۆلی و نهخۆشی کیشهی بهردهوامن له کۆمه لگاکاندا. رپهتی ۵۰ سالهی شارنشین، بۆته هۆکاری سه ره کی بۆ نامۆبوون و نهخۆشی خه مۆکی مرۆف.

هه لۆیسته کان به رامبه ر به خه لکی ره سه ن به پێی کات گۆراوه، به لام زۆرجار خالی بریارده ری هیمادار هه بووه. بۆ نمونه له سالانی نه وه ده کاند، ناوی مۆنۆلیتی بیابانی مه زن رهنگی ژهنگاوی ئاییرس رۆک "Ayers Rock" گۆردرا بۆ "ئایه رز رۆک/ئولورو (Ayers Rock/Uluru)". ئولورو ناوی ره سه نی به رده که بووه به زمانی خه لکی ئه نانگو "Anangu"، که بۆ ئه وان شوینیکی پیرۆزه. له سالی ۲۰۰۲ بوو به "Uluru/Ayers Rock". له سالی ۲۰۰۸، کیفن رود "Kevin Rudd" سه رۆکوه زیری ولاته که وه ک دانان به به رپرسیاریتی به رده وامیان له دوو سه د سال هه لسوکه وتی ناره و، سه رکوتکردن و قپکردن داوای لیبوردووی فه رمی له گه لانی ره سه ن کرد.

سه ره رای هه موو ئه م زیانانه، ژماره ی مرۆفی ره سه ن له سه ده ی بیسته مدا جاریکی دیکه گه شه ی کردووه. له کاتی کدا له سالانی ۱۹۲۰ دا مه زنده ده کرا که رهنکه ته نیا ۶۰ هه زار نه وه ی خه لکی ره سه ن له ئوسترالیا بژین، ئه مرۆزیکه ی ۸۰۰ هه زار که سی ره سه ن و دانیشتوانی دوورگه کانی "Torres Strait-Insulaner" (که له رپه ی نه ته وه ییه وه جیاوازن له خه لکی ره سه ن)، به شیوه یه کی به ربلاو له کوینزلاندى، نیو

ساوس وینز "Queensland, New South Wales" ی رۆژئاوای ئوسترالیا و خاکی باکوور دهژین. به لّام به سهدان زمانی رهسهن زۆربه یان له دهستچوون و رهنگه له مړودا ته نیا ۵۰ ههزار کهس مابن که بهو زمانانه قسه بکهن.

گوشاری کۆچبهران که بووه هۆی ئەم وێرانکارییه، گه لیک به سه برا و بیړه حمانه به رپوه چوو. مروف به که شتی زیاتر و زیاتر له ئینگته راهوه دههاتن که زۆربه یان زیندانی سزادراو بوون و ژماره ی دانیشتوانی سپی پیست سالانه چهند ههزار کهس زیادی ده کرد. تا سالی ۱۸۲۵، پيشهنگه کانیا نیه کهم ریگیان به ناوی "Blue Mountains" له رۆژئاوای سیدنی دۆزیووه وه، که تا ئه و کاته به بهر به سستیکی تپه پنه کراو داده نرا. له و کاته دا ژماره ی دانیشتوانی کۆلونییه که ۵۰ ههزار کهس بوون؛ دوا ی بیست و شهش سال، ۴۵۰ ههزار دانیشتووی سپی پیست له ولّاته که دا ده ژیان. گواستنه وه ی زیندانییه سزادراوه کان خه ریک بوو کۆتای پی بیت؛ تازه هاتووه کان به پله ی کهم ئەو کۆچبه رانه بوون که هه و لیا ن ده دا ژیا نیکی نو ی له جیهانیکی نویدا بنیات بنین.

رۆژی ۱۲ ی شوباتی سالی ۱۸۵۱ بو یه که مجار زیر له ئوسترالیا له باکووری ملبورن دۆزرایه وه. سهدان ههزار کهس بو هه و لدا ن بو به خته وه رپی خویان روویان له و ولّاته کرد، کۆمه لگا و سروشتی ئەو ناوچه یه یان بو هه میشه گۆری. زۆریکیان له ئینگته راهوه هاتبوون، به لّام له چین، کالیفورنیا،

لہ کۆتای سەدەى نۆزدەھەمدا ئوستراىا بوو بە ولاتىكى مۆدیرن، بەلام کۆلۆنىەکانى گەلىک سەرقالى خۆيان و کيشە سىاسى و ئابووړىيەکانيان بوون. تا ئەو کاتە پەيوەندىيە فەرمىيەکانى نيوان ھاوولاتيان بەزەحمەت پەرەى سەندبوو. مەوداى نيوان خەلکى رەسەن و کۆچەران رووبەروووەستانىكى تايبەت بە خۆى لى دروست ببوو. رووبارەکان بۆ بازرگانى و گواستنەوہى کالاکان گونجاو نەبوون و بەو پىيەى ئازەلى مالى کەم بوون، خەلک دەبوو خۆيان بارى قورس بە يارمەتى کەرەستەى سەرەتايى ئەو سەردەمە رابکيشن. سىستەمى گواستنەوہ بە شىوہىيەكى سەرەكى پىکھاتبوو لەوہى کالاکان لە ھەر بەندەرئیکەوہ دەھيترانە ناوہوہى ولات يان دەنيردرانە ولاتى داىک واتە ئىنگلىز. بەو پىيەى ھەر ناوچەيەک کۆلۆنىيەكى جياواز بوو، وىدەچوو بەستنەوہيان بە يەکتەرەوہ ئەرکىكى گرنگ نەبوو. بۆيە رىگا سەرەتاييەکان بە ناو وىشکانىيەکاندا تىپەر دەبوون، بەلام رىگای (لانىکەم بۆ مەوداى دوور) بە درىژايى کەناراوہکاندا کەمتر کەلکيان لى وەردەگىرا. لە کۆتاييدا ئەمە بوو ھۆى ئەوہى ھەريەک لە شەش کۆلۆنىەکە وەک قەوارەيەكى سىاسى جياواز و بى پەيوەندىيە لەگەل يەکتەر گەشە بکەن. يەکەم ھيلى شەمەندەفەر لە ناوہپراستى سەدەى نۆزدەھەمدا دروستکرا، سەرەتا رىگای کورت لە بەندەرەکانەوہ بۆ ناوہوہى ولات دروست کرا. پەيوەندىيەکانى نيوان شارە کەنارئاوييەکان تەنيا وردە وردە

پهره‌ی سه‌ند و به‌رده‌وام به‌ده‌ست کیش‌ه‌ی جیا‌وازه‌وه ده‌یان‌نالاند.

له سالانی ۱۸۹۸-۱۹۰۰ زنجیره‌یه‌ک ریفراندۆم روویدا که سه‌ره‌رای به‌رگری به‌هیز، بریاری یه‌کخستنی هه‌موو ئوسترایای لیکه‌وته‌وه. له ۵۰ ته‌مموزی ۱۹۰۰، په‌رله‌مانی بریتانیا له ویست‌مینستر "Westminster" دوا‌جار یاسای ده‌ستووری سوودی هاوبه‌شی ئوسترایای په‌سه‌ند کرد، که دوا‌ی چوار رۆژ له‌لایه‌ن شازن فیکتۆریا واژۆ کرا. له رۆژی ۱ی ژانویه‌ی ۱۹۰۱ دا ده‌وله‌تییکی ئوسترالیا به‌م شیوه‌یه دروست بوو؛ به‌و بۆنه‌یه‌وه ۵۰۰ هه‌زار که‌س له شاری سیدی کۆبوونه‌وه و ئاهه‌نگیان گێرا. دیاره ئوسترالیا هیشتا ده‌وله‌تییکی خاوه‌ن سه‌روه‌ر نه‌بوو، و له سه‌ره‌تا‌دا ته‌نیا "کۆلۆنییه‌کی خۆبه‌رپۆه‌به‌ر" بوو، به‌لام هه‌نگاوێکی گه‌وره‌بوو به‌ره‌و مافی چاره‌نووسی سه‌ربه‌خۆ. خاوه‌نی سه‌ربه‌خۆیی ته‌واو، ده‌بوو تا ده‌رچوونی یاسای ئوسترالیا له سالی ۱۹۸۶ چاوه‌روانی بکات.

تا ئه‌و کاته ژماره‌ی دانیش‌توان به‌زیاتر له سی ملیۆن ئوسترای گه‌ییشتبوون و کۆمه‌لگا به‌پێ کات به‌ره‌و شارستانییه‌ت ده‌رپۆی. هه‌ردوو شاری سیدی و مێلبۆرن نزیکه‌ی ۵۰۰ هه‌زار دانیش‌توویان هه‌بوو. زۆربه‌ی کۆچبه‌ران هیشتا له بریتانیاوه ده‌هاتن، به‌لام ته‌نانه‌ت کۆچبه‌رانی دیکه‌ش زۆربه‌یان سپی پیت بوون. یه‌ک له پارچه‌ یاساکانی

حکومه تی نوئ یاسای سنووردارکردنی کوچهبری بوو، که سیاسه تی "ئوسترالیا ی سپی پیست" ی پیشه کردبوو. هه رچه نده ئەم ئامانجه به روونی باسی لئوه نه کرابوو، به لام ئەوه روون بوو که هه ر کوچه بریک که "نه توانیت ده قیچی په نجا وشه به زمانیکی ئوروو پی بنووسیت که بهرپرستیک بۆ دیکته ده کات"، له مافی کوچهبری بیبهش ده کرا.

له دۆخیکی تارادهیه ک نااساییدا که داواکاریک له ولاتی چینه وه بتوانیت بۆ نموونه په نجا وشه به زمانی پورتوگالی بنووسیت، هیشتا ده کرا داوای لیبکریت تاقیکردنه وه که به زمانی "flämischer" دوپات کاته وه. به پئی یاساکه زمانه که له لایهن بهرپرسه که وه دیاری ده کرا و زۆرجار مه بهستی تاقیکردنه وه که ته نیا بۆ پشتراستکردنه وه یاسایی بریاریکی پێشوه خته بهرپوه ده چوو. زۆربه ی ئەو کوچه برانه ی که رهد ده کرانه وه، مروفی غهیره سپی پیست بوون. ههروه ها یاساکه برگه یه کی له خوگرتبوو که کوچه برانی ناسروشتی ده توانن دیپورت بکرینه وه ئەگه ر تاوانیک بکه ن. ئەمه له راستیدا له گه ل ئاههنگی گۆرانییه به ناوبانگه که ی پێشپهوی ئوسترالیا دا نه ده گونجا، که له رپوره سمی دامه زرانندی ویلایه ته که دا لیدرا و دواتر بوو به سروودی نیشتمانی:

ئیمه ناوچه یه کی بئ سنوورمان هه یه بۆ هاوبه شیکردن

با هه موومان بوئرانه پیکه وه کار بکه یین

بۆ ئەوه ی ئوسترالیا به یه کسانى به ره و پێشه وه به یین

باوهری سیاسی و گشتی باو ئهوه بوو که "ناوچه بی سنووره کان" باشتهرته نیا له گه ل خه لکی سپی پیست (ئه ویش به پله ی یه که م له گه ل ئینگلیزی) دا هاوبه ش بکرتین. یاسا نوپیه که به پله ی یه که م ئامانجی چینی، ژاپونی، ئه نده نوزیا و نه ته وه کانی دیکه ی ناوچه کانی ده وروبه ری بوو، که نه ک هه ر بتوان مووچه کان دابه زینن، به لکوو "پاکی" ره گه زی ئوسترالیا ش بپاریزن و که می که نه وه. سیاسه تی ئوسترالیا ی سپی تا سالانی هه فتا کان به رده وام بوو. ههروه ها له لایه ن دراوسی ئاسیاییه کانی ئوسترالیا وه به رده وام به شیوه یه کی نه رینی سهیر ده کرا، به تایبه تی له و ویلایه تانه ی که خویان له کۆلۆنیه کانه وه سهریان هه لدا بوو.

دوای شه ری جیهانی دووهم، سه رده می "Ten Pound Poms"^۹ دهستی پیکرد. ئوسترالیا پیویستی به کریکار بوو، بویه بریتانییه کان بو ده ست پیکردنی ژیانیکی نو ی به ته نیا ده فوند بانگه یشت کران. به شیوه یه کی ئاسایی گه شته که بو ئوسترالیا زور گرانتر ته و او بوو: تیچووی بووه ۱۲۰ فوند، که کرپی شه ش مانگی کریکار یک بوو. پینشنیاری حکومه تی ئوسترالیا و نیوزله ندا مه حال بوو ره ت بکرتیه وه ئه گه ر مرو ف بیویستبا له ئینگلته را له تاریکییه که ی دوای شه ر و کومه لگه چینایه تییه که ی رزگاری بیت. له نیوان سالانی ۱۹۴۷ بو ۱۹۸۲، یه ک ملیون و نیو مرو ف ریگه ی خویان بو

^۹ نهم چه مکه بو و مسفکردنی نه و ئینگلیزیانه ی دوای شه ری جیهانی دووهم کوچیان بو ئوستر الیا و هک به شیک له بهر نامه ی یارمه تیدانی حکومه تی ئوستر الیا کردوه، به کار دیت.

نوو سینی تیم مارشال، وهر گیزانی له ئالمانییه ره نادر فه تخی (شو انه)

"down under" سهره‌رای هه‌موو ده‌رفه‌ته زۆره‌کانی، دره‌وشانه‌وه‌ی تیشکی خۆر و ته‌نانه‌ت ئه‌و سه‌ختی و ناخۆشیان‌ه‌ی له‌سه‌ره‌تاکه‌یدا تووشی هاتن، گرت‌ه‌به‌ر. پوور و مامم و چوار منداله‌کانیشیان ئه‌و رینگیه‌یان گرت‌ه‌به‌ر. ئان "Ann" په‌رستار بوو، دینیس "Dennis" له‌دوکانی پیتلاو فرۆشی کاری ده‌کرد. له‌سالی ۱۹۷۲ له‌ساوسهامپتۆن "Southampton" سواری که‌شتیه‌که‌ بوون و له‌لیدز "Leeds" هه‌ووه‌ چوونه‌ شاری ملبۆرن و له‌کو‌تاییدا مووچه‌ که‌مه‌کیان له‌ئینگته‌را به‌ئاستی‌کی به‌رچاو به‌رزتر گو‌ریه‌وه‌ به‌ژیان له‌ولاتیکی نوی.

له‌وکاته‌دا زۆربه‌ی هیزی کار هیشتا به‌ره‌چه‌له‌ک بریتانی یان ئی‌رله‌ندی بوون، به‌لام پاشخانی دیموگرافی ولاته‌که‌ ورده‌ ورده‌ ده‌ستی به‌گۆرانکاری کرد. زیاتر و زیاتر ئورووییه‌کانی دیکه‌ به‌هۆی رووداوه‌کانی جیهانییه‌وه‌ به‌ره‌و ئوسترالیا کو‌چیان کرد و سیاسه‌تی کو‌چبه‌ری ئه‌و ولاته‌یان به‌ته‌واوی گو‌ری. ئیتالی، ئالمانی و یۆنانیه‌کان کو‌چی به‌کو‌مه‌لیان بو ئوسترالیا کرد. دوای راپه‌رینی سالی ۱۹۵۶ زۆریک له‌هه‌نگاریه‌کان هاتنه‌ ئه‌وی و چیکه‌کانیش دوای ئه‌وه‌ی ولاته‌که‌یان له‌لایه‌ن سه‌ربازانی په‌یمانی وارشووه‌ داگیرکرا، له‌سالی ۱۹۶۸ به‌دوایاندا هاتن. ورده‌ ورده‌ په‌نابه‌رانی گو‌شه‌گیرکراو له‌ئه‌مریکای لاتین و پۆرژه‌لاتی ناوه‌راستیش رینگه‌یان پیدرا بچنه‌ ئه‌و ناوه‌، دوای کو‌تایی هاتی شه‌ری فیتنام، ئوسترالیا هه‌زاران که‌سی "boat people" ییشی

وەرگرت. هەر وەها لە کاتی شەڕەکانی بەلکان و دواتر دارمانی یوگۆسلافیا لە سالانی نەووەدەکاندا پەنابەرانی روویان لەوێ کرد.

ئەمەش بوو هۆی گۆرانکارییەکی بەرچاو لە کۆمەڵگە یەکی بریتانی یان "anglo-keltischen" هەو بۆ کۆمەڵگە یەکی فرە کولتوری. ئەم گۆرانکارییە ئوسترالیای ئیستا بۆ کۆمەڵگە یەکی کە میراتی کولتورییەکی دەگەرێتەو هەو بۆ ۱۹۰ وڵاتی جیاواز، بە خێرایییەکی سەرنجراکێش روویدا. لە سەرژمێری سالی ۲۰۱۶ دەرکەوتوو کە لە سەدا ۲۶ی دانیشتوانی لە دەرەو هەو وڵات لەدایک بوون، بەلام گۆرانکاری راستەقینە لەو هەو سەرچاوەی دەرگرت کە ئەو کۆچبەرانی لە کوێ هاتوون. لە کاتی کدا هێشتا ئینگلیزەکان زۆرتین ژمارەیان هەبوو، بەلام دە لە گەرەترین گروپەکان نیوزلەندی (۸،۴%)، چینی (۸،۳%)، هیندی (۷،۴%)، فلیپینی (۳،۸%) و فیتنامییەکان (۳،۶%) یان لەخوگرتبوو. واتە پێنج لە گرنگترین گروپە کۆچبەرەکان لە ئاسیاو هاتوون. ئەمە جیاوازییەکی گەرەبیە لە گەڵ دۆخی سالی ۱۹۰۱ یان تەنانەت ۱۷۸۸. وەک هەر وڵاتیکی دیکە، هێشتا پەگەزبەستی و نایەکسانی لە ئوسترالیادا هەیه، بەلام سڕوشتی گۆرانکارییەکی سالی ۲۰۱۹ کە "Kevin Rudd" باسی کردوو و دەئیت: "پێناسە ی ئیمە بۆ ناسنامە ی ئوسترالی دەبیت لەسەر ئایدیال، دامەزرارووەکان و

پیکهوتننامه کانی کۆمه لگه ی دیموکراسیمان بیټ، نه ک پیکهاته ره گه زییه که ی."

ولاته که وه ک شوینییکی سه رنجراکیش بو کۆچبه ران و په نابه ران ده مینیتته وه و زۆر جار کۆچبه ران بریارینداوه له وی بمیننه وه. بۆیه حکومه ته یه ک له دوای یه که کانی سه ده ی بیست و یه که می ئوسترالیا ریوشوینی توندیان به سه ره هر که سینکدا سه پاندوه که بیه ویت به شیوه یه کی نایاسای هه وئی چوون بو ناو ولاته که بدات. هه ره له سالی ۱۹۰۱ د پاسه وانی که نارئاوه کانی ئوسترالیا ده ستیکرد به ریگریکردن له که شتی هه لگری په نابه ران و کۆچبه ران. ئەم مرۆفانه یان ناچار ده کران بگه رینه وه ئەو ولاته ی لیی هاتوون، یان ببردینه ولاتانی سییه م، یان به و شیوه یه ی هاتوون له لایه ن پاسه وانی که نارئاوه کانه وه ببردینه دوورگه ی مانوس که به شیکه له پاپوای نیوگینیا "Papua-Neuguinea"، یان بو ناورو "Nauru". ئەم سیاسه ته له سالی ۲۰۰۸ وه ستینرا، به لام له سالی ۲۰۱۲ ده ستی پیکرده وه. له و کاته وه تا ئیستا ۳ هه زار که س ده سته سه ره کراون. هه ندیکیان گه رینراونه ته وه بو ولاتانی ره سه نی خویان، هه ندیکیشیان له ئەمریکا ئیزنی په نابه ریان وه رگرتوه. له سالی ۲۰۲۰ د ۲۹۰ که س هیشتا له و که مپانه دا بوون که ئوسترالیا به "ناوه ندی پرۆسیسکردن" وه سفیان ده کات، و تا ئە مرۆ چه ندین جار له لایه ن دانیشتوانی ناوچه که وه هیرشیان کراوه ته سه ره.

چالاکوانانی مافی مروّف ئەم سیاسەتانهیان به نامروّفانه ناوبردوو، بهلام پێدهچیت دەنگدەرانی ئوسترالیا ئەوەنده بههayan پێبدن که بتوانن بمیننەوه. ژمارهی بهلهمهکانی پەنابەرانی له کردهوهدا بۆ سفر دابهزیوه، بهلام کۆچبەرانی زیاتر له رینگهی ئاسمانییەوه دین و له کاتی گەشتنیان بۆ ئەوی داوای مافی پەنابەری دەکەن.

ئەو پەنابەرانه دین چونکه ئوسترالیا هیشتا ولاتیکی دەوله‌مه‌ند و بهخته‌وه‌ره، وه‌ک له کتییکی سالی ۱۹۶۴ی دۆنالد هۆرن "Donald Horne" دا هاتوو. دیاره مه‌به‌ستی تا راده‌یه‌ک به شیوه‌یه‌کی ئیرونی(واته ته‌شه‌ره‌وه) بووه، به‌لام ناوه‌که گونجاو بوو، هۆکاریکیش هه‌یه بۆ ئەوه چونکه ئوسترالیا به‌کیکه له ده‌وله‌مه‌ندترین ولاته‌کانی جیهان و پێده‌چیت به‌و شیوه‌یه‌ش بمیننن‌ته‌وه. ئەمه‌ش به‌پله‌ی یه‌که‌م ده‌گه‌رپن‌ته‌وه بۆ سامانه‌ سروشتیه‌کانی ولات و به‌ره‌مه‌ کشتوکالییه‌کان، که له سه‌رانسه‌ری جیهاندا داواکارییان له‌سه‌ره. ئوسترالیا پێشه‌نگه له به‌ره‌مه‌پنانی په‌شم، به‌رخ و گوشتی مانگا و گه‌نم و شه‌راب. یه‌ک له چواری یۆرانیومی جیهان هه‌روه‌ها گه‌وره‌ترین سه‌رچاوه‌ی مس و قورقوشم لێ‌هه‌لکه‌وتوو. ولاته‌که به‌ره‌مه‌پننه‌ری سه‌ره‌کی ته‌نگستن و زێه، سه‌رچاوه‌ی زیوی زۆری هه‌یه و ژماریکی زۆر خه‌لوز هه‌نارده ده‌کات. به‌لام ئەمانه‌ش ئوسترالیا ده‌خاته دۆخیکی ته‌نگه‌وه.

چونکه بیگومان هم حکومت و هم خه لکی ئوسترالیا باش دهزانن که سووته مه نی فوسیلی له سهر گۆرانی که شوه واکارتیکه رپی نه رینی داده نیت. ئاگره ترسهینه ره کانی سالی ۲۰/۲۰۱۹ که به هۆی پله ی گهرمی پیوانه پی و که می ئاوه وه، ههروه ها به هۆی گهرمبوونی جیهانه وه پیکهاتن، کاره ساتی گه وره یان به دوا دا هات. هه رچه نده ته نیا چه ند که سیک گیانیان له ده ستدا، به لام سه دان هه زار بوونه وه ری دیکه بوونه قوربانی ئاگره که، له نیویاندا هه زاران کوالا "Koala" که هیما ی ولاته که بوون، له ناو چوون. هه رچه نده بلئسه ی ئاگره که راسته وخۆ نه گه یشته ناوچه شاریه کان، به لام هه وری دوکه لی تال که به سهر کانپیرا "Canberra" دا کیشرابوو، بو ماوه یه کی کاتی کوالیتی هه وای ناوچه که ی بو ئاستیک که بو مروّف گه لیک مه ترسیدار بوو، گۆری. خو له میثی سپی وه ک به فری گهرم ده بارین و تا نیوزله ندا رویشتن. له روژی ۴ ی مانگی ۱ ی سالی ۲۰۲۰، سیدنی یه کیک بوو له گهرمترین شوینه کانی سهر زهوی و پله کانی گهرما گه یشته ۴۸،۹ پله ی سانتیگراد.

کام مروّف ده توانیت له ژیر هه لومه رجیکی وادا بژی؟ له مرپو دا زیاتر له ۲۶ ملیون کهس له م دوخه دان، به لام ته گهر حیساباته کانی نووسینگه ی ئاماری ئوسترالیا راست بن، تا سالی ۲۰۶۰ ژماره یان بو ۴۰ ملیون کهس به رزده بیته وه - و ئه وهش ته نیا خه ملاندنیکي مامناوه ندییه. ته گهر مۆدیلی زانیانی که شوه وه واکار دهرست بیت، ئوسترالیا به رده وام له

تووشبوون به شهپۆلی گهرمای توند، وشکهسالی و ناگرکهوتنه ناو لیرهواری شاخهکان و زهوی سووتاودا دهپیت و شوینی ناجیگیر لهخۆی بهجیدههیلتیت. بهورادهیهی زیاتر مروڤی کوچهر برژینه ناو خاکی ولاتهکهوه، خهک زیاتر دهخرینه مهترسییهوه. ئەمهش بهومانایهیه که ئوسترالیهکان بهردهوام دهبن له مانهوه له کهنارئاوهکان و دروستکردنی شاری گهورهتر لهوئی، سههرای مهترسی پێشبینیکراوی بهرزبوونهوهی ئاستی دهرا. تهنانهت پێدهچیت ئوسترالیهکان له ههندیگ بواری پاشهکشه بکهن و پلانی گهشهپیدانی درێخایهناو دابریژن که ئەم مهترسییانه بو سهردانیشتوان کهم بکاتهوه.

سهراوهی کارهبا له ئوسترالیا گهلیک زۆره: "وزهی خۆر". بهلام یهکیتری گهلیک کهمه: "کارهبا ئاو". ویستگهکانی کارهبا ئاو بههۆی دیمهنی تهختیانهوه بژاردیهیهکی بهردهوام نین. رووبارهکان نه رهوتی پێویستیان ههیه و نه ئاوی پێویست. تاکه شوین تاسمانیایه که چهندین ویستگهی کارهبا ئاوی تیدایه. کهمی ئاو له میژه گهورهترین کیشهی ئوسترالیا یه و بهم زووانه دهتوانیت بپتته کیشهیهکی سهرهکی سیاسی و ولات پێویستی به بهشداریکردن له مشتومریکی کراوه دهپیت.

ئهمهش بهومانایه دهپی که ئوسترالیاکان پێویسته بیر له پیشهسازی پێشووی خهلوژهکهیان بکهنهوه. به سهرنجدان

بهوهی که خه لوز له هه موو ویلایه تیکدا به رههم دیت، ههروهها ئهه پیشه سازیه سالانه ۷۰ ملیارد دۆلاری ئوسترالی (نزیکهی ۴۵ ملیارد یورۆ) به رههم دههینیت و مووچهی دهیان ههزار کهس دابین دهکات، رهنگه چاوپوشی لیکردنی کاریکی ئاسان نه بیت. ته نانهت پیش ئهوهی له سالی ۱۸.۲۰۱۵ سکوت موریسون "Scott Morrison" به سهروکوه زیران هه لبریدریت، توره ییه کی زوری به دوای خۆیدا هینا کاتیک له په رله مان دهنکه خه لوزیکی گه وره ی به رز کرده وه و رایگه یاند: "هیچ مه ترسن و خه مه خون! ئه مه ئازارتان نادات، ته نیا خه لوزیکه و هیحیتر." ئه گهر ئوسترالی ئه مرۆ کانگاکانی خه لوز بوه سستینیت، ته نیا که میک پیسوونی هه وای جیهانی کهم ده کاته وه (ئهه کیشه یه ته نیا له حاله تیکدا چاره سه ر ده کریت که هه ر ولاتیک هه وئی که مکردنه وه ی شوینییی کاربۆنی خویان بدن)، به لام گۆرانکاریه کی به رچاو له ئابووری نیشتمانیدا وه ریده خات. بویه پیده چیت کانگاکانی خه لوز بو سالانی داها توو به رده وام بمیننه وه، هاوکاتیش ولاته که له ئیستا وه به دوای سه رچاوه ی وزه ی دیکه دا ده گهریت.

له سه ر دابینکردنی سه رچاوه ی وزه نیگه رانییه کی گه وره له ئوسترالی هه یه و کاتیکیش شوینی ژیوستراتیژی ولاته که له به رچاو بگرین، به خیرایی ده بینین ئاسایشی سه ربازیش له مه ترسیدایه.

له رووی ئابوورییهوه ئوسترالیا ئه مرؤ زؤر زیاتر له جاران په یوه سته به شوینی جوگرافیاییه که یه وه. سیاسه توانانی رایده گه یه نن که به شیکن له کومه لگه ی ئاسیا و زهریای هیمن، به لام زؤر باس له وه ناکه ن ئایا کومه لگه ی ئاسیا و زهریای هیمنیش به و شیوه یه ده یان بینن؟ له ده و روبه ری نزیکی خوی ئه م کولونیه ی پیشووی ئینگیز که هاوپه یمانی رۆژئاوایه و گرنگترین ده سه لاته، ریزی لیده گیریت به لام خوشه ویست نییه. بۆ ولاتانی ناوچه دووره کان، ئوسترالیا یه کیکه له چه نندین زله یزه گه و ره کان و هاوپه یمان یا خود نه یاریکی ئه گه رییه. له رووی ستراتیژییه وه، سه رنجی ئوسترالیا به پله ی یه که م له سه ر باکوور و رۆژه لاته. یه که م هیلی به رگری ده ریای باشووری چینه که له خواره وه ی ئه و ده ریایه فلیپین و دوورگه کانی ئه نده نوزیا هه لکه وتوون، دواتریش ده ریاکانی نیوانیان و پاپوای نیوگینیا "Papua-Neuguinea". له رۆژه لاته وه ئوسترالیا گرنگی به دوورگه کانی باشووری زهریای هیمن ده دات، وه ک فیچی "Fidschi" و فانواتو "Vanuatu".

ئوسترالیا چه ند سوودیکی هه یه: داگیرکردنی گه لیک قورسه، رهنگه مه حال نه بیت، به لام گه لیک زه حمه ته. به شیکی زوری هیرشیکی ئه گه ری ده بی له ریگی ئاو – ئیشکانیه وه بیت و له ریگی دوورگه کانی باکوور و رۆژه لاته وه، کۆریدۆره کانی هیرشکردن گه لیک ته سکن. ده سترتیژکاریک به زه حمه ت ده توانیت ته وای قورنه که

داگیر بکات و به دنیاییهوه هه موو ئه و خالانهی له روانگهی سه ربازییهوه گرنگن، به توندی به رگریان لیده کریت. ئه گهر سه ربازانی دوژمنی ئه گهرپی له سه ر خاکی باکوور دابه زن، ئه و هیشتا ۳۲۰۰ کیلۆمتر له سیدنیه وه دوورن، پاراستنی هیله کانی دابینکردن کابوسیک ده بیټ و خودی پیشه ویه که ش گه لیک قورس.

ئه وهی ده توانیټ بو ئوسترالیا مه ترسیدار بیټ، گه مارۆ دانی زۆربهی هاورده و هه نارده کردن له ریگهی ته نگهی ته سکیه وه له باکووری و لاته که وهیه، که له ئه گهری دروستبوونی ناکوکی ده توانیټ به ئاسانی دابخریټ. له وانه ش شه قام یا خود ته نگهی سوندا "Sunda"، لۆمبۆک "Lombok" هه روه ها ته نگهی مه لاکا "Malakka" یه که کورترترین ریگا له زهریای هیندوستانه وه بو زهریای هیمن پیکدینیټ. سالانه ۸۰ هه زار که شتی به ته نیا به م شه قامانه دا تیده پهرن. نزیکهی یه ک له سه ر سیټی هه موو بازرگانی جیهانی و له سه دا ۸۰ی دابینکردنی نه وتی رۆژه لاتی ئاسیا ده بیټ به م شه قامانه دا تیپه ریټ. ئه گه ر ئه م ریگایانهی که شتیوانی دابخریټ، ده بیټ به دوای دۆزینه وهی ریگای نوټی دابن. بو نمونه ئه و تانکه رانهی که بریاره به ره و ژاپۆن له ریدا بن، ده توانن هه وڵ به دن زیاتر به ره و باشوور به باکووری ئوسترالیا و نیوگینیا دا تیپه رن. واته به ناو ته نگهی توژیس "Torres" که پر بووه له به ردی مه رجانی، یان ته نانه ت به ته وای ده بیټ ئوسترالیا ده ور بده نه وه. ئه مه ش تیچووی

گواستنوه به شیوهیه کی بهرچاو بهرز ده کاته وه، به لام لانی کهم ژاپون و ئوسترالیا له په یوه نندی بازارگانیدا ده هیلتیه وه.

که مارویه کی سهرکه وتوو ده توانیت به خیرایی ئوسترالیا بخاته ناو قهیرانی نهوته وه. ئەم ولاته بو نزیکه ی دوو مانگ ستراتیژی پاشه کهوتی نهوتی له سهر زهوی ههیه و ئەو تانکه رانه ی پیداویستی نهفتی سی ههفته دابین ده کهن، بهردهوام له ریگی ئوسترالیا دان. کانبرا "Canberra" له دابه زینی نرخه نهوت له سالی ۲۰۲۰ سوودی وهرگرت و نهوتی زیاده ی له ئەمریکا کری، به لام رهنگه له ئەگه ری روودانی مملانییدا نه توانیت دهستی پی رابگت.

به دنیاییه وه سیاسه تی بهرگری ئوسترالیا سیناریویه کی له و شیوهیه له بهرچاو ده گرت. ئوسترالیا که شتی و ژیرده ریایی ههیه که ده توانیت بو پاراستنی کاروانه کان به کاری بهینیت. هیزی ئاسمانی ئەو ولاته توانایی سیخوری و لیتهاتی ده ریایی دوور مه ودا ی ههیه. شهش بنکه ی ئاسمانی له باکووری مه داری ۲۶ ده رهجه بهرپوه ده بات، که سی بنکه ی به ته وای هیزی سهر بازی و ئامیری پیویستی تیدایه و بهردهوام ئاماده باشن. مه داری ۲۶ ده رهجه دابه شکردنی نیوان باکوور و باشووری قورنه که دیاری ده کات. نزیکه ی ۱۰۰ کیلومتر له باکووری شاری بریسبان "Brisbane" وه ده ست پیده کات، تا ده گاته شارک بهی "Shark Bay" له سهر ئوقیانوسی هیندی. ته نیا له سه دا ۱۰ ی دانیشتوانی ئوسترالیا له باکووری ئەو

ولته دهژین و دهنگۆ ههیه که له ئه گهری هێرشى سهربازیدا نه توانریت بپارێزرین چونکه هیزه چه کداره کان ناچار دهبن خۆیان به پاراستنى شاره سه ره کیهه کانی باشووره وه سنووردار و خه ریک بکه ن. به لām ئه وه ته نیا سیناریۆیه که بۆ زنده رۆترین دۆخی ناسایی، که حکومهت هیواداره لێی دوور بکه ویته وه. له جیاتیا نه زیاتر پشت به به رگریه کی به هیزی پێشه وه ده به ستیت له لایه ن هیزی ئاسمانی و هیزی ده ریاییه وه.

به لām به له به رچا و گرتنی رووبه ری به ر فراوانی ئوسترالیا و که می دانیشتووان و سنووردار بوونی هیزی ئابووری، ناتوانریت وا گریمانه بکریت که بتوانیت هیزکی ده ریایی ئه وها دروست بکات که به شیوه یه کی کاریگه ر له هه موو شوینه کانی به رگری بکات. ته نانهت کۆنترۆلکردنی ئاوه کانی که نار ده ریا و ناوچه ده ریاییه کانی ته نیشته یه کتر، خۆی رووبه روو وه ستانیکى گه لیک ئالۆزه. ۳۵ هه زار کیلۆمتر وشکانی که نار ئاوی هه یه، له گه ل ۲۴ هه زار کیلۆمتر که نار ده ریا له دوورگه کانی ته نیشته یه کتر که ده بیت هه موویان چاودێری و به رگری بکرین. بۆیه ئیستا هیزی ئاسمانی رۆیال "Royal" ی ئوسترالیا وه به ره یئانیکی زۆر له فرۆکه جه نگیه رادارگری "F-۳۵A" ده کات که رۆلی فره چه شنه یان هه یه و ده توانن له به رگری که نار ئاوه کاندازۆر به سوود بن. به لām پیده چیت هیزی ئاسمانی ئوسترالیا بۆ چاره سه رکردنی ئه و مه ترسییه به رزیووه ی که به هۆی موشه کی دوور مه ودا و

هایپه رمال "Hyperschall" راکیته وه دروستی دهکات هیشتا چهند سالتیک له دواوه بیت. بویه ئیستا ئه رکی دروستکردنی بهرگری ئاسمانی پئ سپی دراوه.

بۆ رینگریکردن له هر هره شهیه کی سه ربازی، حکومت وه به رهینان له پیکهینانی هیژیکه ده ریاپی به هیژیش دهکات و به پله یه کهم پشت به دیپلوماسی و هه لئار دنی وردی هاوپه یمانان ده به ستیت. کانپیرا هه میشه سه رنجی له سه ر هیژی ده ریاپی بالاده ست بووه. تا ئه و کاته ی ئه وه هیژیکه ده ریاپی رۆیال "Royal" بوو، حکومتی ئوسترالیا خوی له گه ل بریتانیا هاوته ریب کرد، که ده سه لاتی پیشووی کولونیا لی بوو. به لام کاتیک روون بووه وه که ئه مریکا خه ریکه ده بیته هیژی ده ریاپی بالاده ست، دیار بوو که ئیستا ده بیت ستراتژی سیاسی و سه ربازی له گه ل واشنگتۆن هاوته ریب بکات.

شهری جیهانی دووهم خالی وهرچه رخانیکه له په یوه ندیه سه ربازیه کان له گه ل بریتانیا دا تۆمار کرد. له کاتی شهره جیهانی یه که مدا هه زاران ئوسترالی په یوه ست بوون به ئالی ولاته که یان و له شانۆکانی شهره جیهانی خویان به خت کرد. سه ره رای ئه وش دوا ی هیژشه کانی ژاپۆن بۆ سه ر پیرل هارپور "Pearl Harbor"، هۆنگ کۆنگ و سه نگاپور له ۷-۸ کانوونی دووهمی ۱۹۴۱ دا گه لیک زوو ده رکهوت که ئینگلیزه کان ناتوان بهرگری له ئوسترالیا بکه ن، ههروه ها

پهوتی دواتری شه‌ری زهریای هیمن ئاشکرایکرد دهسه‌لاتی جیهانی داهاتوو ده‌بی کئی بیت.

ههر له مانگی کانوونی دووه‌می سالی ۱۹۴۱د، سه‌روکوه‌زیرانی ئوسترالیا جۆن کورتین "John Curtin" له وتاریکیدا به ناوی "ئه‌رکه‌کانی داهاتوو" به‌روونی رایگه‌یاند: "حکومه‌تی ئوسترالیا شه‌ری زهریای هیمن وه‌ک مملاتییه‌ک ده‌زانیت که تیدا ئه‌رکی سه‌ربازی ده‌وله‌تانی دیموکراتیک ده‌بیت له‌بنه‌رتدا له‌لایه‌ن ئه‌مریکا و ئوسترالیاوه‌دیاری بکریت. به‌بێ هیچ لایه‌نگرییه‌ک ده‌توانم بلیم ئوسترالیا ئیستا به‌بێ ئه‌وه‌ی ره‌خنه‌ له‌ په‌یوه‌ندییه‌ ته‌قلیدییه‌کانمان و خزمایه‌تیمان له‌گه‌ڵ شانیشینی په‌گرتوویدا بگریت، چاوی له‌ ئه‌مریکایه‌." به‌بێ ریزگرتن و هه‌لسوکه‌وتیکی بێ ئه‌ده‌بانهی ئوسترالیایی، په‌یامی سیاسه‌تی واقیعه‌گه‌رایانه‌ی شاراوه‌ی له‌و لیدوانانه‌ی لی زیاد کرد: "ئوسترالیا ده‌توانیت درێژه به‌ شه‌ر بدات، ئینگلته‌را ده‌توانیت خوراگری بکات، ئیمه‌ قه‌ناعه‌تمان به‌وه‌ هه‌یه‌."

ئه‌وه‌ ساته‌وه‌ختیکی چاره‌نووس ساز بوو. ئیستا ئه‌مریکایه‌کان هاتبوونه‌مه‌یدان. تا ناوه‌راستی سالی ۱۹۴۳ ۱۵۰ هه‌زار سه‌ربازی ئه‌مریکی له‌ ئوسترالیا نیشه‌جی کرابوون، به‌پله‌ی په‌که‌م له‌ کوینزلاند "Queensland"، که ژه‌نه‌رال دوگلاس ماکنارسه‌ر "General Douglas MacArthur" باره‌گای خوی له‌وی دامه‌زراندبوو. که‌شته‌کانی هیزی

دهریای ئەمریکا له پێرس و سیدنی لهنگه‌ریان گرتبوو و کولتوری ئەمریکی دهستی به ره‌گداکوتان کردبوو. کوکاکۆلا، هه‌مبه‌رگه‌ر، پیتزا، هۆت دۆگ "Hotdog"، فیلمه‌کانی هۆلیوود و به‌ره‌مه‌ دروستکراوه‌کانی ئەمریکا ده‌ستیان کردبوو به‌ گوشاره‌یینانی هاورده‌کردن له‌ وڵاتی دایکی واته‌ بریتانیاوه. هه‌روه‌ها شه‌ره‌که‌ هاتبووه‌ ئوسترالیا. له‌ ۱۹ شوباتی ۱۹۴۲ توخمه‌کانی هیزی ئاسمانی ژاپۆن که‌ هێرشیان کردبووه‌ سه‌ر به‌نده‌ری پیرل هاریۆر "Pearl Harbor" هێرشێکی وێرانکه‌ریان بو‌ سه‌ر بنکه‌ی ده‌ریای داروین ده‌ستپێکرد. مانگیک پێشتر ژاپۆنییه‌کان باکووری دوورگه‌ی نیوگینیايان داگیرکردبوو، که‌ له‌لایه‌ن سه‌ربازانی ئوسترالیا و ئەمریکاوه‌ به‌رگه‌ریان لێده‌کرا. نیوگینیا دووهم گه‌وره‌ترین دوورگه‌ی جیهانه‌ و له‌ نزیک ئوسترالیا هه‌لکه‌وتوووه. ئەگه‌ر نیوگینیا له‌و شه‌ره‌دا که‌وتبایه‌، به‌ دُنیا‌یه‌وه‌ ئەو دوورگه‌یه‌ ده‌بووه‌ خالی ده‌ستپێکی له‌شکرکێشی ژاپۆنییه‌کان یان گه‌مارۆدانی ئوسترالیا. به‌لام له‌ شه‌ری ده‌ریای مه‌رجانیدا، هێزه‌کانی ئەمریکا - ئوسترالیا له‌ رینگه‌ریکردن له‌ نیشته‌ی ژاپۆنییه‌کان له‌ پۆرت مۆرسبی "Port Moresby" (له‌ دیوی باشووری نیوگینیا) سه‌رکه‌وتوو بوون. دواتر له‌ شه‌ره‌که‌دا، دوورگه‌که‌ بووه‌ پرديکی په‌رینه‌وه‌ بو‌ داگیرکردنه‌وه‌ی فلیپین له‌لایه‌ن ژهنه‌راڵ ماکنارسه‌ره‌وه‌. به‌م شیوه‌یه‌ به‌شداریه‌کی به‌رچاوی له‌ شکستی ژاپۆن له‌ شه‌ری جیهانی دووهمدا کرد.

له و کاتوهه، په یوه نډې ئوسترالیا له گه ل ئه مریکیه کان هاوشپوهی په یوه نډې بهر له شهري جیهانی دووم له گه ل بریتانیا دا بووه. ئوسترالیا به به شیک له هیزه چه کداره کانی (به تابهت هیزی راهینراوی) پشنگیری ئه مریکا ده کات، هیزی ده ریایي ئه مریکا دلنیای کردووه رپړه وی ده ریایي به کراوه پی ده مینیتته وه، ههروه ها چه تری ریگری ئه تومی به سهر ئوسترالیا دا کیشاوه. کانپرا هیزی سه ربازی بو شه ری کوریا (۱۹۵۰-۵۳)، شه ری فیتنام (۱۹۵۵-۷۵)، شه ری دووه می که نداو (۱۹۹۰-۹۱) و شه ری عیراق (۲۰۰۳) نار دووه، ههروه ها به شداری له هه ردوو شه ری جیهانیدا کردووه. ئه مریکیه کان لای خو یانه وه بریاریان داوه له درنځخایه ندا وه ک به هیزترین هیزی ده ریایي بمیننه وه. بنکه یه کی گه وره ی هیزی ده ریاییان له دورگه ی داروین دروست کردووه. له راستیدا ئه و ۲۵۰۰ سه ربازه ده ریاییه ی له وی جیگریکراون، چینیه کان زور نیگه ران ناکه ن، به لام زور له وه زیاترن بو ئه وه نیشان بدن ئه مریکیه کان له سهر زوین و ئاماده ن به رگری له ئوسترالیا بکه ن. لانی که م بو ئیستا...

چونکه ئه و شوینه دووریانیکي مه زنی ئوسترالیا یه. سه ره لدانی کو ماری گه لی چین، ئه مریکیه کان ناچار ده کات بریاریکی جیددی له باشووری روژئاوای زه ریای هیمن ده رپرن. ده توانن بو کو نتر و لکردنی حه وشه ی پشته وه ی و لاته که ی دژایه تی هه ولی په کین بکه ن؛ ده توانن هه ول بدن له گه ل په کین له سهر بواره کانی کاریگه ری ناوچه یی بگه نه

پنځه و تن؛ یان ده توانن گرنګایه تییان پې نه دهن و ده ست به پاشه کشه یه کی درېژ و خاو تا کالیفورنیا، بکه ن.

سه ره پای نه مانه ش ۱۱ هه زار کیلومتر له زه ریای هیمنه وه ریڼګایه کی درېژ له نیوان که ناری رۆژناوای نه مریکا و که ناری رۆژه لاتی چیندایه. له کاتیکدا دیپلوماتکاران و بهرپرسانی سه ربازی نه مریکی چه ندین جار ئوسترالیا یان دنلیا کردوته وه که هاو په یمانییه که به ردیکی پته وه، به لام به دروستکردنی نه و بروایه ی که فهرمانه وای تاکره وی دیکتاتوریه کی بچووی وه ک کوریای باکوور به باشتر له هاو په یمانی سه لمینراوی ده ولته دیموکراتیه کان ده زانیت، به دنلیاییه وه سه روک ترامپ ئوسترالیه کان ناارام کردوه. له گه ل هه لېژاردنی سه روکیکی نوی، دوخه که گوړاوه. دوی چوار هه فته له سه رکه وتی سه روک بایدن له تشرینی دووه می ۲۰۲۰، فهرمانده کان هیزی ده ریای و پاسه وانی که نارناوه کان نه مریکا رایانګه یاند که کو ماری گه لی چین "هه مه لایه نه ترین مه ترسی درېژخایه ن" بو نه مریکا و هاو په یمانه کان له نیو هه موو زله یزه جیهانییه کاندا دروست ده که ن.

زه نګی ناګدار کردنه وه بو خه لکی ئوسترالیا له سه ره تای سالی ۲۰۲۰ دا لیدرا، کاتیک چینیه کان دوورگه ی دارو "Daru" یان کرده ئامانج که به شیکه له پاوای نیوګینیا "Papua-Neuguinea"، بو نه وه ی کارخانه یه کی ماسی له وی دروست بکه ن. دوورگه که ده که ویتته سه ر شه قام یا خود ته نګه ی

تۆرئیس و تەنیا ۲۰۰ کیلۆمتر له ویشکانی ئوسترالیایوه دووره و بهوهۆیهی دەریای ئەوئ به تەواوی بۆراوکردنی ماسی ناسراو نییه، چەندین جار گومانی سیخوڕیکردن له کەشتییە "Trawler" هە چینییهکان دەکریت. رەنگە ئەمە بەراستی تەنیا پرۆژەیهکی بازراگانی بێت، بەلام دەنگۆی ئەوەش هەیه دامەزراوه بەندەرێیهکان بتوانن وهک بەندەرێکی پەيوەندیکردن بۆ کەشتییە جەنگییەکانی چینییش بەکار بهێنریت. ئەمە تەنیا نموونەیه که له وریای بەردەوام که ئوسترالیا ناچار دەکات له هەنەر چالاکییەکانی چین له ناوچه کهدا پارێزگاری له خۆی بکات. هەر وهها ئەوەش پروون دەکاتەوه که بۆچی ئوسترالیا دەبیت بەردەوام لیکۆلێنەوه لهوه بکات که تا چەند ئەمریکا هیشتا پشتگیری له سیاسەتی ئاسایشی هاوبەشیان دەکات.

ئوسترالیا دەزانیت که تا ناوهراستی سەدە، رەنگە بودجەى بەرگری ئەمریکا ئەوهەندەى ئیستای چین نەبیت. جیاوازی ئیوان سەردەمی شەری سارد و ئەمرۆ زۆر گەورەیه: ئەو کاتە یهکیتی سۆفیهتی لاواز له پروی ئابوورییهوه زۆر له دواى ئەمریکاوه بوو و چیت نەیده توانی له پێشبرکێی چه کدا بەر بهرەکانی ئەمریکا بکات. له بەرامبەردا چین دۆخی ئابوورییه کهی بەرهو بەرزبوونەوهیه و پێشبینی دەکریت تا سالی ۲۰۵۰ بهرهمی ناوخوای گشتی ئەمریکا تێپەرینیت، رەنگە لهوه زووتریش. دیاره بریارهکانی ئەمریکا له م بارهیهوه کاریگهري له سەر رێپازی ئوسترالیا له سەر چینییش داناوه.

ئیمه پیمان خوښه ئوسترالیا و چین وهک دراوسییه کی تارادهیه ک نزیک ببینین. رهنکه هوکاره کانی ئەمانه بن: ئوسترالیا له ههر زهوییه کی گهورهی دیکه له رۆژهلات و باشوور و رۆژئاوا ئەوهنده دووره که کاتیک سهیری باکوور ده کهیت چین تارادهیه ک نزیک دهرده کهوئیت. بهلام پیشبینی ئاسای میرکاتور "Mercator" له سهر نه خشه کانمان مهوداکان دهشیوئینیت چونکه کیشانی هیله کانی زهوی له سهر رووبه ریکی دوو رهههندی نیشان دهدات. (ئه گهر دهتهوئیت بزانیته میرکاتور چهنده کاریگه رپی له سهر تپروانینمان بو جیهان ههیه، ئەوا پئویسته چاوئیک له نه خشه کانی واتهرمان "Waterman" بکهیت، که هه ندئیک راهانئیان دهوئیت، بهلام روانگه یه کی تهواو جیاواز پیشان مروف دهدهن.) ههرچوئیک بیت رهنکه ئیمه چین به دراوسیی راسته وخوی پوله ندا نهزانین، بهلام مهودای وارشو تا په کین زیاتر نییه له په کین تا کانبیرا "Canberra". ههر له بهر ئەمه شه چین بهردهوام له روانگه ی ۳۶۰ پله یه وه سهیری جیهان دهکات، له کاتیکدا ئوسترالیا له بنه رتهدا ته نیا سهیری باکوور دهکات. به واتایه کی تر چین له ئوسترالیا دهرفه تی زیاتری ههیه.

کاتیک باس له چین ده کریت، ئوسترالیا ده بیت له نیوان بهرزه وهندی ئابووری، ستراتژی بهرگه رپی و دیپلوماسیدا له سهر په تئیکی باریک بهرئیدابروات. چین گه وره ترین هاوبه شی بازرگانییه، ههرچهنده به پئی که شوهه وای سیاسه تی دهره وهی، وه به رهینان زورجار ده گوریت. له

ماوهی رابردوودا سالانه نژیکه‌ی یه‌ک ملیۆن و ۴۰۰ هه‌زار چینی بۆ پشووسه‌ردانی ئوسترالیا‌یان کردووه و هه‌روه‌ها چین نژیکه‌ی یه‌ک له‌سه‌ر سی‌ی خویندکاره نیوده‌وله‌تییه‌کانی زانکۆکانی ئوسترالیا پیکده‌هینیت. چین نژیکه‌ی یه‌ک له‌سه‌ر سی‌ی هه‌نارده‌کردنی کشتوکالی ئوسترالیا ده‌کریت، له‌وانه له‌سه‌دا ۱۸ ی هه‌نارده‌ی گوشتی مانگا و نیوه‌ی پیداویستی جۆی خۆی. هه‌روه‌ها بازارێکی سه‌ره‌کییه بۆ کانزای ئاسن، گازی سروشتی، خه‌لوز و زێری ئوسترالیا. به‌لام به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی دیکه‌ی چین له‌ ناوچه‌که و هه‌وله‌کانی بۆ جه‌ختی ئیدیعیای خاک و گوشاری سه‌روه‌ری زیاتر هه‌میشه له‌گه‌ل به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی ئوسترالیا ناگونجیت. دۆخی که‌نارئاوه‌کانی چین زۆر ئالۆزه. چین به‌ هۆکاری جوگرافی و میژووی ئیدیعیای زیاتر له‌ سه‌دا ۸۰ ی ده‌ریای باشووری چین ده‌کات. چاوخشاندنێکی خێرا به‌ نه‌خشه‌که ئه‌وه‌مان بۆ ده‌رده‌خات که مه‌رج نییه ئه‌م ئیدیعیایانه ره‌وا بن، وه‌ک فیتنام، فلیپین، تایوان، مالیزیا و برۆنئی "Brunei" به‌رده‌وام ئاماژه‌یان پیده‌که‌ن. ئه‌وان روانگه‌ی جوگرافی و میژووی گه‌لیک جیاوازیان هه‌یه، ئه‌مه‌ش له‌ به‌رامبه‌ردا ئه‌وه‌مان بۆ روون ده‌کاته‌وه بۆچی زۆرجار ئیدیعیای خاکیان له‌سه‌ریه‌کتر هه‌یه. سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ش، په‌کین به‌رده‌وامه له‌ په‌ره‌پیدانی گاشه‌به‌ردی بچووک به‌ مه‌ودای ۱۶۰۰ کیلۆمتر له‌ وشکانییه‌وه بۆ خوێقاندنی دوورگه‌یه‌کی ده‌ستکرده و

ههولدهدات لهسهریان سهکۆ یان شوینی نیشتنهوه،
وئستگهی رادار و موشهک جیگیر بکات.

بهربلاوبوونهوهی ئیستای سوپای رژگاریخوازی گهلی چین
ئهوه دهردهخات که ئامانجی ئهوهیه له ماوهی مامناوهندا
توانایی ناوچهی خۆی پهره پێدات. ئامانجی ئهم ستراتیژییه
رێگریکردنه له چوونه ژوورهوهی هیژهکانی دوژمن،
داگیرکردن، یان تهنانهت بهزاندنی خاکیکی دیاریکراوه.
ئهمهش بهو مانایهیه که چین ههولدهدات ئاسانکاری بۆ
دابین کردنی دامهزراوه و چهکێک بدات که له ئهگهری
روودانی شهر له دهریاکانی باشووری چین و رۆژهلاتی
چینهوه توانایی ئهمریکییهکان یان ئهوانی دیکه کهم بکاتهوه
و بیانباته پشت ئهو زنجیره دوورگانهوه که له ژاپۆنهوه تا
فلیپین درێژدهبێتهوه. ئیستا ئوسترالیا ترسی ئهوهی ههیه
چینییهکان ههولێ درێژکردنهوهی ئهم ناوچهیه بۆ باشوور و
ناوچهی دهریایی باشووری ئهندونیزییا و فلیپین بدهن، ئهمهش
تا زهریاچهی باندا "Banda" و کهنارئاوهکانی پاپوای
نیوگینیا یان دوور خاتهوه. یادهوهرییهکانی لهشکرکێشی ژاپۆن
و شهههکانی نیوگینیا له کاتی شهری جیهانی دووهمدا له
ئوسترالیا دا هیشتا ههر زیندوون. له کاتییدا ترسی ئهوهش
ههیه ئهندونیزییا بکهوئته دهستی ئیسلامیستهکان، بهلام
ئهوهی زۆرتر هیزی سوپا له کانپیرا نیگهران دهکات، ئهوه
بیرۆکهیه که چینییهکان بتوانن لێیان نزیک ببنهوه.

یه کیک له رینگانی بهرنگاریوونه وهی ئەم نزیکبوونه وهیه، جیگیرکردن و جوولهی خیرای هیزه چه کداره کانی ئوسترالیا یه. به لام له کوئ جیگیر بکرین؟ بو نمونه ئە گهر به شینکی زوری هیزه ده ریایه کانی ئوسترالیا له نیوهی باکووری ولاته که دا جیگیر بکرین، ئەوا ده بیت به چه ندین ته نگه و دوورگه و به ره به ستی دیکه دا تپه پرن که له وانیه دوژمن له رینگه ی به ره و باکوور له بۆسه دا بیت. له باشوور و رۆژئاوا وه رینگه ی کی درێژیان له پیشه، به لام له ده ریای ئازادا ده ره تانی زیاتری جوولانه وه یان هه یه.

بینگومان مروّف ده توانیت بلّیت ئیدیعاکانی چین گه یشتوونه ته سنووری خویان و ناتوانریت زیاتر په ره بستیی، به لام دوا جار ئیدیعا ره واکان له کوئ کۆتای دیت، پرسیاریکه که ده بیت له لایه ن پسپۆرانی یاسای ده ریایه وه وه لام بدریته وه. ئەو شته ی دنیایه ئە وه یه ئەم سنوورانه له باکووری ده ریای مه رجانی هه لکه وتووه. به دنیایه وه چین ناتوانیت به بی ئە وه ی مه ترسی مملانی بکات ئیدیعای خاک له وی بکات یان دوورگه ی ده سترکرد دروست بکات. ته نیا له رینگه ی هه و له ئابووریه کانه وه ده توانیت بنکه یه ک له وی مسۆگهر بکات و به م کاره ش کتیرکی له گه ل تاکه زله یزی دیکه ی گه وه ی ناوچه که ده سته یه کات که ئوسترالیا یه. له کاتیکدا کانپیرا ناتوانیت له سه ر ده ریای باشووری چین رینگری له زالبوونی چین بکات، به لام ده توانیت هه ولی کۆنترۆلکردنی کاریگه رییه کانی چین له باشووری زه ریای هیمن بدات.

ئهم شهه له ئیستاوه دهستی پیکردوو. ئوسترالیا زیاتر له هه موو ولاتانیتر هاوکاری ئابووری بو دوورگه کانی باشووری زهریای هیمن دهکات، به لام چین هاوکاری دارایی و قهرزیشی پیشکەش کردوو و کاتیک فایرۆسی کوڤید-۱۹ بلاو بووه وه، په کین دهستبه جی دهستی کرد به پیشکەشکردنی یارمه تی پزیشکی. له مانگی نیسانی سالی ۲۰۲۰، فرۆکه یه کی گواستنه وهی هیزی ئاسمانی ئوسترالیا به پیداو یستییه کانی یارمه تی پزیشکییه وه له فرۆکه خانه ی پورت فیلا "Port Vila" له شاری فانواتو "Vanuatu" نزیك بووه وه. له کاتی نزیکبوونه وه دا فرۆکه وانه که فرۆکه یه کی چینی له تاکه رپه وهی فرین که ئامیری پزیشکی و دهمامک و که رهسته ی دیکه ی خو پاریزی بو به ره نگاریوونه وهی فایرۆسه که هه لگرتبوو، بینی. هه رچه نده پیشتەر مۆله تی نیشتنه وهی پیدرابوو، به لام دهوری لیداو و دوو هه زار کیلۆمتر تا ئوسترالیا گه رایه وه. مشتومرێکی زۆر له سه ر ئه وه بوو که ئایا ده بوو له وی بنیشیت یان نا، به لام راستییه که ئه وه بوو: چینیه کان له وی بوون.

ئه وان له م کاره چ ئازمونیکیان وه رگرت؟ کاریگه ریی به مانای ده سترآگه یشتنه، چینیش ده یه وی ت ده سترآگه یشتن به شوینی ماسیگرتن بو راوکه رانی ماسی خوی، به نده ره کان بو که شتییه کانی و ده رفه تی ده رهینانی ما که ی سروشتی له کانگاکانی قوولایی ده ریا و به ره مهینانی نه وتی ده ریای بو گونجاو بکریت. زۆر جار سوودێکی دیکه ی ئهم چه شنه

یارمه تیپانه پشنگوی دهخریت: ئەم یارمه تیپه کاریگه رپی له سه ر مافی دهنگدان له نه ته وه یه کگرتووه کان و رینکخراوه نیوده وه له تیپه کانی دیکه ش داده نی. کوماری گه لی چین بو به دهسته پینانی زوریک له دهنگه کانی ئە فریقا سه رکه وتوو بوو. په کین رازی کردوون دان به بوونی تایواندا نه نین و به فه رمییا ن نه ناسن، ئیستا هه ولده دات له زه ریای هیمینشدا پشتیوانی به دهسته پینیت. سه ره رای لوبیکردنی چر و پری ئە مریکا و ئوسترالیا، کیریباتی "Kiribati" و دوورگه کانی سالامون "Salomon" له سالی ۱۹.۱۲.۱۵ به مه به سستی دامه زراندنی په یوه ندپی دیپلوماسی له گه ل چین په یوه ندپی دیپلوماسی خوین له گه ل تایواندا پچراند.

کانیبرا له سالی ۲۰۱۶ دهستی به پروگرامی "ههنگوی زه ریای هیمن" کردوو، به لام ده بیت به وریایه وه درێزه ی پیندات. خه لکی دوورگه ی زه ریای هیمن به باشی ئاگاداری میژووی کولونیا لیزی ئوسترالیا ن و به گومانه وه سه یری هه ر چه شنه باوکسالاریه ک ده که ن. بو نموونه، گه لیک به سوود ده بیت ئاماژه به ئە ندامانی نه ته وه یه کگرتووه کان بکریت وه ک فانواتو "Vanuatu" نه ک وه ک "گه لانی دوورگه پی بچووک" به لکو وه ک "دهوله تی زه ریای گه وره" بیانناسن که خه لکی دوورگه کان به له به رچا وگرتنی ئە و رووبه ره گه وره یه ی ئوقیانوس هه یه تی، خو شیا ن به تایبه تی به کاری ده هینن. ئە م چه شنه ناوچه ئابووریه تایبه تانه که پی دهوتریت ناوچه ی

۲۰۰ مایل، نژیکه‌ی لهسه‌دا ۱۵ ی پروبه‌ری زهوی له‌خۆ ده‌گریت.

له سالی ۲۰۱۸ ئوسترالیا هه‌ولتیکه‌ی چینی بو دابینکردنی بودجه‌ی بو‌ناوه‌ندی سه‌ریازگه‌ی سه‌ره‌کی فیجی "Fidschi"، پووچه‌ل کرده‌وه، ریکه‌وتنیکه‌ی ئه‌منی دوولایه‌نه‌ی له‌گه‌ل فانواتو "Vanuatu" واژۆ کرد و ۲۱ که‌شتی نوپۆ به‌ ولاتانی دوورگه‌ی جیاواز به‌خشی. هه‌روه‌ها پاره‌ی حکومه‌تی ئوسترالیا بو‌ دامه‌زراندنی کابلی گورجی ئینترنیتی "Coral-Sea Glasfaserkabel" له‌ ده‌ریای مه‌رجانی دا‌که‌ سیدنی به‌ پاپوای نیوگینیا و دوورگه‌کانی سالامۆنه‌وه‌ ده‌به‌ستیته‌وه. سه‌ره‌پای هه‌موو ئه‌مانه‌ چین، به‌تایبه‌تی له‌ فیجی و تونگا و دوورگه‌کانی کوک "Cook" پێشکه‌وتن به‌خۆیه‌وه‌ ده‌بینیت. به‌لام به‌ له‌به‌رچا‌و‌گرتنی کێشه‌کانی خۆی، چین زۆر‌جار پێدا‌گری ده‌کات له‌سه‌ر به‌کارهێنانی که‌ره‌سته‌ و هیزی کاری چینی له‌ پرۆژه‌کانی ژێرخانی ئابووریدا، ئه‌مه‌ش به‌رخۆدانی ناو‌خۆیی لێده‌که‌وتیه‌وه. تا ئێستا ئوسترالیا گرن‌گترین یاریزانی ئۆقیانوسه‌، به‌لام ده‌بیت هه‌ولتیکه‌ی زۆر بدات بو‌ ئه‌وه‌ی به‌و شیویه‌ به‌مێنیته‌وه.

توانایی و لێهاتوویی تیکنۆلۆژی و سه‌ریازی چین به‌ شیویه‌کی به‌رچاو له‌ ئوسترالیا به‌رزتره. موشه‌که‌ بالیستییه‌کانی په‌کین هه‌روه‌ها چه‌کی ئه‌لیکترونیشی به‌های کانی پر ئاوی ئوسترالیا‌یان که‌م‌کردووه‌ته‌وه. له‌م‌رۆدا چیتر

پېویست ناکات بۆ لەناوبردن یان تەنانەت تەقاندنەوہی ئامانجە گرنگەکان لە مەودای دوورەوہ لە کەرەستەى ئاسنینى گەورە وەک تانک و تۆپ کەلک وەرگىریت. ھەر وڵاتیک دەتوانیت بەھۆى ھېرشیکى ئەلیکترۆنى (سایبىرى) بۆ سەرژىرخانى وڵاتیک - تۆرى کارەبا، سەرچاوەى ئاو و ماکە خۆراکىیەکان، تۆرەکانى گواستنەوہ، یان ھەر شتیکىتر، زیانیکی زۆرى پێ بگەینیت یان ئیفلجى بکات. لە کاتیکدا ئوستراىا ھىشتا لە رووى جوگرافىیەوہ لە ھەر وڵاتیکى دیکە کە لە رووى فیزیکىیەوہ بتوانیت یارمەتى بەدات، گەلیک دوورە، لە رووى تیکنۆلۆژیاوہ، جیھان گەلیک زیاتر بەیەکەوہ گرىدراوہ.

"Covid-۱۹" ئوستراىای ئاگادار کردەوہ کە ھەر دۆخیکى ئابوورى کە پشت بە سیستەمى "Just-in-time" بەستیت، دەتوانیت زۆر بە گورجى تىکپرووخیت. ئیستا ئامانج کەمکردنەوہى پشتبەستن بە چىنە، ئەگەر بتوانیت پرۆژەى ژىرخانى گرنگ بەپێ بەشداریکردنى چىن بەرپۆەبەرىت. بۆ نمونە تەلەفۆن دەستى ھواوى "Huawei" لە دروستکردنى تۆرى "G ۵" دوورخرايەوہ- بریارىکی گەلیک بویرانە بوو. پەيوەندیەکان لە گەل چىن گەلیک ناسکە. کاتیک مۆرىسون "Morrison"، سەرۆکۆەزیرانى برىتانیا لە ھاوینى ۲۰۲۰ داواى لىکۆلینەوہى نىودەوڵەتى لە سەرچاوەى فایرۆسى کۆفید کرد، پەکین ئەمەى وەک ھېرشیک بۆ سەر وڵاتى چىن لىکداوہ. تەنیا

چهند رۆژتیک دواتر بهرپرسیانی گومرکی چین بۆیان دهرکهوت که ریککهوت و بهرچهسپی بهرهمه گوشتیه کانی ئوسترالیا به هه له نووسراون و هاوردده کردنیان قهدهغه کردن. کاتیک کانپیرا لهسهر ههئویستی خۆی سوور مایهوه، په کین پهخنه ی له هاوردده کردنی دانهوئله و کانزاگان گرت و هه رهشیه کی ته نک و په رده پۆشکراو له رۆژنامه ی نیمچه فهرمی گلوبال تایمز "Global Times" دا دهرکهوت. من له شیکاریه کی ئه و سهردهمه دا نووسیم ئه م شتانه (مه رج نین) نوینه رایه تی سزایه کی ئابووری بو ئوسترالیا ناکه ن، به لام ئامازه یه که که رهنگه ئوسترالیا ناچار بکات سهیری سه رله نوئ په یوه ندییه ئابووریه کانی له گه ل چین بکاته وه. دیپلوماسی "مه رج نییه" خۆی له راده به دهر وریایانه سه لماند. له سه ره تای سالی ۲۰۲۱ دا ئاماری هه نارده کردنی مسی ئوسترالیا بو چین بلاوکرایه وه. له مانگی کانوونی دووه می ۲۰۱۹ تا مانگی کانوونی دووه می ۲۰۲۰، له ۱۰۰ هه زار تونه وه دابه زیوو بو سفر. شه ش مانگ پیشت ئوسترالیا تووشی هیرشیک سیبیری درێزخایه ن بوو بو سه ر تۆره گرنگه کانی حکومه ت، وه ک په روه رده، چاودیری ته ندروستی و سیسته می ژیرخانی دیکه. مۆریسون سه رۆک وه زیران ناوی تۆمه تباریکی راسته وخۆی نه هینا و ته نیا وتی "زۆر ئه کته ر نیین که ده ولته پشتیوانیان ده کات و توانایی ئه وه یان هه بیته شتیکی له م شیویه به رپوه به رن". به لام گه لیک روون بوو مه به سته کییه.

پەيوەندییە کە گەلیک ئالۆز دەمییەتەو: ئە گەر هەلەیه ک
 بکریت، مەترسی ئەو هەیه خۆ له شەری ساردی
 "هیندوستان - زەریای هیمن" دا بدۆزیتەو. ئە گەریش زۆر
 ترسنۆکانە مامەلە بکریت، مەترسی ئەو هەیه لەناکاو
 بئەیه کی سوپای رزگاریخوازی گەل له حەوشەى ماله کەدا
 بدۆزیتەو. قەیرانی کۆفید-۱۹ رەوتەکانی ئیستای توندتر و
 خیراتر کردوو. بۆ هیندی، ژاپۆنی، تایوانی، مالیزیەکان،
 هەرۆه ئوسترالیه کان و دانیشتوانی دیکەى ناوچە کە، ترس
 له چین جارێکی دیکە بوو تە جیگەى سەرنج. له کاتی
 بەرەنگاربوونەو هی کۆفید-۱۹، چین یە کەم کەشتی
 فرۆکە هەنگری دروستکراوی خۆی بە دەوری تایواندا گیراوه
 و هەوڵی هاندانی زیاتری ئەو ولاتەى داوه. کاتە کەى گەلیک
 سەرنجراکیش بوو: یەکیک له دوو ناوگانی فرۆکە هەنگری
 ئەمریکی کە بە شیۆهیه کی ئاسای له ناوچە کەدا گەشت
 دە کەن پە کی کەوتبوو و بۆ چاککردنەو هی له بەندەر له نگرەری
 گرتبوو، ئەو یتریشیان نەیتوانی وەرپیکەویت چونکە سەدان
 کارمەندی فرۆکەوانی به نهخۆشی کۆفید-۱۹ تووش ببوون.
 تەواو لهو دۆخەدا بە لەمێکی ماسیگری فیتنامی له لایەن
 کەشتییه کی پاسەوانی کە نارئاو هەکانی چینییەو نوقم کرا و
 کەشتییه کی هەلکۆلی ژیر ئاوی مالیزیا کە بەدوای نەوتدا
 دە گەرا، تووشی ئازار و نەهامەتی هات. هەرۆه ها هەلوێستی
 یە کلا کەرەو هی پە کین له هۆنگ کۆنگ به پێی کات زیاتر
 سەرنجی مرۆف راده کیشیت.

تا ئیستا ئوسترالیا له پهنا دۆسته ئەمریکیه کانیه وه ماوه ته وه. دیپلوماتکاره کانی له کاپیتول هیل "Capitol Hill" و پنتاگون "Pentagon" و له سی ئای ئەی "CIA" له لانگی "Langley" بۆ به هیزکردنی ئەو په یوه ندیانه ی که زیاتر له ۸۰ ساله بوونیان ههیه، هاوکاری زیاتر ده کهن. ههروهها ئوسترالیا وهک ئەمریکا ئەندامیکی پابه نده له ناو تۆری ههوانگری "Five Eyes" که بریتانیا، کانهدا و نیوزله نیدیش له خۆده گرت. له ناوه راستی ولاتدا، له شاری ئەلیس سپرینگز "Alice Springs"، بنکه ی سه ربازی ئەمریکی – ئوسترالی پاین گاپ "Pine Gap" ههیه، که یه کیکه له گرنگترین دامه زراوه کانی سیخۆری، چاودیری و گوئیگرتی ئەمریکا له جیهاندا. ویستگه یه کی زه مینییه بۆ مانگه ده سترده کانی سی ئای ئەی (که زانیارییه کان بۆ "ECHELON" و NSA وهک به شیک له په یوه ندییه کان و سیخوری ئەلیکترونی کوډه که نه وه)، زانیاری له ناوچه ی ئۆپه راسیۆنی سه ربازانی ئەمریکی دابین ده کهن، بۆ نمونه ئەفغانستان، چاودیری هه لدانی مووشه ک ده کهن، پشتگیری له سیسته می به رگری مووشه کی ئەمریکی و ژاپۆن ده کهن ههروهها رۆئیکی گه شه سه ندوو بۆ فه رمانده ی فه زایی ئەمریکا که تازه دروستکراوه ده گیرن. به دلنیا ییه وه ئەمریکا نایه ویت بهم زووانه ئەم شوینه ستراتژییه له ناوچه ی دهره وه ی ئوسترالیا جیبه یلئیت. کاتیک باس له و پرسیاره ده کریت که

ئهمریکا چهنده پابهنده به بهرگری ئوسترالیاوه، پاین گاپ "Pine Gap" بهرگیکی بهرهندهی گرنکه بو کانپیرا.

له دوای دروستبوونی "Five Eyes" و پیکهاتهی بهرگری دیکه، جیهان گورانکارییه کی بهرچاوی بهسهردا هاتوو. له سهردهمهدهدا خووهلقوتانی ئهمریکا مهرجیکی ئهمنی بوو بو ئوسترالیا، ژاپون شکستی هینابوو و چینی ویرانکراویش مهترسییه کی ئهوتو نهبوو. ناوهندی شهری سارد زور دوور هه لکهوتبوو و ئوسترالیه کان لایان وابوو بو ههر هه ره شهیه کی ناوچهی لانیکه م ده سالیان بو ئاماده کاری کات ههیه. ئیستا ئیتر کاتی ئاماده کاری بو مملانییه کی ئه گهری زور بچووک بوتهوه و چین زلهیزیکی سه ره کییه. کانپیرا له وه به ره هینانیکی زور له په یوه ندییه کانی له گه ل ئهمریکا بهردهوامه، به لام بو دلنیا بوون چه ند گره وئیکی لاوه کیشی له گه لیاندا به ستوو، هه رچه نده تاراده یه ک بچووکن.

ئوسترالیا و ژاپون هاوپه یمانی سه ربازیان په ره پیداو ه که مانووری هاوبه شی ئاسمانی و ده ریای ههروه ها "به رنامه ی چاوپیکه وتن" له خو ده گریت. هه ردوو ولات ئاگاداری سنوورداریوونی پاشه که وتی نه وتیان، ههروه ها مه ترسی گیرانی ریگاکانی دابینکردنی نهوت هه ن. ژاپون له سه ده ۸۵ ی نهوته که ی له روزه لاتی ناوه راسته وه هاورده ده کات، کووریای باشووریش له سه ده ۶۰ ی پیداو یستی نهوتی له

هه مان سهراوه وهرده گریټ. ههر دوو ولات پالاوگه ی
ئالوزیان ههیه و نزیکه ی نیوه ی به ره هه مه پالاوته کانیا ن به
ئوسترالیا ده فرۆشن. ئە گهر ریگی ده ریایی له رۆژه لاتیی
ناوه راسته وه بو ژاپۆن بگریټ، ئوسترالیا دوای ماوه ی چهند
ههفته یه ک بی سووته مه نی ده مینیتته وه.

هه موو ولاتانی ناوچه ی هیندوستان و زه ریای هیمن
هاوران له سه ر ئە وه ی ریگاکانی گواستنه وه ی نیوده وله تی
ده بیټ به کراوه یی بمیننه وه. ئە مه ش به مانای ره تکرده وه ی
هه وئی چین بو ئیدیعیای سه روه ریی له ده ریای باشووری
چینی شه و ناتوانن قبوولی بکه ن که په کین ئە و دوورگه
ده ستردانه ی له وئ دروستی ده کات به به شیک له چین
دابنیټ، هه روه ک چلۆن دورگه ی سیچوان "Sichuan" به
مولکی خوئی داده نیټ. په کین تامه زرۆیه بو کرینی دوستی
نوی بو ئە وه ی کاریگه رییان له سه ر دروست بکات، و
زله یزه کانی دیکه (جگه له ئە مریکا) ته نیا کاتیټک ده توانن له
کیپرکیکردنیدا به رده وام بمیننه وه، که له نزیکه وه هاوکارپی و
یارمه تی به کتر بکه ن.

هه روه ها ژاپۆن، ئوسترالیا و ئە مریکا له گه ئ هیزی ده ریایی
هیندوستان له چوارچیوه ی کواد "Quad" (دیالوگی ئاسایشی
چوار قوئی) دا بو ریگریکردن له سیناریۆیه کی له و شیوه یه
پنکه وه هاوکارپی ده که ن. کواد هاوپه یمانیه کی راسته قینه
نییه، به لکوو چه شنیکه له چوارچیوه ی ستراتژی که هیزی

دهریای هاکاری یه کتر ده کهن و مه شقی نیزامی هاوبه ش بهرپوه ده بن. بهرپوهی بهروونی باسی لپوه بکریت، ئامانج لپره شدا ئه وهیه رینگا ده ریایه کان به کراوه یی بهیلنه وه و کاریگه رییه کانی چین سنووردار بکریت. ئه م گفتوگویه له ماوه ی سالی ۲۰۲۰ و قهیرانی کوڤید-۱۹ چرتر بوته وه، چونکه شهر و پیکدادانی توند و توندوتیژی له نیوان سه ربازانی چین و هیندوستان له سهر سنووری هیمالایا سه رییه لدا. هاوکات له گه ل دروستکردنی ناوگانه کانیدا، هیندوستان زیاتر به و بیروکه یه رادیت که ناوچه ی هیندوستان- ئوقیانوسیه ده پوهک یه ک ناوچه سه ر بکریت که ئوسترالیا رولیک یی سه ره کی تیدا ده گیریت. ئیستا باس له وه ده کریت ده توانریت گفتوگۆکه بو "Quad Plus" په ره پیدریت که نیوزله ندا، کوریای باشوور و فیتنامیش له خو بگریت. به لام به له بهرچا و گرتنی نزیکیان له چین، ئه م دوو ولاته ی دواپی گه لیک به وریایه وه هه لسوکه وت ده کهن.

ئوسترالیه کان هه رگیز چاوه رپی ئه وه نه بوون که سیک ده ستیان بگریت، به لام هه میشه هه وئیان داوه هیزی چه کدار دروست بکه ن که ئه گه ر پپویست بوو بتوانن به ته نیا به رگری له ولاته که یان بکه ن – باشتره تا ده توانن له که نارئاوه کانی خو یان دوور بمیننه وه. به شیوه یه کی واقیعبینانه ئه گه ر سه یری بکه یان، ئه م هه و له ده گاته دنیا بوون له وه ی دوورگه کانی باکوور و روژه لاتی ئوسترالیا

دوژمنایه تیان له گه لدا نه کهن و زلهیژیکي بالاتر به سه ریاندا
زال نه بیټ.

ئوسترالیا رووبه پرووی بریاری گه لیک سهخت ده بیټه وه،
کرده وه به کی هاوسه نگی که تئیدا هه نگا ویکي هه له ده توانیټ
لیکه وتهی جیددی و درټرخایه نی له ناوچه یه کدا که ئیستا به
گرنگترین ناوچهی ئابوورپی له جیهاندا داده نریټ، به دوای
خویدا بینټیټ. هه ندیک له چاودیران ته وای ناوچه که له
که ناره کانی روژه لاتی ئه فریقاوه تا که ناره کانی روژئاوای
ئه مریکا به هیندوستان و زه ریای هیمن ده زانن. ئه مه له
راستیدا روانگه یه کی مؤدیرن و کونه، به لام روانگه یه ک که
هه میسان مؤدیرن بوته وه، چونکه جیهان گوړاوه. یه کیک
له یه کهم که سه کان که ئه م روانگه یه ی زیندوو کرده وه،
شینزو ئابی "Shinzō Abe"، سه روکوه زیرانی پيشووی ژاپون
بو، که له سالی ۲۰۰۷ دا له بهردهم په رله مانی هیندوستان له
کتیبیک به ناوی "یه ککه وتنی دوو ده ریا" که سالی ۱۶۵۵ له
لایه ن شازاده ی موغه کان دارا شیکو "Dara Shikoh"
نووسراوه، گپرایه وه. ئابی وتی: ئیستا زه ریای هیمن و
ئوقیانووسی هیند به شیوه یه کی داینامیکی وه ک ده ریای
ئازادې و خو شگوزهرانی یه کده گرن. پیویسته دلنیا بین له وهی
"به کراوه یی و ئازاد بو هه موو لایه نیک" بمینټه وه.

ئوسترالیا له ناوه راستی نیوان ئه م دوو زه ریا فراوانه دا
هه لکه وتووه: له روژئاوا ئوقیانووسی هیندی، له

پۆژه لاتهوه زهریای هیمن و له باکووریشی چین
هه لکه وتوو. بو ئیستا، کانپیرا هه ولده دات گفوتوگۆیه کی
بنیاتنهر له گه ل په کین له مه ر پر سه ئابووریه کان پاریزیت و
هاوپه یمانیه که ی له گه ل ئه مریکا له باره ی ئه منی و
پرسه کانی دیکه به هیتر بکات. له هه ر حاله تیکدا گه لیک
بو ی "ئالوز و سه خت" ده بیته.

بهشی دوو

ئێران

ئایه توولاً خومهینی، سه روکی پیشووی دهولتهتی کۆماری ئیسلامی ئێران: ئه گهر ئایینی ئیسلام سیاسی نه بێت، هیچ مانایه کی نییه.

ئێران چه‌ندین نانی به‌ تامی هه‌یه. یه‌کێک له‌ به‌ناوبانگترینیان بریتیه‌ له‌ نان-ی به‌ر به‌ری برژاو که له‌ ئاردی گه‌نم دروست ده‌کری‌ت و به‌ خوی‌ی ده‌ریای‌ی تام و چێژی پێ ده‌دری‌ت. زۆر جار چوارگۆشه‌یه‌کی درێژه و چه‌ند گۆشه‌ی هه‌یه و توێکلیکی جوانی به‌ تۆوی کونجی به‌سه‌ردا رژاوه. ئەمه‌ش ره‌نگه‌ به‌ پێ مه‌به‌ست له‌ نه‌خشه‌ی ئێران بچیت که ئەم نانه‌ی تێیدا به‌ره‌م دیت.

ئێران به‌ دوو توخمی جوگرافی تایه‌تمه‌نده: "چیاکان"، که چه‌شنیک دیوار له‌ ده‌وروبه‌ری ولات پێکده‌هێنن؛ هه‌روه‌ها له‌ ناوه‌وه‌ی ولاتدا "بیابان"ی خوی‌ی ته‌خت، که به‌هۆی زنجیره‌ شاخه‌کانی هاوته‌ریبه‌وه لێک دابراون. شاخه‌کان ئێرانیان کردۆته‌ قه‌لایه‌ک. گرنگ نییه‌ له‌ کام ئاراسته‌وه‌ لێی نزیک ده‌بیته‌وه، هه‌میشه‌ تووشی به‌رزایی و لێژ دیت که له‌ زۆر شوێن و ده‌نوێنی تێپه‌رین لێی مه‌حاله. ئەم شاخانه‌ ده‌وری زه‌وییه‌کی وێران و پێ سوودی ناوه‌وه‌ واته‌ ساراکی ده‌شتی که‌ویر و ده‌شتی لوت ده‌ده‌ن.

ده‌شتی که‌ویر به‌ بیابانی خوی‌ی گه‌وره‌ ناسراوه. درێژییه‌که‌ی نزیکه‌ی ۸۰۰ و پانییه‌که‌ی ۳۲۰ کیلۆمه‌تره، که‌ نزیکه‌ی قه‌باره‌ی هۆله‌ندا و بیلژیکا به‌یه‌که‌وه له‌خۆ ده‌گری‌ت. به‌ ئۆتۆمبێله‌که‌م به‌ به‌شیک له‌ بیابانه‌که‌دا تێپه‌ریم و ته‌نیا شتیکی ده‌مبینی زه‌وی ته‌خت و پێ به‌ره‌که‌ت بوو. له‌ راستیدا

گه‌ران به‌دوای هر شتیکی دیکه‌دا کات به‌فیروډانه. له هه‌ندیک شویندا، رووبه‌رئیکی ته‌نکی خوئی له‌سه‌ر رووی زه‌وی، چاله‌ قووله‌کانی ده‌شارتته‌وه که مروّف ده‌توانیّت به‌ ئاسانی تییدا بخنکیت - خنکان له‌ بیابانیکدا رینگه‌یه‌کی گه‌مژانه‌ی تایبه‌ته‌ بو‌ مردن. ره‌نگه‌ بیابانه‌ گه‌وره‌که‌ی دیکه له‌ سه‌ره‌تادا سه‌رنجراکیشتر ده‌رکه‌وئیت، تا ئه‌و کاته‌ی تیده‌گه‌یت به‌ ده‌شتی نا‌هومیدی ناسراوه.

ئهم تایبه‌تمه‌ندییه‌ جوگرافیانه‌ هوّکاری سه‌ره‌کین بو‌ ئه‌وه‌ی ته‌نانه‌ت داگیرکه‌رانی شه‌رخواز به‌ تایبه‌ت له‌ جیهانی ئه‌مروډا به‌ ده‌وله‌ته‌ به‌هیزه‌کان و سوپای پشه‌پی، ئاره‌زووی داگیرکردنی ئیرانیان که‌م بیّت. ده‌نگۆی ولّاته‌که‌ به‌رده‌وام له‌ میدیا و روژنامه‌کانی ده‌ره‌وه‌دایه؛ زله‌یزئیکی گه‌وره‌یه له‌ روژه‌لّاتی ناوه‌راست؛ ده‌سه‌لّاتیکی سه‌رکوئنگه‌ر که‌ چه‌ندین جار په‌یوه‌ندی راسته‌وخۆی به‌ تیروور و خوین‌رشتنه‌وه له‌ سه‌رانسه‌ری ناوچه‌که‌دا سه‌لمیندراوه؛ هیزئیکی پوتانسیلی ئه‌تۆمی که‌ دژ به‌ ئیسرائیل و ئه‌مریکا وه‌ستاوه و به‌رده‌وام پیده‌چیت له‌ لیواری شه‌ر له‌گه‌ل ئه‌م دوو هیزه‌دا بیّت. له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا ئه‌مریکیه‌کان و هه‌موو هیزه‌کانی دیکه‌ خوین له‌ ناردنی سه‌ربازه‌کانیان بو‌ ناو ئیران به‌دوور ده‌گرن. هه‌ندیک له‌ توند‌په‌وه‌کانی ئیداره‌ی بوش له‌ سالانی ۲۰۰۱- ۲۰۰۵ هه‌ولیان دا‌رازی بکه‌ن هی‌رش بکاته‌ سه‌ر ئیران، به‌لام ئه‌و کاره‌ی نه‌کرد. وه‌زیری ده‌ره‌وه‌ کوئین پاول " Colin Powell"، سه‌روۆکی پیشووی ناوه‌ندی هاوبه‌شی سوپا،

رایگه یاند که به ته نیا هیژشی ئاسمانی بو سهر ئیران کاریگه ریه کی سنوورداریان ده بیټ و شه ری دواتر په نگه پپویتی به به کارهینانی هیزی زه مینی بیټ. ئاماژی به گوته یه کی کونیش کرد: "ئیمه بیابان دروست ده کهین، به لام شاخ نا" [We do deserts, we don't do mountains] بهو مانایه که سوپای ئه مریکا به باشی بو شه ره له ناوچه ی کراوه و ته خت گونجاوه – به لام بو ئوپه راسیونی درێڅخایه ن و ئالوز له ناوچه سه خت و شاخاوییه کاندانا. هه ردوو ولاتی ئه مریکا و ئیران میژووی خویان هه یه، به لام میژووی ئیران پره له ته رمی سه ربازه بیانیه کان که له چیاکانی ئه و ولاته گیانیان له ده ستداوه.

بو زوربه ی میژووی کاتی، ئیران له ده ره وه ی ولات به ولاتی "Persia" ناسرابوو. سالی ۱۹۳۵ ولاته که ناوی نوپ خوی واته ئیرانی وه رگرت، که مه به ست لی نوینه رایه تی که مینه کانی غهیره فارسیش بوو که نزیکه ی له سه دا ۴۰ ی دانیشتووانه که ی پیکده هینن. سنووره کانی به درێژایی سه ده کان گوراوان، به لام له بنه رته دا فوړمی نان-ی به ربه ری وه ک خوی ماوه ته وه.

بو دووباره دامه زرانده وه ی به ستینی جوگرافی، له شه قام یاخود تونگه ی هورمز له باشووره وه ده ست پیده کهین. زنجیره شاخیکی به رفراوان به درێژایی ۱۵۰۰ کیلومتر، چیا ی زاگروسه، لیره وه به درێژایی که نداوی فارس به ره و باکووری

پوژئاوا دهروات، ولاتانی قهتهر و سعودیه له دیوه که یتریه تی، پاشان به شهتولعه ره بدا تیده په ریټ تا سنووری عیراق و تورکیا، ههروه ها ئه و شاخانه به ره و باکووری پوژئه لات و به ره و دهریای خه زهر به درئیایی سنووری ئه رمه نستان و ئازه ربایجان درئی بوونه ته وه. ئه مه ئه و دیواره یه که هه ر دوژمنییکی پوژئاوایی له سنوور به زانندن بو ناو ئیران راده گریټ. تاکه بو شاییه که ریپه وی ئاوی شهتولعه ره به که ئاوی رووباری دیجله و فورات له وی کۆده بنه وه. به لام ته نانه ت لیره ش مه رج نییه خالیکی لاوازی جوگرافی بیټ، به نکوو وه ک دهروازه یه ک بو ئیران سه یر ده کریټ. ئیرانییه کان هه میشه بو پیشره ویکردن به ره و پوژئاوا، یاخود بو به ره به سترکردن، یان بو دروستکردنی ناوچه یه کی پارێزه ر له دژی دوژمنه ئه گه ریبه کانیان به کاریان هیناوه. له به ری ئیرانیسه وه ئه و ناوچه یه له تالوونکی گه و ره پیکدیټ، ئه مه ش سوودیکی سروشتی به به رگریکار ده به خشیت. ته نانه ت ئه گه ر هیرشبه ریټک به سه ر ناوچه نزمه کانیشدا زال بیټ، زور زو و رووبه رووی چیاکانی زاگرووس ده بیته وه.

له باکووری ئیران، له سه ر دهریای خه زهر، چیا ی ئه لبورزه (ناپی له گه ل چیا ی ئیلبروس "Elbrus" بگوڤدریټ که به رزترین چیا ی قه فقا ز له سه ر دهریای ره شه). هیللی که نار ده ریاکه درئییه که ی ٦٥٠ کیلۆمتره و شاخه کانی ئه لبورز که به رزییه که ی ده گاته ٣ هه زار متر، نیزی که ی ١١٥ کیلۆمتر له م که نارئاوه دووره. که واته لیره شه وه هیرشبه ریټکی ئه گه ری به

خیرای پروبه پرووی دیواریکی شاخوی ده بیته وه. پاشان ئەم زنجیره چیا به ره و باشووری رۆژه لات ده گهریته وه و به درێژای سنووره کانی تورکمان و ئەفغانستان ده رواته خواره وه تا که نداوی عومان، له و شوینه ی چیا کانی مه کران "Makran" هاوته ریب له گه ل که نارئاوه کاند ده گهریته وه رۆژئاوا تا ته نگه ی هورمز. ئەمه ش به و مانایه یه که هه رکه سیک هه و ئی داگیرکردنی ئیران بدات، یان ده بیته له تالوئیک، یان شاخیکی بهرز، یان بیابانیک تیپه ریت. ته نانه ت ئۆپه راسیۆنیک نیشته وه ی فرۆکه ش ئەم دۆخه ناگۆریت.

سه ره رای ئەمانه ش، ئەم تایبه تمه ندییه جوگرافییه ی ئیران، هه موو نه یارانی نه ترساندوو ه. ئەسکه نده ری مه کدۆنی ئیرانی داگیرکرد، به لام ته نیا چه ند سالتیک دوی مردنی له بابل له سالی ۳۲۳ پيش زاین، ده سه لاتی ئیران جارنیک دیکه که وته وه ده ستیان (ئیمپراتۆریه تی پارقی یان ئەشکانیه کان). له سه ده ی ۱۳ و ۱۴، ئیران له لایه ن مه غۆله کانه وه داگیرکرا، دواتریش له لایه ن سه ربازه کانی ته یموره وه که له چه می ئاسیای ناوه راسته وه هاتبوون. مائۆیرانییه کی گه وریان لیکه وته وه و چه ند سه د هه زار که سیکیان سه ربیری، به لام ئەه ونده نه مانه وه که کاریگه رییه کی درێژخایه نیان له سه ر کولتووری ناوچه کان هه بیته. عوسمانیه کان له سه ده ی ۱۶ دا چه ند جارنیک هیرشیان کرده سه ر چیاکانی زاگرووس، به لام ته نیا به شیوه ی لاواز ده ستیان به سه ر دلی ناوچه کانی زاگرووسدا گرت. رووسه کانیش تووشی چاره نووسیکی

هاوشیوه بوون؛ پاشان ئینگلیزه‌کان هاتنه ئاراو، و بریاریندا باشر وایه کاریگه‌ری له نیو‌گروه که مینه‌کاندا پیکبێن.

به پێچه‌وانه‌وه دۆخی جوگرافیای ئەم "قه‌لا"یه به‌هه‌مان شیوه ده‌سه‌لاتی ئێرانی سنووردار ده‌کرد. له هه‌زاره‌کانی رابردوودا ئێرانییه‌کان له شاخه‌کانه‌وه دابه‌زین و هاتنه‌ ناو "ناوچۆمان یاخود میزۆپۆتامیا"، به‌لام هه‌رگیز نه‌یان‌توانی بۆ ماوه‌یه‌کی درێژ‌خایه‌ن ده‌شته‌کانی رۆژئاویان کۆنترۆل بکه‌ن. ئەم شوێنانه له‌لایه‌ن ئەوانیتره‌وه ده‌ستیان به‌سه‌ردا گه‌راوه: یۆنانی، رۆمانی، بیزه‌نتینی، عوسمانی، بریتانیه‌کان و...، له‌م دوایانه‌دا، ئەمریکییه‌کان. هه‌ندیکیان له‌ویوه هه‌ولیان داوه کاریگه‌ری له‌سه‌ر ئێران دروست بکه‌ن. ئەمه‌ش یه‌کیکه له‌وه هۆکارانه‌ی تاران به‌رده‌وام ویستوویه له‌هه‌ر کاریگه‌رییه‌کی ده‌ره‌کی خۆی دوور راگرێت.

له‌ ناوخۆدا، بیابانی وێران و بێ سوود وایکردووه نزیکه‌ی هه‌موو ئێرانییه‌کان له‌ په‌نا شاخه‌کاندا بژین. به‌هۆی به‌ریه‌ستی رینگ و بان، ناوچه‌ شاخاوییه‌کان زۆرجار په‌ریان به‌ کولتووریکی به‌هێز داوه. نه‌ته‌وه‌ی جیاواز خۆیان به‌ ناسنامه‌ی جیاوازه‌وه لکاندووه و به‌رگرپی له‌توانه‌وه‌ی خۆیان ده‌که‌ن. ئەمه‌ش له‌ به‌رامبه‌ردا وای کردووه ده‌وله‌تیکی مۆدیرن به‌زه‌حمه‌ت بتوانێت هه‌ستی یه‌گرتووی نه‌ته‌وه‌یی هاوبه‌شیان تیدا دروست بکات. ناوه‌نده‌کانی دانیش‌توانی ئێران به‌ شیوه‌یه‌کی به‌رفراوان په‌رش و بلاون و تا ئەم دوایانه

به شیوهیه کی گه لیک لاواز په یوه نندیان به یه که وه هه بووه. ئیستاش نیوهی ریگوبانه کانی ولات قیرتاو نه کراون و دانیشتوانی ئیران له چه ندین نه ته وهی جیاواز پیکهاتوون.

نزیکهی له سده ۶۰ ی ئیرانییه کان به زمانی فارسی وه که یه که م زمانی ناو ولات واته فارسی قسه ده که ن که زمانی فه رمی ئیرانه. به لام کورد، به لووچ، تورکمان، نازهری و ئه رمه نی به زمانی خوین قسه ده که ن، ههروه که دهیان گروپی دیکه ی، وه که عه رهب، چه رکه سییه کان و هوزه نیمچه کوچه ره کانی لور. ته نانه ت چه ند گوندیکیش هه ن که به زمانی گورجی ئاخافتن ده که ن. کومه لگه ی بچووکی جوله که کان که ئه مرؤ نزیکه ی ۸ هه زار ئه ندای هه یه، ده گه ریته وه بو سه رده می دیل بوونی بابل له سده ی شه شه می پیش زایین.

ئه م فره چه شنیه سه رسوره یته ره- له گه ل هه ندیک گروپی زور گه وره، وه که کورد و نازهریه کان - وایکردوو ه فه رمانره واکانی ولات به رده وام هه ول بو حکومه تیکی ناوه ندی به هیز بدن و میتودی سه رکوتکه ر بکاربه یین بو ئه وه ی که مینه کان له ژیر کوئترؤلدا به یلیته وه و ریگری له هه ر هه ولدانیک بو سه ربه خوپی یان پشتیوانی له ده سه لاتیکی بیانی له هه ر هه ری میک بکه ن. ئه م هه لویتسته ش له سه رده می ئایه توللاکان به هه لسه نگاندن له گه ل سه رده مه کانی پیش خوین هیچ جیاوازیه کی نیه.

په ننگه کورد باشتین نمونه ی نه ته وهی په کی په نا شاخه کان بیټ که سهره رای سیاسته شه رانگیزه کانی ئاسمیله کردنی دهوله ته جوړاو جوړه کانی ئیران، کولتووری خوین به باشی پاراستووه. دیاره ئاماری ورد له بهرده ستدا نییه، چونکه حکومت ئاماره کان بلاونا کاته وه، به لام زوربه ی سهرچاوه کان باس له وه ده کهن که کورده کان نزیکه ی زیاتر له سه دا ۱۰ ی دانیش توانه که ی پیکده هیین، واته نزیکه ی ۸،۵ ملیون کهس. ئه وان له دوا ی ئازهرییه کان (۱۶%)، دوو هم که مینه ی ئیرانین. زوربه ی کورده کانی ئیران له چیاکانی زاگروس له دهو روبه ری به شه دابراوه کانی نه ته وهی کورد له عیراق و تورکیا ده ژین و به شیکه ی زوریان خه ون به دهوله تیکه ی سهربه خو ی کوردییه وه ده بینن. ناسنامه، زمان، رچی سهربه خو ی و ئه وهی که له رووی ئاینییه وه له ژیر دهستی دهوله تیکه ی شیعه بالاده ستدا وه ک سوننه ژیان به ریوه ده به ن، چه نندین جار به درئیژی سده ده کان له گه ل ده سه لات تووشی ناکوکی و مملانیی کردوون. له هه لومه رچی سهرلیشیاوای دوا ی شه ری جیهانی دوو همدا، ناوچه یه کی بچووکی کوردی له سالی ۱۹۴۶ له راگه یانندی سهربه خو ی کو ماری مه هاباد سهرکه وتوو بوو، به لام ته نانه ت سالیک پیش ئه وهی حکوومه تی ناوه ندی توانی هه میسان ولات کو نترول بکاته وه، هه لوه شایه وه. دوا یین راپه رینی کورد که له دوا ی شو رشی ئیسلامی سالی ۱۹۷۹ سهریه ئدا، ته نیا دوا ی سی سال له لایه ن رژی می کو نه په رستی ئیرانه وه به ته واوی تیکشکی ندر.

نهتهوهکانیتر وهک نازهرییهکان له ناوچهیهکی فراوان له باکووری ئیران دهژین و هاوسنوورن له گه‌ل نازهریایجان و ئه‌رمینیا؛ هه‌روه‌ها نزیکه‌ی یه‌ک ملیۆن و ٦٠٠ هه‌زار عه‌ره‌بی ئیران له باشووری رۆژئاوای هاوسنووری عێراق له شه‌تولعه‌ره‌ب و له هه‌ندیک دوورگه‌ی بچووک له که‌نداودا ده‌ژین.

زۆریه‌ی خه‌لکی ئیران له‌و شارانه‌ ده‌ژین که ده‌که‌ونه‌یه‌ک له سی‌ی رۆژئاوای شاخوویی ئه‌و وڵاته. ئه‌گه‌ر هیلدیک له که‌ناره‌کانی رۆژه‌لاتی ده‌ریای خه‌زه‌روه‌ه تا شه‌تولعه‌ره‌ب بکیشینه‌وه، زیاتر له نیوه‌ی هه‌موو ئیرانییه‌کان له لای چه‌پی ئه‌و هیله‌وه ده‌ژین، واته له رۆژئاوا. شاره‌کانی رۆژه‌لات که‌من و زۆر لیک ب‌لاون. تاران له بناری باشووری چیا‌ی ئه‌لبۆرز هه‌لکه‌وتووه. تایبه‌تمه‌ندییه‌کی شاره‌کانی ئیران ئه‌وه‌یه که زۆرجار له دامینی چیاکاندا هه‌لکه‌وتوون که ئاویان بۆ دا‌بین ده‌که‌ن. له سه‌روه‌ه له شاخه‌کاندا، کانیای ئاوی ژیر زه‌وی پیکهاتوون که خۆراک بۆ ئه‌و کانا‌له ته‌سکانه‌ی ده‌رژینه‌ ناو شاره‌کانه‌وه، دا‌بین ده‌که‌ن. جارنیکیان له کاتی راوه‌نانی پۆلیس له تاران که‌وتمه‌ ناو یه‌کیک له‌م کانا‌لانه، دواتر زیاتر له‌سه‌ر ئه‌وه باس ده‌که‌م.

که‌می ئاوی یه‌کیک له‌و هۆکاره‌ گ‌رنگانه‌یه که ئیرانی له‌رووی ئابوورییه‌وه راگ‌رتووه. ته‌نیا یه‌ک له‌سه‌ر ده‌ی زه‌وی وڵات بۆ کشتوکال به‌کارده‌هێنریت و یه‌ک له‌سه‌ر سی‌ی ئه‌و زه‌ویانه

ئاودیڤى دەكریت. ئێران تەنیا سى ڤووبارى گەورەى هەیه، ڤووبارى كارون له باشوورى رۆژئاواى ئەو وڵاتە تاكە ڤووبارىكە كە كەشتییه بارههنگرهكان به كارى دههینن. هەردوو بازرگانى ناوڤۆپى و دەرەكى له رینگى گواستنهوى ئاسمانییهوه به شیوهیهكى بهرچاو پەرهى پیدراوه و له ئیستادا ڤرۆكهخانهى نیودهولتهى له تاران، به ندرعهباس، شیراز، ئابادان و ئیسفهان گەلیك چالاكن. له وڵاتیكدا كە پانتاییهكەى گەورەتره له بریتانیا، فەرهنسا و ئالمانىا بهیهكهوه، گەشته ئاسمانییهكان تاكە رینگیه بۆ ئەوهى به خیراپى مروف بگاته ئەو شارانهى كە به شیوهیهكى بهربلاو لێیهوه دوورن.

به سهرنجدان بهوهى ئێران چوارهم خەزینەى گەورەى نەوتى جیهان و دووهم خەزینەى گەورەى گازى هەیه، دەكریت ئەو وڵاتە تارادەیهك دەوله مەند بێت؛ بهلام شەرى ئێران و عێراق له سالانى ۱۹۸۰-۱۹۸۸ پالاوگەكانى ئابادانى لهناو برد و بهرهمههێنان تەنیا لهم دواىیانەدا (واته سالى ۲۰۲۲، كە ئەم كتیبه بلاو كراوتهوه. شوانه) گەراوتهوه بۆ ئاستى پيش شەرى. پيشهسازى نەوت و گازى وڵاتەكە بهناوبانگە به ناکارامەى، ئەمەش بههۆى سزا نیودهولتهتییهكان كە زیاتر بهریهست لههەنبەر مۆدیرنیزاسیۆن پیکدینیت، دۆخى وڵاتەكەى خراپتر کردووه. ژمارهى پسپۆرانى بیانى كە ئامادهن له ئێران كار بکەن، هەروها ژمارهى ئەو وڵاتانهى كە ئامادهن نەوتى ئێران بکرن، گەلیك سنوورداره.

سەرەرای ئەوەش، نەوت وەك گرنگترین هەناردەكردنی وڵاتەكە دەمینیتهوه. كێلگە نەوتییەكانی دەكەوتتە باشووری رۆژئاوا، بەرامبەر سعودیە و كوەیت و عێراق. كێلگەییەكی دیکەى نەوتی بچووكتەر لە ناووەهێ وڵات لە نزیک قوم هەیه. كێلگە گازییەكانیشی لە چیاى ئەلبۆرز و لەسەر كەنداوی فارس هەلكەوتوون. گرنگترین رێپەوی بازرگانى بەناو تەنگەى هورمز و كەنداوی عوماندا تێدەپەرێت. ئەمە تاكە رێگەى ئێرانە بۆ گەشتن بە رێپەوی كەشتیوانى نیۆدەولتێ لەسەر زەریای كراوە و لە تەسكتەرین خاڵیدا تەنیا ٣٤ كیلۆمەتر پانە. هێلى كەشتیوانى بە هەموو ئاراستەكاندا تەنیا سێ كیلۆمەتر پانە، كە نەوارێكى ناوهندى بە پانى سێ كیلۆمەتر بۆ رێگریكردن لە رووداوەكان لە نیوانیاندا هەیه. بۆ ئێران ئەم دۆخە شمشیرێكى دوودەمە. هۆكارێك كە هەرگیز هێزێكى دەریایى تاییبەتێ نەبووه، ئەوەیه كە بۆ ناردنی كەشتییەكانى بۆ ناو دەریا، بە ئاسانى دەتوانرێت رێگری لیبكێت. لە لایەكی دیکەشەوه تاران بە ئاسانى توانایى داخستنى شەقام یاخود تەنگەى هورمزی بەرووی هەموو وڵاتانى دیکەدا هەیه، یان لانیكەم زۆر جار هەرەشەى ئەوه دەكات. ئەوەش كێشەیه كی گەوره دەبێت بۆ جیهان، چونكە یەك لەسەر پێنجی دابینكردنی نەوتی جیهانى دەبێت لەم شەقامە تەنگەوه تێپەرێت. بیگومان كاریگەری لەسەر ئێرانیش دەبێت و ئەگەرى شەپش پیکدینیت. بەلام ئێران دەتوانیت لە هەر كاتێكدا لەم كارتە یارییه كەلك وەرگری و

پژیم وه به رهینانی زوری کردوووه بۆ ئەوهی بتوانیت له وهختی خۆیدا ئەم کاره به پێوه بهریت.

هێزه چه کداره کانی ئێران بۆ ئەگهری هێرشکردنه سهر کهشتیه نهوتته لگه گه وره کانی ناوچه که بهردهوام به به له می خیرا که هه ندیکیان مووشه کی دژه کهشتیان له سهر دامه زراوه، مه شق به پێوه ده بهن. مووشه که کروزه کانی "نور" مه وداى زیاتر له ۱۰۰ کیلۆمتر ده پێون و ده توانیت له بارهه لگه کانه وه بهاویشترین. له ئەگهری دروستبوونی مملانییه کی گه وره، وه ک له شهری ئێران و عێراقدا به پێوهی برد، ئێران ده توانیت له مروفی خۆکوژیش که لکوه رگریت. هیزی ده ریای ئاسای ئێران که مشتیک ژێرده ریای له خۆده گریت، پیده چیت زۆر به خیرای له ناو بیڕین، به لام تیکه له یه ک له مووشه کی کروز و بۆردومانی کۆماندۆی کهشتیه نهوتته لگه کان و تاکتیکی پژیم ده توانیت بهس بیت بۆ ئەوهی به شیوه یه کی کاتی گه رووی هورمز دابخات و ئەگهری هه یه زیانیکی زۆر به دوژمن بگه یه نیت و بتوانیت بۆ ماوه یه کی کاتی بیانکشینته وه. له سه رووی هه مووشیا نه وه هه نارده کردنی نهوت و گاز له عێراق، کویت، سعودیه و ئیماراتی یه گگرتووی عه ره بی ده که ویتته مه ترسییه وه، ئەمه ش رهنگه بیته هۆی ته قینه وهی نرخى نهوت و پاشه کشه ی جیهانی. هه رکاتیک تاران هه سته به گوشار کردبیت و به تایبهت کاتیک هه نارده کردنی نهوته که ی له مه ترسی که وتبیت، په نا بۆ ئەم هۆشداریه ده بات که له سالی

۱۸۲۰ د گوتراوه: "دوژمن دهبیت لهوه تیبگات گهرووی هورمز دهتوانریت له لایه نه هه موو کهس - یان هیچ کهس یک به کاربهینریت."

کهس نازانیت ئایا هه رگیز ده گاته ئه و ئاسته یان نا، به لام ئه وه سروشتی یاری پوکهره. سه ره پای ئه وهش بو پاراستنی خوین له ئه گه ری دروستبوونی مملانییه کی گه وره، ئه مریکیه کان خوین ئاماده کردووه بو ئه وهی له ئه گه ری پیوستدا له ماوهی چهنه کاترمیریک، توانای هیرشکردنی ئیران له ناوبه نه. دهوله تانی که نداو له مه ترسییه کی ئه وتودا هیلی هاتوچوی نه وت و گازی تایبه تیان له ریگی ده ریای سوور دروست کردووه، له ویشه وه تانکه ره کان ده توانن به که شتی به ره و زه ریای هیندوستان برؤن - لانیکه م تا ئه و کاته ی به هوئی ئه و مووشه کانه ی ئیران به یاخیووانی حوسییان داوه که له یه مه ن پشتیوانیان لیده کهن، زه ره ریان بهر نه که ویت.

ئیرانی ئه مرؤ به ده ست چه ندین نه خو شیه وه ده نالینیت، به لام میژووه که ی گه لیک شکومه نده. ئیمپراتوریه تی ئیرانی شارستانییه تیکی زور پیشکه وتوو و زله یزیک پی شه نگ بوو له سه رده می کوندا. میژووه که ی وه ک میژووی یونانی کون شکومه ند و هاوکاتیش مرؤ فکوژانه بووه. بویه سه یر نییه به رده وام شه ر و پیکدادان روویداوه و ته نانه ت ئیمپراتوریه تی

پارتی له گه‌ل پۆمی تووشی مملانی کرد. هه‌مووی له کیشه‌یه‌کی بچووکی ناوڅۆیه‌وه دهستی پیکرد.

سه‌رچاوه‌ی ئێران ده‌گه‌رته‌وه بۆ نزیکه‌ی چوار هه‌زار ساڵ پێش ئیستا، ئه‌و کاته هۆزه‌کانی ئاسیای ناوه‌راست کۆچیان بۆ ئه‌و ناوچه‌یه‌که‌ کرد و له باشووری چیا‌ی زاگرووس له نیوان ماده‌کاندا نیشته‌جێ بوون، که زۆر جار هه‌ستیان به په‌یوه‌ندی نه‌ته‌وه‌یی له‌ گه‌ل ئه‌واندا ده‌کرد. له‌و سه‌رده‌مه‌دا گه‌لیک ئاسانتر بوو له‌ چیا‌کانه‌وه دابه‌زن و هه‌رش بکه‌نه‌ سه‌ر ده‌شته‌کان نه‌ک به‌ پێچه‌وانه‌ له‌ ده‌شته‌کانه‌وه سه‌رکه‌ویت و له‌ شاخه‌کاندا شه‌ر بکه‌یت، بۆیه له‌ ساڵی ۵۵۰ ی پێش زاین کوروشی دووهم - سه‌رکرده‌ی فارسه‌کان - له‌ میرنشینه‌کانی ماده‌کان نزیک بوونه‌وه و تیکه‌ل څۆیان کردن و مژده‌ی هاتی ئیمپراتۆریه‌تی هه‌خامه‌نشی بۆ سه‌ر شانۆی جیهانیان پێ‌راگه‌یاندا.

کوروش گه‌وره‌ترین ئیمپراتۆریه‌تی دروست کرد که جیهان تا ئه‌و کاته به‌خۆیه‌وه نه‌یدیوو. له‌ هیندوستانه‌وه به‌ ریگی میزۆپۆتامیادا تا ئیسراییل و ئاسیای بچووک و یۆنان درێژ ببۆوه. کوروش خۆی له‌ ساڵی ۵۲۹ پێش زاین کۆتاییه‌کی کاره‌ساتبار چاره‌نووسی دیاری کرد. ئه‌و بریاریدا بوو کۆنترۆلی خاکی مه‌ساگیتیه‌کان "Massageten" بکات که له‌ باشووری رۆژه‌لاتی ده‌ریای ئارال ده‌ژیان.

شاژنه کهیان تۆمیریس "Tomyris" که ژنیکی جهنگاوهر بوو، له پراده به دهر تورپه بوو کاتیک کورش سه رهتا کوره کهی سه رخۆش کرد و دواتر به دیل گرتی. دهوتریت شاژن گوتوو یه تی: "کوره که مم بده ره وه و گوم به. ئە گه رنا سویند ده خۆم به خۆر، به خوینت تینویتی خۆم ده شکینم!" له شه ری دواتر دا زۆرینه ی جهنگاوهرانی ئیرانی کوژران و کوروش نه ک ههر تووشی زه لیلی کوشتن هات، به لکوو تۆمیریس سه ری بریوی خسته ناو مه شکه یه کی شه رابه وه که پر بوو له خوینی مروّف. ئەو ژنه جهنگاوهره پڤشتریش ناگاداری کرد بووه وه.

جینشینی کوروش کوره که ی که مبوو جیه بوو، که میسر و به شیک له لیبیای له ئیمپراتۆریه ته که ی زیاد کرد، پاشان داریۆشی یه که م له سالی ۵۲۲ ی پڤش زایین درێژه ی به و پڤه وه دا و سنووری ئیمپراتۆریه ته که ی تا رووباره کانی ئیندوس "Indus" و دوناو "Donau" فراوانتر کرده وه. هانی جوله که کانی ده دا بو ئاوه دانکردنه وه ی په رستگا که یان له قودس ههروه ها په ره ی به باوه ری زه رده شتی دا. خزمه تگوزاریه کی پۆستی له رینگای ئەسپی گورج دامه زراند و دهستی کرد به دروستکردنی رینگای قیرتاو کراو که درێژیه که ی به هه زاران کیلۆمتر ده گه یی. هه رچه ند نه ی توانی ئیراده ی خۆی له هه موو شوینیکدا بسه پینیت، له بهر ئەوه ی له هه ندیک شاری یۆنان که زۆر که م ریزیان لینگرتبوو، بیزار بوو (یان پاره ی پاراستنیان نه دا بوو)، سوپا که ی به ره و ئاتینی

پیتخت بهرئ کرد. بهلام له دهشتهکانی نزیك ماراتون "Marathon" له سالی ۴۹۰ پیش زاین خهملاندنهکانی به ههله دههچوون: یونانیهکان سهركهوتنیان بهدهستهینا. داریوش دواي چوار سال كوچی دواي كرد و خهشایه رشای كوری فهماندهي گرتة ئهستۆ. له شهري دهريايي سهلامی "Salami" له دژي یونانیهکان دؤرا و ئهوهش سهرهتاي كوتاي يه كه م ئيمپراتوريه تي ئيراني بوو دواي نزيكه ي ۱۵۰ سال. كوروش و داریوش خويان به "گهوره" ناويد، بهلام ئيمپراتوريه ته كه يان له لايه ن ئيمپراتوريه تيكي گه ورته وه وه له ناوچوو: "ئهسكه ندهري مه قووني". له سالانی ۳۳۳-۳۳۰ پیش زاین، سوپای ئیرانی بهزاند و پیتخته كه يان په رسه پۆليس (نزيك شيراز) ي ئاگر تيبه ردا و سووتاندي.

سه د سالی خاياند تا ئيمپراتوريه تي داها تووي ئيران سه ريه ه لدا. ئه شكاني يا خود پارتيه كان كيشه يه كي زوريان له گه ل رومه كاندا هه بوو، كه برياريان دابوو ميزو پوتاميا داگير بکه ن و له باکووره وه له ريگه ي ئاسيای بچووکه وه هيرش بکه نه سه ر ئيمپراتوريه ته كه يان. له سالی ۵۳ ي پیش زاین ئه مه به سه رکه و تنيكي يه کلاکه ره وه ي ئيرانيه کان كوتاي هات: پارتیه کان کوتايان به ژيانی پيشه يي ژهنه رال كراسوس "General Crassus" هينا (ئه و ژهنه راله درنده يه، كه لورپنس ئوليفيئر "Laurence Olivier" رۆلي تيدا ده گيريت، له دواي شكسته كه يان له سه ر ريگای ئه پيان له فيلمی سپارتاكوسي ستانلی كوبريك له سالی ۱۹۶۰دا شش هه زار كويله ي

یاخیبووی له خاچدا). دواى چەند سائیک له هەلکوتانە سەر میزۆپۆتامیا، کراسۆس له شەری کارهای "Carrhae" دۆرا و لەبەر ئەوەی پارتییه کان هەستیان دەکرد گەلیک تەمەحکار بووه، زێری تواوهیان رژانده ناو گەروویهوه.

دواى دوو سەد و هەشتا سأل، شازادەى ساسانى ئەردەشیر سەرورەى خۆى که دوا پاشای پارتي بوو تیرۆر کرد و ئیمپراتۆریه تی ساسانى دامەزراند. هەرۆهها ساسانیه کان له گەل رۆمه کان و دواتر له گەل بیزەنتینه کان شەر و پیکدادانانیکی زۆریان کرد، ئەمەش وایکرد ئەوان بەرادەیه ک لاواز بکرنن که له کۆتاییدا ملکه چی هێرشبەری داها توویان له رۆژئاواوه، که عەرەب و ئیسلام بوو، بن. ئەو شکسته له سەدەى حەوتەمدا دەرئەنجامی لاوازیه کی سیاسی بیۆینه بوو؛ ئێرانییه کان نه یانتوانی بەرهنگاری روونای خودا که له چاوی سواره کانی عەرەبدا دەدره وشاوه، ببنه وه. سەرەتا ئێرانی له شەری قەدیسییه (۱۰۰ کیلۆمەتر له باشووری بەغداوه) ناوچهی پارێزەری خۆیان له میزۆپۆتامیا له دەستدا؛ پاشان عەرەب پیشپهوی کرد بو ناو دلی ئێران و چاره نووسی ئیمپراتۆریه تی ساسانیان له سالی ۶۴۲ له شەری نه هاوهند (نزیکه ی نیوهی رینگای نیوان بەغدا و تاران، له ناوه راستی چیاى زاگروس) مۆر کرد. ئەوان بیست سائیان کات پتیویست بوو تا شارە کانی ئێران بگرن؛ و هەرگیز شاخه کانیان به ته واوی بو کۆنترۆل نه کرا، به لام پارێزگا له دواى پارێزگا خۆیان

پادهست کرد. ژمارهیه کی زور له راپه‌رینه کان بو گۆربینی ئەم دۆخه بی سوود مایه‌وه.

له کاتیکیدا داگیرکهرانی عهره‌ب ناچار کران ده‌ستبه‌رداری ئەم ناوچانه بن و پاشه‌کشه‌یان کرد، به‌لام ئایینی ئیسلام به‌سه‌ر ناوچه‌کاندا زال مایه‌وه. لایه‌نگرانی ئایینی زه‌رده‌شت کوژران و ئیمانیان سه‌رکوت کرا؛ ئیسلام بوو به‌ ئایینی بالاده‌ست و فه‌رمی. ئێران بوو به‌ به‌شیک له‌ خه‌لافه‌ت، به‌لام قه‌باره‌ی به‌رفراوانی ولات و فره‌چه‌شنی کولتووری رینگر بوو له‌ ئاسمیله‌کردنی راسته‌قینه. له‌ می‌شکی ئێرانییه‌کاندا سنووره‌کانی رۆژئاوا مانه‌وه. ئەمه‌ش دوا‌ی هه‌شت سه‌د ساڵ زیاتر ده‌رکوت کاتیکی ولاته‌که ئایینی شیعه‌یزمی له‌ باوه‌ش خۆی گرت.

به‌لام پێش ئەوه شه‌پۆلی مرۆفکوژانی تورک و مه‌غۆل به‌ناو ئێراندا ده‌سوورانه‌وه، چونکه حکومه‌تی ناوه‌ندی هه‌لوه‌شابه‌وه و ولاته‌که ته‌نیا له‌ شانیشینی بچووک پیکهاتبوو. تا ساڵی ۱۵۰۱ که سه‌فه‌وییه‌کان ده‌سه‌لاتیان له‌ شاری ئه‌رده‌بیل له‌ پارێزگای ئازهربايجان به‌ده‌سته‌وه گرت و ولاته‌که‌یان یه‌کخسته‌وه، هیز و توانای پێشوو هه‌میسان گه‌راپه‌وه. ئێران جارێکی دیکه توانی خۆی به‌هیز بکات و به‌رگری له‌ سنووره‌کانی بکات.

سه‌لاسه‌ی سه‌فه‌وی (۱۵۰۱-۱۷۲۲) وه‌رچه‌رخانیکی یه‌کلاکه‌ره‌وه‌ی له‌ میژوودا به‌خۆیه‌وه بینی. هه‌ر له‌ سه‌ره‌تای

دهسه لاتی خویدا، شائسماعیلی یه کهم شیعهی وه ک ئایینی فهری دهولت ناساند. دابه شبوونی ئیسلام به سهر سوننه و شیعه دا ده گهریته وه بو ناکوکی له سهر ئه وهی کچی دواى مردنی محهمه د له سالی ۶۳۲ وه ک جینشین بناسریت. شوپنکه وتوانی به ره ی شیعه له شه ری که ره لاله سالی ۶۸۰ شکستیان هینا و حوسین کوری عه لی کوژرا. زوریک له میژوونووسان پیمان وایه ئیسماعیلی یه کهم له سهر هوکاری سیاسی - ئایینی شیعه ی هه لېژاردوو. وه ک چلون هینری هه شته م "Heinrich V III" کلیسه ی ئینگلته رای دروستکرد بو ئه وه ی شانشین خوی له روم و باوه ری کاتولیکی جیاکاته وه، ئیسماعیلیش شیعه ی به کارهینا بو دوورکه وتنه وه له ئیمپراتوریه تی عوسمانی که ئایینی سوننه زال بو.

گوران بو مه زه به ی شیعه دوژمنایه تییه کی بهرچاوی به رامبه ر به ئیمپراتوریه تی سه فه وی دروستکرد، ئه مه ش له به رامبه ردا ناسنامه ی نه ته وه پی ئیران و حکومه تی ناوه ندی و بېتمانه ی له که مینه کاندایه هیزتر کرد. هه موو ئه م کیشانه له و سه رده مه وه به رده وام ماونه ته وه. هه لېژاردنی شیعه گه رای بووه هو ی ئه وه ی ئیران بېته ئه و ولاته ی ئه مرپو هه یه. به لام شیعه گه راییش رو لیک گرنگی له ئالوزیه کانی لوبنان و شه ره کانی سوریا و یه مه ن گپراوه ؛ له شوپشی سالی ۱۹۷۹ ی ئیرانه وه فاکته ری رووبه روو بوونه وه ی ئیران و سعودیه به رده وام به هیزتر بووه. ئه مه به و مانایه نییه رکا به رییه سیاسیه کانی نیوان ئه و دوو دهوله ته گرنگی نین،

به لکوو ئه وه دابه شبوونی ئایینیکه که بهرپرسیار بووه له دارپشتی ناسنامه کانیان؛ ئه م ناسنامه یه ی ئایینی ئیران بو سهردهمی سهفه ویه کان ده گه رتته وه.

رهنگه وینه ی ریژه یاخود کارنه وائی موسلمانانی شیعه ی سنگ پرووتتان بینیبیت که به زنجیر هینده له خوین دهدهن تا خوین به پشت و سنگیاندا داده چۆریت. ئه مه له رۆژی عاشورادا رووده دات و مه به ست لپی یادکردنه وه ی ئازاره کانی ئیمامی سییه م و شه هید حوسین کوری عه لی که له شه ری که ره لا له ۱۰ ی تشرینی یه که می سالی ۶۸۰ کووژراوه. بیره وه رییه کانی ئه م شه ره به قوولی له کولتوری ئیراندا ریشه ی چه قاندووه: له شاعر و مؤسیقا و درامادا رۆلی هه یه. به شیکه له ناو رۆحی گه لی شیعه دا، به لام له ئالاشدا رهنگ ده داته وه: ئه و گو له لاله یه ی له ناوه ندی ئالاکه دایه هیمای شه هیدبوونه. کاتیک حوسین ده کوژریت، ده وتریت لاله یه ک له خوینی ئه ودا گو لی کردووه.

حاکمانی سه فه وی له سالی ۱۷۲۲دا به بیانوی ئه وه ی ته نیا پیوانی ئایینی زانا ده بی حوکمرانی ده و له تیک بکه ن له لایه ن مرۆفی ئایینی هه وه رووخینران. له به رامبه ردا ئه م ئایینیانه له لایه ن سه رکرده یه کی شه رکه ری ئه فغانیه وه له ناوچوون که ده یگوت ئایین ده توانیت به سه ر ئیماندا حوکم بکات، به لام یاسا و باج خه می سیاسه توانانه. ئه م دابه شکردنی ده سه لاته له نیوان داموده زگا عیلمانی و

مهزهه بیهه کان تا ئه مپروش وه ک پرسیک له ئیراندا ماوه ته وه؛ زوریکی له ئیرانییه کان پیدان وایه پیاوانی ئایینی له گۆره پانی سیاسیدا دهسه لاتیکی زوریان پیدراوه.

دوای ئه وهی سه فه ویهه کان ناچارکران دهست له کار بکیشنه وه، سووریکی سه د ساله ی لاوازی ناوخۆی و هه ره شه ی دهره کی به دوای خۆیدا هینا. ئه و راستیه ی که ئیران له شه ری جیهانی یه که مدا خۆی بیتلایه ن راگه یاند، پینگری نه کرد له سه ربازانی ئینگلیز، روسیا، یان تورکیا و راویژکاره سه ربازییه ئالمانی-نه مساییه کانیا ن که ولاته که بکه نه گۆره پانی شه ری ململانی خۆیان. کاتیکیش شه ر کۆتایی هات، روسه کان سه رقائی شوپشه که یان بوون، عوسمانی، ئالمانی و نه مساییه کان شه ره که یان دۆراندبوو و له وناوه دا ته نیا ئینگلیزه کان مانه وه.

پیش شه ری جیهانی یه که م نه وت له ئیران دۆزرا بووه وه و ئینگلیزه کان دهسته جی مافی دهره یانان و فروشتنیان دهسته بهر کرد. وه ک وینستن چه رچل ده لیت "به خته وه ری گه نجینه ی چیرۆکی مه زنتر له ئاکارکیویتیرین خه ونه کانمانی پی به خشیوین". کۆمپانیای نه وتی ئینگلیز-ئیران (دواتر "B P") له سالی ۱۹۰۹ دامه زراو و له سه دا ۵۱ ی پشکه کان هی ئینگلیزه کان بوو. دوای شه ر، بریاریان دا ئیران بکه نه پارێزگاری بریتانیا، به لام ئه فسه ریکی ئیرانیان کرده شا. ره زاخان له ۲۱ ره شه مه ی سالی ۱۹۲۱ به سه رکردایه تی ۱۲۰۰ سه رباز

به ره و تاران رویش و لهوی دهسه لاتی گرته دهست. له سالی ۱۹۲۵ په رله مانی ئیران، واته مه جلیس، بریاری لابردنی شای ئه وکات و بهرزکردنه وهی رهزاخان له سه روک وه زیرانه وه بو شای راگه یاند.

دوخی ولات گه لیک ئالوز بوو. به درئیژی سده ده کان به ریوه بردنی هه له، ولاتی گه یاند بووه لیواری دارمان و خه لک گه لیک دلخوش بوون که ئه م ژهنه راله وزه به خشه ئیستا هاتوته پیشه وه و رایگه یاندووه که دهسه لاتی ئیران ده گه پینیتته وه بو سه رده می هیزی پیشووی. سالی ۱۹۳۵ ناوی ولاته که واته "ئیران" ی زیندوو کرده وه و دهستی کرد به گه یاندنی ولات بو ئاستی سه دهی بیسته م. به رنامه که ی بریتی بوو له دروستکردنی هیلی شه مه نده فەر که هه ندیک له شاره گرنگه کانی به یه که وه ده به سته وه. ئه وه ی ره زاشا په هله وی نه ی توانی بیگات، به نیشتمانی کردنی پیشه سازی نهوت بوو، تا ئه و کاته ش کو مپانیای نه وتی ئینگلیز-ئیران له دهستی بریتانیا دا ما بووه، له ندهن له زور بواردا کو نترۆلی خو ی پاراست. ئینگلیزه کان گه وره ترین پالاوگه ی جیهانیان له به ندهری ئابادان دروستکرد و له وپوه نه وتی هه رزان ده رزایه ناو ئیمپراتۆریه تی بریتانیا.

له شه ری جیهانی دووه مدا ئیران دیسان هه وئیدا بیلایه ن بمینیتته وه، به لام ئه مجاره شیان بوو به قوربانی زله یزه ده ره کییه کان. به بیانووی ئه وه ی شا هاوسۆزی ئالمانیای

کردوو، ئینگلیز و سوڤیهت له مانگی ئابی ۱۹۴۱دا هیرشیان کرده سهر خاکی ئیران و رهزاشایان ناچار کرد خوئی له کار بکیشیتتهوه و کیتلگه نهوتیهکانیان داگیر کرد و هیتی دابینکردن بو گواستنهوهی بهرهمی نهوت بو پرووسیا دروست کرا. ئهوهی که رهزاشا هیتی ئاسنی دروست کردبوو، خزمهتییکی باشی بهو ولاته داگیرکهرا نه کرد.

له شوینی رهزا خان کوره تهمن ۲۱ ساله کهی به ناوی محهمه د رهزا شا په هلهوی دانرا. له سالی ۱۹۴۶ کاتیک هیزه بیانیه کان کشانهوه، ئه و گه نجه ههولیدا دریزه به چاکسازییهکانی باوکی بدات. له سیاسهتی دهروهه دا متمانهی به زلهیزهکانی رۆژئاوا ههبوو و له سهردهمی شهپی سارددا ئیرانی کرده هاوپهیمانی ئینگلیز و ئهمریکیهکان.

بهلام ئیتر سهردهمه که گۆرابوو. بای دژه کۆلونیالیزم بووبوو به زریانیک، که ئه م زریانه هه ره شهی له کۆمپانیای نهوتی ئینگلیز-ئیرانی (ئئیستا ناوه کهی گۆراوه) ده کرد. له سالی ۱۹۵۱ محهمه د موسه دیق، که دا کۆکیکاریکی پر له سۆز و نیشتیمان پهروهه بوو، بوو به سهرۆک وهزیران. به خیرایی یاسایه کی په سهند کرد که هیوای ئهوهی دهخواست هه موو داها تهکانی پیشه سازی نهوتی ئیران ئئیستا ده بی سوودی بو ئیران هه بیته.

کاردانهوهی له لهنده نهوه گه لیک خیرا بوو. هه موو پاره پاشه کهوت کراوهکانی ئیران له بانکهکانی بریتانیا به ستران؛

کۆنه‌په‌رست تووره بوون کاتیک مافی ده‌نگدانی به‌غیره موسلمانان دا؛ کۆمۆنیسته‌کانی لایه‌نگری مۆسکۆ ده‌یانویست بیرووخین؛ رۆشنییرانی لیبرال دیموکراسییان ده‌ویست؛ و ناسیۆنالیسته‌کان هه‌ستیان ده‌کرد له‌لایه‌ن هیزه‌ بیانییه‌کانه‌وه‌ بێبایه‌خ کراونه‌وه‌. کۆده‌تاکه‌ هه‌موو جارێک ئه‌و شتانه‌ی بیر‌خه‌لک ده‌خسته‌وه‌ که‌ ولات به‌هۆی کاریگه‌ری ده‌ره‌کی لاواز ده‌بی و کاره‌ساتی لیده‌که‌وتیه‌وه‌. به‌ نیشتمانیکردنی پیشه‌سازی نه‌وت داها‌تی زیاتری بۆ ده‌وله‌ت هه‌بوو، به‌لام برێک له‌م داها‌ته‌ش ده‌گه‌یشته‌ ده‌ستی جه‌ماوه‌ر. ئه‌م کۆده‌تایه‌ ریگایه‌کی روونی بۆ میژووی ئێران دیاری کرد و له‌ ئه‌نجامدا به‌ گورجی به‌ره‌و شو‌رشی ۱۹۷۹ وه‌رێکه‌وت.

دیاره‌ رژیمی ئیستا‌پی خۆشه‌ بلێت جه‌ماوه‌ریکی ئیمانداران له‌و کاته‌دا رژانه‌ سه‌ر شه‌قامه‌کان و سه‌ره‌تی سه‌رده‌میکی نو‌بیان ده‌خواست که‌ ئایه‌توللاکان حوکمرانی ولاتیان بکه‌ن. به‌لام ئه‌و ئاره‌زووه‌ ته‌واو وا نه‌بوو. ئه‌و خۆپێشاندا‌نانه‌ی که‌ بوونه‌ هۆی رووخانی شا، له‌ گرو‌پی عیلمانی، کۆمۆنیست، سه‌ندیکا‌کانی کرێکاران و ته‌نانه‌ت دامه‌زراوه‌ی ئایینی که‌ دواتر خۆیان له‌ گه‌ل لایه‌نگرانی ئایه‌توللا خومه‌ینیدا هاوته‌ریب کرد پیکه‌اتبوون. به‌لام دوای سه‌رکه‌وتنی راپه‌رین، ئایه‌توللاکان هه‌زاران شو‌ینکه‌وتووی سی‌ گرو‌پی عیلمانی، کۆمۆنیست و سه‌ندیکای کارگه‌رییان کوشت یان ده‌ستگیرکرد بۆ ئه‌وه‌ی

بتوانن لەسەر ئارەزووی خۆیان چیرۆکە که بۆ وەجەکانی داھاتوو بگێرنەوہ.

خومەینی مروفیکی نامۆ و نەناسراو نەبوو. ھەر لە سالی ۱۹۶۴ شای تۆمەتبار کردبوو بەوہی خەلکی ئێران لە ژێر دەسەلاتی ئەودا خراپتر لە سەگیکي ئەمریکی دەژین. لە ئەنجامدا لە ولات دەرکرا و سەرەتا لە عێراق لەناو شیعەکاندا، و پاشان لە فەرەنسا نیشتەجی کرا. تا سالی ۱۹۷۸ خۆپیشاندانی بەرفراوان لە سەرتاسەری ولاتدا بەرپۆھچوو. شا بە توندوتیژییەکی درێندانە وەلامی دایەوہ؛ پۆلیسە نەئینییەکە، واتە ساواک، بوون بە ھێمای ئەشکەنجەدان و کوشتن. تا کۆتایی سال، سەدان خۆپیشاندەر کوژران و شا حکوومەتی نێزیمی ڕاگەیاندا. بەلام خۆپیشاندەرەکان ملیان نەدا و لە مانگی یەکی سالی ۱۹۷۹ ڕەزا پەھلەوی و بنەمالەکە ی ھەلاتن بۆ ھەندەران. ئەمەش دوایین شا و دوا سەرکردهی ئێران بوو کہ لە ژێر کاریگەری ئەمریکییەکان بوو. پاشان ئەمریکییەکان پشٹیوانی خۆیان بۆ عێراق گواستەوہ.

دیارە خومەینی لە تاراوگە بێکار دانەنیشتبوو. بەرنامە رادیۆییەکانی لە بەشی دەرەوہی بی بی سی دەنگی ئەوی بە ئێرانییەکان ناساندبوو. لایەنگرانی ھەزاران کاسیتی دەنگیان بە قاچاخ بردبوو ناو ئێرانەوہ، کہ لە مزگەوتەکاندا گوێی لی رادەگیرا. دوو ھەوتوو دوای ھەلاتنی شا، خومەینی بە فرۆکە

گه‌یشته تاران و له‌لایهن جه‌ماوه‌ریکی به‌جۆش و خرۆشه‌وه پېشوازی لیکرا. ده‌وتریت ملیونیک ئیرانی له‌شه‌قامه‌کاندا پزیزان لی‌گرتووه. به‌لام ئه‌وه‌ی خه‌لکه‌که نه‌یانده‌زانی: عه‌مامه‌ی ئایه‌تولاکان به‌قرا تاجی شا‌گنخاو، پووجه‌ل و خراب بوو.

ئه‌وانه‌ی هیچ بیروکه‌یه‌کیان نه‌بوو که ئیسلامی شۆرش‌گیرانه چی به‌دوای خۆیدا ده‌هینیت، وایان زانیبوو که پیاوه به‌سال‌چووه‌که ته‌نیا وه‌کوو که‌سایه‌تییه‌کی ئایینی یاخود هیمایه‌ک بۆ ئه‌و که‌سانه‌ی به‌نیازن ولات به‌ره‌و داهاتوویه‌کی باشر به‌ن، خزمه‌ت ده‌کات. به‌لام زۆر زوو ئه‌م روانگه‌هه‌له‌یان سه‌لمیندرا و پوخساری راسته‌قینه‌ی ئیسلامی سیاسیان ناسی. روشنیری بناژۆخواری میسری سه‌ید قوتب که له‌سالی ۱۹۶۶ له‌قاهره‌هه‌لواسرا، سوننه‌بوو، به‌لام نووسینه‌کانی ئیله‌مامبه‌خش بوون بۆ شۆرش‌گیرانی شیعیه له‌تارانیش. به‌ره‌مه‌سه‌ره‌کییه‌که‌ی "نیشانه‌ی سه‌ر ریگا" (۱۹۶۴) که ئیسلامی وه‌ک وه‌لامی هه‌موو کیشه‌کانی جیهانی موسلمانان خستبوه‌روو، بۆ سه‌ر زمانی فارسی وه‌رگیردرا. قوتب به‌تایبه‌تی له‌ولاتانی عه‌ره‌بیدا گه‌لێک کاریگه‌ری هه‌بوو، چونکه پاشایه‌تی و ناسیونالیزم، سۆسیالیزم و دیکتاتۆریه‌تی عیلمانی نه‌یان‌توانیوو ژبانی دانیشتووێن باشر بکه‌ن. به‌لام کاتیک خومه‌ینی رایگه‌یاندا که "ئیسلام ده‌بی‌ت سیاسی بی‌ت، ئه‌گینا بی‌ نرخه"، به‌کرده‌وه هه‌مان ئه‌و قسه‌یه‌ی دووپات کرده‌وه که شوئینکه‌وتوانی

سهید قوتب له ئیخوان ئەلموسلیمین هه‌میشه ده‌یان‌بیست. قوتب له‌وه د‌ل‌ن‌یا بوو که ته‌ن‌یا جیهادیکی توندوتیژ ده‌توانیت شکست به "خاچپه‌رستان و زایونیسته‌کان" به‌ی‌ن‌یت. ئەم بانگه‌وازه له‌گه‌ل حیماسه‌تی مه‌زه‌ه‌بی شیعه بو‌ تامه‌زرۆبی شه‌هیدبوون تیکه‌ل‌او‌کرا و کۆنه‌په‌رستی جه‌ماوه‌ری ئایینی له‌سه‌رده‌می شو‌رشی ئیسلامی و دوای شو‌رشی ئیسلامیش له‌ ئێران ورووژیندرا.

رۆشنی‌رانی عیلمانی به‌کاریمای تاریکی خومه‌ینی کو‌تر بوون و وریای خۆیان به‌رامبه‌ر به‌قه‌واره‌ی ئایینی له‌بیر کرده‌وه و خۆیان له‌گه‌ل پیاوانی ئایینی بو‌ ده‌رکردنی شا‌هاوپه‌یمان کرد. وه‌ک چۆن زۆرجار له‌ دوای شو‌رشه‌کانه‌وه رووده‌دات، لیبراله‌کان نه‌یان‌توانی له‌وه تیبگه‌ن یاخود گه‌لیک دره‌نگ تیبگه‌ی‌شتن که کۆنه‌په‌رستان له‌ راستیدا مه‌به‌ستیان ته‌واو ئەوه‌یه که پ‌ی‌ش‌تر رایانگه‌یان‌دوو‌ه. خومه‌ینی له‌و رۆژه‌ی که له‌ تاران نیشته‌وه، به‌خه‌لکی راگه‌یان‌د: "له‌ ئیستاوه بریار ده‌ده‌م ک‌ی حکومه‌ت بکات." هه‌روه‌ها پ‌ی‌ش ئەوه‌ی که س‌ی‌ک ده‌رفه‌تی پرس‌یاری پ‌ی‌ بدریت که "ک‌ی ئیختیاری ئەوه‌ی پ‌یداوی ئەم کاره‌ بکه‌یت؟"، تیرۆر ده‌ستی پ‌یکرد.

ده‌ رۆژ دوای پ‌یشوازی جه‌ماوه‌ر له‌ خومه‌ینی، ئەپ‌ته‌ش خۆی ب‌ی‌لایه‌ن راگه‌یان‌د. سه‌رۆک وه‌زیران خۆی شارده‌وه و به‌ره‌و فه‌ره‌نسا هه‌لات و له‌ سالی ۱۹۹۱ له‌وی تیرۆرکرا. گروپی ئایینی بچووک و کۆمۆنیسته‌کان به‌ ئەشکه‌نجه‌دان و

لهسیداره دان و "بیسهروشوینکردن" ی روون نه کراوه وه یه ک له دواى یه ک لهسه رگوره پانی سیاسى ئیران لابردران. خومه یی بۆ دئنیابوون له نه بوونی بهرخۆدان، "سوپای پاسهوانانی شوڤشی ئیسلامی" یان "سوپای پاسداران" ی دروست کرد. ئەم فهوجه گۆپال به دهست و چه قوکیشانه سه رهتا سه رنجیان زیاتر له سه ر نه هیشتی هه ر ئۆپوزسیۆنیک دژی حاکمانی ئیسلامی بوو، به لام له و کاته وه بوونه ته به هیزترین گروپی سه ربازی و لات. به و پیه ی زۆری نه خایاند خۆیان به شداری له چالاکیه ئابووریه کان بکه ن، به تایبه تی له سه رهتا وه پیشه سازی بیناسازی و دواتریش وه ک باند و ریکخواهیه کی مافیای دهستیان به سه ره موو بواره ئابووریه کانتری و لاته که دا گرت، مرۆفه پله بالاکانی ئەم مافیایه به خیرای دهوله مند بوون.

رژیم به تایبه تی له که مکردنه وه ی ئازادییه مه ده نییه کانی ژنان گه لیک خیرا بوو. رژیمی نوێ قوتابخانه ی کومه لیه تی قه ده غه کرد؛ مافه کان له ناو هاوسه رگیریدا به توندی سنووردار کران؛ و "کۆمیته" ی دادوه ری ئەخلاقیی خۆبه خش به شه قامه کانداه سورانه وه و سه رداپۆشینی ژن و کچانیان کونترۆل ده کرد و له ئەنجامدا سه ربۆشیان به سه ردا سه پانندن. هاوکات له گه ل ئەوه ی ئازادیی ئایینی بۆ جوله که و مه سیحیه کان هه ئنه وه شایه وه، به لام به زه حمه ت ریزیان لیده گیرا. به هاییه کان تووشی گۆشه گیرییه کی تایبه ت هاتن.

دەكات كە هەموو دەسەڵاتی سیاسی و ئایینی له "ئیمامی دوازدهههه می شاراوه" هوه سه‌رچاوه ده‌گریت، كه له‌گه‌ڵ ئەوه‌شدا پێویستی به‌ نوێنه‌ریكى زه‌مینی هه‌یه له‌ شیوه‌ی زانترینی مرۆف له‌ نیوان هه‌موو ئەوانیتردا. بۆیه‌ خومه‌ینی به‌ رێبه‌ری بالا ("ره‌هه‌بر") هه‌ل‌بژێردرا، ئەو پۆسته‌ی له‌ ده‌ستووری یاساییدا چه‌سپاند. سه‌ركرده‌كانی دواتر ده‌بوو له‌لایه‌ن "ئه‌نجومه‌نیكى پسه‌پۆرانه‌وه" له‌ لایه‌ن رۆحانییه‌ بالا‌كانه‌وه هه‌ل‌بژێردرین. ئەمه‌ له‌ هه‌ندىك روه‌وه‌وه‌ هاوشیوه‌ی بارودۆخى کلیسه‌ی كاتۆلیکییه‌، به‌لام پاپا ئیتر ده‌سە‌ڵاتی ئەوه‌ی نییه‌ وه‌ك فه‌رمانده‌ی گشتی سوپایه‌ك هه‌لسوكه‌وت بكات و شه‌ر بخولقینیت - شتیك كه‌ ئایه‌تو‌ل‌لا خومه‌ینی ته‌نیا سالیك دواى ده‌سته‌به‌كاربوونی به‌رپۆه‌ی برد.

سه‌دام حوسین دىكتاتۆرى عێراقى، "كو‌مارى ئیسلامى" شیعه‌ی له‌ سنوره‌كه‌ی خۆیه‌وه هه‌م وه‌ك هه‌ره‌شه‌یه‌كى گه‌وره‌ و هه‌م وه‌ك ده‌رفه‌تیك ده‌بینى. بانگه‌وازی شو‌رشى ئیسلامى له‌ ده‌وله‌تانى عه‌ره‌به‌یدا نیگه‌رانى پێكه‌ینابوو. بۆیه‌ زیاتر مافى ئەو كه‌مینه‌ شیعه‌یه‌ی كه‌ له‌ عێراق بوون هینده‌یتر سنووردار كرد و دواتر هه‌ولێ داگیرکردنى ئێرانى دا.

سه‌دام هیواى ده‌خواسته‌ى بتوانیت له‌و ئازاوه‌ گێڕیه‌ی له‌ ئێراندا پێكه‌اتبوو بۆ ده‌سته‌به‌رکردنى شه‌تولعه‌ره‌ب هه‌روه‌ها "رزگارکردنى" پارێزگای خوزستانى ده‌وله‌مه‌ند به‌ نه‌وت و

سەربەخۆی نەتەوەى عەرەبى ئەو ناوچەىە، كەلك وەرگرى. بە دنیاییه وە پلانى بۆ خوێنرشتنیکى هەشت سائە دانە نابوو كە بە گەرانه وەى هەردوو لا بۆ پێگەى سەرەتایى خۆیان كۆتایى هات. گەفتوگۆكانى نێوان سەدام و رابوێژكارەكانى، كە ئێستا بۆلاو كراو تەو، راستەوخۆ پێش دەستپێكردنى شەڕ و پێكدادانەكان دەریدەخەن كە هیواى خواستوو بە مەملانییه كى كورت بتوانى ئەو كارە بەرپۆه بەریت. سەدام پێى وابوو ئێرانیه كان "ئیمە ناخەنە دۆخیکەو كە نە ئەوان و نە ئیمە بمانەوێت." بۆیه ویستویهتى "ئامانجە سەربازییه كان بۆردومان بكات و گوشاریان لەسەر دروست بكات تا ئەوان دۆخی یاسایى قبوڵ بكەن... بەلام ئە گەر ببیتە شەڕیکى تەواو عەیار"، ئامازەى بەو شەكردوو، "دەبیت تا ئەو شوێنەى پێویست بێت شەڕ بكەین."

كۆمەلكوژییه كى درندانە دەستى پێكرد. سەدام پێشبینى سەركەوتنیکى خێرای دەكرد، حیسابیکى هەلەى كارەساتبار كە لە ئەنجامدا زیاتر لە ملیۆنیک قوربانى لیکەوتەو. لە ۲۲ى ئەیلوولى ۱۹۸۰ سوپای عێراق لە هەموو سنوورەكانیه وە بۆ ناو خاكى ئێران پێشەروى كرد و دەستكەوتنیکى باشى بەدەستەینا، بەلام دواى مانگێك و بە بەكارهێنانى چەكى "گاز" توانیان شارى خورەمشار داگیر بكەن. سەربازانى عێراق نەیان توانى بەندەرى نەوتى ئابادان بگرن. لە هیچ شوێنیک زیاتر لە ۱۰۰ كیلۆمەتر پێشەرویان نەكرد. ئەوان بە ئاشكرایی بەهۆى شاخەكانى زاگروسەو

وہستیندراہوون، زۆر دوور بوون لەوہی بتوانن ئەو دەروازە ستراتیژییە گرنگانە داگیر بکەن و ورەیان بە کردەوہ لەناو چوو بوو. بە ناچار پی پەنایان بردە بەر شەری خەندەق. پاشان لە ھاوینی ساڵی ۱۹۸۲، دژە ھێرشى ئێران، ئەوانى بەرەو ئەودیبوی سنوور راوہنا. ھەردوو پیتەخت، تاران و بەغدا بەر ھێرشى ئاسمانى کەوتن، بەلام ئێرانىیەکان بەردەوام بوون لە پێشەرویکردن بۆ ناو عێراق. ئامانجى سەرەتایى ئەوان ناوچە شیعەکان بوو، بەتایبەتى مەزارگەى کەربەلا. ئینجا ساڵى ۱۹۸۸ دژە ھێرشەکانى عێراق توانى ھێرشەکانى ئێرانى بوہستینىت. خومەینى دەرکى بەوہ کرد کە سەربازەکانى ماندوو بوون و مەرچەکانى ئاگر بەستى بە نیوہندگیرى نەتەوہ یەگرتووہکان قبول کرد. ھەردوولا کشانەوہ بۆ پینگەکانى پێش شەر.

خومەینى ساڵى دوواتر کۆچى دواى کرد و پۆستەکەى وەک رێبەرى مەزن کەوتە دەست ئایەتوللا خامنەى. سەرەرای سنوورداریبوونى پێشکەوتنى ئابوورى پیاوانى ئایینى دەستىکى ئاسننیاں بەسەر کۆمەلگادا گرت و بریارىان دا ھەموو لایەنەکانى ژيان لەگەل شۆرشى ئىسلامیدا بگونجین. سىستەمى سیاسى بە تەواوى شىوا بوو. ھەرکەسىک داواى کورسى لە پەرلەمان (مەجلس) کردبا، سەرەتا دەبوو لەلایەن "ئەنجومەنى سەرپەرشتیاری" دوانزە ئەندامەوہ قبول بکرىت، کە نیوہى ئەو کورسىیە لەلایەن رێبەرى مەزنى ئىنقلابى ئىسلامیەوہ دیارى دەکرىت. چاوخشاندىک بە

لیستهی ئەو ئەندامانەى بۆ پەرلهمان هه‌ل‌بژێردان (و قه‌ده‌غه‌کران) ئەوه‌مان بۆ ده‌رده‌خات که ئەمه‌ چلۆن به‌رپوه‌ ده‌چیت: چاک‌سازی‌خو‌ازان به‌ ده‌گمەن ده‌رفه‌تیان هه‌بوو له‌ نیوان "به‌ره‌ی یه‌گرتووی ئوسولگه‌رایان"، "به‌ره‌ی پایه‌داریی"، یان "به‌ره‌ی به‌رگری‌کارانی ویلایه‌تی فه‌قیه‌"، سه‌رکه‌وتوو بن. جگه‌ له‌وه‌ش هه‌ر یاسایه‌ک که له‌لایه‌ن مه‌جلیسه‌وه‌ ده‌رده‌کرا، ده‌بوو له‌لایه‌ن ئەنجومه‌نی پاسه‌وانان (شو‌رای نیگه‌هبان) ه‌وه‌ قبول بک‌ریت.

به‌م پێیه‌ تونده‌رپوه‌کان تووشی شوک بوون کاتیک له‌ سالی ۱۹۹۷، پیاوئیکی ئایینی تارا‌ده‌یه‌ک میان‌په‌و به‌ ناوی محه‌مه‌د خاته‌می، له‌ناکو له‌ هه‌ل‌بژاردنه‌کانی سه‌ر‌و‌کایه‌تیدا سه‌رکه‌وتنیکی گه‌وره‌ی به‌ده‌سته‌هینا. له‌ ماوه‌ی سه‌ر‌و‌کایه‌تیدا ئایه‌تو‌ل‌لا‌کان ناچار بوون زیاتر له‌ یه‌ک له‌سه‌ر سی‌ی ئەو یاسایانه‌ی له‌ لایان خه‌لکیه‌وه‌ پێی سپ‌رد‌رابوو، ویتۆ بکه‌نه‌وه‌. کۆنه‌په‌رسته‌ زیده‌ر‌و‌کان در‌یژه‌یان به‌ هه‌لمه‌تی تیر‌و‌ر بۆ نه‌ه‌یشتنی هه‌موو "دژه‌ شو‌رشگ‌یریه‌ک" دا، میدیا لیبراله‌کان داخ‌ران و ر‌وژنامه‌نووسانیش زیندانی کران. ر‌وشنبیریانی چاک‌سازی‌خو‌از به‌ شیوه‌ی نادیار ده‌کوژران و کاتیک خو‌یندکاران نار‌ه‌زایه‌تیان ده‌ر‌بری، له‌ شه‌قامه‌کان ته‌قه‌یان لیکرا، شوئینی ژبانی خو‌یندکاران بووه‌ راوگه‌ی سیخ‌و‌رانی حکوومه‌ت و زیاتر که‌وتنه‌ ژیر گوشار و ئەشکه‌نجه‌وه‌.

له دهیهی دواتردا دوخی ئابووری هیشتا له ژياندا مابوو، سیخوړان، گوپال به دهست و چه قوکیشه ئایینییه کان هیشتا بیروباوهره کانیان به سهر کوومه نگادا دهسه پاند ههروه ها هه لویستی شه رانگیژانهی ئیران له سهر شانوی جیهان بووه هووی بهرده و امبوونی گوشه گیری زیاتر. مه حمود ئه حمه دی نژاد ریبهری پیشووی سپای پاسداران له سالی ۲۰۰۵ دهسه لاتی له دهست خاتهمی وهرگرت، به لام له بانگه شهی هه لژاردنی سالی ۱۵۲۰۰۹ چاکسازیخواریکی دیکه به سه رکه و تووی ده رکه وت: میر حوسین موسه وی. دواي به شداری ریژهی زوری دهنگه ران و هو شداریدان له نارینکوپیکیی له لایه ن دهسه لاتدارانه وه، موسه وی دهستی به سهر دهستی پشخه ریبه که دا گرت و بانگه شهی ئه وهی کرد که له لایه ن وه زاره تی ناو خووه ئاگادارکراو ته وه که له هه لژاردنه که دا سه رکه وتی به دهسته ئیناوه. هاوکات و دهسته جی میدیاکانی ده ولت ئه و ئیدیعایه یان ره تکرده وه و ئه حمه دی نژادیان به براوه راگه یاند. پاشان به په له توندوتیژی له شه قامه کانداسه ریبه ئدا.

من خو م یه کیک له و که م نوینه ره روژنامه وانیه بووم که ویزام وهرگرتبوو و ریگه م پیدرابوو راپورت له سهر هه لژاردنه کان بدهم. روژی دواتر له گه ل هاوکاریکی ئیرانی له سهر شه قامه کانی تاران بووین. له کاتیکدا به یه کیک له بلواره کاندایه ریبه ری، سه رنجم دا هه ندیک ریپوار که له په نا یه کتردا تیده په رین چریه یان ده کرد - پرسیم: "چی

پووده دات؟" هاوکاره کهم بۆی پوونکردمه وه که ئەو مروڤانه بۆ کۆبوونه وه و ناره زایرتیده رپرین "کات" رۆژ و شه قام دیاری ده کهن. کاتیگ له و کات و رۆژه دیاریکرا وه دا له سه ر ئەو شه قامه ئاماده بووم، بینیم دهیان کهس کۆبوونه ته وه. زۆری نه خایاند بوون به سه د و به ره به ره حه شیمه تیکی زۆر کۆبوونه وه. له گه ل به رزبوونه وه ی به شداران، متمانه یان به رزتر ده بۆوه، ده ستیان کرد به هاواری دروشمی دژه حکومه تی و له ماوه ی چهند خوله کیکدا هه زاران که سیتر کۆبوونه وه. هاوکاتیش پۆلیسی گۆپال به ده ست و چه قۆکیشانی میلیشیای به سیج له م شوینه ئاماده بوون. شه ر و پیکدا دانه کان په ره ی سه ند و بوو به شه ری چه قۆ و له هه ردوو لاوه شووشه و به رد فریده درا. هیل و سه فی شه ر به خیرای دیاری کرا.

هیزی پۆلیس و یاریده ده ره کانیا ن تاکتیکیکیان دارشتبوو که دوو پیاو له سه ر ماتۆرسکلیتیکه وه هیرشیا ن ده کرده سه ر خه لکه که، ئەو که سه ی له پشته وه دانیشتبوو به باتووم له خه لکه که ی ده دا. له کاتیکدا له رینگه ی مۆبایله که مه وه راپۆرتیکی راسته وخۆم بۆ ژووری هه وال ده نارد، خۆم له ناوه راستی رینگه که دا بین و رپی دربازم لی گیرا و به رده وام یه ک له دوای یه ک گروپیکی نوپی ماتۆرسکلیت هیرشیک دیکه یان ده ستپیده کرد. کاتیگ به شه قامه که دا ده هاتنه خواره وه، رامکرده سه ر رینگه ی پپی په نا شه قامه که، به لام هیچ سوودیکی نه بوو: یه کیک له ماتۆرسکلیته کان به دوامدا هات

و به خیرایې راسته و خو هاته لای من. خو دزینه وه مه حال بوو. پولیسی پشتم باتوومه که ی بهرز کرده وه، منیش دهسته کانم بهرز کرده وه بو ئه وه ی مه بهستی ناشتیخوازانم نیشان بدهم. له دوا ساتدا وه ستا و باتوومه که ی کشانده وه. ته نیا ده توانم گریمانه بکه م که ئه و گه یشتبوه ئه و ئه نجامه ی من مروقیکی بیانیم که رهنگه ته نیا به هه له گیروده ی شه ر و ئاژاوه بوویتم. هه رچونیک بیت، هه رگیز ئه وهنده دلخوش نه بووم. ماتورسکلایته که به خیرایې له په نامه وه تپه پری و پولیسه که ش دهستی کرد به باتووم لیدان له که سانی دیکه که که متر وه ک من به خته وه ر بوون.

بو پاراستنی خو م، دیسان تیکه ل به خو پيشانده ران بوومه وه، که ئیستا هیرشیان ده کرده سهر باله خانه یه کی بانکی ئیران، که به سیمبولی ریژیمیان ده زانی، و به ردیان بو په نجه ره کانی ده هاویشته. جاریکیت له نا کاو خو م له هیلی پیشه وه بینیه وه کاتیک پولیس هیرشی کردینه سهر. ویستم رابکه م و له کاتی وه رگه رانمدا به ردیکی گه وره به هیزه وه له شانم درا و که وتمه ناو یه کیک له و کانا له ته سکانه ی که ئاوی تاران دابین ده کات. قاچم رووشابوو و خوینی زوری لی هات. دوو سی خو پيشانده ر منیان له کانا له که ده ره پتا، به کو سپه وه که وتمه ناو شه قامیکی لاوه کی و لای خو م گوتم راپورت کردنی راسته و خو م بو ئه مرو ئیتر به سه. به ئینیم به خو م دا: "ئه وه دوا جار بی ت پشتم له پولیس بکه م." به ئینییه که م هیچ سوودیکی نه بوو: دوا ی پینج سال جاریکی دیکه بریندار

بوومهوه کاتیک پۆلیسیک له قاهره به تفهنگی ساجمهیی تهقهی له پشتم کرد. بهلام ئهوه چیرۆکیکی دیکهیه.

خۆپیشاندا نهکان چهند رۆژیکیی خایاند، دهیان ئێرانی کوژران؛ بهلام رژیتم و گۆپال به دهستانی گه لیک به هیز بوون بو ئهوهی ئهحمه دی نژاد خولی دووهمی سه رۆکایه تی به زۆره ملی وه رگریته وه. سه ره رای ئه وهش ناکۆکی و درزی ناو کۆمه لگا نه ک ههر له ناو نه چوو، به لکوو به پێچه وانه وه سالانه ئهم درزه گه وره تر ده بووه وه، چونکه گه نجان زیاتر و زیاتر داوای گۆرانکاریان ده کرد. ئه مهش له سالی ۱۳۰۱۲ به ئاشکرای خۆی ده رخست، کاتیک حه سه ن رۆحانی پیاوی ئایینی میانرهو به جیاوازییه کی زۆر گه وره هه لبژاردنه کانی برده وه و ئایه تولاکان نه یانتهوانی نکۆلی لی بکه ن.

مه رج نییه ئه مه له بهر ئه وه بووبیت که هه مووان ئێرانیکی ئازادترین ده ویست (هه رچه نده ئه وهش خۆی فاکته ریکی گرنگ بوو). چه مکی [It's the economy, stupid] ده کری وه ربگی پدیریته سه ر زۆر زمان، له وانهش زمانی فارسی. ئه نجامی هه لبژاردنه کانی سالی ۲۰۱۳ به پله ی یه که م کاردانه وهی سالانی به فیرو دراوی سه رده می ئه حمه دی نژاد بوو، که بووه هۆکار بو گۆشه گیری زیاتری نیوده وه له تی ئێران هه روه ها ریگه ی خۆش کرد بو ئه وهی دوخی ئابووری زیاتر تیکبچیت.

سالی ۲۰۱۷ رۆحانی جاریکی دیکه له هه لبژاردنی سه رۆکایه تیدا سه رکه وتنی به ده سه تهینا، ههر ئه مهش وایکرد

بۆ کردنهوه. ئەمریکییهکان بهدوای رژییمیکی تارادهیهک هاوسهنگدا دهگهزان، ههچهنده سوننهی بالادهستی سهدام حوسینیان له عێراق لهناوبرد، که بیست ساڵ پیشتر هیژشی کردبووه سهر ئێران و جاریکی دیکه دهشتهکانی میژۆپۆتامیایان کرده بهربهست و سنووریکی ستراتیژی بۆ تهماحهکانی دهسهلاتی رژیمی کۆنهپههستی ئێران. باوهری بیههلوئیست و گهژانهی ئیدارهی بوش به دامهزراندنی دیموکراسییهکی گهشهسهندوو له عێراق بووه هۆی ههژموونی رههای زۆرینهی شیعه. شیعهکان لهلایه ن ئێرانوهه پالپشتی دهکران، ئەمهش سهروهی ئهوانی له شهڕی ناوخوا مسۆگهکرد. زۆریک لهو مینانهی کهناری رینگکان که سهربازانی ئەمریکی و ئینگلیزیان کوشتبوو، له ئێرانوهه سهراوهیان گرتبوو و میلیشیا شیعهکانیش لهلایه ن تارانوهه چهکدار و مهشق و راهێنانیان پێدهکرا. له کاتیکی عێراق دهولهتیکی ژێردهستهی ئێران نهبوو، بهلام سههرکردهکانی سههرهڕای ئهوهش به هاوسۆزی و ریزهوه سهیری دراوسیی رۆژهلاتی خۆیان دهکهن.

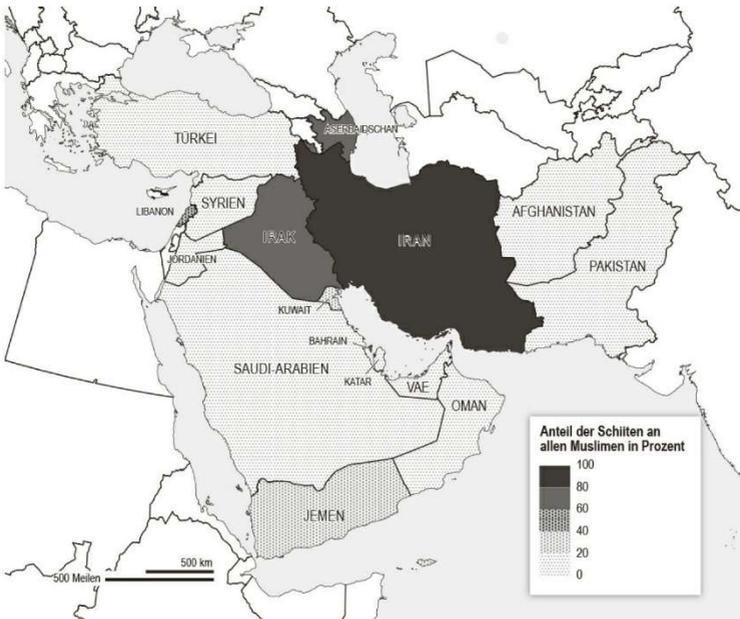
له ههلسوکهوت لهگهڵ دهولهتانی عهرهبیدا، ئەمه سههرکهوتینیکی گهوره بوو بۆ ئێران. به درێژایی میژوو کهمینه شیعهکان له زۆریک له ولاتانی عهرهبیدا سهریان ههڵداوه یان ماونهتهوه، بهتایبهتی له سعودیه و لوبنان و یهمن، بهلام له سوریا و کوهیت و ئیماراتی یهگرتووی عهرهبیش پیکهاتهی گهورهیان پیکهتیناوه. دیاره زۆرجاریش دۆخیان له

زۆرینهی سوننه خراپتره و ههست به جیاکاری ده کهن. ئێران چه ندين جار ئەم ههستهی قۆستۆتهوه بو ئهوهی کاریگهري له سهه ناوچه که دروست بکات. بو نمونه له شهري ناوخواي يه مه ندا پشتيووانی له ياخي بووانی حوسيه کان کرد له دژی هیزه سوننه کانی سهه به سعوديه. زیاتر له بیست ساله تاران کار بو دروستکردن، پاراستن و کردنهوهی کۆریدۆریک بو دهريای ناوهراست دهکات. ئێران ئەم رپهوه بو دابینکردنی پيداويستيه کانی حيزبو لا به کاردينیت بو ئهوهی ئيديۆلوژیای خوی له ناوچه کهدا پي بلاوبکاتهوه. باس له حکومهتی شيعهی بالادهست له عیراق کراوه؛ له ديمه شق، سهروک به شار ئەسهه وابهستهی پشتيووانيه کانی ئێرانه. ئەسهه سهه به که مينه ی عه له ويه کانه که ده کری وه ک به شيکی ئيسلامی شيعه سهير بکړين. دهستپوهردانی ئێران له شهري ناوخواي سووريا به پلهی يه کهم خزمهتی به کراوه هيشتنهوهی رپهوی شيعه کان بو به يروت کرد. له لوبنان به هيزترين هيز ئەمرو سوپای لوبنان نييه، به لکوو ميليشیای حزبو لالی لوبنانه که نه ک ههر دوئی بيکا "Bekaa" به لکوو تهواوی باشووری ولاته کهيان تا ده گاته سنووری ئيسرائيل، له ژير کونترۆلی خويان خستووه. به م شيويه کوماری ئيسلامی کارتيکه ري سهريازی، سياسي و ئايینی خوی له سهه ميزوپيتاميا و شام به کردهوه به رپهوه دهبا، ههر وه ک چلون پاشا ئيرانيه کان چوارسهه د سال پيش مه سيح ئەو کاره يه ن کردووه. [ئيستا واته (ئوکتوبری ۲۰۲۵) که ئەم ديرانه وهرده گيرمه وه،

گروپە نیابەتییە کانی ئێران بە رادەییەکی زۆر لاواز کراون. دەوڵەتی بەشار ئەسەد رووخاوە، ئەسەد راپیکردوووە بۆ موسکۆ، گرووپیکی تېرۆریست حکوومەتی سوریا یان پێکھیناوە، هێزە کانی حیزبۆلا لە لوبنان، حاماز لە غەزە ھەرۆھا حوسییە کانی یەمەن بە تەواوی لە لایەن ئیسرائیلەو لاواز کراون و باس لە دانانی چە کە کانیان دە کرای. ئێران لە لە یەن ئیسرائیل و ئەمریکاو ھێرشێ نیزای کراو تە سەر و جیا لە کوشتنی چەندین فەرماندەیی نیزای و پسپۆرانی چە کی ئەتۆمی، بئکە کانی ئەتۆمی بومباردومان کراون و لە نەوچە کانی عێراق، سوریا و لوبنان دوور خراونەو. شوانە]

ئەو هی کە ناکۆکی، پێکدادان و رکا بەرپی لە گەل دەوڵەتە سوننە کاندایە، لە سالی ۱۹۷۹ هە گەلێک روونە، بەلام ئەو وڵاتەیی وەبەر زۆرتین رقی رژیی ئێران کەوتوو، ئیسرائیلە. ئێران پێش سالی ۱۹۷۹ لە سەردەمی شادا پەییوەندییەکی دوستانەیی لە گەل ئیسرائیل ھەبوو و دژە جوولە کە گەراپی بۆی گەلێک نامۆ بوو. لەدوای شۆرشێ ئیسلامی ئێرانەو، ھەلمەتییکی رقی و کینە کە زیاتر لە چل سالی درێژەیی ھەیی، نە ک ھەر دژی دەوڵەتی ئیسرائیل، بەلکوو بە گشتی دژی جوولە کە کانی بەردەوامە. لە تارانەو ھەپۆلێکی بیوچانی جینیو و تۆمەت بەرپیو، کە ھەموویان بە تاوانی "زایونیست" ھەکان دادەنریت؛ ھەرۆھا میدیا سەرەکییە کانی ئێران بە بەردەوامی کارتۆنی دژە جوولە کە بلأودە کەنەو کە لە سەردەمی ئالمانیای نازییەو ھەسراون. زۆرجار سیاسەتوانانی پێشەنگ لە سەرانسەری جیھان بە ئەستێرەیی کە داود لەسەر قۆلیان وینا دە کرای، مەبەست لە ھەش ئەو هی کە ئەوان لە روانگەیی

"جووله که کانه وه" هه ئسوکهوت ده کهن. تاران بۆ کوشتنی جووله که کان، بکوژی رهوانه ی ئارژانتین، بولگاریا، تایله ند، هیندوستان، کینیا و چه ندین و لاتی دیکه کردووه. کاره ساتبارترین هیرش بۆردومانکردنی ناوه ندیکی کۆمه لایه تی جووله که کان بوو له بوینس ئایرئس له سالی ۱۹۹۴ که به هۆیه وه ۸۷ کهس کوژران.

ولاتی موسلمانان ده و روبه ری ئیران زۆرینه یان سوننه ن، به لام له هه موو شوئینیک کهم تا زۆر که مینه ی گه وری شیعه ش هه ن، له ناوه دا ئیران به دوای هاوپه یماندا ده گه ریئ.

بیگومان سه رکرده کانی کۆماری ئیسلامی له ده وله تی ئیسرائیل و جووله که کان بۆ سه رقاکردن و پاساوه یئانه وه ی

شکسته کانی خویان که لک وهرده گرن، به لام مروف ده بی وای دابنیت که رق و کینه ته نیا له سهر بنه مای سیاسه تی پرژانه نییه. ههر له شهسته کانی سدهی رابردوودا خومهینی دهستی کرد به شهیتان کردنی جوله که کان. ئەو به "بوونه وهری ناپاک" ناوی بردوون که له رووخساریان "زه لیلی، هه ژاری، نه هامه تی، برسی تی و به دبه ختی" ده باریت. ئەمهش ته نیا هه ژاری ناوه و هیان و خرابوونی دهروونی رۆحییانه. ته نانهت خومهینی ئەو دهنگۆیهی له ئێران بلا و کردهوه که شا جوله که بووه. ئایه تونلا خامنه پی جینشینی خومهینی وتی: ئیسرا ئیل شپره نجهیه که ده بیت نه شته رگیری بکریت. ئەم چه شنه لیدوانانه ئاماژن بۆ رقتیکی نه خۆش که رهگ و ریشهی قوولی له بیروباوهری ئایینیدا ههیه. رژیمی کۆنه په رهستی ئێران نهک ههر له بهر ئەوهی دهسه لاتی سیاسی و سه ربا زیان ههیه، مه تر سیدارن، به لکوو له بهر ئەوهی شو رشی ئیسلامی سه ره رای سه رچاوه گرتنی له شیهه گه راییدا، ئەو بیرو که یهیه به موسلمانان به خشیه که ده توانن له ریگه ی توندوتیژی ئایینه وه بگه نه دهسه لات.

له بیر کردنه وه و قسه و باسه کانی رژیمی ئێراند، ئەمریکا و ئیسرا ئیل به شپوهیه کی دانه براو به یه که وه گرتدراون و هه میشه وه ک یه ک باسیان لیده کریت. ئەمریکا وه ک بوکه له یه کی ئیسرا ئیلیه کان سه یر ده کریت، هه رچه نده زور جار ئەمریکا به "شهیتانی گه وره" و ئیسرا ئیل به "شهیتانی بچووک" ناوده بریت. توند په وه کانی ئێران پیدان وایه رۆلی

ئەمریکاییەکان ئەوێهه که پێلای شەیتانی خۆیان له دلی جیهانی موسلماناندا بخهنه ژیر پێ و بیانپووتینهوه و زایونیستهکان بپارێزن که له پشت ههموو هێرشیکێ شەیتانی بۆ سەر موسلمانان وهستاون. سەرۆکی ئەمریکا بۆش له وتاری "دۆخی یه کیتی" له سەرهای سالی ۲۰۰۱، ئێرانی به بهشیک له "میحوهری خراپه" وهسف کرد و گومانی خۆی دهرپری که چالاکی ووزهی ئەتۆمی له ئێراندا تهنیا بۆ دروستکردنی چهکی ئەتۆمییه. لهو سهردهمهدا تاران خاوهنی مووشه کیک بوو که مهودای ۵۰۰۰ کیلۆمتری دهرپری، بۆیه بیروۆکهی ئەوهی بتوانیێت ئەم مووشه کانه به کولاهه کی ئەتۆمی ته یار بکات، ترسی ههموو ناوچه کهی ورووژاند.

له سالی ۲۰۰۲ کۆمه ئیک له نارازیانی ئێرانی ئاشکریان کرد که تاران دهستی به دروستکردنی ویستگهی پیتاندنی یۆرانیۆم و ریاکتۆریکی ئاوی قورس کردووه. رژیم بانگهشهی ئەوهی ده کرد که ههر دوو ئیمکاناته که تهنیا بۆ مه بهستی ئاشتیا نه که لکی لێوه ده گیریت. ئەمهش کۆمه لگهی نیوده وه له تی دلیا نه کردهوه؛ به پێچه وانوه ئازانسی نیوده وه له تی وزهی ئەتۆمی رایگه یاند دامه زراوهی پیتاندنی یۆرانیۆم ئامازه به بۆ ئەوهی ئێران به نیازه پلۆتۆنیۆمی پلهی چه ک به رههم بهینیت. دواي ئەوه سزا له لایه نه ته وه یه گگرتوو هکان، یه کیتی ئەوروپا و ئەمریکاوه، به ئامانجی سنووردارکردنی داهاقی ئێران له فرۆشتنی نهوت و گازی سروشتی دهستی پیکرد. سەرۆک روحانی ههولیدا رینکه وتنیکی نیوده وه له تی له بارهی بهرنامهی

ئهتومی ئیران روون بکاتهوه، که له راستیدا له سالی ۲۰۱۵ رینککهوتنی له گه‌ل زله‌پزه کانی جیهاندا لیکه‌وتهوه. ته‌نانه‌ت له مانگی ئابی ۲۰۱۳دا په‌یوه‌ندییه‌کی ته‌له‌فۆنی له‌گه‌ل سه‌رۆک ئوباما بو‌ ماوه‌ی ۱۵ خوله‌ک ئه‌نجامدا. ئه‌مه‌ش له‌ ماوه‌ی ۳۴ سالدایه‌که‌م به‌رکه‌وتنی راسته‌وخۆی له‌م چه‌شنه‌بوو و تونده‌وه‌وه‌کانی تاران‌ی گه‌لیک تووره‌کرد. له‌و کاته‌وه‌ی که‌ کۆمه‌لێکی خویندکاری "ریگی ئیمام" له‌ تشرینی دووه‌می سالی ۱۹۷۹ ب‌الیۆزخانه‌ی ویلایه‌ته‌یه‌گرتووه‌کانی ئه‌مریکایان له‌ تاران‌ داگیرکرد و په‌نجا بارمه‌ته‌ی ئه‌مریکیان گرت و بو‌ ماوه‌ی ۴۴۴ رۆژ به‌ دیل رایانگرتن، تا ئه‌م کاته‌هیچ په‌یوه‌ندییه‌کی دیپلۆماسی له‌ نیوان ئیران و ئه‌مریکادا نه‌بووه. ئه‌و قه‌یرانه‌ به‌شداریه‌یه‌کی به‌رچاوی هه‌بوو له‌ شکستی سه‌رۆک کارته‌ر له‌ هه‌ل‌بژاردنه‌کانی سالی ۱۹۸۰ و سه‌رکه‌وتنی رۆنالد ریگان.

گرتیه‌یه‌کانی نیوان ئیران و ئه‌مریکا له‌و کاته‌وه‌ له‌ سیاسه‌تی جیهانیدا به‌رده‌وام ماوه‌ته‌وه‌، به‌لام - هاوته‌ریب له‌ گه‌ل رینککه‌وتنی ناکوکی ئه‌تۆمیدا - چه‌شنیک له‌ ئاگره‌به‌ست له‌و سالانه‌دا هه‌بوو که‌ "ده‌وله‌تی ئیسلامی" (داعش) ده‌ستی به‌ بلا‌وبوونه‌وه‌ له‌ عێراق و سوریا کرد. تاران‌ درکی به‌وه‌ کردبوو که‌ داعش مه‌ترسی له‌سه‌ر کارتیکه‌ری خۆی له‌و ناوچانه‌ دروست ده‌کات. ئه‌گه‌ر داعیش له‌ رووخاندنی حکومه‌تی شیعیه‌ی عێراق یان رژیمی ئه‌سه‌د سه‌رکه‌وتوو بیت، ئه‌وا "زپه‌وی شیعیه‌" بو‌ ده‌ریای ناوه‌راست داده‌خریت.

ئەمریکاییەکان بەهۆی زیانەکانیانەوه ماندوو ببوون، توانیان ئێران رازی بکەن بەشیک لە شەری داعش بگرتە ئەستۆ. لە لایەکەوه تاران دەیزانی رێککەوتنەکەى رەنگە دەرگای هاوکارییەکی وریا بۆ پلانی ئەتۆمی لەگەڵ ئەمریکاییەکان بکاتەوه؛ لەو لاشەوه ئۆباما پێویستی بە سەرکەوتنی سیاسەتی دەرەوه هەبوو - بۆیە رێککەوتنەکە هاتە ئاراوه و ئێران دەستبەرداری لەسەدا ۹۸ی یۆرانیۆمی پیتینراوی خۆی کرا. ئەم رێککەوتنە نموونەیهک بوو کە چلۆن هاوپەیمانییەکی پراگماتیک بۆ چارەسەرکردنی کێشەیهکی کورتخایەن دەتوانیت بۆ ماوهیهکی کاتی جیاوازییە قووڵەکان لاببات.

ئەم کارە داعشی ناچار بە بەرگری کرد، بەلام گرژییەکانی نیوان واشنگتۆن و تاران بە خێرایی گەرایەوه، بەتایبەتی دواى ئەوهی سەرۆک ترامپ هاتە سەر دەسەلات و لە پریکدا بیروکەى پیکهاتنی شەر هاتە ئاراوه. ئەمریکا لە رێککەوتنەکە کەشایەوه و سزاکانی لەسەر ئێران نوێکردەوه و گوشاری خستە سەر کۆمپانیا ئورووپیهکان تا چیتەر بازرگانی لەگەڵ ئێران نەکەن. زنجیرهیهک رووداوی بەدواى خۆیدا هینا و دۆخەکەى هیندەى دیکە خراب و ئالۆزتر کرد. لە سالی ۲۰۱۹ دوو کەشتی نەوتەهنگر لە نزیک تەنگەى هورمز مینرێژ کران و دەستبەجێ گومان کەوتە سەر ئێران. بەلام هێچ بەلگەیهکی راستەوخۆ نەبوو و تاران خۆی لە پێگەیهکدا بینیهوه کە لە زمانی دیپلۆماسیدا بە "نکوئی باوه رپیکراو" ناسراوه. هێچکام لە لایەنەکان نەیاندهویست شەری ئاگر لە

تهنگه کهدا رووودات، بویه هه لوئستیکی جیددی نه گیرا. هه مان شت کاتیک روویدا که پالوگه یه کی نه وتی سعودیه به مووشه ک نوقم کرا. یاخیوووانی حوسی له یه مهن بهرپرسیاریتی ئەو رووداو هیان له ئەستۆگرت، به لأم هه موو شتیک ئاماژهی به وه ده کرد که ئیران دهستی له و کاره دا بووه. یه کیان ئەو بروایه بوو که هه وئده دن بزنان تا چهند ده توان ههنگاو هه لنین. کاتیک له مانگی حوزهیرانی ۲۰۱۹ فرۆکه یه کی بئفرۆکه وانی ئەمریکیان خسته خواره وه، خویان گه یانده ئەو ئاسته. هیزی ئاسمانی ئەمریکا پیشتر له هیرشیکی تۆله سهندنه وه ئاگادار کرابوو وه، به لأم ئەمه له دوایین ساتدا له لایهن سه روک ترامپه وه هه لوه شایه وه. کاتیک ترامپ ده سته کاربوو، هه ندیک له چاودیران ئیدیعیای سه رنجراکیشیان ده کرد، له وانه، ئەو هه رگیز نایه ویت ببیته سه روک، ئەه گه ریش ببیته سه روک له ماوه ی چهند مانگیکدا ده ست له کار ده کیشیتته وه، یان له ماوه ی دوو سالد شەر ده ستپیده کات. ئەمانه هه ر له سه ره تاوه ئیدیعیایه کی ته واو بویرانه بوون، به لأم ئەو بیرۆکه یه ی له سالی ۲۰۱۹ د سا ئیک پیش هه لباردنه کان، شه ریک ده ستپیکات که ده توانیت کارتیکه رپی جیهانی لیبکه ویتته وه، له ده ره وه ی شیتایه تی ترامپه وه بوو.

به لأم ئەمه تاکه هوکار بو ئەه گه ری شه رکردن نه بوو. زیانه کانی ئەمریکا له عیراق و ئەفغانستان، لیبورده ی گشتی ئەمریکای بو کرده وه ی سه ربازی به شیوه یه کی به رچاو

كەمكردەو. رێژیمی ئێران بە تەواوی ئاگاداری ئەم دۆخە بوو، هەر بۆیە تەنانهت ئەگەر نەشزانیت تا چەندە دەتوانیت پیش بروت، مەترسی یاخیبوون دژ بە ئەمریکای بە گیان و دڵ دەکری. بەو حالە زۆرتەین چاوەروانی ئەو بوو بتوانن چەند هێرشێکی ئاسمانی بەرپۆهەرن؛ ئەوان دەزانن ئەمریکییەکان لە شاخەکانی عێراقەو تیناپەرن و یان لە کەنداوی فارسدا نانیشنەو. دیارە ئەرتەشی ئێران لەپووی کەرەستەى مودێرنەو پێشکەوتوو نییە، بەلام جگە لە ۶۰۰ هەزار سەربازی چالاک و ۱۹۰ هەزار چەكدارى سپای پاسداران، هێشتا دەتوانیت بە ملیۆنان سەربازی راهینراو بەیئیتە ناو ریزی سوپاکەیهو.

هیچ کام لەمانە کاریگەری گەمارۆکان لەسەر ئێران ناگۆریت. دۆخی ئابوری دارما، بێکاری و هەلاوسان بەرزبووئەو، کاتیک زستانی ۲۰۱۹ حکومەت ناچار بوو نرخى بەنزین بەرزبکاتەو، نارهزایی و خۆپیشاندانی زیاتری لیکەوتەو. لە کاتیکدا پێشتر رژییم لەسەر نارهزایەتیەکان سەری سوپماوو، ئیستا ئیتر توورەپی لیکەوتبوو. جەماوەری خۆپیشاندەران چیتەر خۆیندکار و لیبرال نەبوون، بەلکوو خەلکی ئاسایی بوون، واتە بربەری پشتی شۆرشى ۱۹۷۹. دروشمی "مەرگ بۆ خامنەیی"، "دۆخی غەزە و لوبنان بە ئیمە چی، ژیانم بۆ ئێرانە!" و "لە سوریا وەرئە دەر!" دەتوانرا بە دەنگی بەرز بیسترت. خەلک ئیتر بیزار بوون لە

و له گه‌ل بلاووبونه‌وهی فایرۆسه‌که هه‌وئیاندا ژماره‌ی کوژراوان و تووشبووان بشارنه‌وه. سوپای پاسداران به‌شداری به‌رچاوی له‌م کاره‌دا کرد: فه‌رمانده‌که‌یان ئیدیعی کرد که مرو‌فه لیهاتوو‌یه‌کانیان ئامپ‌ئیکیان دروست‌کردوو‌ه که ده‌توانیت له مه‌ودای دووری سه‌د متره‌وه نیشانه‌کانی تووشبوون به "Covid" ده‌ستنیشان بکات. کۆمه‌له‌ی فیزیازانی ئیران ئه‌م ئیدعایه‌یان به زانستیکی خه‌یالی ره‌تکرده‌وه. هه‌روه‌ها پیاوانی ئایینی رۆلی ئاسایی خۆیان گێرا: ئایه‌توللا هاشم گو‌نپایه‌گانی رایگه‌یانند که هه‌رچه‌نده نه‌خۆشیه‌که لای ئه‌و به پۆزه‌تیف ده‌رچوو‌ه، به‌لام به به‌کاره‌ینانی زانستی پزیشکی ئیسلامی خۆی له نه‌خۆشیه‌که رزگار کردوو‌ه. دوو رۆژ دواتر مرد. ئایه‌توللایه‌کی دیکه ئامۆزگاری شو‌ئینکه‌وتوو‌انی کردوو‌ه که بۆ دوورکه‌وتنه‌وه له فایرۆسه‌که پیاواز بخۆن و قژیان به برۆس شانه‌بکه‌ن. بازاریکی گه‌وره‌ بۆ "پزیشکی ئیسلامی" له ئیراندا هه‌یه، به‌لام پیده‌چیت خه‌لکیکی زۆرتر هه‌بن که پیکه‌نین به باشترین ده‌رمان دابنن. له سۆشیال میدیاکاندا به ته‌واوی گالته‌یان به پیاوانی ئایینی کرد، گالته‌جاری له‌سه‌ر ئه‌م مرو‌فه‌گه‌مژانه‌ گه‌لیک خیراتر له فایرۆسی "Covid-19" بلاووبۆه.

ئه‌مه‌ش بۆ ده‌سه‌لات مه‌ترسیداره، چونکه پیکه‌نین به شو‌رش، خۆی کرده‌یه‌کی شو‌رشگێرانه‌یه و که‌س ناتوانیت رینگری لیبکات. بێگومان ئه‌مه‌ به‌و مانایه‌ نییه‌ که رووخانی رژیمنزیکه و مه‌رج نییه‌ کۆمه‌لگایه‌کی دیموکراسی رو‌شنگه‌ر

بەدوای خۆیدا بهیئیت. بەلام نەوێهێکی خۆیندەواری بەرزى
وێک گەنجانی ئێران کە سنوورەکانی لەلایەن
ئورووپییەکانەو نەکیشران، شانسی زۆر باشترین هەیه لە
زۆربەى ولاتانی دیکەى ناوچەکە، تەنانەت ئەگەر ماوێهێکی
زۆریش بخایهئیت.

با چاوێک بەسەر کێشه ناوخواپییەکانی ولات و توانایی رێژیم
بۆ چارەسەرکردنیان بخشین. لەرووی ئابوورییەوێهێهێران لە
دابەزینیکی گەلیک قوولداپه، و ئەگەری ئەو هەیه ئەم
کێشهیه لەوێهێ زیاتر قوول بیتەو. بەلام پێدەچیت
حکومەت کەسانی پسپۆری هەبیت کە بتوانن سزا
ئابوورییەکان دەوربەنەو، ئەمەش بۆتە هۆی ئەوێهێ ولات
سأل لەدوای سال تووشی کۆسپی زیاتر بیت. ئێران
پهيوهندی ئابووری باشی لەگەل کۆماری گەلی چین هەیه کە
ئامادەیه چاوپۆشی لەهەندیک گەمارۆکانی بکات و هەمان
شت بۆ رووسیاش راستە. خۆپێشانانی زیاتریش دەبیت،
بەلام رێژیم نیشانی داوێهێ بۆ سەرکوتکردنی نارهزایهتییهکان
ئامادەیه هەزاران کەس قەتل و عام بکات و کاتیک تا ئەو
پادەیه پێش برۆن، ئیتەر زۆر ئەستەمه بتوانن بگەرێنەو بۆ
دواو.

نەتەوێهێ کورد لە ماوێهێ رابردوودا چەند جارێک راپهريون،
بەلام تا ئەوکاتەى رێژیم دەستیکى پتەوێهێ بەسەر ولاتە کەیاندا
هەبیت، دوورە بویری راپهريینیکی دیکەیان هەبیت.

عهربه کانی پارێزگی خوزستان له باشووری رۆژئاوا توورهن لهوهی که سامانی نهوتی پارێزگاکه یان ژبانی ئهوانی باشتر نه کردوه. ئهوان یه کێک له که مینه هه ژاره کانن و توورهبی سه رکوتکراویان ته نانهت هێرشی بۆمبێژکراوی دژ به نيزامیشی لیکه وتووته وه. ههروهها پارێزگی گه وهی به لوچستانیش له باشووری رۆژه لاتی ئێران گه لیک نائارامه. یهک ملیۆن و نیو دانیشتوو هه که ی سوننه ن و هه ژاری و ناهومیدی یه خه ی گرتوون و زۆربه یان ناسنامه ی خۆیان له گه ل به لوچه کانی ئه و دیوی سنور له پاکستان ده ناسین نه ک له گه ل ئێران. رینگیه کی قه ره بانگی بازرگانیکردن به ماده هۆشبه ره کانه و مرۆف له پاکستان و ئه فغانستانه وه بۆ ئوروپا به ناو ئه م پارێزگایه دا تیده په رن؛ زۆرجار هێرشی بۆمبێژکراو له دژی به رپرسیانی حکومه ت و سوپای پاسداران کراوه، به لام نه خوزستان و نه به لوچستان کیشه ی وجودی بۆ رژیم دروست ناکه ن تا ئه و کاته ی ده ولت دنیابیت له وه ی هیچ زله یژیکي بیانی هانی ئه م راپه رینه نه نادات.

ئه دی چینی ناوه راستی کۆمه ل و نوخبه ی رۆشنیر و هونه رمه ندان چی؟ ئه وان که مپینیکي بیده نگن بۆ پاراستنی کۆمه لگه یه کی مه ده نی وه ک ئه لته رناتیفتیک و درێژه دان به خه باتی سه د سا له بۆ ده سه لات له دژی تاج و ئابین، خه باتیک که له نه وه کانی پیشووه وه بۆیان به میرات ماوه ته وه. هه ر وه ک پیشتریش هیشتا مۆسیقا و فیلم هه ن

که ره‌خنه‌ی کۆمه‌لایه‌تی و بیروکه‌ی نوی بڵاوده‌که‌نه‌وه؛ هه‌روه‌ها زۆریک له‌گه‌نجان چیت‌ر نایانه‌وێت ده‌ولت ده‌ستیوه‌ردانی هێرش‌به‌رانه له‌ ژبانی تایبه‌تی و که‌سیان بکات، بۆ نمونه له‌سه‌ر ئه‌و پرسیاره‌ی تا چ پاده‌یه‌ک ده‌توانن قژیان له‌ ناو شوینه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا وه‌ده‌ر بخهن. له‌ هه‌ندیک خۆپیشاندا ئه‌م دوایانه‌دا دروشمی "شای ئێران، وه‌ره‌وه!" ده‌توانی‌ت بیست‌ری‌ت. ئه‌مه به‌و مانایه‌ نییه که مرو‌ف له‌ راستیدا ده‌یه‌وێت ده‌سه‌لاتی پاشایه‌تی بگه‌رێتته‌وه – خه‌باتی لیبراله‌کان به‌رده‌وام هه‌ولتیک بووه بۆ پرگاریبون له‌ دۆخی خنکینه‌ری رۆحانییه‌کان و سیسته‌می پاشایه‌تی. به‌لام نیشانه‌ی نارازیبونی خه‌لکییه. ئه‌م چه‌شنه‌ ناره‌زایه‌تیانه‌ پرژیم نائارام ده‌که‌ن؛ ده‌سه‌لاته‌که‌ی تیکده‌ده‌ن، ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر کاریگه‌رییه‌کانیان زۆر سنوورداریش بێت. هه‌ستیکی زۆر خۆشه‌ ژنیکی گه‌نج بیه‌نیت که به‌سه‌ر مۆنۆمێنتیکدا سه‌رده‌که‌وێت و رینگه‌ به‌ خۆی ده‌دات قژی له‌ بادا بجووڵینیته‌وه و پۆلیسی پێ بوروژینی‌ت. دیاره ئه‌م کارانه بۆ یوتیوب زۆر باش و گرنکه - به‌لام گه‌لیک دووره له‌ شۆرشیکی راسته‌قینه. ره‌نگه له‌ داها‌توودا راپه‌رینیکی رووبدات که پرژیم برووخینی‌ت؛ هه‌روه‌ها ره‌نگه زۆر به‌ ساده‌ی ورد و ده‌ و به‌ پێی کات ئه‌م پرژیمه له‌ناو‌بجیت؛ به‌لام له‌م‌رۆدا ده‌سه‌لاتداران هه‌موو هه‌ولتیک خۆیان ده‌ده‌ن بۆ ئه‌وه‌ی وڵاته‌که له‌ ژێر کۆنترۆڵدا به‌یڵنه‌وه.

من به چاوی خۆم شاهیدی بوئیری باوه پینه کراوی
 گهنجانی ئیرانی بووم کاتیک رووبه پرووی
 ئەشکه نجه ده ره کانیاں ده وهستن. دیاره بیروکهی
 شه هیدبون و خو قوربانیکردن ره گیتی قوولی له
 کولتور ه که یاندا داکوتاه؛ به لام له مرودا ژماره یه کی که م
 هه ن که خو یان بکه نه قوربانی ئازادی. دیاره دوخه که
 ده توانیت زور زوو بگوریت ئە گهر گهنجانی پیویست له سوپا
 و میلیشیاکان چیتەر ئاماده نه بن ته قه له خو پیشانده ران
 بکه ن. بو ئیستا ئە وه گهنجانه ی له سپای پاسداران و
 میلیشیاکانی به سیج چالاکن و باوه پیکری پتهویان به شوپشی
 ئیسلامی هه یه، هیشتا که وتنه به ره ی خه لکی به کاریکی
 نه گونجاو داده نریت. رژیم چاوئیکی وردی له سه ره هیزه
 چه کداره کانیشی هه یه؛ پولیس و ئه رته ش پرن له سیخوری
 نه یینی و هه رکاتیک سه ربازه کان له شوئیتیک جیگیر بکرین،
 یه که کانی سوپای پاسداران هه میشه له په نایانه وهن.

له کو تایدایه ریفورمخو ازانی ناو خودی رژیمیش هه ن. زیاتر
 له بیست ساله هه ولی ئە وه ده ده ن ئە وه چه ند ده زگا که مه ی
 وه ک رووبه ریکی دیموکراسی بو شه رعیه تدان به ده سه لاتی
 پیاوایی ئایینی و سپای پاسداران دامه زراون، بو چاکسازی
 راسته قینه که لکی لی وه ریگرن. ئە وان به رده وام هه ول ده ده ن
 هاوسه نگی له نیوان پاراستنی نه ریتی به هیزی ئیسلامی ئیران
 له گه ل دیموکراسیه کی راده یی پیکبینن. ره نگه هه وه له کانیاں
 به سوود بیت، به لام پیشکه وتنیکی که میان به ده ست هیناوه.

له سالی ۲۰۲۰دا دروشمیکی نوی دهستی به بلاووبونهوه کرد: دهوتریت دهسهلات نهک ههر له "تاجهوه بو عمامه" گوردرا، بهلکوو "له عمامهوه بو خوارهوه بو چه کمهی سهربازی"، ئاماژهیه بو پیلای سهرباز و بهتایبهتی پیلای سوپای پاسداران. مهجلیس پره له سهرکردهی پیشووی سوپای پاسداران و ههمان شت بو دهستهی بهرپوهبهر و دهستهی سهرپهرشتیاری تاقمیک کومپانیای گهرهش راسته. خاوهنکار و بهرپوهبهرهکان دهزانن وهرگرتهی پرژهکان گهلیک ئاسانتره ئه گهر سوپای پاسدارانیان له پهنا خویانهوه ههبیته. هیزی نوخبه نهک ههر ژمارهیه کی زور له دهسهلاتدارانی له بهرهی خویدا راگرتووه که کاریگهریه کی بهرچاویان ههیه، بهلکوو مافیایه کی گهلیک گهرهیان پیکهیناوه. دامهزراوهی (بی باج)ی ناوداریان ناوی خاتهم ئه لئه نبیا ("موری پیغه مبهه")یه و بو نمونه میتروکهی تاران ئه وان دروستیان کردووه. ئه مهش قازانجه کهی به قهرا هیزی ده ریای شاهانهی هیلی باکووری له ندهن، یان له شکری ۸۲ی هه وایی ئه مریکایه که دهستی به بهر هه مهینانی ئوتومبیل کردووه.

ههروهها سپای پاسداران خاوهنی دهزگی راگه یاندنی تایبهت به خویهتی که دهیان رۆژنامه، رادیو، تهله فزیون و پلاتفورمی سۆشیال میدیا و کومپانیای بهر هه مهینانی فیلم له خۆده گریته. به دنیاییه وه ئه وه به هه لکهوت نییه که به پله یی که م سئ گپرانه وهی گهرهیان بلاوکردۆته وه: سوپای

پاسداران و رېبهري مهزنی شوړش هاورپیه کی تهواون و ههرکه سټیک دژ به بوچوونی ئهوان بیت، به که سټیکی خراب و دژ به شوړش داده نریت؛ ههمو که موکورپیه ئابووری یان سیاسی، لهوانهش رپوشوینه ئهمنیه کانی زیده روپی، تهنیا تاوانی چاکسازيخوازانه؛ و له روانگه ی خامه نه پی و سوپاوه ههمو چرکه یه کی روژ دوژمنانی بیانی خویان سهرقالی له ناوبردنی نه تهوه ی گه وره ی ئیران ده که ن.

به داخه وه زورجار راپورته روژنامه وانیه بیانیه کان تهنیا سهرنج ده خه نه سهر خویند کارانی ئینگیزی زمان و به گشتی وه ک "دهنگی گه نجان" وینایان ده که ن. به لام دوخه که زور له وه ئالوژتره، ئه مهش به لگه ی ئه وه یه گه نجیکی زور خوبه خشانه بو سوپای پاسداران و میلیشیای به سیج کارده که ن. رهنگه له راپورته کانداس باس له وهش بکریت له په نا ههر گه نجیکی نارازی، گه نجی خوینده واری بیشوماری دیکه ی ئیرانیش هه ن که بو وه رگرتنی روئیک له به ره همیکی فیلم یان وه ک گرافیک دیزاینه ر، سیناریونوس، یان مؤنناژکاری فیدیو له کوپانیا یه کی خاوه ندریتی ده ولت یان سهر به سوپای پاسداران له رووی ناچاریه وه کار ده که ن، چونکه به شیوه یه ک ده پی بژیوی ژیانان دابین بکه ن. ئه گهر ههرگیز باسی ئه م لایه نه ی ئیران نه کریت، ئه وا بیگومان مروّف تیناگات بوچی هیچ گورانکاریه ک له ئارادا نییه. ئه مه به و مانایه نییه که ههمو ئه و که سانه ی که له سپای پاسداران کار ده که ن پشتگیری له سیستمه که ده که ن،

به لکوو ئهوه نیشان ده دات که سیستمه مه که چهنده لیهاتوانه تیده گات و چلۆن گه نجان کۆ ده کاته وه و تیکه ل به سیستمه میان ده کات بو ئه وهی بتوانن ژیانیان به پڕیوه بهرن. زۆریک له ئاره زومه ندانی تیکنۆلۆژیای نه وهی گه نج به شداری شه ری ئه لیکترۆنی ئیران ده که ن. ئه وان پڕوپاگه نده کانی به شیوهی ئۆنلاین بلاوده که نه وه یان هه وئی ها ککردنی تۆره کانی کامپیوتری سه ربازی، بازرگانی و سیاسی ده وه له تانی دیکه و به تایبه تی نه یارانی حکوومه ت ده ده ن. ئه وان ته واو له و کاره دا لیهاتوون.

چه رخه ی به پڕیوه به ری کارده کات: سوپای پاسداران هه زاران که سی له کۆمپانیا میدیاییه کانیدا دامه زران دووه و به به کاره یانی خزمه تگوزارییه هه وانگرییه کانی چاودیریان ده کات. به رنامه کانی به په خشکه رانی ده وه له ت ده فرۆشیت بو ئه وهی کاریگه رییه کانی گه وره تر بکاته وه. میدیاکانی خۆی به میدیاکانی میلیشیای به سیجه وه ده به ستیته وه. ههروه ها یه کینک له گه وره ترین کۆمپانیا میدیاییه کانی، شه هید ئه فینی، نوینه ری رینه ری ویلایه تی فه قیه و رینه ری مه زنی شوړشی ئیسلامی له میلیشیاکانی به سیج، که ژێرده سته ی سپای پاسدارانه، سه روکایه تی ئه و رینکخراوه یه ده کات. باشیان رینکخستوه، و به باشی کارده کات.

ئهمه به و مانایه نییه که سوپای پاسداران ده یه ویت ده ست به سه ر ده سه لاتدا بگریت. ئه وان پینان باشه وا

خویان نیشان بدهن که هیچ په یوه ندییه کیان به سیاسته وه
 نییه؛ به و شیوهیه بویان باشتره. به لام ئیران نمونیه کی باشه
 که له ژیر ناوی پاسه وانی خه لکی، چه نده له گه ل سیاستدا
 تیکه لاون. هاوکاتیش له نه گه ری کشانه وهی پیاوانی ئایینی
 سپای پاسداران خوی وه ک ئالترناتیفتیک نیشان دهدات.
 جینشینیی به زه ربی چه ک. رهنگه سپای پاسداران بتوانی
 ریوشوینی شوړش "راست" بکاته وه، به لام رۆلی وه ک
 "پاسه وانی شوړش" مه به ستی خوی به باشیی دهرده خات
 و روونی ده کاته وه بوچی رژیم سهره رای چوار دهیه گوشاری
 ناوخوی و دهره کی هیچ کاتیک خوی به دهسته وه نه داوه.

یه کیک له لایه نه هره گرنگه کانی رژیمی ئیران که به
 ده گمن به و شیوهیه کی له راستیدا پبویسته به جددی
 وهرده گیریت نه وه یه: ئیران تیوکراسیی یاخود سیستمیکی
 ئایینی شوړشگیره و بو داهاتوویه کی چاوه روانه کراویش ههر
 به و شیوهیه ده مینتته وه. به و پیه ش بنه مایه کی بنه رتی هه یه
 و به بی نه وهی خوی بخاته ژیر پرسیاره وه ناتوانیت گورانی
 به سهردا بینیت. دایده نین سهر و کیک فهره نسا رایبگه یه نیت
 چیرت هرزی له لایه نگرپی له "یه کسانی" به رابه ری و نازادی
 نییه. نه وه هه رگیز روونادات. ئیستا دایده نین ئایه توللاکان
 که ئایدولۆژیایان ئاشکراکردنی پلانی ئیلاهی بو مروفایه تیبه له
 ئیسلامی شیعهی ئیراندا، ده بیت له گه ل "شهیتانی گه وره"
 بگه نه سازانیک هه مه لایه نه و رینگه به نازادی سیکسی و
 گورینی بو باوه ریکی دیکه و سیستمیکی سیاسی فره لایه نه

بدن. ئەو زیدەپۆیانەى پێیان وایه دەبیت ویستی خودا لهسەر زهوى جیبه‌جی بکه‌ن، به‌زه‌حه‌مه‌ت توانای شتیکی له‌و چه‌شنه‌یان هه‌یه. ئەمه‌ش هه‌رگیز روونادات.

له‌ ساڵی ۱۹۷۹ به‌ولاوه‌ هه‌موو سه‌رۆکیکی ئەمهریکا به‌ کارهێنانی پره‌نسیپی "نان شه‌کری و قامچی" هه‌وڵی رێککه‌وتنی له‌ گه‌ڵ کۆماری ئیسلامی داوه. ئەمه‌ش به‌ ناچاری پێویستی به‌ شتگه‌لێک ده‌بیت که‌ لایه‌نه‌کان به‌ ئیمتیازاتی گه‌وره‌ داده‌نێن. بۆ نموونه‌ ئێران ده‌بوو رێگه‌ به‌ نه‌ته‌وه‌ یه‌ گه‌رتوووه‌کان به‌دات به‌ وردی لیکۆلینه‌وه‌ بکات که‌ ئایا به‌راستی چه‌کی ئەتۆمی به‌ره‌پێده‌دات یان نا؛ ده‌بوو مووشه‌که‌کانی بالیستیکی سنووردار بکات و خۆی له‌ پشتیوانیکردن له‌ تیرۆریستان و هه‌یزه‌ نیابه‌تییه‌کانی بپاریژیت و هه‌موو ئەو چالاکیانه‌ به‌هه‌ستینیت که‌ ئەمهریکا به‌ ناسه‌قامگیری له‌ ئەفغانستان، یه‌مه‌ن، عێراق، لوبنان و سووریای داده‌نیت و واز له‌ دژایه‌تیکردنی رێککه‌وتنی ناشتی ئیوان عه‌ره‌ب و ئیسراییلییه‌کان به‌هینیت. دياره‌ ئەمه‌ لیسته‌یه‌کی گه‌لیک درێژه. ئەم په‌وته‌ش به‌ ناچاری پێویستی به‌ شتگه‌لێک ده‌بیت که‌ هه‌ردوو لایه‌نه‌که‌ ئیمتیازات و به‌رژه‌وه‌ندی سیاسی خۆیانی پێوه‌ ده‌لکێنن. حاکمانی ئێران شانازی به‌ شوێشه‌که‌ یانه‌وه‌ ده‌که‌ن و تامه‌زرۆی هه‌ناردی ئەو شوێشه‌ن بۆ ئەوه‌ی بتوانن ببنه‌ پێشه‌نگی ئەم بزووته‌وه‌یه‌ له‌ ناوچه‌که‌دا. له‌ لایه‌کی دیکه‌وه‌، به‌ دُنیا‌یه‌وه‌ سیناریۆی دیکه‌ش هه‌ن که‌ تێیدا رژییم خۆی له‌ وکاره‌ به‌دوور

بگریت: بۆ نموونه ئە گەر شوێش و درێژەدان بە حکومەتی ئیسلامی لەناو ئێراندا بکەوێتە مەترسییەوه بە دنیایەوه بەرپرسناى ئێرانی بۆ رزگارکردنی هەموو هەولێکی خۆیانی بۆ دەدەن. لەبەرئامبەردا ئەمریکا دەبێ گەرەنتی ئەوه بکات کە بە دواى گۆرینی رژێم لە ئێراندا نەبێت و کۆتایی بە گەمارۆ ئابوورییەکان بهێنێت. کاتیەک پەيوەندییە دیپلۆماسییەکان بگەرێنەوه، لە رێگەى کەناڵە دیپلۆماسییەکانەوه یارمەتی مۆدێرنکردنی پیشەسازی ئێران و دەستەبەرکردنی سەقامگیری ناوچە کە بدرێت.

ئەمەش دەنگۆیەکی باشی هەیه، بەلام تەنانەت هەولەکانی دۆزینەوهی چوارچۆیەیهک بۆ گفتوگۆکردن لەسەر ئەم بابەتە بەردەوام لەلایەن کەسانی زێدەرۆی هەردوولا و بێتەمانەیی بە یەکتەرەوه پووچەڵ دەکرێنەوه. باراک ئۆباما لە ماوهی سەرۆکایەتییە کەیدا هەندیک دەرگای کردەوه، بەلام بەپەلە تۆمەتبارکرا بەوهی رێگەى بە ئێرانییەکان داوه پرۆژەى دروستکردنی بۆمبى ئەتۆمى خۆیان درێژە پێدەن، چونکە رێککەوتنە کەى سالی ۲۰۱۵ زۆر کەموکۆرپی تێدا بوو. سەرۆک روحانی هەندیک هەنگاوی بۆ ناو ئەو دەرگا کراوانە هەلینا، بەلام لە تاران لەلایەن خامەنەیی و لایەنگرانییەوه وەستێندرا و لە پۆستە کەى دوورخرایەوه.

لە سەر دەمی سەرۆک بایدن، ئەمریکییەکان وەک ئەوانی دیکە وازیان لە بیروکەى گۆرینی رژێم هێناو و لەبری ئەوه

تهنیا ههولێ گۆرینی ههلسوکهوتی تارانیاں دهدا. ئایهتوئلاکان دهیاننوانی "قهلای ئێران" بهیئنهوه به مهرجییک، دهست له چهکی ئهتۆمی ههنگرن و خۆیان له جیهانی عهرهبی بکشیننهوه. په یوه هندا یه تیبی حکومهته عهره بییه کان هه رگیز به راستی له گه ل تاران گهرم نابیت، به لام ئه گهر رژیم دهستوهردان له کاروباری سعودیه، یه مهن، سوریا، عیراق، لوبنان و به حرهین ههنگریت، رهنگه بتوانن تا رادهیه ک له گه لیدا ریکبکهون. به لام ئه گهر ئێران له هه ره شهی بوون به هیزیکی ئهتۆمی به ردهوام بیت، ئهوا دهوله تانی عهرهبی خۆیانی لێ ده کشیننهوه و زیاتر هاوپهیمانی خۆیان ئاراسته ی ئه مریکا دهکهن، به لام ئه گهر ئه وهش شکست بهیئنی، په نا ده به نه ژیر چه تری پارێزه ری داها تووی چه کداری ئهتۆمی واته عهره بستانی سعودی.

کۆماری ئیسلامی له ژیر دهسه لاتی ئیستای خۆیدا گیرۆده ی دووریا نیکی ناهومی دی بووه. ناتوانیت رینگه به ئازادی کۆمه لگا بدات چونکه به م کاره ده بیته هۆی ئه وه ی له ناو ئه و ملیۆنان که سه ی که تا ئیستاش پشتیوانی رژیم ده که ن شه رعیه تی خۆی له ده ست بدات. به لام به بی لیب رالیزه کردن، له گه ل تپه رپوونی کات گه نجان زیاتر و زیاتر له سیسته میک یاخی ده بن که زیاتر له گه ل سه ده ی ۱۶ ده گونجی تا سه ده ی بیست و یه که م.

ئەو نەوہیەى له ساى ١٩٧٩ له داىك بوو دەزانىت
دىمۆگرافى و كات دژى ئەوان كاردەكات، بەلام هەشتا
هەندىك كارتى براوہیان بە دەستەوہیە. پرسی بۆمبى ئەتۆمى
چارەسەر نەكراوہ و تونگەى ھورمز وەك رپرەوئىكى
مەترسىدار ماوہتەوہ. رژىم له ناوچەكەدا كۆمەلئىك
لايەنگرى سىاسى، گرووپى نىابەتى و تىرۆرىستى ھەيەكە
دەتوانىت پششى پى بەستىت. بۆ بەرەنگارىبوونەوہى ناآرامى
ناوخۆپى، خاوەنى پۆلىسى نەپنى درندە و ترسناكى خۆيەتى.
جگە لەوہش ھەر ئەنجامئىكى، وىست و ئەركى ئىلاھىيە.
ھەر سازشئىك وەك گوناھئىك سەىر دەكرىت و
بەرەنگارىبوونەوہى وەسوەسە، جىگەى دلخۆشىيە بۆ خودا.
بەردەوام شۆرشگىرانى ئايىنى وريا دەكرىنەوہكە واز لە
شۆرشەكەيان نەھىن.

بهشی سی

عه‌بهستانی سعودی

ریمابنت بهندهر ئال سعود "Reema bint Bandar Al Saud"،
یهکه‌م شازاده‌ی بالیۆزی ژنی سعودیه و ده‌لی: "ئه‌گه‌ر
له‌سه‌ر رێگا‌گه‌ت به‌رده‌وام بمینیه‌وه، مرۆف ناچار ده‌بن
شوینت بکه‌ون."

ئه گهر بتهوئیت کیشهیه ک چاره سهر بکهیت، یان لانیکهم ئاشکرای بکهیت، ده بی له یه کهم ههنگاودا به روونی پیناسهی بکهیت. له ولاتی سعودیه کیشه که له دوو وشه پیکدیت: "سعودیه" و "عه ره بستان".

سالی ۱۷۴۰ ئه میریک به ناوی محمد بن سعود حوکمرانی به شیک له بهرزاییه کانی (نه جدی ناوه راستی نیمچه دورگهی عهره بی له دهوروبه ری شاری دیریا "Diriyya" ده کرد. دوای ۱۹۲ سال، له سالی ۱۹۳۲، نه وه یه کی راسته و خوئی ئه م میره شانشینیه کی دامه زراند که چه ندین جار گهره تر بوو له و زهوییه بی به ره مه مهی که بایره ی فه رمانه وایی له سهر کردبوو، و ناوی لیتا سعودیه. ئه گهر بنه ماله یه ک ناوی ته وایی ولاتیک به ناوی خو یه وه نیو بنیت، ئه ی ئه و هه موو هاو لاتییه ی دیکه که سهر به و بنه ماله نین چی؟ هه موو هاو لاتیانی به رازیل سهر به "خیزانی به رازیلی" ن و به یی یاسا هه موویان یه کسانن، به لام هه موو هاو لاتیانی سعودیه سهر به مائی سعودیه نین، و هه مووشیان یه کسان نین. ئه گهر قه رار بیت ناوی شانشینیه یه کگرتوو بو "مارشاند" بگورم، رهنگه له گه ل که شوه وادا بگونجیت، به لام به زه حمهت ده توانم چاوه روانی بکه م که دانیشتووایی دلسوزم بن.

خۆناساندنی كەسى له گەل دەولەت كیشە دروست دەكات. رەنگە سعودییه كان به رهوای دابنێن كه به شیک له نهجد به ناوی خۆیانەوه ناونبێن، به لام ئایا ئەوه گونجاوه تهواوی نیمچه دورگه ی عەرهبی به ناوی خۆیانەوه تۆمار بکەن؟ ئەو کاره زۆر به سهختی دهگونجیت. به شیکى زۆرى دانیشتوانى ئەمرۆ ماوهیه کى زۆر له ژێر دەسه لاتی سعودیه دا نه بوون. ئەگەر كه سیک ۱۲۰ سال له مه و بهر به به دهوییه کى هۆزى شه مमार "Schammar" ی گوتبايه به م زووانه میرنشینه که یان ته نیا پارێزگایه ک ده بێت له شانشینى سعودیه، رەنگه به خیرایى خۆی له دۆخیکدا ههست پێبکردایه که چه قۆیه کيان له سەر ملی راگرتوو. ههروهها شیعە کانی دانیشتووی که ناری باشووری که نداوی فارس به دنئیاییه وه تهواو سهریان سوردەما کاتیک له ناکاو له لایهن وه هابییە سوننه سعودیه کانه وه حوکمرانیان به سهردا کرابایه، که چه ندین سه ده کیشه یان له گه لیاندا هه بووه.

ئەمانه ئەوه ناگه یه نیت که ئەم شانشینیه مۆدێرنه ناتوانیت درێژه به ژيانى بدات، به لکوو گرژیه کانی ژێر رووبه رى رووداوه كان روون ده کاته وه. هه ر ناوه ندیک ئەگەر بیه ویت دەسه لاتی خۆی بپارێزیت، ده بی په راوێژه کانی کونترۆل بکات. ته نیا سه د سال له مه و بهر، ژماره ی دانیشتووانى سعودیه دوو ملیۆن که س بوو و زۆربه شیان مروڤی کۆچەر بوون؛ ئەمرۆ ۳۴ ملیۆن که س له وى ده ژین. ئەم ولاته زۆربه ی نیمچه دوورگه ی عەرهبی ده گرتیه وه که به

پله یه کهم له بیابانهکان پیکدیټ. تا ئه مپروش له نهوت و خوټ زیاتری نییه. ئه وه سووته مه نی فوسیلی بوو که سعودیه ی خسته ناو جیهانی مؤدیرن له سده ی بیسته مدا و کردیه یاریزانیکی سهره کی سیاسه تی ناوچه که. ههروه ها نهوت بنه مای په یوه ندیه له گهټ هاوپه یمان و پاریزه ری سهره کی خو ی که ئه مریکایه. نهوت سامانیکی گه لیک مه زنی به سعودیه به خشیوه و ئه م سامانه ش مانه وه ی له جیهانیکی تینووی نهوتدا مسوگه ر کردووه، هه رچه نده به شیک له دهسه لاته که ی هه وټی هه نارده کردنی فۆرمیک توندوتیژی تایبه ت له بناژوخوازی ئیسلامی ده دات. سه یر ئه وه یه به ناو بانگترین سعودی له م دوایانه دا ملیاردیر و پاشایه کی نهوت نییه، به لکو تیرۆریستیکه – ئوسامه بن لادن.

کیشه ی سعودیه کان ئه وه یه که جیهان ورده ورده ئاره زووی هه لمژینی نهوت له دهست ده دات. به لام بنه ماله ی دهسه لاتدار له ده وټه تیکی بیابانی پر له زیخ و خوټ و نهوت ههروه ها دانیشتووانیکی نا ئارام، شه رعیه تیکی جی پرسیار و گه مارۆدانی دوژمنانی ناو خوپی و ده ره کی، ده بی چی بکات؟ وټات پیویستی به مؤدیرنکردن و وه رگرتنی وزه ی نو ی هه یه بو ئه وه ی بتوانیت له سده ی بیست و یه که مدا خو راگری بکات. دیاره ریگایه کی ئاسان نییه، له گهټ ئه وه شدا چاره نووسی ته واوی رۆژه لاتی ناوه راست به نده به وه وه که ئایا له و کاره دا سه رکه وتوو ده بیت یان نا.

سعودیه له سدهی بیسته‌مدا له‌سه‌ر تیکنۆلۆژیای گواستنوه و په‌یوه‌ندی گه‌لێک ئالۆز دامه‌زرا‌بوو، به‌لام جوگرافیای ئه‌و وڵاته‌ نایه‌کسانیه‌کی به‌رچاوی ناوچه‌ی به‌ره‌مه‌په‌ناوه‌ که تا ئه‌مه‌رۆش به‌رده‌وامه‌. تا ئه‌م دوایانه‌ زۆربه‌ی رووبه‌ری پرژوبلا‌و و پان و به‌رینی، شوئینیکی گونجا‌و بو‌ نیشه‌جیبوونی مرۆف نین. سعودیه‌ گه‌وره‌ترین وڵاتی جیهانه‌ که ته‌نانه‌ت رووباریکی تیدا نییه‌ و ناوه‌وه‌ی وڵاته‌که‌ی له‌ دوو بیابانی گه‌وره‌پیکهاتوه‌. له‌ باکووره‌وه‌ بیابانی نه‌فود "Nefud" هه‌لکه‌وتوه‌ که له‌ باشووره‌وه‌ و به‌ هیلکی خۆل و زیخی بچووک و ته‌سک به‌ بیابانی گه‌وره‌ی عه‌ره‌بی، واته‌ "ناوچه‌ی چۆل" به‌ستراوه‌ته‌وه‌. ناوی فه‌رمی " ناوچه‌ی چۆل" ر‌وبع ئه‌لخالیه‌، به‌لام ئه‌و چه‌ند به‌ده‌ویه‌ی له‌وی ده‌ژین به‌ ساده‌ی پێی ده‌لین "الرملا" (al-Ramlah) - زیخ. گه‌وره‌ترین ده‌شتی خۆلاوی به‌رده‌وامی سه‌ر زه‌وییه‌ (گه‌وره‌تره‌ له‌ فه‌ره‌نسا) و درێژده‌بیته‌وه‌ بو‌ ئیماراتی یه‌گه‌رتووی عه‌ره‌بی و عومان و یه‌مه‌ن. به‌رزپی ته‌پۆلکه‌کانی ده‌گاته‌ ۲۵۰ متر، پله‌ی گه‌رما له‌ سیبه‌ردا ده‌گاته‌ ۵۰ پله‌ی سانتیگراد. ئه‌گه‌ر له‌ زستاندا شه‌وانه‌ له‌ بیابان بووبیت، ده‌زانیت ده‌کرێ سارمايه‌کی تالیشی هه‌بیت. تا ئه‌مه‌رۆش که‌م که‌س قاچ ده‌نینه‌ ناو بیابانه‌کانه‌وه‌ و به‌شیک زۆریشی هه‌شتا نه‌پشکیندراوه‌. مرۆف دازانیت ژماریکی زۆر له‌ نه‌وت و گاز له‌ ژێر خۆلدا پاسه‌که‌وت کراون، به‌لام دابه‌زینی نرخ‌ی نه‌وت

له م دوایانه دا، نرخی دههینانی ئەم سهراوانه بێ قازانج ده کات.

سعودیه له نیوان دهریای سوور و کهنداوی فارسدایه و هاوسنوره له گه‌ل هه‌شت ولاتی دیکه. له باکوورهوه ئوردن و عیراق و کوهیت، پاشان که نار ده‌ریایه‌کی دوور و درێژی به‌رهو رۆژه‌لات درێژ ده‌بیته‌وه تا ده‌گاته به‌حره‌ین و قه‌ته‌ر و ئیماراتی یه‌گرتووی عه‌ره‌بی که له‌سه‌ر که‌نداو هه‌لکه‌وتوون. له باشووره‌وه عومان و یه‌مه‌ن، سنووری له‌گه‌ل ئەم دراوسێیانه‌ی باشوور درێژترین و ناجیگیرترینیانه. بیابانی گه‌وره‌ی عه‌ره‌بی وه‌کوو لایه‌ یاخود تۆخیکی یه‌ده‌کی کارده‌کات، شانشین له‌ هێرش و شکانی ده‌پاریزیت، به‌لام بازرگانی له‌گه‌ل دراوسێی باشوور گه‌لیک قورس ده‌کات. تێپه‌رین له‌م ناوچه‌یه‌ گه‌لیک چه‌توونه، که له‌گه‌ل تێپه‌رین له‌ جه‌مسهری باشوور به‌راورد ده‌کری و یه‌که‌م گه‌شتی به‌نگه‌دار ته‌نیا له‌ سالی ۱۹۳۰ ئەنجامدراوه: دیپلۆماتکار، گه‌شتیار و نووسه‌ری بریتانی بیترام تۆماس "Bertram Thomas" له‌ مانگی کانوونی دووه‌می ئەو ساڵه‌دا به‌ یارمه‌تی هه‌ندیک مروفی به‌ده‌وی ناوچه‌که له‌ که‌ناراوه‌کانی عومان وه‌رپکه‌وت و دوای چه‌ند هه‌فته‌یه‌ک له‌ ۱۳۰۰ کیلۆمتر له‌ باکووری قه‌ته‌ر ده‌رکه‌وتنه‌وه. دیاره له‌ سالی ۱۸.۱۲.۱۹ گه‌شتیکی هاوشیوه به‌ کردنه‌وه‌ی یه‌که‌مین ریگا به‌ناو بیابانه‌کاندا به‌ شیوه‌یه‌کی گه‌لیک به‌رچاو هاسانتر به‌رپه‌وه‌چوو. ئەم شوینه ولاتی عومان به‌ شاری ریازی

پیتتهختی سعودیه دهبهستیتتهوه. ئەوانه‌ی به ئوتوموبیل به‌ویدا تیده‌پهرین چیتەر پیویست ناکات وه‌ک تۆماس و هاورپیکانی ته‌واو چاونه‌ترس بن، به‌لکوو پیویسته ئەوه له‌به‌رچاو بگرن به‌نزیی کافی له‌گه‌ل خۆیاندا هه‌لگرن، چونکه پۆمی به‌نزیی له‌م ریگیه‌دا نادۆزرتتهوه.

که‌شوه‌ه‌وا و ریگا بازرگانییه کۆنه‌کان که جوگرافیای ناوچه‌که‌یان له‌ قالب داوه، ناوه‌ندی دانیشتوانی ئەم‌پرویان دروست کردوه. به‌رزاییه‌کانی نیمچه دوورگه‌ی عه‌ره‌بی له‌ نیوه‌ی رۆژئاوا هه‌لکه‌وتوه. ده‌شتی که‌نار ده‌ریاکه به‌دریژایی ده‌ریای سوور تارا‌ده‌یه‌ک ته‌سکه، به‌لام چه‌ند کیلۆمتریک له‌ ناوخۆی ولاتدا زنجیره‌یه‌ک شاخ و گرد هاوته‌ریب له‌گه‌ل که‌نارئاوه‌کاندا هه‌لکه‌وتوون. شاری به‌نده‌ری جدده له‌سه‌ر ده‌شت هه‌لکه‌وتوه، به‌لام شاری مه‌ککه که ۶۰ کیلۆمتر له‌ ناوخۆی ولاته‌وه دووره، ۳۰۰ متر له‌سه‌ر ئاستی ده‌ریاوه به‌رزه و به‌شیک له‌ چیاکانی پشتیه‌وه بۆ زیاتر له ۲۰۰۰ متر به‌رز ده‌بنه‌وه. بۆشاییه‌ک له‌ چیاکانی که‌نار ده‌ریا به‌ره‌ مه‌دینه ده‌روات. به‌و پییه‌ی پیشتەر کاروانه‌کان نه‌یانده‌توانی له‌ بیابانی گه‌وره‌ی عه‌ره‌بی به‌رینه‌وه، بازرگانیکردن له‌ ئەفریقاوه له‌ ریگی ده‌ریای سوور بۆ میزۆپۆتامیا ده‌رۆیشت و زیاتر له‌ رۆژه‌لات به‌سه‌ر ئەم ناوچانه‌دا تیده‌په‌ری.

به‌رزترین شاخه‌کان له‌ باشووری رۆژئاوای نیمچه دوورگه‌ی عه‌ره‌بی ده‌بیرین و که‌شوه‌ه‌وای گه‌لیک فینکتری

له میژه سهرنجراکیشیه کی دیاریکراوی له خو گرتوو. ههروهها پیدهچیت ئەم کهشوههوايه هۆکاریک بیت بو ئەوهی زۆرینهی خهئکی سعودیه له رۆژئاوا و دهوروبهري مهککه، مهدينه و جده ژيان بکهن و پارێزگای جازان "Dschanan" که هاوسنووره له گهڵ یه مهن، چرتین بهشی سعودیه پیکدینیت. کاتیک له رێگای رۆژهلات له دهريای سوورهوه بهرهو چيای حيجاز برویت، زهويه که ی تا کهنداوی فارس تا رادهيه کی زور تهخته.

عهربهستانی سعودیه زۆرینهی سوننه، بهلام که مینهیه کی گهورهی شيعهشی ههيه. ئەم که مینهیه به شیويه کی سه ره کی سه ره به هۆزی به هارنايه "Baharna" و له پارێزگای رۆژهلاتی سعودیه دهژین. ناوچهیه کی زور ههستیاره که سه دان تانکیری نهوت و گازی پيدا تپهر دهبيت. له پشت دورگه ی به حرهين هه لکه وتوو که شانشینیه کی سه ره به خویه، یه ک ملیون و نیو دانیشتوی ههیه و زۆربه یان شيعه ن. به م پیه سعودیه کان له پارێزگای رۆژهلاتی ئەو ولاته گه لیک وشيارانه هه لسوکهوت ده که ن. ناوچه که ئامانجیکی زور لاوازه بو تیکدان و دزه کردن له لایه ن هیزه دوژمنکاره کانه وه.

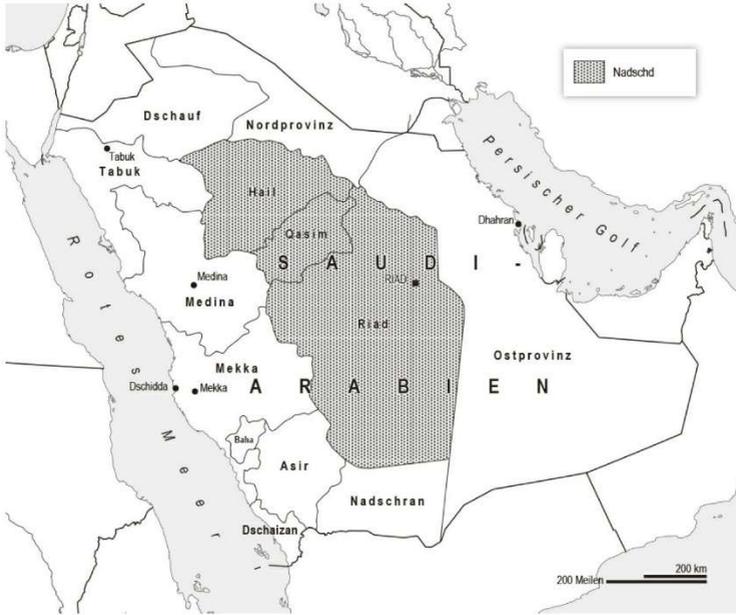
پارێزگاکه به هۆی پردیکی ۲۵ کیلۆمتری که له سالی ۱۹۸۶ دروستکراوه به به حرهینه وه به ستراوته وه. به فهرمی به نداوی شاهه د خزمهت به هاتوچو، گه شتیار ی و بازرگانی

ئهو ناوچه یه ده کات؛ به لام به شیوه یه کی نافهرمی، مه به ست له دروستکردنی دلنیا بوونه له وهی ئه گهر نارهازیه تیه کان دژی بنه ماله ی دهسه لاتداری سوننه په ره بستینیت، تانک و تویه کانی سعودیه بتوانن به خیرایی بگه نه دورگه که. ههروه ها شیعه کان به درژیایی سنووری یه مهن له و ناوچانه ده ژین و که مینه یه کی گرنگ له مه ککه و مه دینه پیکده هیئن.

ریاز و ناوچه ی نه جد له ناوهندی ولاتدا هه لکه وتوون. هه رچه نده ریازی پیتتهخت گه وره ترین شار و دلی سعودیه یه، به لام تاراده یه ک له پارژیگاکانی دیکه ی ناوچه که دابراوه. دانیشتوانه که ی فورمیکی بناژوخوازی ئیسلام پهیره وه که ن که هه میشه ده نگدانه وهی بو عه ره به کانی دیکه ی سعودیه له گوئی خو ش نایهت. له کاتیکدا وشتره کان، وه ک "که شتی بیابانی" به ریویه بوون، ریگه یان بو کاروانه کان خو ش ده کرد بگه نه ئوئازه (Oase)^{۱۰} بچووکه کانی وه ک مه ککه و مه دینه، نه جد "Nadschd" که له سی لاره به بیابان ده ور دراون. چیاکان ئه م شوئینه له حیجاز جیا ده که نه وه. هو کارئیکی که م هه بوو مرو ف سهردانی ئه م ناوچه دووره دهسته بکات، مه گهر بیویستبایه له پارژیگای روزه له توه گه شت بو مه ککه بکات. به لام ته نانهت له و کاته شدا ریگایه کی سهخت بوو، هه ر بویه بو چه ندین سه ده جیهان له په نا نه جد ه وه تیپه ر ده بوو.

^{۱۰} ئوئازه به سهوزایی بان دارستانیکی ناو بیابان ده گوترنیت.

نووینی تیم مارشال، وه رگیزانی له ئالمانیه وه نادر فتمحی (شوانه)

پارێزگاکی ئیستای شانشین سعودیه و ناوچهی میژوویی نهجد.

ناوچه که له نیوهی یه که می سهدهی ۱۸ دا گۆرانی به سهردا هات کاتیک چهند سهده ئه ندای خیلێکی بچووک به ناوی ئەل سعود دهستان به سهه هه ندیک باخی خورما له ئۆنزهی ئەد دیریا "Ad Diriyya" دا گرت. میری ناوچه که، محهمه دی کوری سعود، ئەو شوینهی بۆ شارۆچکه یه کی بازاری گه شه سه ندوو و ناوه ندیکی سیاسی گۆری. ئە گه به هه لکه وت له شاری ریاز تیپه ر بوون، گه لیک سه رنجرا کیشه ۲۵ کیلۆمتر به ئۆتۆمبیل له بیابانه وه سه ری دریه "Diriyya" بدن، بۆ ئەوهی ئەو شوینه که لانکه ی سعودیه بووه، بناسن. دیواره کانی ئەم شاره که میراتی جیهانی یونسکۆیه،

گەلیك كۆنه و له خشتی قوری قاوهی دروستکراوه. له ناوهوهدا كۆلانه کانی تهسک و چهشنی لایرینتن که له بینای نیمچه ویران پیکهاتوو و دواتر ئەم خانوو قور و کۆشکه چوار نهۆمییه نۆژهن کراوهتهوه.

بنه مالهى سعودی به شیوهیه کی بهرچاو کاریگهری خۆیان به هیتر کرد کاتیک هاوپه یمانیه کی ستراتیژیان له گه‌ل خیلی وه هاب پیکهینا، که له که ناری وادی حەنیفه "Wadi Hanifa" له گوندی بودشایری "Budschairi" ده‌ژیان. له سالی ۱۷۴۴ زانای ئایینی محمد کوری عه‌بدولوه‌هاب سویندی به‌یعت (باه)ی خوارد که تیدا به‌ئینی دلسۆزی خۆی بو محمه‌دی کوری سعودی ده‌ربری. ئەو قه‌ناعه‌تی به‌وه هه‌بوو که موسلمانان قه‌رزدارى به‌یعتی بی مه‌رجی سه‌رکرده سیاسییه‌کانیان به مه‌رجیک به‌پی بنه‌ما تونده‌کانی ئایینی ئیسلامی حوکمرانی بکه‌ن. ئیسلام دان به‌جیا کردنه‌وه‌ی ئاین و سیاسه‌تدا نانی‌ت که له ئایینی مه‌سیحیدا باو بووه. بۆیه بنه‌مای ئەو هاوپه‌یمانیه به‌و شیوه‌یه‌یه: له کاتیکدا سه‌عوودیه‌کان رینگه‌یان بو خوش کرا به‌شداری سیاسه‌ت بکه‌ن، وه‌هابیه‌کان رینماییه ئاینیه‌کانیان بو ئەو سیاسه‌ته و بو کۆمه‌لگا به‌روونی دیاری کرد. ئەمه‌ش تا ئیستا تاراده‌یه‌ک باش کاری کردوو، هه‌رچه‌نده ئەم دوو کۆله‌که‌ی ده‌سه‌لاته له سعودیه هه‌میشه به‌یه‌کسانی به‌هێز نه‌بوون؛ زۆر جار لایه‌نیک هه‌ولێ داوه ئیراده‌ی خۆی به‌سه‌ر لایه‌نه‌که‌ی تر دا به‌پینتی. له کاتیکدا هه‌موو سعودیه‌کان موسلمانان

سونهن، بهلام هه موویان وههابی نین. بو نموننه له بهشی باکووری نهجد، که پیشتر له لایهن شه ممار "Schammar"، پکابه ره ی گه وهی سعودیه کان، حوکمرانی ده کرا، لیکدانه وهیه کی گه لیک که متر زیده رو بو مروقی سوننه پراکتیزه ده کریت. ئەمهش ناوچه که ناریهه کان ده ریای سووریش ده گرتیه وه، که (به پیوه ره کان عه ره بستانی سعودیه) خه لک خوین به کوسمپولیتیک و کراوه تر به رووی جیهاندا ده زانن له چاو وهه ابیه کان ناو دلی ولاته که. دیاره هه موو کهس به تامه زرویه وه هه وئیان بو دروست کردنی کومه لگه یه کی ریکوپیک توند وه ک کومه لگه ی سعودیه نه داوه.

بو چه سپاندنی هاوپه یمانیه که، کوره گه وه که ی محمه ده ی کوری سعود، له گه ل کچی ئەلوه هاب هاوسه رگیری کرد. ئین سعود به ئاشکرا دانی به باوه ری وهه ابی خویدانا، وهه ابیش دانی به به یعه تی خویدانا بو سعودیه کان، پاشان به دووقۆلی ده ستیان کرد به داگیر کردنی ته واوی عه ره بستان. تا سالی ۱۷۶۵ چالاکانی ئایینی کونترۆلی ته واوی نه جدیان کرد و ئیمپراتوریه ته که یان به هه موو ئاراسته کاند فراوانتر کرده وه. له سالی ۱۸۰۲ ته نانه ت هه لمه تیکیان ده ستپیکرد تا که ربه لا له میزوپوتامیا و له وی مه زاری ئیمام حوسینیان تالان کرد و سالی دواتر مه دینه و مه ککه یان داگیر کرد و له ویش شوینه پیروزه کانیان ویران کردن، به تایبه تی شوینی شیعه کان. وهه ابیه کان، شیعه به

"رافیده" (په تکه ره وه، لادهر) ناوده بهن، که ئەم سووکایه تییه تا سدهی بیست و یه که میش ماوه ته وه.

فراوانبوونی دهسه لات بووه هوی دروستبوونی یه کهم ئیمپراتوریه تی سعودیه که زور له حکومه تی ئیستایان نزیکه بوو، به لام باکووری عومان و قه ته ر، به حرهین و ئیماراتی یه گگرتووی عه ره بیشی گرته وه. دواتر سولتانی عوسمانی له ئەسته نبول فه رمانی به پاریزگاره که ی له میسر دا کو تایییان پی بینیت. مه دینه و مه ککه له سالی ۱۳/۱۸۱۲ کونترۆل کرانه وه و سعودیه کان له سالی ۱۸۱۸ به شیوه یه کی یه کلاکه ره وه شکستیان هینا، "ئه ددیریا" گه مارۆدرا، داگیرکرا و له ناوچوو؛ شاهه بدوللای یه که می کوری سعودیان برده ئەسته نبول و له وی سهریان بری.

شانشینیه که ویران کرا، به لام دوای دوو سال عوسمانیه کان سهریازه کانیاں کشانده وه و یه کی که له پرزگاریووانی شکسته که، ئیمام تورکی سعود، هه میسان دهستی به ئاوه دانکردنه وه ی ئیمپراتوریه تی و خپله که ی کرده وه. له سالی ۱۸۲۴ قه لای مه سماک "Masmak" له شاری ریا ز بوو به شوینی ئیمپراتوریه تی دووه می سعودیه، که سهره پای هه ره شه ی به رده وای عوسمانیه کان و خپلی ره شیدی عه ره ب، توانی تا سالی ۱۸۹۱ خوی بگریت.

سه لاسه ی ره شید حوکمرانی میرنشینی شه ماریان ده کرد له شاری حه ئیل "Ha'il" له باکووری نه جد. سعودیه و

رهشیدییه کان بۆ ماوهی دهیان ساڵ لهسه ر ناوهوهی نیمچه دورگهی عهرهبی شهپیان کرد و له ئه نجامدا خێلی رهشیدی له پالپشتی ئیمپراتۆریهتی عوسمانی بههرمه ند کران. مملانیکان له ساڵی ۱۸۹۰ به دۆرانیکی زهق و ئاشکرا بۆ سعودیه کان کو تاپی هات، دوا ی ئه وهی ریا زیان له ده ستدا، سا لی دواتر ناچار بوون به ره و کویت راکه ن.

له کویت له ده ربه ده ریدا بۆ ماوهی ده سا ل هه ژار، تووره و بیده سه لات مانه وه. له وانه بوو به ته واپی له ناو تاریکی میژوویدا ون بن ئه گه ر عه بدولعه زیزی کوری عه بدولره حمانی کوری فه یسه ل ئال سعود (۱۸۷۵-۱۹۵۳) نه بوایه، که زیاتر به ئیبن سعود ناسراوه، و ناوی خو ی له سه ر سعودیه ی ئه مرۆپی دانا وه.

ئین سعود ته مه نی پانزه سا ل بوو کاتیک بنه ماله که ی به ره و کویت رایانکردوو؛ سه رده می گه نجی خو ی له هه ژاریدا به سه ر بردوو و سه ره رای ناوه به ناوبانگه که ی، به زه حمه ت پاره یان بۆ بژیوی ژیان هه بوو. له سا لی ۱۹۰۱ به جینشینی باوکی بووه سه روکی خانه دانه که و له و کاته وه نازناوی "سو لتانی نه جد" ی پ دراوه. به لام کیشه ی سه ره کی ئه وه بوو که ئه وکاته نه جد له لایه ن ره شیدییه کانه وه حوکمرانی ده کرا و ئیبن سعودیش له کویت نیشته جی بوو که ۷۰۰ کیلومه تر لیه وه دوور بوو. به لام ئیبن سعود که سیک نه بوو دوخی ئه و تو بیزار و نیگه رانی بکات. له سا لی ۱۹۰۲ دا

سه رکردایه تی له شکرئیکی ته نیا بیست که سی کرد بو ناو نه جد و له شه وئیکی بی مانگدا له گه ئیاندا وه سه ر دیواره کانی ریا ز که وتن و ره شیدیان کوشت. به و کاره ئه م گه نجه بوو به سولتانی ته واوی شاره که که قه باره که ی نزیکه پی یه ک کیلۆمتری چوارگۆشه بوو.

ئه مه ش بناغه یه کی سه ره کی بو داگیرکردنه وه ی ئیمپراتۆریه ته که دا بین کرد. ئیبن سعود خه لکی هۆزه کانی رزگار کرد و تا سه ره له ئدانی شه ری جیهانی یه که م له سالی ۱۹۱۴ به شیوه یه ک ناوچه ی ده ور به ری کۆنترۆل ده کرد که به راستی ده یتوانی خۆی به "سولتان" ناو ببات. به ته ماحه وه چاوی له و ناوچانه بریوو که ئیستا به ئوردن و سوریا ناسراون، ههروه ها شانشین حیجاز (که مه دینه و مه ککه ی له خوگر تبوو) و ئه و به شانیه ی که نار ه کانی که ندا و که هیشتا له کۆنترۆلیدا نه بوون.

به لام هه موو ئه مانه ده بووه هۆی مملانی ئی راسته وخۆ له گه ل ئینگیزی یان عوسمانیه کان و هه ر بۆیه سه ره تا چاوه کانی له سه ر سه لاسه ی ره شیده کان چر کرده وه. ئه وان هاوپه یمانی عوسمانیه کان بوون، بۆیه له سالی ۱۹۱۵ پرووی له ئینگلیزه کان کرد، ئاره زووی وه رگرتنی پاره و چه کی ئه وانی ده کرد. سولتان دوا ی وه رگرتنی یارمه تی به ریزه وه سوپاسی کردن و پاره که ی خسته گیرفانی خۆیه وه، چه که کانی له جبه خانه که ی شارده وه و چاوه رپی کرد تا دۆخه که خۆس

کرا. ئینجا شەری دژی ئیبن رەشید دەستپیکردەوه. پشتی به ئیخوان "Ichwan" بەست، که هیزیکی توندپەوی وەهەبی بوون و له ۱۰۰ هەزار کەس پیکهاتبوون و چاوەڕێی هیزشکردنە سەر غەیره موسلمانەکانیان دەکرد.

له سالی ۱۹۲۰ سوپاکەى بەرەو باکوور برد و له ماوهى دوو سالددا شکستی به رەشیدییهکان (که هاوپه‌یمانه عوسمانییه‌کانیان له شەره‌که‌دا دۆرابوون) هینا. به‌و کاره‌شانشینى ئیبن سعود قەبارەى حوکمرانییه‌که‌ى دوو هینده‌زیادى کرد. پاشان سەرنجى خۆى خسته‌سەر دۆژمنیكى دیکه‌ى ته‌قلیدی عەشیره‌ته‌که‌ى، هاشمییه‌کان، که حوکمرانی‌شانشینى حیجازیان ده‌کرد. مه‌ککه‌ و مه‌دینه‌ى له‌ سالی ۱۹۲۵ داگیر کرد و بنه‌ماله‌ى ده‌سه‌لاتدار به‌ره‌و ئوردن و عیراق هه‌لاتن. له‌ سالی ۱۹۲۷ ئیبن سعود دانوستانى له‌سەر په‌یماننامه‌یه‌ک کرد که تیندا به "پاشای نه‌جد و حیجاز" ناسیندرا. له‌ به‌رامبه‌ردا ده‌ستبه‌ردارى هه‌ندیک خاکی باکوور بوو، که له‌لایه‌ن ئوردنه‌وه ده‌ستی به‌سردا گیرابوو. جگه‌له‌وه‌ش ئیبن سعود ئه‌رکی پاسه‌وانیکردنى دوو مزگه‌وتی پیرۆزی له‌ مه‌دینه‌ و مه‌ککه‌ که پیرۆزترین شارى ئیسلامه‌ و محمه‌ده‌ى لی له‌دایک ببوو، به‌ ناوی "خه‌دیم الحرامه‌ین ئاش شه‌ریفه‌ین" (Chadim al- Haramain asch-Scharifain) ی‌گرتە ئەستۆ.

بهم پیه ئین سعود تاکه فرمانه‌وای سه‌ربه‌خوی
 عه‌ره‌ب بوو و کهس نه‌یده‌توانی رووبه‌روووه‌ستانی
 نازناوه‌که‌ی بکات. به‌ستی په‌یماننامه له‌گه‌ل ئینگلیزه‌کان
 بووه هوی پارێزگاریکردنی و سعودیه‌کان توانیان ده‌سه‌لاتی
 خویان به‌سه‌ر زۆریه‌ی نیمچه دوورگه‌ی عه‌ره‌بیدا بلاو
 بکه‌نه‌وه. له‌ سالی ۱۹۳۲ ئین سعود جارێکی دیکه نازناوێکی
 نوێ وه‌رگرت و له‌ هه‌مان کاتدا ناوی ولاته‌که‌ی گوړی؛ لێ‌وه‌وه
 ئیتر "پاشای عه‌ره‌بستانی سعودیه" بوو.

به‌ زه‌بری چه‌ک ولاتی به‌کخستبوو؛ بو‌ئه‌وه‌ی بو‌هه‌میشه
 پیکه‌وه بمینیتته‌وه، ئین سعود له‌ هه‌ریه‌ک له‌ هۆزه
 ژێرده‌سته‌کان و بنه‌ماله‌ ئاینیه‌ گرنکه‌کان کچیکی خواست.
 به‌م شیوه‌یه، له‌ کۆتاییدا به‌ گشتی له‌ گه‌ل نزیکه‌ی بیست ژن
 هاوسه‌رگیری کرد، له‌ کاتی‌کدا - به‌پێی یاسای ئاینی - هاوکات
 ته‌نیا ئیزنی چوار ژنی پیده‌درا. ئه‌نجامه‌که‌ی سه‌د مندال و
 توڕیکی خیزانی بوو که هه‌موو ویلایه‌ته‌که‌ی گرته‌وه. له
 گێرانه‌وه فه‌رمیه‌کاندا هاتوو ئین سعود به‌ گه‌راندنه‌وه‌ی
 ئیمپراتۆریه‌ته‌کانی سعودی سه‌رده‌می پیشووتر و ده‌سه‌لاتی
 شه‌رعیان بو‌ به‌رژه‌وه‌ندی هه‌موو هۆزه‌کان، عه‌ره‌بستانی
 یه‌کخستوو. ئه‌م وه‌شانه‌ی میژوو له‌ سعودیه‌ جینگه‌ی
 ره‌خنه‌گرته‌ی نادریت. زه‌حمه‌ته‌ بزانی ئایا بو‌چوونی جیاواز
 له‌سه‌ر ئه‌م بابته‌ له‌ ولاته‌که‌دا هه‌یه‌ یان نا، چونکه‌ خه‌لکی
 ناوچه‌که‌ له‌ گه‌ل یه‌کترا باسی ئه‌م بابته‌ ناکه‌ن - به
 دنیاییه‌وه له‌ گه‌ل که‌سه‌کی بیانیدا هه‌ر نا. من ئه‌مه ده‌زانم

چونکه ههولم بۆ داوه. مه داوی ئه لره شید " Madawi al-Rasheed"، پرۆفیسۆریکی سعودیه و له ئینگته را دهژی، پروانگه یه کی دیکه ی ههیه و دامه زانندی سعودیه به "دروستکردنی دهوله تیک وه سف ده کات که به سه ر ئه و که سانه دا سه پینراوه که ههچ هۆشیا ریه کی میژوو ییان له یه گرتووی یان نه ریتی نه ته وه پی نه بووه که پاسا و بۆ تیکه لکردنیان بۆ ناو کیانیکی دهوله تی هه بیت."

که واته ئه م پرسیا ره بی بایه خ نییه چونکه ده سه لاتی مالی سعودی په یوه سه ته به وه ی تا چ راده یه ک شه رعه ته که ی قبول بکریت. له ده یان سالی رابردوودا ئه م ره و ابوونه له بنه ره تا له ریگه ی به کاره یانی ئه و سامانه باوه رپینه کراوه ی که سووته مه نی فوسیلی بۆ سعودیه کانی هیناوه ته ئاراوه له سه ر بنه مای هه و لدان بووه بۆ باشترکردنی ژیا نی دانیشه تووان.

له سالانی پێش سالی ۱۹۳۲، نهوت له ئێران، به حره یین و عێراق دۆزرا یه وه و کۆمپانیا نهوتیه کان گومانیا ن هه بوو به توان له سعودیه نهوت بدۆزنه وه. په یوه ندیان به ئه یین سعودیه وه کرد و پێشنیاریان کرد پشکنینیا ن بۆ ئه و شوینانه درێژ بکه نه وه که ئیستا پارێزگای رۆژه لاتی سعودیه. شای سعودی متمانیه ی به ئینگلیزه کان نه بوو؛ ترسی ئه وه ی هه بوو که حکومه تی له نده ن نه توانیت به ره نگاری ئه و وه سه سه یه بیته وه که کۆلۆنیا یه ک له وی دا به مزینیت یان لانیکه م

کاریگەرییەکی سیاسی زۆر بە دەستبەھێنیت. بۆیە پەیماننامەى سالى ۱۹۳۳ درایە کۆمپانیای ستانداردی نەوتی کالیفۆرنیا (سۆکال "Socal"). سعودیەکان دەیانزانی کە ئەمریکییەکانیش دەستوەردان لە کاروباری وڵاتە کە دەکەن، بەلام بەبێ بیرکردنەوە لە چەشنی کۆلۆنیالیزمی ئینگلیزی. هەلکۆڵین بۆ گەران بەدوای نەوت لە سالی ۱۹۳۵ دەستی پێکرد، لە سالی ۱۹۳۸ نەوت دۆزرایەووە و لە هەمان ساڵدا دامان ژمارە ۷ - "Damman No. ۷" بیری "پراسپێرتی (Prosperity)" - دەستی کرد بە بەرھەمھێنانی زێری رەش و گۆرانکارییەکی گەورە دەستی پێکرا. دامەزراوی سۆکال بەندەرێکی نوێی دروستکرد، گەران بەدوای ئاوی خواردنەووە، نەخۆشخانە و ئۆفیسەکانی دامەزراند و بەو پێیە زۆریی سعودیەکان ھەرگیز مەکینەیان نەبینیبوو و نەیان دەزانی چلۆن بە کاریبھێنن، کرێکاری بیانیسیان ھینا ناو وڵاتە کەووە. پێتەختی شانیشینی نوێ ئەوکاتە تەنیا ۴۰ ھەزار دانیشتووی ھەبوو؛ دوای ھەفتا ساڵ، بوو بە شەش ملیۆن.

نەوت و پارە دەستیان کرد بە گاشەکردن؛ سەرھتا بۆ شەریکەى نەوتی سۆکال. بەلام بەدریژایی کات ریا بە گرتبەستی نوێ ئیمتیازی زیاتری بە دەستبھێنا، پشکی زیاتری کۆمپانیا نەوتیە کەى کەرى، کە لە سالی ۱۹۴۴ ناوی بۆ ئارامکو "Aramco" گۆردرا.

له شەرى جیهانی دووهمدا ولاتی سعودیه بیلایەن بوو بەلام پشتیوانی هاوپهیمانی رۆژئاوای دەکرد. شەرەکه به شیوهیه کی باش روونی کردەوه که جیهانی مۆدیرن به ته‌واوی وابەستەى نه‌وته. پنیویستی به‌په‌له به‌و وزه‌یه نه‌ک هەر بۆ پیشه‌سازی و خوشگوزهرانی، به‌لکوو له سه‌رووی هه‌موو شتیکه‌وه بۆ دابینکردنی مووچه‌ی به‌په‌رێه‌بردنی خودی شەرەکه. له‌شکرێکی میکانیکی ئەمریکی که ۲۵۰ تانکی له‌خۆ گرتبوو، بۆ ئەوهی ۱۶۰ کیلۆمتر بېریت زیاتر له ۱۰۰ هه‌زار لیتر سووته‌مه‌نی پنیویست بوو. ئین سعود ئەمه‌ی ده‌زانی، سه‌رۆک رۆزفیلتیش ده‌یزانی. کات بۆ گفتوگۆ گه‌لێک له‌بار بوو.

هه‌ردوو پیاوه‌که به‌ شیوه‌ی پراگماتیست واته‌ له‌ کرده‌وادا چالاک بوون. له‌ شوباتی سالی ۱۹۴۵ بۆ کۆبوونه‌وه‌یه‌کی نه‌ینی له‌ناو که‌شتی "US S Quincy" له‌سه‌ر ده‌ریاچه‌ی گه‌وره‌ی تال له‌ کانالی سوئس کۆبوونه‌وه. ئەو دوو سه‌رۆکی ده‌وله‌ته‌ هاوته‌مه‌ن بوون و هه‌ردووکیان تووشی نه‌خۆشی سه‌خت هاتبوون. ئین سعود به‌هۆی برینی زۆری جه‌نگیه‌کانییه‌وه ئەندامه‌کانی له‌کار که‌وتبوون، رۆزفیلتیش له‌سه‌ر کورسی چه‌رخدار بوو و ته‌نیا چه‌ند هه‌فته‌یه‌ک له‌ ژبانی مابۆوه. به‌ باشی لێک حالی ده‌بوون. ئەوان رێککه‌وتن له‌سه‌ر ئەوه‌ی ئەمریکییه‌کان ده‌ستی بۆ سنوور به‌سه‌ر نه‌وتی سعودیه‌دا بگرن و له‌ به‌رامبه‌ردا سنووری سعودیه‌کان بپارێزیت، و هاوکاتیش خوشگوزهرانی و ئاسایشی

ولته که یان له لایه ن ئه مریکاو ه گهره نتي بکریت. ئیبن سعود دوژمینی زوری هه بوو، ته نیا هاشمیه کان نه بوون، که ئیستا ئیتر له ئوردن و عیراق حوکمرانییان ده کرد و زیاتر له بیست سال بوو له مه ککه و مه دینه ده ری کردبوون؛ ته گهر جاریکی دیکه به هیز ببنه وه و ده رفه تیکیان بو بیته ئاراو، به دنیاییه وه هه وئی وه رگرتنه وه ی حیجاز ده ده نه وه. ئه وه ش ده بیته هوی کو تاپی پیه اتنی سعودیه و ئیبن سعود. به دنیاییه وه بو سعودیه گه لیک جی باس بوو به هیزترین نه ته وه ی جیهان واته ئه مریکا وه ک باشترین دوستی خو یان به یلنه وه، به تایبه ت که ئینگلیزه کان له پشت هاشمیه کانه وه وه ستابوون. دوای گفتوگۆی ئه م پیاوانه له سه ر که شتییه که، ئه مریکییه کان ئیتر نه یانده توانی هاو په یمانی هاشمیه کان بکه ن و له نده نیش نه یده و ئی پالپشتی هی رشی هاشمیه کان بو سه ر سعودیه بکات.

ئیبن سعود له کاتیکی گونجاودا ههستیکی باشی هه بوو. رۆژقیلت به فرۆکه گه رایه وه ماله وه و دوای چه ند رۆژیک سعودیه شه ری دژی ئالمانیا و ژاپۆنی راگه یاند، ئه مه ش بووه هوی ئه وه ی شانشینیه که کورسییه ک له نه ته وه یه کگرتوو ه کانی تازه دامه زرا و به ده سته یینیت. لیره وه سعودیه کان ئیتر له سه ر شانۆی جیهانی رۆلیان ده گی را. نه وت گرنگی سعودی سه لماند و ئه مریکاش ئاسایشی ئه وانی پاراست.

ئین سعود له سالی ۱۹۵۳ له تهمه نی ۷۸ سائیدا کۆچی دواپی کرد و به شیویه کی سه رنجراکیش سه روهت و سامانیکی زوری بو خیزانه که ی له خو به جیهیشتبوو. شازاده ی سعودی کوری عه بدولعه زیز ئال سعود یه ک له کوره زوره کانی، بوو به جینشینی، که به هوی شیوازی ژیا نی و زیده روپی له خه ر جکردنیدا خه زینه ی ده ولته تی خالی کرد و پاره یه کی که می بو چاودیرپی ته ندروستی و په روه رده و راهینان له خو به جیهیشت. ئین سعود یه که م کۆشکی خوی له هه مان خشتی قوری وشکراوی خور دروستکردبوو که خه لکی ئاسای به کاریان ده هینا، به لام فه رمانپه وای نوی کۆشکی گرانبه های یه ک له دوا ی یه کی به دروستکردن دا. ژماره ی دهنگی په خنه گر به پی کات زیاد ی کرد. ته نیا له ماوه ی چند سائیکدا عه بدولعه زیز له هه موو شوئینیک دوژمی بو خوی تاشیبوو. تاسالی ۱۹۶۴، براکانی له و دوخه ی پیکی هینابوو، گه لیک لی تووره بوون. ئه وان په نایان بو رۆحانییه بالاکان برد که به هه مان شیوه له زیده روپی پاشا نارازی بوون. زانایانی ئایینی فه توایه کیان ده رکرد و رایانگه یاند پاشا ده سته ردار ی ده سه لات بیت و ده سه لات راده ستی نیوه برای خوی، فه یسه ل سه روک وه زیران بکات. عه بدولعه زیز له رووی ناچار ییه وه چوو ه یۆنان، فه یسه لیش چوو ه کۆشکی پاشایه تی.

له سه رده می مه لیک فه یسه لدا، داهاتی نه وتی ده ولته به رپژه ی له سه دا ۱۶۰۰ به رزیووه، ئه مه ش نه ک هه ر یگه ی

بۆ په‌ره‌پیدانی تووړیکي به‌هیزی گواستنوه و په‌یوه‌ندیه‌کان خوش کرد، به‌لکوو ریگه‌ی بۆ دانانی به‌رنامه‌ی چاودیرپي کۆمه‌لایه‌تیش خوش کرد. کویلايه‌تی به‌ یاسا ئیتر قه‌ده‌غه‌ کرا، به‌لام هه‌لسوکه‌وت له‌گه‌ل زوړیک له‌ کریکاره بیانیه‌کان تا راده‌یه‌کی زوړ وه‌ک خوی مابوو‌ه‌وه.

له‌ شه‌ری حه‌وت روژه‌ی سالی ۱۹۶۷ فه‌یسه‌ل به‌ شیوه‌ی فۆرمالیه‌ته‌ چهند سه‌ربازیکي نارد بۆ ئوردن، به‌لام کاتیک شه‌ری داها‌توو له‌ دژی ئیسرائیل له‌ سالی ۱۹۷۳ هه‌لگیرسا، خوی له‌ به‌شداریکردنی شه‌ره‌که‌ به‌دوو‌ر گرت و تا ئه‌و جیگایه‌ی توانی به‌شداریکردنی سه‌ربازي سنووردار کرد. به‌لام له‌سه‌ر ئه‌و بایکوته‌ی نه‌وت که‌ کۆمکاری عه‌ره‌بی بۆ سنووردارکردنی پشتیوانیه‌کانی ئه‌مریکا له‌ ئیسرائیل داوای کردبوو، رازی بوو. ئه‌نجامه‌که‌ی بووه‌ هۆی ئه‌وه‌ی دامه‌زراوه‌کانی به‌ره‌مه‌ینانی کۆمپانیای ئارامکو داخران و نرخ‌ی نه‌وتیش سی هینده‌ به‌رزبووه‌. سه‌رۆک نیکسون به‌ هیمنی ئه‌و پرسیاره‌ی وروژاند ئایا ئه‌مریکا له‌ سعودیه‌ پیویستی به‌ هیزی نیزامی هه‌یه‌؟ ئه‌مه‌ش بووه‌ هۆی ئه‌وه‌ی له‌ ریا‌ز هه‌لوئیستی جددیتر بگیری‌ت و فه‌یسه‌ل به‌ هیمنی نه‌وتی بۆ هیزی ده‌ریایی ئه‌مریکا دا‌بین ده‌کرد. سالی دو‌اتر گه‌مارۆی نه‌وتی به‌ ته‌واوی هه‌لگرت. سعودیه‌کان هێتی سووریان به‌زاندبوو و ئیتر راستی هابو‌ه‌شی نیوانیان له‌ گه‌ل ئه‌مریکا به‌ ئاشکرا دیاری کرا.

هاوکات هیئانه کایه‌ی که ره سه‌ی ته له فزیۆن له سعودیه له سالی ۱۹۶۵ تووی روخانی توندوتیژی فهیسه‌لی چاند و زنده‌رۆپی ئایینی له و ولاته‌دا توندتر کرده‌وه. بناژۆخوازه‌کان ترسیان له وه هه‌بوو که ئەم ئامپه‌ نوپانه خه‌لک به‌لاری‌دا به‌ن و ناره‌زایه‌تی جه‌ماوه‌رییان له دژی یه‌که‌م په‌خشه‌کانی ریک‌خست، هه‌رچه‌نده زۆربه‌ی به‌رنامه‌کانی له خویندنه‌وه‌ی قورئان پیکهاتبوون. یه‌کێک له کوره‌زاکانی پاشا سه‌رکرده‌یه‌تی هیرشیکێ کرده‌ سه‌ر ستۆدیۆکانی ته‌له‌فزیۆن و دواتر له ته‌قه‌کردن له‌گه‌ڵ هیزه‌ ئه‌منیه‌کان کوژرا. ئه‌فسه‌رانی پۆلیس تۆمه‌تبار نه‌کران، ئه‌مه‌ش بووه‌ هۆی توره‌پی زۆری دامه‌زراوه ئاینیه‌کان. فهیسه‌ل بۆ رازیکردنی پیاوانی ئایینی، رینگه‌ی به‌ زنده‌رۆپانی ئایینی دا له سعودیه‌ بخوینن، که له ده‌وله‌ته‌ عیلمانیه‌کانی وه‌ک میسر یان سوریا ره‌تیانکردبوونه‌وه. به‌لام ولاته‌که پیشتر ژماره‌یه‌کی زۆر له کۆنه‌په‌رستانی ئایینی بێگانه‌په‌رستی تیدا کۆ ببۆوه و فهیسه‌ل به‌بێ مه‌به‌ست به‌هیزی کردبوون. زۆرێک له جیه‌ادیسته‌کانی سه‌ده‌ی بیست و یه‌که‌می سعودیه‌ له‌م نه‌وه‌یه‌ زنده‌رۆپانه‌وه سه‌ریان هه‌لدا.

له سالی ۱۹۷۵ دا رابردووی فهیسه‌ل یه‌خه‌ی گرته‌وه؛ له‌لایه‌ن برای کوره‌زاکه‌یه‌وه ته‌قه‌ی لیکرا و کوژرا، که له سالی ۱۹۶۵ له کاتی ناره‌زایه‌تییه‌کان دژی ناساندنی ته‌له‌فزیۆن گیانی له‌ده‌ستدا‌بوو. به‌گشتی پیده‌چیت کرده‌وه‌ی تۆله‌سه‌ندنه‌وه بوو‌یت، هه‌رچه‌نده ده‌سه‌لاتداران

رپانگه یاندووه که کردهوی تاکیکی تیکچوو و نهخووشی دهروونی بووه. شازاده خالد، نیوه برای فهیسهل، وهک چوارهمین پاشای سعودیه لهسهر تهختی پاشیهتی دانرا – و ناچار بوو ههلسوکهوت لهگهل یهکیک له پرووداوه ناخوشهکانی میژووی ولاته کهیدا بکات.

روژی ۲۰ی تشرینی دووهمی ۱۹۷۹ به سهدان کهسی نارازی چه کدار ههلیانکوتایه سهر مزگهوتی گهورهی شاری مهککه و ههزاران کهسیان به بارمته گرت و دهروازهکانی چوونه ژوورهوی شاره کهیان داخست. ئازاوه گپرهکان تابوتیان هینابوووه ناو حهوشه که، دیاره ئه مه کاریکی باو بوو بو ریزگرتن له مردوووهکان، بهلام له ناو تابوتهکاندا تفهنگیان شاردبووه و به خیرایی له ناو نارازیاندا بلایان کردهوه. مهککه بو موسلمانان هینده پیروژه که غهیره موسلمانان کان رینگهیان پینادریت بچنه ناویهوه، جا چ بگا به مزگهوت. ئه و نیشانه و تابلویانهی غهیره موسلمانان کانیاں ئاگادار ده کردهوه که له شار نزیک نهبنهوه، له دهروهوی سنووری شاره که جیگیر کرابوون. "خوینرشتن له م شوینه بهریلاوه دا به توندی قهدهغیه و سزای له خاچدانی لهسهره". راپه رینه که له لایه ن جووه ییمان ئهلعوتهیی "Dschuhaiman al-Utaibi"، نارازییه کی بناژوخواز بوو که له جهنگاوه رانی ئیخوانی وه هابیه وه هاتبوو، و له ناوه راستی بیستهکانی سدهی رابردوودا داگیرکردنی مهککه و مه دینهیان بو سعودیه کان ریپهری کرد. باپیره ی شانبه شانی ئیین سعود شه ری ده کرد،

خیزانه که یه کینک بوو له دیارترین که سه کانی ناو شاری نه جد.

کۆشکی شایه تپی تووشی شوک و نه هامة تپی هاتبوو. یاخیبوو انه ک هه رئه و شوئنه پیرۆزه یان داگیر کرد، به لکوو ئیستا بلندگوکانی مزگه وتیشیان به کارهینا بو ئه وهی بنه ماله ی شا به خراپه کاری و گهنده لی تو مه تبار بکه ن. له روانگه ی ئه وانه وه سعودیه کان بیانیه کانیا ن بو ناو ولاته که بانگه یشت کردوه و داب و نه ریتی خراپیان بو موسلمانه دنسوژه کانی به دیاری هیناوه و به لاریاندا بردوون. بنه ماله ی شامه ککه یان چۆل کرد و بانگه وازیان بو پیاوانی ئایینی ده رکرد، فه توایه ک بده ن که ریگه یان پیدبا به زور مزگه وتی گه و ره کو نترۆل بکه نه وه.

دوای چه ند روژیک شه پرکردن و خه ساریکی قورس له هه ردوولا، دوا جار سعودیه کان داوای یارمه تیان له فه ره نسیه کان کرد، که به درنژیایی سالان په یوه ندییه کی وریا به لام تا راده یه ک پته ویان له سه ر بنه مای ئالوگووری هه وانگری و گه یاندنی چه ک، له گه ل ریازدا دروستکردبوو. له پشت په رده ی نه یئیدا، فالیری گیسکارد دیستانگ "Valéry Giscard d'Estaing" سی پسروری دژه تیروری له "GIGN" وه نارد بو مه ککه بو ئه وه ی ئاموژگاری یه که یه کی هیزی تایبه تپی سعودیه بکه ن. دوای دوو هه فته له هیرشکردنه سه ر مزگه وتی گه و ره، داگیرکاریه که کو تایی

پہات. شہست و سئ تیرۆریست بە دیل گیران و لہ گۆرہ پانہ گشتیہ کانی شارہکاندا سہریان برین.

کاردانہوہ کانی گەلیک بەرچاو بوون. لہ ئیران، ئایہ توللا خومەینی، رتیبەری شۆرش رایگە یاند: "ئیمپریالیزمی تاوانکاری ئەمریکی و زایۆنیزی نیودەوئەتی تاوانبارن بۆ ئەو داگیرکاریہ"، ئەمەش بووہ ھۆی خۆپیشانسانی توندوتیژانہ لہ چەند ولاتیکتر. بالیۆزخانہ کانی ئەمریکا لہ لیبیا و پاکستان سووتیئران. دیارہ ھەئسوکەوتی خومەینی رەفلە کسێکی رۆتینی بوو؛ بەلام دەیزانی ملیۆنان موسلمان بە گەرمی ھیوای ئەوہ دەخوازن کە تیرۆریست بە ھیچ شیوہیہ ک ناتوانی مروفی موسلمان بیت، بەئکوو "دەستی شاراوہ" لہو کارانہدا ھەیہ و لہوانیہ دەسەلاتدارانی سعودیہ دەستیان لہو کارەدا بووبیت.

لہ درتێخایەندا ئەو رووداوہ بووہ ھۆی ئەوہی حاکمانی سعودیہ ھەر بیرکردنہوہیہ ک بۆ گۆرانکاری کۆمەلایەتی و مۆدیرنیزاسیۆن سەرکوت بکەن. مەلیک خالد دەیزانی زۆریک لہ ئازاوہ گێرہ کان سەر بەو ھۆزانہ بوون کە پاسەوانی نیشتمانی لییان وەرگیراوہ. وەلامە کە ی چ بوو؟ گرنگیدان بە ئایینیہ کان.

لەناکاو ویتە ی ژن لہ رۆژنامہکاندا سەرایەوہ، ژنہ بیژرہ کانی تەلەفزیۆن لہ سەر شاشە ون بوون، رۆحانیہ کۆنەپەرستە کان پارہی زیاتریان بۆ تەرخان کرا، سینەماکان

داخران و فیرکاری ئایینی زیاتر له قوتابخانه کان باو بوونهوه. پۆلیسی ئایینی بۆ دهیان ساڵ دهستیان ئازاد مایهوه. قوتابخانه و زانکۆکان مامۆستای ئایینیان دامهزراند که بۆ گهنجانیان روون و ئاشکرا دهکرد وههابیهت تاکه ئیسلامی راستهقینهن. بۆیه هیچ شتێکی سهیر نهبوو که له ده سالی داها توودا دهیان ههزار گهنجی سعودی بۆ بهرهنگاربوونهوه لهههنبهر کۆمۆنیزمی بۆ خودای سوڤیهت روویان له ئهفغانستان کرد. سههره رای ئهوهش سهیر نهبوو ئهوان بیانهویت له کاتی گهرا نهوهیان بۆ مالهوه، لیها تووی سهربازی خۆیان له جیهادی نیودهوله تیدا به کاربهێتن. یه کێک لهوانه گهنجیک بوو به ناوی ئوسامه بن لادن.

بهلام ده سالی کات ویست تا ناوی بن لادن بهراستی له جیهاندا ناسراو بێت. مهلیک خالید له سالی ۱۹۸۲ بههۆی جهتهی دلهوه کۆچی دواپی کرد، پاشان فهدی زبرای لهسهر تهختی پاشایهتی دانیشت. له سالی ۱۹۹۰ سهدام حسین سهروک کۆماری عێراق هێرشی کرده سهر کوهیت و ویده چوو کێلگه نهوتیه کانی سعودیه ئامانجی داها تووی بن. بن لادن که هیشتا به کردهوه له دهرهوهی سعودیه نهناسرابوو، ئهو ئیسلامیستانه ی له ئهفغانستان راهێنرابوون، بۆ بهرگریکردن له ولاته که پێشکەشی پاشا کرد، بهلام پێشنیاره که ی زۆر به جیددی وهرنه گیرا. شا فهدی پێی باش بوو داوای یارمهتی له ئەمریکیه کان بکات. ئەمهش بهو مانایه بوو که بۆ "پاسهوانی دوو مزگهوتی پیرۆز" چهند سهد

هەزار سەربازی "کافر"ی هینایە ناو شانشینى، که تەنانەت هەندیکیان ژن بوون! شا پێویستی بە فەتوایەکی پیاوانى ئایینی هەبوو بۆ ئەوەى پاسا و بۆ ئەم هەلسوکەوتەى بەهینیتەوه. فەتواکە دەرچوو، بەلام له درێژخایەندا ئەمە کێشەیهکی گەورەى بەدوای خۆیدا هینا.

ئەمریکییەکان هاتن، دەستیان بە کار کرد و سەرکەوتن، تا ئەو رادهیهى هاوپەیمانیەکیان (له گەل فەوجیکى عەرەبستانی سعودیه) سەربازەکانى سەدامیان له کویت دەرکرد. بەلام ئەمریکییەکان ئەو بنکانهى له عەرەبستان دایانمەزراندبوو، پاراست. بن لادن و لایەنگرەکانى نەیاندهتوانى له هەنبەر ئەو دۆخە بێدەنگ بمینن. زۆر کەس پرساریان دەکرد بۆچی حکومەتیک که ملیاردها دۆلاری له چهکی پێشکەوتوودا خەرج کردوو، بۆ بەرگریکردن له ولات پێویستی بە یارمەتی ئەو کافرانه هەیه؟ له لایەکی دیکەشەوه بوونی ئەمریکییەکان هاندەری چاکسازىخووانیش بوو و بۆیه بنەمالهى دەسەلاتدار ناچار بوون له دوو بەرهدا بەر بەرەکانى بکەن. ئیسلامیستەکان بەرەى مەترسیدارتر بوون. پادشاکانى سعودیه بەشیکیان بە رۆلى خوێان وهک پارێزەری باوهرى ئیسلامى، پاساویان بۆ مافی خوێان لهسەر تەختى پاشایەتی دەهینایەوه، بەلام هەم "پاشا" و هەم "شانشینى" هیچیان زاراوهى ئیسلامى نین و فەرمانرەواکانیش زانای ئایینی نەبوون. سەرەرای ئەوهش بانگەشەى ئەوهیان دەکەن که بەپێی

یاسای شہریعت حوکم دە کەن، ئەمەش ئۆپۆزسیۆنی ئایینی زۆر نیگەرەن کردبوو.

لە ساڵی ۱۹۹۵ تەقینەوہیە ک لە بارە گای کەمپی مەشقی ئەمریکی بۆ پاسەوانی نیشتمانی سعودیە روویا و ۵ ئەمریکی و دوو ھیندی گیانیان لە دەستدا. چوار گەنجی سعودی پادەست کران، دوای دانپێدانانی تەلەفزیۆنی و دەرپرینی ئەوہی کە ئوسامە بن لادن کاریگەری لەسەر داناون، لەسێدارەدران. ساڵی ۱۹۹۶ لە ھێرش بۆ سەر بالەخانەییەکی خوبەر "Khobar" نۆزدە ئەمریکی کوژران. ھێرشی زیاتریش روویا، بەلام دەزگا نھینییەکان ھێرشیان بردە سەر چەند گروپیکی تیرۆریستی و کیشە کە تارادەییەکی زۆر بۆ ژێر فەرش گەسک درا. بەلام ساڵی ۲۰۰۱ ئیتر ئەم کارە حاشای لی نەدەکرا.

لە کۆی نۆزدە ھێرشبەرە کە ی ۱۱ ی سێپتەمبەر، پانزەیان لە سعودیەوہ ھاتبوون، لەوانە سەرکردە: ئوسامە بن لادن. دەسەلاتدارانی عەرەبستان زۆرجار لە گەفتوگۆ تاییبەتەکاندا دانیان بەوہدا ناوہ کە لە شەری دژی ئەلقاعیدەدا شکستیان ھیناوە، بەلام نەیاندەتوانی بە ئاشکرا بەرپرسیاریتی ھێرشێکی تیرۆریستی نیودەوڵەتی وە ک ئەو ھێرشە ی بۆ سەر ناوہندی بازرگانی جیھانی لە نیویۆرک کرا، قبول بکەن. ھەمووان دەزانن پیاو ملیۆنان دۆلاری بۆ کردنەوہی مزگەوتەکانی ژێر کاریگەری وەھابی لە بۆسنە یان پاکستان خەرج کردووە،

بهلام پاره همهمیشه وهک ههولتیک بو بلاوکردنهوهی باوهره و ئیسلاهی وههباي له بنهړهتدا هاوچهشني تیرۆر نییه، تهنانهت ئهگهر زۆرئیک لهو مزگهوتانه بهردهوام به هیزی پپوئیست، بهرهنگاری ئهوه ههئسوکهوته ئاینیه نهبن که دهبیته هوی پیکهینانی توندوتیژی. رای گشتی له سعودیه لهسهر شهري دواتری ئهمریکا له ئهفغانستان جیاواز بوو، بهلام حکومهت به بیدهنگی ریگهی به هیزی ئاسمانی ئهمریکا دا بو ههماهنگی ئۆپهراسیۆنهکانی له بنکهکانی خوی لهو ولاته کهئکوهگریت. ئهوهی میدیاکانی سعودیه له دانیشتوانی خویان شاردهوه ئهوهیه: گهورهترین دهستهی زیندانییهکان له گوانتانامۆ "Guantanamo" ئیسلامیستی سعودی بوون که له ئهفغانستان گیرابوون.

بهشیک له چهکارانی ئهلقاعیدهی سعودیه دهیانویست ئهوه جیهاده بو زیدی خوشیان درێژ بکهنهوه. سعودیهکان نهک ههر یارمهتی ئوسامه بن لادنیاں رهتکردبووهوه بهئکوو ئیستا هاوکاریی دوژمنهکانیشیان دهکردن. بۆیه ئهوه و لایهنگرانی دهیانویست نهک ههر ئهمریکییهکان له سعودیه دهركهن، بهئکوو هیرش بکهنه سههر خودی شانیشینی سعودیهش. بنهمالهی سعودیه ماوهیهکی زۆر سواری پشتی پلنگی وههباي بوون، بهلام تهنیا دواي ۱۱ ی ئهیلول درکیان بهوه کرد که پلنگه که دهتوانیت گاز له خوشیان بگریت.

له ساڵى ۲۰۰۳ ئەمەریکییه کان رایانگه یاند بنکه کانیان له سعودیه کۆده که نه وه. چونکه ئیستا ئیتر تالیبانیان له کابول ده رکردبوو و به غدایان داگیرکردبوو، ههروهها دهشیانزانی که بوونیان له ناوچه که گرژی دروست ده کات. که واته دواى "سه رکه وتنه کانیان" له ئەفغانستان و عێراق، به خه یالی ئاسووده وه ده یانتوانی ناوچه که چۆل بکه ن. به لام بن لادن هیشتا مه ترسی بو دروستده کردن و وازی لی نه هینا بوون.

له مانگی ئایارى ئەو ساڵه دا، کۆمه لگه یه کی شوینی کرێکارانی بیانی له رپاز له لایه ن تیرۆریسته چه کداره کانه وه هیرشى کرایه سه ر. ماڵ به ماڵ ده گه ران و به دواى "خاچ و گاپه رسته کاند" ده گه ران - ههروهها مه سیحی و هیندۆسه کان. له وه رپوودا وه داسی و نو که س کوژران و زیاتر له سه د که سیش بریندار بوون. ئەم کاره ساته زنجیره یه کی هیرشى به دواى خۆیدا هینا: به تفهنگ و چه کی هاوچه شن هیرش کرایه سه ر کونسولخانه ی ئەمەریکا له جدده؛ هه ئیانکوتایه سه ر شوینی کۆمه لگه بیانییه کانی دیکه؛ ههروهها ئەمەریکییه ک به ناوی پۆل جۆنسۆن "Paul Johnson" رپیندرا و سه ری بردرا. گرته فیدیوییه کانی هیرشه که له سه ر ئینته رنیتدا بلاو کرایه وه. به گشتی زیاتر له سه د که سی بیانی کوژران، له نیویاندا زیمۆن کامبه رز "Simon Cumbers"، وینه گری بی بی سیشی تیدا بوو.

زیمۆن کورێکی گه لیک باش بوو که هه میسه زهرده خه نهی له سه ر لێو بوو و له هه ر شوێنیک بیتوانیبایه یارمه تی ده دا. ئیر له ندیه کی به خشنده و قسه خو ش. له ته مه نی ۳۶ سائیدا کۆچی دواپی کرد، چه ند رۆژیک پێش مردنی له ئاهه نگی کدا له له نده ن یه کترمان بینی؛ هه ردوو کمان له رێگی چوون بو سعو دیه دابوین و چه ند ئامۆزگاریه کمان ئالوگۆر کرد که له وئ چلۆن باشترین هه لسو که وت بکه یین. ئه و له هه مان روودا ودا کوژرا که تیدا په یامنی ری بی سی فرانک گاردنه ر "Frank Gardner" له کاتی به ره هه مه یانی راپۆرتیکدا له سه ر شه قامیک له لایه ن تیرۆریستانه وه ته قه ی لیکرا و به سه ختی بریندار بوو.

دوا ی چه ند هه فته یه ک له سه ر هه مان شه قام وه ستابووم بو ئه وه ی راپۆرتیک له سه ر ئه لقاعیده و مردنی زیمۆن دروست بکه م. ئیمه داوا ی پاراستنی هیزی پۆلیسمان کردبوو، به لām ئه و کاته ی چووینه ناو گه ره که که وه ئۆتۆمبیلی ئه سکۆرته که ئیتر ون بوو و له هیه چ شوێنیک دیار نه بوو. دابه زین و نزیکه ی چوار خوله ک له ده ره وه ی ئۆتۆمبیله که مان چاوه روان بووین. ئیمه کورته راپۆرتیک له شوینی رووداوه که مان هه لگرت و دواتر شوینه که مان به جیه یشت. شو فیره که مان هه مان ئه و شو فیر بوو که زیمۆنی هاو رپێ ده کرد. له راستیدا ئه و شو فیره به هۆی شوکی ئه و رووداوه هیشتا توانای کارکردنی نه بوو، به لām دوا ی چه ند په یوه ندیه کی ته له فۆنی دۆزیمان وه و پیداکریمان له سه ر

ئهوه کرد که له گه‌لمان بێت. کاتیک به گریانه‌وه، بۆی ده‌گیراینه‌وه چی روویداوه، به ناھومییدی و بێ ده‌سه‌لاتیه‌وه ویستویهتی ته‌نیا یارمه‌تیده‌ری زیمۆن بێت. گو‌تیشی، ده‌مه‌وێت ته‌نیا رووی راسته‌قینه‌ی میوانداری عه‌ره‌بیتان پیشان بده‌م. له‌ سه‌دا ٤٠ ی سعودیه‌کان وه‌هابین و ته‌نانه‌ت ئه‌وانیش تارا‌ده‌یه‌کی زۆر ئه‌م کرده‌وه کاره‌ساتبارانه‌ی جیهادیسته‌کان په‌سه‌ند ناکه‌ن.

ئهم سه‌فه‌ره‌ وای لیکردم هه‌ست به‌ ستراتیژی ئه‌لقاعیده بکه‌م: پێکه‌ینانی ئازاوه له‌ریگه‌ی تیرۆره‌وه و دواتر وه‌رگرته‌وه‌ی پادا‌شته‌که‌ی. له‌ سه‌رچاوه ئینگلیزی و ئه‌مریکیه‌کانه‌وه زانیمان که‌ نزیکه‌ی له‌ سه‌دا ٢٠ ی کرێکاری بیانی لیهاتوو سه‌عودیان به‌جیه‌شستوه. چه‌ند مانگیک دواتر ژماره‌ی ئه‌و مرۆفانه‌ی ئه‌ویان به‌جیده‌ه‌یشته به‌رزبووه و ته‌نانه‌ت هێلی ئاسمانی بریتانی گه‌شته‌کانی بۆ سعودیه راگرت. ئه‌گه‌ر ئه‌مه به‌رده‌وام بێت، پیشه‌سازی تیکنۆلوژی به‌رز، به‌ تایبه‌ت که‌رتی نه‌وت و گاز، ورده ورده ده‌بوو به‌ ته‌واوی بوه‌ستیندرین. به‌بێ داها‌تی ئه‌م که‌رته‌ که‌ پالپشتی ئاستی ژبانی ده‌کرد، به‌رخۆدان له‌ دژی بنه‌ما‌له‌ی ده‌سه‌لاتدار گه‌شه‌ی کرد؛ له‌ رووی تیۆریه‌وه ئه‌مه ده‌یتوانی بیته‌ هۆی دارمانی حکومه‌ت، که‌ ریگه‌ی به‌ ئه‌لقاعیده ده‌دا ده‌ست به‌سه‌ر ده‌سه‌لاتدا بگرێت. بۆیه حکومه‌ت ده‌ستی توندتر کرده‌وه، ته‌نانه‌ت توندتر له‌ سالانی نه‌وه‌ده‌کان ده‌ستی به‌ سه‌رکو‌تکردنی دژبه‌رانی کرد و جارێکی

دیکه دهزگای ههوانگری و هیژه ئەمنیه کان به سهر کۆمه لگادا
زال بوونه وه.

دیاره شانشینیه که له شه پۆلی تیرۆر تا رادهیه ک پرگاری
بوو، به لام حکومه تی ئیستا وشیارانه دهیزانی ئاسته نکه کان
ههر ماون. له راستیدا رووبه روووه ستانی نویش سهریان
هه لدا. مه لیک سه لمان له مانگی حوزهیرانی سالی ۲۰۱۷،
کوره ته مه ن ۳۱ ساله که ی خۆی محه مه د بن سه لمانی وه ک
شازاده ی جینشین ده ستنیشان کرد. سه ره رای که می
ئه زموونی سه ربازی، پیشتروه زیری به رگری و جیگری
سه روکوه زیران بوو. زۆرێک له سعودیه کان به تایبه تی له ناو
بنه ماله ی شاهانه دا ئەم پله به رزکردنه وه یه یان به کارێکی
پیشوه خته داده نا و شازاده ی جینشینیان به گه نجیکی بی
ئه زموون بو ئه وه کاره ده زانی. دابونه ریت بۆی دیاری ده کردن
جینشینی سهر ته خت نه ک ههر به پێی پله به لکوو به پێی
ته مه نیش ده بی دیاری بکریت. به پێی خه ملاندنه کان
بنه ماله ی شاهانه نزیکه ی ۱۵ هه زار ئەندامیان هه بوو، به لام
ته نیا نزیکه ی ۲۰۰۰ که سیان خاوه نی سامان و ده سه لاتیک
زۆر بوون. ههروه ها له کۆریدۆره کانی کۆشکی شاهانه دا
چه ندين رینگه هه بوو بو زیانگه یانندن به شازاده ی جینشین.
به هۆی گه نجی و لاوازیه وه ده توانریت زیانیکی زۆری بی
بگه یندریت.

سه ره پای ئه وهش، "MBS" محمه د بن سه لمان " پاشای داهاتوی دیاریکراو له ئیستاوه چه ندین ئه هرومی ده سه لاتی به ده سه ته وه یه. ده وروبهری ناوچه شانشینیه که ی به باشی پشکنیه، کیشه ی زوری دۆزیوه ته وه و ههنگای بۆ ناونه ته وه.

مروّف بۆ تیگه یشتن له سیاسه تی ده ره وه ی، ده بیّت ئه و سیاسه تانه له بهرچا و بگریّت که به میرات وه ریگرتووه، به تایبه تی شه ری ساردی ناوچه یی له گه ل ئیران که له سه ده ی بیست و یه که مدا بۆ شه ری جۆراوجۆر په ره ی سه ندووه. ئه و ئاژاوه گیپی و هه رج و مه رجه ی ئه مریکیه کان له عیراقدای پیکانه ینا، بووه ته هوی ئه وه ی هیژیکی شیعه له په یوه ندی پاسته وخۆ به ئیرانه وه له ناوچه که دا بخولقیندری و ئیران به شیک له میلیشیا عیراقیه کانیش چه کدار بکات. له سه ره تاوه رپاز په تیده کرده وه دان به حکومه تی عیراقدای بنیّت و هه وئی ناردنی پاره بۆ میلیشیا سوننه کانی ده دا که رکا به ری شیعه یان ده کرد. ئه م سیاسه ته زۆر سه ره که وتوو نه بوو و هه ر له سالی ۲۰۱۵ وه گۆرانکاری به سه ردا هات؛ په یوه ندیه دیپلۆماسیه کان هه میسان زیندوو کرانه وه. ته نانه ت بۆ که مکردنه وه ی کارتیکه ری ئیران، په یوه ندی ئابووریش پته وتر کران. ئه وه ی سه ودیه کان ئامانجیان بوو، هه ژموونی ناوچه ییه که له گه ل زۆرتین سه قامگیری سیاسه تی ناوخۆیی و ده ره وه دا تیگه ل کرابیّت.

رپه‌رینه‌کانی به‌ناو به‌هاری عه‌ره‌بی سالی ۲۰۱۱ زیاتر
 ئۆپه‌راسیۆنه سه‌ربازییه‌کانی له رووبه‌روو بوونه‌وه له‌گه‌ل
 رژیمی کۆنه‌په‌ره‌ستی ئێران په‌ره‌پیدا. سه‌عوودییه‌کان بۆ
 سه‌رکو‌تکردنی ناره‌زایه‌تییه‌کانی به‌حه‌رین هیزی سه‌ربازیان
 نارد، که ئێرانی به‌هاندهری ئه‌وان ده‌زانی. کاتیک رپه‌رین له
 سووریا له سالی ۲۰۱۲ به‌ره‌و شه‌رپێکی تایفه‌گه‌ری گۆردرا،
 سه‌عوودییه‌کان په‌یوه‌ست بوون به‌هه‌ولێ رووخاندنی سه‌رۆک
 ئه‌سه‌د که له‌لایه‌ن ئێرانه‌وه پالپشت ده‌کرا. پاره و چه‌کیان
 بۆ هیزه‌ میان‌ره‌وه‌کانی هاوپه‌یمانی "سوپای ئازادی سووریا"
 ده‌نارد. له‌ روانگه‌ی ئه‌وانه‌وه، سووریا سهردهمی ئه‌سه‌د
 پردێکی وشکانییه‌که تاران به‌میلیشیای حزبولای شیعه‌ی
 به‌یروته‌وه ده‌به‌ستیته‌وه و له‌لایه‌ن ئێرانه‌وه پالپشتی
 ده‌کریت. ئه‌گه‌ر ئه‌سه‌د بکه‌وێت ئه‌م پرده‌ ده‌روخیت. به‌لام
 له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ئه‌مریکیه‌کان پاسیفن و رووسیا و ئێران
 پشتیوانی ئه‌سه‌د ده‌کهن، پرده‌که هیشتا وه‌ک خۆی
 ماوه‌ته‌وه. سه‌عوودییه‌کان نه‌ک هه‌ر له‌ توانایی چه‌کی ئه‌تۆمی
 ئێران، به‌لکوو له‌ کاریگه‌ری ئێران و به‌کاره‌ینانی هیز له
 ناوچه‌که‌ش ترسیان هه‌یه. ئه‌گه‌ر ئێران به‌راستی چه‌کی
 ئه‌تۆمی په‌ره‌پێبدات، سه‌عودیه‌بیر له‌وه ده‌کاته‌وه ئایا پێویسته
 ئه‌وانیش هه‌ولێ دابینکردنی چه‌کی ئه‌تۆمی بده‌ن یان نا.

وه‌زیری به‌رگری، " محمه‌د بن سه‌لمان " له سالی ۲۰۱۵
 گه‌مارۆی ئابووری به‌سه‌ر قه‌ته‌ردا سه‌پاند، چونکه قه‌ته‌ر
 نه‌ک هه‌ر لایه‌نگری ئێرانی کردبوو، به‌لکوو پالپشتی گروپه

ئیسلامیه کانی وهک "ئیخوان ئەلموسلیمین" و "حه ماس" یشی کردبوو. قهتهر به سی ملیون دانیشتووویه وه، هاوشیوهی دهوله تانی دیکه ی که نداو هه ندیکجار هه ست به کیشیکی قورس دهکات و به هوی وزه ی گازیپه وه چه دهکات پیشه نگ بیت له ناوچه که دا. ناکوکی نیوان قهتهر و سعودیه کان له ۱۹۹۶ هه بوونی هه یه، که کانالی ته له فزیونی ئەلجهزیره له دۆحه "Doha" دهستی به په خش کرد. سعودیه کان ئەو که ناله به دوژمنایه تی دژ به خویان دهزانن. په یوه ندییه ساردوسره کانی نیوان قهتهر و سعودیه توخمیکی سهره کی شه ری سارده له رۆژه لاتی ناوه راست. قهتهر وه لاهی ئەو که مارۆ ئابوو رییه ی دایه وه کاتیک په یوه ندییه کی نزیکترین له گه ل ئیران و تورکیا (رکابه ریکی دیکه ی ناوچه پی سعودیه کان) دروست کرد. سعودیه کان له میژه دژایه تی ئیخوان ئەلموسلیمین ده کهن، به و پنیه ی یه کیک له ئامانجه کانی ئیخوان رووخاندنی شانشین سعودیه. بویه له سالی ۲۰۱۳ سعودیه کان پشتیوانیان له کوده تا سهریازییه که ی ژهنه رال سیسی "General Sisi" له میسر کرد، و رژی می سهرۆک محهمه د مورسی کاندیدی ئیخوان ئەلموسلیمین که له مانگی حوزهیرانی ۲۰۱۲ هه لێژێردرابوو، له ناو برد.

له شه ری ناوخی لیبیا له سالی ۲۰۱۴ هه، سعودیه کان پشتیوانیان له "سوپای نیشتمانی لیبیا" ی ژهنه رال چه فتهر

"General Haftar" کرد له دژی "حکومهتی ریککهوتنی نیشتمانی" له تهرابلوس "Tripolis" که له لایه ن تورکیاوه پالپشتی ده کریت. رپاز و ئیماراتی یه گگرتووی عهره بی حکومهتی تهرابلوس به لایه نگری ئیسلامیه کانی ئیخوان موسلیمین داده نین که له لایه ن ئه ردوغانی سه روک کووماری تورکیاوه پالپشتی ده کریت. ههروه ها له سه ر ئه و باوه رهن ئه ردوغان هاوسوژی ئیخوان ئه لموسلیمین بیت که ده یانه ویت ده سه لاته که یان بروخینن. ههروه ک چون سعودیه کان پشتگیریان له کوده تاکه ی میسر کرد که کو تاپی به حکومهتی ئیخوان ئه لموسلیمین هیئا، ئیستاش هه وئ ده دن رپگری له حکومهتی ئیخوان ئه لموسلیمین له لیبیا بکه ن. پاره ی سعودی پشتیوانی دوخی ئابووری "سو پای نیشتمانی لیبیا" ی ژهنه رال حه فته ر ده کات، هاوکات ناردنی پاره، چه ک و سه ربازانی تورکیا رپگری له گرتنی ته رابلوس له لایه ن ژهنه رال حه فته ره وه ده که ن.

ده ستیوه ردانی سه ربازی له یه مه ن له سالی ۲۰۱۵ له لایه ن هاوپه یمانیه کی ولاتانی که نداو به سه روکایه تی سعودیه که ناوی نه ینی "ئوپه راسیونی گه رده لولی چاره نووسساز" ی لپنراوه، له لایه ن محمه د بن سه لمان رینگای پندراوه که شه ر دژ به یاخیبووانی حوسی شیعیه به رپوه بچیت، چونکه سعودیه نایه ویت له یه مه ن ده سه لاتیان هه بیت. ئه مه ش به شیکه بو ئه وه یه که حوسییه کان له لایه ن ئیرانه وه پالپشتی ده کرین، به شیکه یی به هوی ئه وه ی سعودیه کان له سالی

۱۹۳۴ شەری سنووریان له گەل یەمەن کرد و هەندیک ناوچە ی دانیشتووانی شیعیان داگیرکرد که داوای گەرانهوی یەمەنیک شیعیان دەکرد.

له سالی ۱۹۲۰ دەرکەوت که ئۆپەراسیۆنی گەرەدەلولی یە کلاکەرەو هە نەیتوانیوه به ئامانجە که ی بگات. به لکوو نارەزایەتییه کی جیهانی سەرپهه لدا، چونکه هەلمەتی بۆردومانە که گیانی زۆر که سی له ناو خەلکی مەدەنی یەمەندا خستبووه مەترسییه وه. جگە له وهش حوسییه کان مووشه کی دوور مەودا و فرۆکه ی بئفرۆکه وانی وه رگرتوو له ئێرانیان نارده سەر سعودیه و دامەزراوه ی نەوتی، فرۆکه خانە و ماله مەدەنییه کانیا ن پێ وێران کرد. هاوکات نزیکه ی نیوه ی بەر هەمەینانی نەوتی سعودیه وهستا. دیاره حوسییه کان بەرپرسیاریتیا ن له ئەستۆ گرت، به لام ئەمەریکییه کان دەیانزانی مووشه که کان له ئێرانه وه هاتوون و سعودییه کانیش هیچ گومانیکیان له سەر ئەوه نەبوو.

هێرشێ تۆله سەندنه وه له ئێران یه ک له پلانه کان بوو، به لام ئیداره ی تراپ به روونی ئەوه ی خستەروو که ئاماده نییه له سەر ئەو رووداوه بکهوێته شەر له گەل ئێرانه وه و سعودییه کان دەیانزانی که ناتوانن به ته نیا ئەو ریسکه بکهن، ته نانهت ئە گەر بیانه ویت. ئەوان هه وئیان دا قهیرانه که کۆتایی پێبیت و له سالی ۲۰۲۰ وه به هیمنی خەریکن کۆتایی به شەپنیک بهینن که محەمەد بن سەلمان ریگه ی بۆ خوش

کردبوو. ئیستا ده‌بیت حوسیه‌کان رازی بکه‌ن که په‌یوه‌ندییه‌کانیان له‌گه‌ل ئێران بچرپین و وڵاتی هه‌ره‌سه‌هێنراو و رووخواوی یه‌مه‌ن به‌پاره‌ی سعودیه‌ ئاوه‌دان بکه‌نه‌وه.

زۆرجار سیاسه‌تی ده‌ره‌وه‌ی شازاده‌ی جینشین وه‌ک سه‌رشیتانه و شه‌رپانگیزانه وینا کراوه. نمونه‌یه‌ک له‌وه رووداوه‌که‌ی سوریه‌له "surreale" بوو که کو‌تای سالی ۲۰۱۷ سه‌عد حه‌ریری سه‌رۆک وه‌زیرانی ئه‌وه‌کاته‌ی لوبنان له‌ریاز رایگه‌یانده‌که ده‌ستی له‌کارکه‌ی خۆی کیشاوه‌ته‌وه. حه‌ریری له‌گه‌ل محمه‌د بن سه‌لمان چووبوونه سه‌ردانیک کاتیک له‌ناکو له‌لایه‌ن پاسه‌وانه‌کانی جیا کرایه‌وه. مۆبایله‌که‌ی ده‌ستی به‌سه‌رداگیرا، خسته‌یانه ژوورپکی دابراو و کاغه‌زی ده‌ست له‌کارکیشانه‌وه‌ی پیشکه‌ش کرا. سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ش کاتیک له‌به‌رده‌م کامیرای ته‌له‌فزیۆنی ئه‌لعه‌ره‌بی به‌ده‌نگی به‌رزهاواری کرد و حزبو‌للا و ئێرانی بو‌پریاره‌که‌ی به‌تاوانبار زانی، ئه‌وه‌ روون بوو ئه‌مه‌ پیلانیکی چه‌قه‌لانه‌یه‌ که له‌لایه‌ن محمه‌د بن سه‌لمانه‌وه‌ ریکخراوه.

مرو‌ف وای بو‌ ده‌چیت شازاده‌ی جینشین هیواداره به‌ ده‌ست له‌کارکیشانه‌وه‌ی حه‌ریری حکومه‌تی هاوپه‌یمانی لوبنان و حزبو‌للا لاواز بکات. چونکه‌ ریاز به‌هیچ شیوه‌یه‌ک نایه‌ویت له‌لوبنان حیزبکی شیعیه‌ی ژێر ده‌سه‌لاتی ئێران بێته سه‌رکار. ته‌نانه‌ت ده‌وتریت بریار بووه حه‌ریری بانگه‌وازی میلیشیا فه‌له‌ستینییه‌کانی لوبنان بکات بو‌شه‌رکردن دژ به‌

حزبۆنللا. بە لەبەرچاوغرتنی ئەو هی حیزبۆنللا له سوپای لوبنان بەهیزیتره، ئەو هه فرمانیکی گه لیک مه ترسیدار ده بیته.

له رۆژانی دواتردا سه رکردهی حکومه تی لوبنان به رده وام به نیگه رانییه وه له ئەمریکا، میسر، فره نسا و ولاتی دیکه گومانیان ده کرد سه رۆک وه زیرانیان به دیل بگیریت. به گوێرهی رۆژنامه ی نیویۆرک تایمز، دواتر چه ند بانیۆزیکیی رۆژئاوا داوای مۆله تی سه ردانی هه ریریان کرد به لام ته نیا به ئاماده بوونی دوو پاسه وانی سعودی ئەو مۆله ته یان پیدرا. داوای چه ند رۆژیک و ده ستیوه ردانی نه یی حکومه ته بیانیه تورهبوو هکان، هه ریری رینگه ی پیدرا به فرۆکه بگه ریته وه ماله وه، له ویش به په له رایگه یاند که درێژه به کاره که ی ده داته وه.

کاتیک باس له لوبنان و هه ریری ده کریت، سعودیه کاریگه ریه کی به رچاوی هه یه. سعودیه قه رزدارى مامه له بازرگانییه کانی هه ریره، چونکه خۆشی له لقیکی بنه ماله ی شاهانه ی سعودیه وه هاتوو ه. جگه له وه ش ۲۵۰ هه زار کرێکاری میوانی لوبنانی له سعودیه ده ژین؛ ئەگه ر به شه ویک ره وانه ی ماله وه بکریته وه، دۆخی ئابووری لوبنان به توندی ده که ویته ژیر گوشاره وه. سه رچاوه فه رمیه کانی عه ره بستان ره تیده که نه وه هه یچ گوشاریک له سه ر ناوبراودا کرابیت، به لام ناتوانن روونی بکه نه وه بۆچی له پرنیکا

دهستی له کار کیشاوه و دواتریش به پهلهدهستی به کار کردهوه.

ئهو پهخانهای لهسه ر ئهه م بابهته له شازادهی جینشین گیرا، به بهراورد بهو تورهیهه نیودهولهتیهه دواى مردنی جهمال کاشقچی "Jamal Kashoggi" رۆژنامه نووسی سعودی له کونسولخانهی سعودیه له ئهستهنبول هاته ئاراهه، گه لیک که مپهنگ بوو. کاشقچی که له ئه مریکا دهژیا، بههوی رهخنه له سیاسهتهکانی شازادهی جینشین، ماوهیهکی زور بوو له گه ل رژیما ناکۆکی هه بوو. رۆژی ۲ی تشرینی یه که می ۲۰۱۸ چووته ناو کونسولخانهی ئهستهنبول، گوايه به لگه نامه ی پپویست بو هاوسه رگیری بو ئاماده کراوه، به لام ئیتر له وی نه هاتوته دهره وه. ده زگیرانه که ی هه مان رۆژ هه وائی بیسه روشوینبوونی راگه یاند.

سعودیه کان ده لین ئهو مروقه به زیندووپی کونسولخانه که ی به جیهیشتوووه، به لام سه ره رای ئه وهی ده رگاکانی دهرچوون له مهیدانی بینینی کامیرای چاودیریدا بوون، هیچ به لگه یه کیان نه خستوته روو. گومان دروست بوو که کاشقچی له ناو بیناکه دا کوژراوه و ته رمه که ی پارچه پارچه کراوه. حکوومه تی تورکیا به رۆژنامه نووسانی راگه یاندوووه، ئهو کوشتنه ده بی له به رزترین ئاستی سه رکردایه تی سه عودیدا ریگه پیدرای و پیشتر پلانی بو دارئیرابیت. زور زوو روون بووه که ۱۵ پیاو له سه عودیه

رۆژی رووداوه که به فرۆکه بهرهو ئیستهنبول فریون و درهنگانی هه مان شهو گهراونهتهوه.

حکومهتی سعودیه تا ۱۹ ی ئۆکتۆبهری خایاند دان بهوهدا بنیت که کاشقچی له کونسولخانه کهدا کوژراوه. تهله فزیونی دهولهتی بانگهشهی ئهوهی کردووه که ئهوه ۱۵ سعودیه گهشتیار بوون. بهرپرسان رایانگه یاند که کاشقچی له مملانییه کهدا گیانی له دهستداوه، بهلام کهس به نیازی کوشتنی نه بووه. پاشان دیسان چیرۆکه که یان گۆری؛ دهوتریت کۆمه لیک مروفی دهره کی ئه و کاره یان ئه نجامداوه، که تورهبیه کی قوولی لیکه وتهوه. ههروهها دهوتریت شازادهی جینشین محهمه د ئاگاداری ئه و رووداوه نه بووه.

ئهو ویناکردنه که بریکاره کانی سعودیه له ولاتیکی توند و پله بهندی کراوی وه ک سعودیه، بتوانن به بی رهزامه ندی بهرپرسیانی سه ره وه رۆژنامه نووسیکی ناودار له دهره وهی ولات بکوژن، گه لیک جیی ناباوه ریه.

هه رچۆنیک بووبیت حکومهت له ریا ز ئیستا ده یزانی که که سینک ده بیت بهرپرسیایه تی ئه و رووداوه له ئه ستۆ بگریت. بهلام مه رجیش نه بوو که سینکی به راستی گرنگیش بیت. دیاره چه ند که سینکیان ده ستگیر کرد، بهلام بنه ماله ی کاشقچی (که تا ئیستاش له سعودیه ده ژین) پینچ له و تۆمه تبارانه یان بواردووه و له سزای له سیداره دانیان رزگار کردوون. له کۆتایی سالی ۲۰۲۰ دادگای سعودیه بریاری کۆتایی دهرکرد و سزای

زیندانیکردنی بۆ ههشت تۆمهتبار ده رکرد که له نیوان چهوت و بیست سالدا بوو. هه موو تۆمهته کانی دژی به پرسانی حکوومهت هه ئوه شایه وه؛ حکومهت رایگه یاند ئه م رووداوه "کرده وه یه کی ترسناک و تاوانیکی ترسه پنه ر" بووه.

شازاده ی جینشین پيش ئه و رووداوه وه ک چاکسازيخوازيک ستایشی لیده کرا، به لام ئه م رووداوه وینه که ی به ته وای له ناو برد. له و کاته وه زۆریک له ولاتان خویان لی دوور خستوه ته وه، به لام تا ئه و شوینه ی که په یوه ندی به سعودیه وه هه پی، بازرگانی به کرده وه وه ک هه همیشه به رده وامه.

له کۆبوونه وه ی "Gipfel - 20" چه ند هه فته یه ک دوا ی هیرشه که، ویده چوو هه ندیک که سایه تی پيشه نگ خویان له شازاده دوور راگرتبیت، به لام پوتین سه روکی رووسیا له باوه شی گرت. له شوباتی 2019 له پاکستان و هیندوستان پيشوازییه کی گه رمی لیکرا و له چینیش گریبه ستی ئابووری به بری 28 ملیارد دۆلار واژۆ کرا. ته نانه ت تورکیا که رکا به ریکی ناوچه پی بوو و ئه و دیمه نه ی که بریکاره کانی سعودیه روژنامه نووسیکیان له ولاته که یاندا کوشتبوو، هه و لی نه دا له رووی ئابوورییه وه سزای شانیشی بدات؛ هه رچه نه ده ئالوگوری بازرگانی له دوو سالی دواتردا که میک دابه زی. نهوت پاره یه، پاره ش له م جیهانه دا بریار ده دات. تا ئه و کاته ی جیهان ئه و شته ی پیویست بیت که سعودیه پيشکه شی

دهکات، نهو ولاته کاریگه رپی دیپلوماسی له سهر جیهان ده مینیت. به لام ئەم کارهش سنوورپکی خوی ههیه.

سیاسه ته ناوخوییه کانی شازادهی جینشین بوو ته خوراک بو ژورنامه کان له سهرانسهری جیهاندا. ههر له وههفتهیهی سهرۆکوهزیرانی لوبنان بو سهردانه درپژخایه نه کهی بو شانشین بانگهپشت کرا، چه ندین ئەندامی بهرجهستهی بنه مالهی شاهانهش بو هوتیلی "Ritz Carlton" له رپاز بانگهپشت کرابوون. ئەمه هوتیلیکی ئەفسانهیه – دهوله مهندي لهوی گه لیک زیده پوییه؛ ئەگه مرؤف بتوانی له شهوینکا ۸ ههزار پاوهند خهرج بکات، ده توانم "Königssuite" پيشنیار بکه م، گه لیک سهرسورپهینه ره. پهنگه ههنديک له میوانه کانی ئەم کو تاپی ههفتهیه قه ناعه تیان هه بوو پیت که ئەمه به شیک بووه له خزمه تگوزاری هوتیله که. رزپروکردنه کان له لایه ن ده رگای هه وانگری دهوله تی "GIP" یه وه به رپوه چوو بوو و میوانه کان تا ئەو کاتهی ژوو ره کانیا ن پيشان نه درابوو، به ته وای ناگاداری ئەوه نه بوون. خاوپنکارییه کی سهرسورپهینه ریان کردبوو. یازده شازاده و دهیان ئەندامی نوخبهی سیاسی و سهربازی و بازرگانی هینرابوونه هوتیله که، له نیویاندا شازاده موتهیب بن عه بدوللا، ناموزای محمه د بن سه لمان، که فه رمانده پی پاسه وانی نیشتمانی بوو.

هەندیک سەرچاوە باس لەووە دەکەن کە محەمەد بن سەلمان ئەو ئارەزووەی کە هەندیک لە خزمەکانی (ژمارەیان نزیکی ۱۵ هەزار کەسە)، وەک فەرمانرەوای دیفاکتۆ ببینن، وەدی نەهاتوو و تەنانهت رەنگە تاقمیک لەو خزمانەى بیانەوێت پیش ئەووەى بەراستی ببیتە پاشا، هەوێی رووخاندنی بدن. هەموو ئەوانەى دەستگیرابوون تۆمەتباربوون بە گەندەلی و هەولدان بۆ ئەو کارە. بەلگە دروستکردن بۆ ئەم چەشنە تاوانانە هەمیشە بە ئاسانی لەبەردەستدایە کاتیکی دەسەلاتداران خۆیان بیانەوێت. چەند هەفتەیه کی خایاند، بەلام کاتیکی بەلگەکان خراوە بەردەست، زۆربەى تۆمەتبارەکان گوتووینە: "چەند ملیۆن دۆلاریکی لە حیسابی حکومەتیمدا ون بوو. تکایە هەلمان پێبدەن با ئەمە راست بکەینەو!" شازادە مۆتەیب یەکیکی بوو لە یەكەم کەسەکان کە هەلەى حیسابدارى شوککەرى لەو شیۆهیهى لە تۆمارەکانیدا دۆزیووە و نزیکی یەك ملیارد دۆلاری خەرج کرد بۆ یەکلاییکردنەووەى ئەم کارە. سەرەرای ئەوەش پۆستی وەزیر و فەرماندەى پاسەوانى نیشتمانى لەدەستدا. دەسەلات هەمیشە پێیان وابوو هەموو شتیکی پەيوەندى بە گەندەلییهو هەیه.

بەلام تەنیا خێزانە کە نییه کە دەبیتە هۆى کێشە بۆ محەمەد بن سەلمان؛ گەورەترین کەمینەى ولاتە کەش واتە شیعەکان بۆ ئەو کێشەیه کی سەرەکییه. مروڤى شیعە گەلیکی لێ ناره‌زاین. لە کاتیکیدا زۆربەیان نایانەوێت دەولەتی

سعودیه بروخینن، بەلام شکستی بەرپرسان له باشتکردنی ئاستی ژیانیان وایکردوو زۆریک له گەنجە شیعەکان گوی له بانگخوازە رادیکالەکان بگرن که بانگەشەى ئەو دەکەن دۆخەکیان تەنیا له ریگەى راپەرینهو بەشتر دەکریت. سالی ۲۰۱۱ راپەرینیکی له پارێزگای رۆژه‌لات بە شیوه‌یه‌کی درندانە سەرکوت کرا. شارۆچکەى ئەلئەوامیا "al Awamia" تۆپباران کرا و دواتر زۆریک له خانووکان رووخینران. گرژییه‌کانی نیوان دەوله‌تی سعودیه و شیعەکان تەنیا بە پیدانی مافی یه‌کسانی ئابووری، کۆمه‌لایه‌تی و ئایینی به شیعەکان که‌مده‌کریته‌وه. بەلام ئەم که‌مینه‌یه به تابه‌تی کیشه‌یه‌کی گه‌وره‌ن بۆ دانیشتوانی وه‌هابی چونکه شیعەکان وه‌ک لادەر له ئایینی ئیسلام سه‌یر ده‌کرین. تەنانەت هەندیکی له بانگخوازانی وه‌هابی بانگەشەى ئەو دەکەن که شیعە به هیچ شیوه‌یه‌ک موسلمان نین. ئەم زیدەرۆییه نهریتیکی دوور و درێژی خۆی هه‌یه. هەر له‌م سەده‌یه‌دا، پیاوانی ئایینی سوننه‌ پله‌ بالاکان، شیعەکانیان به کافر ناوزەد کردوو و له‌ژێر گۆرینی زۆره‌ملی ئایینه‌که‌یاندا هه‌ره‌شەى سزای له‌سێداره‌دانیان لی‌کراوه.

سه‌ره‌رای هه‌موو ئەم ره‌خنانه له دیسپۆتیزمی شازاده محه‌مه‌د، هه‌شتا ده‌کریت به ریفۆرمخوازینکی راسته‌قینه‌ بۆ جیهانی ئیسلامی هه‌ژمار بکریت. ئەو راپۆزکاری گەنج و بی‌وه‌چانی له ده‌وری خۆی کۆکردۆته‌وه که مه‌یلیان بۆ کرده‌وه‌ی عیلمانی هه‌یه؛ بەلام گرنگ ئەوه‌یه، به‌هۆی تەمه‌نیانه‌وه،

گھلیک ھاندھرن بۆ گۆرانکاری. شازادہ لہ ولاتیکی ئیسلامی وہک سعودیہ مافی سہیارہ لیخوریی بہ ژنان داوہ؛ سینہماکانی کردۆتہوہ و ھەندیک سنووردارکردنی ئایینی سووک کردوہ، ھەرۆھا دۆخی ئابووریہ کە ی بە باشی پەرہ پیداوہ. لہ رووی تیۆریہوہ دەتوانی فیمینیسٹیک بیٹ، عاشقی ھونەری بەسۆز بیٹ، موسلمانیکی لیبرال و لایەنگری بازار ی ئازاد بیٹ. بەلام لہوانە یە ئەو ئاگاداری ئەوہ بیٹ کە بەبۆ گۆرانکاری، ئابووری ولات دەرپووخیت؛ ناٹارامیہکان دەتوانیت لہ ژیر کۆنترۆل دەرپچیت و دەولەت بەچەشنیک لاواز بکات کە لہ کۆتاییدا کارەکە ی و لہوانە یە ژیا نی خو شی لہدەست بدات.

لہ نیوان سالانی ۲۰۱۴ تا ۲۰۲۰ نرخی نەوت نیوہ بووہ و سەرچاوہی ئەرزی سعودیہ لہ ۷۳۷ ملیارد دۆلارہوہ بۆ ۴۷۵ ملیارد دۆلار دابەزیوہ، چونکە دەولەت ناچار بوو ھەموو کون و کەلینەکانی خو ی پراکتەوہ. دارمانی نرخی نەوت و سنوورداریوونی داھاتووی سووتەمەنی بەردینی ئامازە یەکی روونن بۆ ئەوہی گۆرانکاری گھلیک پیویستە. ھەربۆیہ کەمکردنەوہی بارگرانی گەندەلی و ئەنجامدانی پاکتاوکردن گھلیک لۆژیکییہ، تەنانەت ئەگەر ئامانجی سەرەکی رزگاربوون بیٹ لہ رکا بەرہ پراکتیشەکان و ھینانەوہی پارہ بۆ خەزینە ی دەولەت. بەلام پلانیک ی درپێرخایەنیش پیویستە و ئەو پلانەش ناوی "روانگە ی ۲۰۳۰" یە.

"روانگهی ۲۰۳۰" گریمانە دهکات دوخی ئابووری ولات دهبیت به گرنگیدان به تیکنۆلۆژیا و خزمه تگوزاریه کان هه مه چه شه بکریت. پلانه کانی بودجه بو سالانی داهاتوو پیشبینی که مبوونه وهی به رده وای سهرچاوه سروشتیه کان و سندوقی سامانی نه ته وهی ده که ن. ده ولت سیستمیکی خوشگوزهرانی ناوازی بو هاوولاتیانی ته رخان کردوو. به لام دابه زینی خیرای داهاته کانی پیشه سازی نهوت و گاز به و مانایه یه که ئەم سیستمه ناپایه داره. له لایه کی دیکه وه، بیکاری به رز له گه ل که مبوونه وهی یارمه تی کومه لایه تی به دنئیاییه وه ده بیه ته هوئی ناارامی دانیشتون له داهاتوودا. بویه بو به هیژکردنی بودجه ی ده ولت، حکومه ت ئاماده یه یه ک له سهر پینجی زیر و گهنجی شاهانه ی بفرۆشیت: ئارامکۆی سعودیه "Saudi Aramco". به های ئەم گهنجه به نزیکه ی دوو تریلیۆن دۆلار مه زنده ده کرایت؛ له بازاردا پیشبینی که میک زیاتر له نیوه ی ئەو خه ملاندنه ده کری. نرخه به شیوه یه کی سروشتی رۆژانه ده گۆردرین، به لام چاودیرانی نیوده ولته تی ههن که له گه ل هه لسه نگانندی سعودیه هاوران.

پرۆژه ی "روانگهی ۲۰۳۰" خه ریکه به هیواشی ده ستپیده کات و ههر له سهره تاوه پلانی که مکردنه وهی تیچوونه کانی له گه لدایه. هه ندیک له پرۆژه بچووکه کان پیشتر هه لوه شاونه ته وه. پرۆسه ی "سعودی سازی" به ره وپیش ده چیت. بو نمونه خواستی به شداریکردنی

سعودی نهبوون. ناتوانم وینای بکەم سعودیەیه ک تامەزرۆی هەبیت فیری پیشە کۆنە کەى باوبایرانیان بێت. بیکاری لەنیو سعودیە کانی خوار تەمەنى ۲۴ سالد لەسەدا بیست وههشته.

گۆرینی کریکاریانی بیانی به سعودی و نهوت به تیکنۆلۆژیا کاریکی مهترسیداره، بازدانیکه بۆ داهاتوو که به هیچ شیوهیه ک له گه‌ل کۆنەپەرستانی وڵاته که دا ناگونجیت – ئەمە نابێ به کەم بگیریت چونکه ناسنامەى ئایینی و خێڵەکی مروف لهو پرۆسەیه دا ده که ویتە مهترسی رووخان. جگه له وهش، گرزییه ناوچه ییه کان دهتوانن به ئە گه‌ریکی زۆره وه سه ره له‌بدەن. ئیستاش زۆربه ی دانیشتوانی پیتەختە که به پله ی یه کهم ده‌رژیتە دوو قه‌زای ئیداری: "ریاز و جدە". به‌لام وڵاته که به گشتی له کۆی سێزده پارێزگا پیکهاتوو. ئە گه‌ر ئەمه به‌ردهوام بێت، ئەوا بهم زووانه پارێزگای پۆژه‌لاتی که زۆرینه یان شیعەن یان ناوچه سنوورییه کان له گه‌ل یه‌مەن له خۆیان ده‌پرسن: "له راستیدا چیمان له پڕۆزه ی "روانگه ی ۲۰۳۰" به‌دهسته‌پیناوه؟ ئاماده یی بۆ خۆناساندن و خۆگونجاندن له گه‌ل حکومه‌تی ناوه‌ندی له ریاز رهنگه هینده‌تر کهم بێته‌وه.

هه‌ندیک له پڕۆزه گه‌وره کان زیاتر و زیاتر له کاتی ته‌رخانکراویان تیده‌پەرن. بۆ نمونه به هاواریکی به‌رزوه محه‌مه‌د بن سه‌لمان به شانازییه کی زۆره وه رایگه یانده‌بوو که

بهم زووانه پرۆزهی "Neom" له کهنارهکانی باکووری
رۆژئاوای دهریای سوور دروست دهکړیت: شارپکی ۵۰۰
مليارد دۆلاری که تپیدا ههموو ئۆتۆمبیلهکان بې شۆفیر دهبن
و ئهركه ساکارهکان له رپگه ی رۆبۆتهوه ئه نجام دهدرین.
وزهی نوی، گهرمکردنهوه، ساردکردنهوه و کارهبا ی ئامپرهکان
دابین دهکات؛ ژن و پیاو دهتوانن به ئازادی هاتوچۆ بکهن.
دیاره ئه مه رهنگه دهنگویه کی نایاب بیټ، بهلام ئه گه ری
تهواو بوونی ئاسوی "نیوم" له کاتی خویدا گه لیک نه گونجاو
و تا له سالی ۲۰۳۰ نزیکر دهبینهوه، ئه م پرۆزهیه زیاتر
نه گونجاو دهبیتهوه.

ویروسی کړونا "Covid-۱۹" گه لیک دۆخپکی بودجه ی ولاتی
خراب کرد. له سالی ۲۰۲۰ دا ته نیا چه ند که سیکی سعودی
رپگه یان پیدرا زیاره تی چه ج بکهن، که زیاره تپکی تهقلیدییه بۆ
مهککه و نه بوونی حاجی بیانی نزیکه ی دوانزه ملیارد دۆلار
داهاتی ئابووری سعودیه له سالداه که م دهکاتهوه.

بهلام ههموو شتیکیش له بهره ی ئابووریدا به خراپی بهرپوه
ناچیت. ته نانهت هه لکشانیکی کاتی له ئابووری جیهانیدا،
خواست له سه ر نهوت بهرز دهکاتهوه و سعودیه له
پپگه یه کی باشدا بۆ دابینکردنی ئه و خواسته جیهانییه
دههیلتیهوه. پپگه ی بالادهستی له بازاردا له ماوه ی
مامناوهندا بې هاوتایه. نرخي نهوت دهتوانیت له هه ر
کاتیکیدا بهرزیتیهوه و ئه وهش به خپراپی زیانه کانی بۆ قهره بوو

ههوا ساردكەرەكان) داگیرسینن، بەلكوو بۆ ئەوێ ئاوی خواردنەوهشیان بپالێون. شانشینییه که گهورهترین وئستگه ی پالوتنی ئاوی دهریایی جیهانه، که زۆریه پێداویستییه ناوخۆییه کانی دابین دهکات. کیشه که له وه دایه ئەم پالوگایانه پێویستیان به وزهیه کی زۆری کارهبا ههیه و له سعودیه ئەم کارهبايه به سووتاندنی نهوت بهرهم دیت. له ولاتیکدا که رووباری نییه، رهنکه پالوتنی ئاوی دهریا تاکه چارهسەر بێت، بهلام پرۆسهیه کی گران، پر کیشه و له رادهبهدهر پیسه.

سه رهتا روویان له ئارامکو "Aramco" و شارهزایانی هه لکۆلین کرد. کۆمپانیای مهزنی نهوت ئەزموونی خۆی به کارهینا بۆ ئەوێ سوود له سه رچاوه ی گه وره ی ئاوی شیرین وه ربه گریت که له ژێر خۆلدا له باکوور و رۆژه لاتی ولاته که دا پاشه که وت کراوه. هه ر له م دوایانه دا وه ک سه ده ی رابردوو ئاوی پێویست بۆ پرکردنه وه ی ده ریچه ی ئیری "Erie" له وی هه بوو، به لام ئاودیری به رده وامی کیلکه کان ئاوی پاشه که وت کراوی به راده یه کی زۆر که مکر دووه ته وه و به و پێیه ی هه یچ بارانیکیش ناباریت، ئیتر پرناکریته وه. به ره هه می دانه وئله، سه وزی و میوه که له سه ر زه ویه ئاودیری به کان به ره هه م ده هینرین، هه ره وها به ره هه می ئازه لداریی، له ناوخۆ و ده ره وه ی ولات کی به رکی خولقاندوو ه چونکه حکومه ت پالپشتی به کارهینانی پالوتنی ئاوی لی زیاد ده کات. به لام جووتیاران خوویان نه گرتوو ه ده ست به م

سهچاوه بهنرخه دا بگرن. بو ئهوان ئاو کالایه کی ههرزانه، بهلام بو دهولت گهلیک گران تهواو دهبیست. شارهزایان ترسیان ههیه کاتی چوار لهسهه پینجی سهچاوهی ئاوی ژیر زهوی که پیشتر کهلکیان لیوهگریرهوه، ئهوه بیره قوولانهی له دهووبههری سالی ۲۰۳۰دا لیدراون، به تهواوی ویشک ببنهوه. یارمهتییهکان به ههناردهکردنی نهوت دهدریست، بهلام ئهگهر بو پالپشتیکردنی ئاوی زیاتر نهبیست، ئهوا بهرههه می کشتوکالی په کی دهکهویست - ههروهها ههناردهکردنی کشتوکالیش نامینیت، بهلکوو کومهلیک سعودی دهمیننهوه که ئهمجاره گلهپی له بهرزبوونهوهی نرخي خوراک، سهوزی و میوه دهکهن. بویه حکومهت بهنیازه چاندنی گهنم کهم بکاتهوه که پیویستی به ئاویکی زور ههیه و له جیاتیانه له پارهی سندوق سامانی نهتهوهپی بو کپینی زهوی کشتوکالی له ولاتانی دیکه یارمهتی وهربگیریت که دواتر بهرههه می دانهوئلهی سعودیه تیدا بچیندریت.

بههوی بهردهوام نهبوونی نرخي نیونهتهوی، بهکارهینانی نهوتی ناوخوی تیچووی زیاتر بو دهولت دروست دهکات. بو شکاندنی ئهم دوخ یان خوله خراپه، حکومهت بهدوای چارهسهردا دهگهریت و سهرمایهیه کی زور بو پهههپیدانی وزهی ئالترناتیف تهرخان کردوه. گهران بهدوای ئالترناتیف له ئیستاهه به باشی له ئارادایه. بو نمونه سعودیه خاوهنی لهسهه دا پینجی پشکهکانی تیسلا "Tesla"یه، هاوکات پالپشتی پهههپیدانی ئهلهکترۆموبیلیتی کۆمپانیای جهنهراال مۆتور و

كۆمپانیاكانى تریش دەكات. له ناوخوادا رپاز هیواداره نزیكهى ۷۵۰ ههزار ههلی كار لهم كهڕتهدا دروست بكات. پێشبینی دهكریت تا سالى ۲۰۳۰ بهرهمهینانى كارها له سهراچاوهى وزهى نوپوه بهرهم بێت، بهتایبهتى وزهى خۆر، كه لهسهدا چهوتى كۆى بهرهمهینانى كارها پێكدههینیت. سعودیهكان له مرۆدا كارخانهى پانیلى خۆریان ههیه، شوینیكى زۆریشیان ههیه بۆ دانان و دامهزراندنى، ههروهها تیشكى خۆرى زۆریان ههیه بۆ بهرهمهینانى كارها. تهنانته "چهشنیكى سروشتى" تیشكى خۆریان ههیه؛ چرپى تیشكى خۆر له سعودیه بهرزترین پلهى له جیهاندا ههیه. حكومهت ئاماژهى بهوه كرذوه كه رهنگه بتوانریت تا سالى ۲۰۳۲ لهسهدا ۲۰ى بهكارهینانى كارهاى به وزهى خۆر داپۆشیت، بهلام ئهوه ئامانجیكى گهلیك گهورهیه.

له كاتى پلاندانان بۆ پیشهسازى وزهى خۆر، حكومهت چهز دهكات باس له "ساتى میژووی" بكات، بهلام ئامانجهكانى پلاندانان زۆر جار زندهرۆپى تیدا دهكریت. مملانیى بیروكراتى و كیشهى تیكنیكى ههندیك پرۆژهى دواخستوه و ههندیكى دیکهیان به تهواوى ههرهسى هیناوه، بهلام حكومهت دهزانیت دهبیت ئهم ههنگاو بنیت چونكه كات به فیرۆ دهچیت.

كردهوهیه كى گهلیك ناسكى هاوسهنگکردنه: دهبیت نهوت بگۆردریت، بهلام هاوكات بودجهى دهولتهت بهبى ئهوهى

دانیشتووآن به دهست کشانه وهی ئەو یارمه تیانه بناڵینن که به پاره ی نهوت گونجاو بووه، به هاوسه نگی بمینیتته وه. وزه نوپوووه کان، وه به رهینان له ده ره وهی ولات، که رتی گهشتیاری و پهره پیدانی ژیرخانی به نده ره کانی سهر ده ریای سوور هه موویان به شدارن، به لام مانۆری وه رچه رخی نهوته لگره کان تا ئە مڕۆش وه ک رووبه رووو هه ستانیکی گه وره ماوه ته وه.

له رووی ستراتیژییه وه، پیده چیت سعودیه کان بو چهن دین سالی داهاتوو ناچار به پشتبهستن به ئە مریکییه کانه وه بن، دیاره له سهر ئەو گریمانیه ی ئە مریکییه کان رینگه یان پیدهن. به بی گه رهنی ئە مه ریکا، پیره ی کهشتیوانی و سنووره ده ریاییه کانی سعودیه زور مه تر سیداره، به و پیه ی هه ردوو که نداوی فارس و ده ریای سوور گه لیک ته سکن و سنووریان به ته نگه کانه وه نووساوه که ده توانریت به ئاسانی دابخرین. به و پیه ی ولاته که هه چ هیزیکه ده ریای ئەوتوی نییه، به ئاسانی ده توانریت رینگری له چوونه ناو زه ریای هیند و ده ریای ناوه راست بکریت و به مهش هه نارده کردنی نهوت بوه ستیت.

سه ره رای په یمانی ئەمنی له گه ل ئە مریکا، په یوه ندیه ئابوورییه کان له گه ل چین به رده وام له قوولبوونه وه دایه. بو نموونه له لایه که وه چین مووشه کی مه ودا ی مانا وه ندی به سعودیه فرۆشتوو ه، له و لاشه وه هه نارده کردنی نهوت بو

چین به بەردەوامی زیادی کردوو و یه کێک لهو دوانزه گرتیه ستهى که هواوی "Huawei" له ناوچه کهدا بو فراوانکردنی تۆرى "G 5" دهسته بهر کردوو، له گهڵ سعودیه بووه. چین به پێچهوانهى ئەمریکا له نیو هاوبه شه بازگانییه کانیدا گرنگی به پرسه کانی مافی مرۆف نادات. رۆژنامه نووسی له دایکبوی سوئیدی مینا ئەلعورهبی "Mina Al-Oraibi"، شارهزای پێشهنگی رۆژهه لاتی ناوه راست، بهم شیوهیه بۆی روونکردمه وه: "زۆربهی سیاسه توانانی عه رهب حه ز به مۆدێلی چینی سه رمایه دارپی ده وه له تی ده کهن. زۆربهی ولاتانی رۆژهه لاتی ناوه راست سیاسه تییکی ئابووری لیبرال پهیره وه ده کهن که له لیبرالیزمی سیاسی دابراوه. هه ر له بهر ئەمه شه مۆدێلی چینی له ماوه ی بیست ساڵی رابردوودا وه ک سه رکه وتنیک ستایشی لیکراوه".

ههروه ها به چاوخشاندنیک به داها توودا، جیگه ی سه رنجه که له م سالانه ی دواییدا هێرشه زا ره کیه کان دزی ئیسرا ئیل که میکردوو، هاوکاتیش په یوه ندییه بازگانییه کان به هیمنی گه شه یان کردوو. ئەمه ش هه ندیک پۆتانسیلی بو ئە گه ری ئاساییکردنه وه ی په یوه ندییه کانی نیوان هه ردوو ولات دروستکردوو. ئەمه ش چیتر دۆخه که به دروستکردنی ده وه له تی فه له ستینه وه نابه ستیتته وه. محه ممه د بن سه لمان، شازاده ی جینشینی عه ره بی یه کێک بوو له یه که مین سه رکرده کانی عه ره ب که به رامبه ر به وه هه لسوکه وته ی به ئاماده نه بوونی فه له ستینییه کان بو

پنکھاتی نیوانیان دهزانیت، سهبر و ئارامی خوی لهدهست داوه. بهلام لیدهگهړی ئهوانی دیکه ئه و کیشهیه روون بکه نهوه. محهمهد بن سلمان په یوه نندییه کی نزیکی له گهل شازاده محهمهد بن زاید، سهروکی دیفاکتوی ئیماراتی یه گگرتووی عه ربی هه یه، که هاوشپوهی به حرهین له سالی ۱۵۲۰۲۰ په یوه نندی ئاساپی له گهل ئیسرائیل دامه زران دووه. شا سلمان دژ بهم ههنگاوه وهستاوه، بهلام دهوتریت محهمهد بن سلمان پی وایه ئه و پرسه بۆ زۆریه کی گه نجانی سعودی زور که مترگرنگه به هه لسه نگاندن له گهل نه وه کانی پیشوو. ئیسرائیل خاوه نی توانای بهرگری و تیکنولۆژیایه که دهوله تانی که نداویش زوریان حه زیان لیتیته و ئاماده ن دانوستان بکه ن. سیسته می بهرگری مووشه کی گومبه زی ئاسنین به له بهرچاوغرتنی مه ترسییه کانی ئیران زور جی تامه زروویه؛ ههروه ها بههره و ئه زموونی ئیسرائیل له "به گولزار کردنی بیابان" ده توانیت سوودیکی زوری بۆ سعودیه و دراوسیکانی هه بیته. ئه م لیکنزیکیبوه و هیه خالی وهرچه رخانه له سیاسه تدا و بۆچوونی زۆریه کی شاره زیانی رۆژه لاتی ناوه راست پووچه ل ده کاته وه که پینان وابوو دهوله ته عه ره بییه کان تا ئه و کاته ی دهوله تیکی فه له ستینی پیک نه یهت هه رگیز بۆ ئاشتی له گهل ئیسرائیل ئاماده نابن. له کاتیکدا هه میشه چاویان له سه ر پارچه زه وییه کی بچووک چرکردۆته وه، جیهان زور له میژه به ره و پیشه وه مه ودای لیکرتوون. ئیداره ی بایدن ناتوانیت ئه وه بگوریت؛ رهنگه

سه‌رۆک کۆمار دژی نیشته‌جیبوونی جوله‌که‌کان له‌که‌ناری
رۆژئاوا ئاخافتن بکات، به‌لام هیچ هۆکارێک نیه‌ی بۆ ئه‌وه‌ی
بڵیین ده‌یه‌وێت واقیعه‌ نوێیه‌کان پێچه‌وانه‌ بکاته‌وه‌.

دانوستانه‌کان بۆ دامه‌زراندنی په‌یوه‌ندی دیپلۆماسی له
نیوان ئیماراتی یه‌گرتووی عه‌ره‌بی و ئیسرائیل به‌ ئاگاداری و
په‌زنامه‌ندی شازاده‌ی جینشین محهمه‌د بن سه‌لمان (ویده‌چی
ته‌نیا باوکی له‌ تاریکیدا ماوه‌ته‌وه‌) ئه‌نجامدراوه‌. ئه‌و،
دانوستانه‌کان په‌سه‌ند ده‌کات، چونکه‌ هاوکات له‌گه‌ڵ
ئه‌وه‌ی بۆ له‌ ده‌سه‌لات مانه‌وه‌یدا ده‌بێت چاویکی چاودێرانه
له‌سه‌ر فیتنه‌ی سیاسی رۆژانه‌ هه‌بێ، هاوکاتیش به‌رده‌وام
چاوی له‌سه‌ر داهاوو راگرێت.

سعودیه‌ به‌ هه‌مان چاوی هۆشیار و پراگماتیکه‌وه‌ سه‌یری
ناسیۆنالیزمی پان عه‌ره‌بی ده‌کات. بیروکه‌ی یه‌ک ده‌وله‌تی
عه‌ره‌بی که‌ هه‌موو ناوچه‌که‌ بگرێته‌وه‌، هه‌رگیز
سه‌رنجراکێشییه‌کی زۆری بۆ سعودیه‌کان نه‌بووه‌. کاتیک
میسر، سواریا و باکوری یه‌مه‌ن له‌ ساڵی ۱۹۵۸ بۆ پیکه‌پێنانی
"کۆماری یه‌گرتووی عه‌ره‌بی" یه‌گرتوو بوون و رۆشنی‌رانی
عه‌ره‌ب ده‌ستیان کرد به‌ خه‌و‌نبینین به‌ یه‌گرتووی وڵاتانی
عه‌ره‌بییه‌وه‌، فه‌رمانه‌واکانی سعودیه‌ له‌بری ئه‌وه‌، داوای
دئسۆزی زیاتریان بۆ ده‌سه‌لاتی پاشایه‌تی کرد. دیاره‌ ئه‌وان به‌
تایه‌تی حه‌زبان له‌ دیموکراسی نیه‌ی، چونکه‌ ترسیان له‌وه‌یه
خه‌لک سه‌رکرده‌ی هه‌له‌ هه‌لبژێرن. سعودیه‌کان زیاتر

حه زیان له دامه زرانندی ئالوگۆرئیکی سه رسه ری له سه ر پر سه ئابووری و سیاسیه کان له کۆر و کۆر په نده ناوچه ییه کاندان. بۆیه ولاتی سعودیه گرنگترین ئەندامی دامه زری نه ری ئەنجوومه نی هاریکاری که نداو "GCC" ه که له شه ش ئەندام پیکهاتوو ه و له سالی ۱۹۸۱ بۆ ئاسانکاری بازرگانی نیوان سعودیه، کوهیت، به حرهین، قه ته ر، ئیماراتی یه کگرتووی عه ره بی و عومان دامه زراوه.

هه موو ئەمانه وینه یه کی تیکه لآو سه به رته به روانگه و وه شانی شازاده ی جینشین بۆ سالی ۲۰۳۰ ده کیشنه وه. له ناو خۆدا ده بیته له سه ر په تیککی باریکی نیوان چاکسازی، کۆنه په رستی و سیاسه تی تاراده یه ک لیبرال و سه رکوتکه رانه دا به ریډا بروات. چین و توئیژی ده سه لاتنار ده بیته ده سه لاتی ناوه ندی بپاریزن، به لام ئەوه ش ده زانن شوناسی ناوچه بی به هیژ هه ن که ده یانه ویته له بپارداندا ده نگیان هه بیته. ناتوانی ریگه بدات جوداخواری شیهه له پارێزگی رۆژه لات و به درێژی س نووری یه مه ن ره گ داکوتیته یان ته نانه ت ته شه نه بکات؛ ئەمه ش نه ک هه ر له رووی ئابوورییه وه زیان به ولاته که ده گه یه نیته، به لکوو به رده وام نار ه زاییه کی شاراو ه و مه ترسی ده خو لقیته کی په ریشکیته کی ده توانیته ئاگری توندوتیژی لی بکه ویتته وه.

محهمه د بن سه لمان گریبه ستیکی کۆمه لایه تی نوئ پيشکەش به خه لک ده کات. سعودیه کان ده توانن

بکریت". محهمه د بن سهلمان وهشانیکي مؤدیرنکراوی ئەم گرتیهسته پیشکەش دهکات، که له گهڵ سدهی بیست و یه کهمدا تا رادهیه ک دهگونجیت، ههر بویه نهوت تادیت رۆلنیکي بچووکتەر دهگیریت. بهلام سعودیه ئەگەر له نهوت دوور بکهوێتهوه چی پیشکەش به جیهان دهکات؟ زیخ و خۆل؟

سهکردایهتی سعودیه دهبیت کۆمهلگایهکی نوی و ئابوورییهکی نوی – ههروهها هێزیکي سهربازیی کارا بنیات بنیت. ئیمه هیشتا له سهردهمی کدا دهژین که ئەمریکیهکان شهڕ بۆ سعودیه دهکەن بۆ ئەوهی بتوانیت نهوته کهی له هاتوچۆدا بیت، ئەو نهوتهی که چهرخي ئابووری جیهانی بههێز و رهوان دهکات، بهلام رهنگه کاتی ئەوهش دهگات پرسیار بکریت ئایا ئەمریکیهکان ئامادهن بهرگری له وزهی خۆر له سعودیه بکهن یان نا؟

بهشی چوار

شانشینیی یه کگرتوو (بریتانیا)

ئینگلیزه کان دین! ئینگلیزه کان دین!

پاول ریفر "Paul Revere"، ئازادیخوازی ئه مریکی

"ئینگلیزه کان دین!" هاواریکی هۆشداریه که رهنگه له هه موو شوئینیکی جیهان بیسترایت، لانیکه م له ماوهی ئه و چوار سه دهیه دا که ئینگلیزه کان له دروستکردنی ئیمپراتۆریه تیکی جیهانی که حوکمرانی به سه ر یه ک له سه ر چواری جیهاندا ده کرد، سه رکه وتوو بوون. رهنگه به م زووانه جاریکی دیکه ش ئه م دروشمه بییستینه وه، هه رچه نده به مانایه کی که مێک جیاوازتر. له دوای بریاردان له سه ر برنگزیت، کشانه وهی له یه کیتی ئوروپا، له سالی ۲۰۱۶، ئینگلیزه کان به دوای هاوپه یمانی نویدا ده گه رین. به لام له ناوه راستی سه دهی رابردوو وه به دوای رۆئیکی نویش له سیاسه تی جیهاندا ده گه رین. ئینگلته را له و کاته وهی نه خسه ی ناوچه کان له دوای کۆلۆنیا لیزمه وه ده ستیان به گۆرانکاری خیرا کردوو به شیکی زۆری له ناوچه ی داگیرکراوی خۆی دۆراندوو. له مرۆدا ده بێت له گه ل جیهانی کدا روبه رو بێته وه که ئیمپراتۆریه تی بریتانیا ته نیا یاده وه ریه کی دوورمه ودايه.

بێده چیت ئینگلیزی ئه مرۆ دنیا نه بن له وهی چیان له پێشه و به ره و کوی ده رۆن، به لام سه رده می نویش به و راستیه پێناسه ی ده کات که له دوورگه یه کدا که له لیواری رۆژئاوای ده شی باکووری ئوروپا هه لکه وتوو، ده رین. بۆ ماوه یه کی زۆر دوورگه کانی بریتانیا شتیک زیاتر له ناوچه یه کی بارانی پر بای به قه وهت، دواکه وتوو و سارد له ئاوی خوێواویدا نه بوون، به لام دواتر له ناکا و بوون به ناوه ندی

یه کینک له گه وره ترین ئیمپراتوریه ته کانی جیهان. چۆن ئەمه پیکهات، په یوه ندییه کی زۆری به شوینی جوگرافیای ئه وانه وه ههیه، به تایبه تی ده ستره گه یشتنیان به هه موو زهریا کانی جیهان.

ئاوه کانی ده وره به ری شانیشینی یه کگرتوو پۆلئیکی سه ره کیان له کولتوو و هۆشیری نه ته وه ییدا گپراوه. له ماوه ی سه ده کانی رابردوودا ئەم ئاوانه ولاته که یان له زیده پۆی سیاسی و شه ره کانی سه ر ویشکانی ئوروپا پاراستوو. ئەمه ش لانیکه م به شیکی ئەو میژوو ه روون ده کاته وه که بۆچی ههستی سه ره به خۆی مروّف به نیشتمانئیکی ئوروپیی هه به به راورد به زۆریک له ولاتانی یه کیتی ئوروپا گه لئیک که متر له م دوورگه یه دا په ره ی سه ندوو ه. دوو شه ری خویناوی جیهانی سه ده ی بیسته م، شانیشینی یه کگرتوو ی زۆر که متر هه ژاند به هه ئسه نگاندن له گه ل ناوچه ئیشکانییه کانی ئوروپا. هه سته کردن به دابرا ن له ئوروپا کاریگه رییه کی به رچاوی هه بوو، هه رچه نده به روونی له ده نگدانی بریگزیته دا ئاشکرا نه کرا.

له رابردوودا ئینگلیز پر دئیک بوو له نئوان ئوروپا و ئەمریکادا. هه ر به و شیوه یه ش ده مینئیت ه وه، به لام ئەم پرده له گه ل گوپانی سه رده م و به رژه وه ندییه نه ته وه ییه کان که متر که لکی لیوه رده گیریت. سه ره رای نادلنیا ییه کانی ئیستا، شانیشینی یه کگرتوو هیشتا خاوه نی بازارئیکی گه وره یه له

ئوروپا، ده سترگه یشتن به هیله کانی راسته و خووی ده ریایی، نهریتیکی دوور و درژی داهینانهی مهزن، زانکو و قوتابخانه کانی ئاستی جیهانی و تواناییه بازارگانییه نایابه کانی، پینگه ی خووی له نیوان ده له گه وره ترین هیزی ئابووری جیهاندا پاراستوه. بو پاراستنی ئەم پله بهرزانهی ده بیت له جیهانیکی هه میسه گوړاودا بریاری دروست بدات. ههروهها ده بیت یه کیتی خووی بپاریژیت.

هیزی ئابووری و سه ربازی ئینگلته را گه لیک بهرزبووه کاتیک سکوتله ندا و ئینگلته را به یاسای یه کیتی له سالی ۱۷۰۷ یه کیان گرت، بو یه که مجار له میژوودا ته وای دوورگه که له لایه ن یه ک ده سه لاته وه کونترۆل ده کرا. ئینگلیزییه کان ئیتر ترسیان له وه نه بوو سه ربازانی سکوتله ندا به ره و باشوور وه ریکه ون. ده رگای پشته وه بو ئە گه ری داگیرکاری له لایه ن هیزیکی بیانیه وه داخرابوو. به لام دوا ی سی سه ده، بریگزیت جاریکی دیکه ئەم یه کیتییه ی خسته ژیر پرسپاره وه. هه رچه نده له نده ن چیت ترسی له هیزی فه ره نسا نییه، به لام هیشتا زور نیگه رانه له وه ی سه ره به خووی سکوتله ندا له رووی ئابووری و سه ربازییه وه چلۆن په ره ده ستینی.

یەكیتی سیاسى سالى ۱۷۰۷ چوار سەد ملیۆن سال پێشتر بههۆی پهیوهندی تهكتۆنىكى^{۱۱} پێكهاتبوو. لهو كاتهدا ئینگتهرا سەر به ئەفالۆنیا "Avalonia" بوو، قورنەیهكى بچووك بوو كه له لیواری باكوری گوندوانا "Gondwana" جیا بووبوووه و به سەبرا بهرهو باكور دەرۆشت. چەند هەزار کیلۆمترێك دوورتر، سكوتهلەندا وهك بهشێك له لۆرینسیا "Laurentia"، بهرهو باشور لهپیداابوو. ئەمەش له كۆتاییدا بووه هۆی پێكدادانی لایهكانى زهوى كه له نزیكى ئەو شوینه روویدا و قەیسەرى رۆم هادریان "Hadrian" له سالى ۱۲۲ى زایینی دیوارهكهى خۆى لى دروستکرد. دیاره ئەم پێكدادانه سەبرە شاخى بهرزى بهرهم نههینا، بهلكوو تهنیا گردهكانى چیفیۆت "Cheviot"ى خولقاند كه به درێژایی سنووری ئینگتهرا و سكوتهلەندا درێژ بۆتهوه. دارستانه باراناوی، دایناسۆر و فیلی ماموت بهدوایدا هاتن، تا دواجار، نزیكهى ۸۰۰ هەزار سال لهمهوبەر، مروفیش هاتنه سەر سهكۆی ژیان. پاشان كهشوههوا سارد بۆوه و ئەم بهشەى زهوى خۆى پتهو كردهوه و بههۆی گۆرانی كهشوههوا و پلهی گەرما جارێكى دیکه لێك كشاننهوه. ئەم پرۆسهیه خۆى هینده دوویات كردهوه تا گەرما دۆخیكى

^{۱۱} پهیوهندی تهكتۆنىكى " بریتیه له پهیوهندی ئیوان پێكهاتەیهكى جیۆلۆژی یان حالهتێكى گەرمی زهوى و بوشایی تهكتۆنىكى یان ناوچهی تێكشكاوی زهوى. نەم پهیوهندییه گرنهه چونكه نۆرخه بهر دینهكانى تۆیكلى زهوى بههۆی تهكتۆنىكى پلێتهكانهوه دمجوولینهوه. (جیگۆر كێی لهته جیاواز مكانى زهوى)

بہردہوامی بۆ پیک ھات و بووہ ھۆی ئەوہی بەردہوام بۆ
ھەمیشە بمیننہوہ.

دە ھەزار سأل پيش زاین بریتانیا لہ ئیرلەندا جیا بۆوہ،
چونکہ ئاستی دەریا زۆر بەرز ببۆوہ – پرۆسەیک کە لہ
کۆتاییدا بووہ ھۆی جیابوونەوہی لہ قورنەکە و بریتانیای
کردە دوورگەیکە کى تەنیا. باشتر ئەگەر بلیین، کۆمەلێک لہ
ھەزاران دوورگە – ئەگەر مرۆف قەبارەیان پشتگۆی بخت
و ھەموو ئەو شوینانە لہخۆ بگریت کە تەنیا لہ سەرۆوی
ئاوہوہ دیار کەوتوون. بەلام لہو شوینانە تەنیا چەند سەد
کەسێک نیشتەجین. شانشینى یە کگرتووی بریتانیا بە گشتی
ئیرلەندای باکوور ھەرۆھە دوورگەکانی ھیبیرید "Hebrid"،
دوورگەکانی ئۆرکنى "Orkney" و شیتلاندا "Shetland" لہ
باکووری دوور و دوورگەکانی "Isle of Wight" کە ھەزار
کیلۆمتر لہ باشوورەوہ دوورن و دوورگەى
ئەنگلیسی "Anglesey" لہ کەناراوہکانی ویلز لہخۆدەگریت.
شانشینى یە کگرتوو راستەوخۆ دەتوانیت بگاتە کانالی
ئینگلیزی، دەریای باکوور، دەریای ئیرلەندا و زەریای ئەتلەسى.
لہ پانترین خالیدا، تەنیا ۵۰۰ کیلۆمتر درێژییەتی و بەھۆی
کەناراوہ زۆرەکانییەوہ ھیچ شوینیکی لہ ۱۲۰ کیلۆمتر زیاتر
لہ دەریاوہ دوور نییە.

یە کەمین بەنگەى نووسراو لہسەر بریتانیا دەگەریتەوہ بۆ
دەوروبەرى سالی ۳۵۰ پيش زاین، کاتیک کەشتیوانیکی

یۆنانی بە ناوی پیتیاسی ماسالیا "Pytheas von Massalia" (مارسیلیا) گەشتیکی سەرسورھینەری بۆ باکوور ئەنجامدا (تەنانت رەنگە تا ئایسلەنداش رۆییبیت) و بە بریتانیادا تێپەریو. بەلام بەزەحمەت کەس باوەریان پێی نەکرد، چونکە ئەویش راپۆرتی تیشکی خۆر لە نیوہی شەودا و ورجە سپیہەکانی لەسەر سەھۆلبەندان دانابوو.

من لەراستیدا تامەزرۆییم بۆ ئاوی سارد نییە، بۆیە کاتیک چەند سالتیک لەمەوبەر بپارمدا بە گەورەترین دوورگەى ئورووپادا بگەریم، بپاری خۆم بۆ دووچەر خەدەر بپری. من بە پاسکیل ئەورینگایەم بپری کە بە LEJOG ناسراو: "Land's End to John O'Groats". درژی رینگاکە ۱۶۰۰ کیلۆمترە و زۆر جار مروف بە پاسکیل لە باشوورەوہ بۆ باکوور دەروا چونکە بەردەوام بایەکی توند لەو ناوچەیدەدا بەرپوہیە و باشتراویە پشتی مروف لە بایەکە بیت. بۆ بپینی ئەم رینگایە پپووستم بە دوانزە رۆژی خۆش، تال و شیرین بوو. ئەوہی زۆر سەرسامی کردم، ئەوہ بوو کە زاراوہ، واتە لەھجە و ناوی شوینەکان بە پپى ناوچە دەگۆردرا. تەنانت دواى تەنیا چەند کیلۆمەتریک، جیاوازی سەرنجراکیش بەرچاو دەکەوتن. ئەمەش پەپوہندی بە ھەردوو واتە جوگرافیای دوورگەکە و میژووہکەپوہ ھەبە. ناوچە جیاوازەکان تارادەپەک سەربەخۆ لە یەکتر گەشەیان کردووہ و ھەندیک جار لە ژیر کاریگەری رۆمیہەکان، ھەندیکى دیکەشیان لە ژیر کاریگەری ئەنگلۆساکسونەکان و ھەندیکیتیش لە ژیر کاریگەری

فایکینگەکان یان نۆرمانەکاندا بوون. بۆ نموونە سکاندینافیەکان لە ناوچەیهکی ئیستای رۆژھەلاتی ئیستانتانگلیا "East Anglia" نیشتەجی بوون، ھەر بۆیەش ناوی شوینەکان لەوی بە کوۆتای دانمارکی "by" دەدۆزیتەووە بە واتای "گوند" یان "شارۆچکە" دیت. بۆ نموونە ویتبای "Whitby" و گریمسبای "Grimsby" کە ھەردووکی شوینەکان دەکەونە کەناری رۆژھەلاتی ئینگلتەرا. لە یۆرکشایر "Yorkshire" تا ئەمڕۆش وشەى ئەوتۆ بە کاردەھێنرین کە لە باشووردا بەزەحمەت لێ تێدەگەن "bairn" بۆ "منداڵ" یان "beck" بۆ "جۆگەلە". دیارە جیاوازی ناوچەیی لە زۆر وڵاتدا ھەیە، بەلام بە دەگمەن وەک شانیشینی یەگرتوو ورد و ھەمەچەشن.

بە پێچەوانەى باوهری باو، گرنگترین ھێلی دابەشکەری جوگرافی، ھەروەھا سەرچاوەى ئاوی سەرەکی دوورگەکە، لە باکوورەووە بۆ باشوور دەروات و رۆژھەلات لە کەناری رۆژئاوا جیا دەکاتەووە. ئەگەر ھێلیک لە رووباری تیس "Tees" ھو لە باکووری رۆژھەلات بۆ رووباری ئیکسە "Exe" لە دیفون "Devon" بکیشریت، ئەوا ناوچە نزمەکان لە رۆژھەلات و بەرزاییەکان لە رۆژئاوا دیاری دەکات. لە رۆژئاوا، گاشەبەرد و شاخەکانی ناوچەى دەریاچەى "Lake District"، شاخەکانی کامبریان "Cambrian"، یان دارتمۆر "Dartmoor" دەبینریت؛ لە بەرامبەردا، ناوچە نزمەکانی رۆژھەلات، لە گەچ و ئاھەکیکی زۆر پیکھاتوون – وەک لە بەردە سپییەکانی

دۆقه "Dover" دا ده‌بینریت. هه‌روه‌ها زه‌وییه شاخاوییه‌کانی رۆژئاوا به‌و مانایه‌یه که له‌وی که‌شوه‌ه‌وای گه‌رم‌تره له رۆژه‌لات و زیاتر باران ده‌باریت. چه‌می که‌نداو که ئاوی گه‌رم له زه‌ریای کاریبیکه‌وه ده‌گوازیته‌وه، زه‌ریای ئەتله‌سی ده‌پریت و ده‌گاته که‌ناره‌کانی رۆژئاوا. که‌شوه‌ه‌وای نمداری ئەتله‌سی بارانه‌که‌ی به‌سه‌ر شاخه‌کاندا ده‌بارینیت. هاوکات ئەمه به‌و مانایه نییه که ئینگلته‌را به‌هه‌شتیکی گه‌رمه، به‌لام که‌شوه‌ه‌وای زۆر مامناوه‌ندتره له ناوچه‌ی هاوشیوه‌ی وه‌ک کانه‌دا یان رووسیا. کشتوکال سوودیکی گه‌لیک زۆر له‌و دۆخه‌ی وه‌رده‌گریت.

بێگومان جیاوازی له نیوان باکوور و باشووریشدا هه‌یه. له کاتی‌کدا شاخه‌کان زۆر جار له لای رۆژئاوای دوورگه‌ی سه‌ره‌کی هه‌لکه‌وتوون، به‌لام تا زیاتر به‌ره‌و باکوور برۆین به‌رزتر ده‌بنه‌وه. هه‌روه‌ها زۆربه‌ی به‌رزاییه‌کانی سکۆتلنده‌دا له باکووری رۆژئاوا جێیان گرتووه. له‌به‌ر ئەوه‌ی دۆخی زه‌وی ته‌خت، بیناسازی، بازرگانی و کشتوکال ئاسانتر ده‌کات، ئەم جیاوازییه بووه‌ته هۆی گه‌شه‌سەندنی ژێرخانی جیاوازی. زۆریک له‌ شاره‌ به‌ناوبانگه‌کانی شۆرش‌پیشه‌سازی، وه‌ک لیدز، شی‌فیلد، مانچسته‌ر، لیقه‌ریوول و نیوکاسل، ده‌که‌ونه باکووری رۆژئاوای ئینگلته‌را و یۆرکشایر و باکووری رۆژه‌لات. (که‌مبوونه‌وه‌ی به‌ره‌می لۆکه، کانگاکانی خه‌لوز و پیشه‌سازی قورس کاریگه‌ری زۆری له‌سه‌ر ئەم ناوچانه‌دا نه‌وه.) به‌لام که‌شوه‌ه‌وای گونجاو، رووباره‌پانه‌کان، زه‌وییه

کشتوکالییه کان و کاریگه رپي پټهختی ولات بووه ته هوئی
 ئهوهی باشووری ئینگلته را زور زیاتر گه شه سه ندووتر بیت له
 باکوور و له سه دا ۸۴ی دانیشتوانی له ناوچه کانی باشوور
 بژین، هه رچه نده ته نیا که میک زیاتر له نیوهی رووبه ری
 زهوییه که ی پیکده هینیت. ههروه ها له سکوتله ندا زورینه ی
 دانیشتووان و ناوچه پیشه سازییه کان له به شی باشووری
 ولاته که له نزیک سنووری ئینگلته را هه لکه وتوو. به لام
 ژماره ی دانیشتووانی سکوتله ندا که ۵،۵ ملیون که سه، زور
 که متره له ژماره ی دانیشتووانی ئینگلته را که ۵۶ ملیون
 نفوسی تیدایه. ویلز ۳ ملیون دانیشتووی هه یه و ئیرله ندای
 باکوور که میک که متر له ۲ ملیون که س. باشووری ئینگلته را
 و له ندهن ناوه ندی هاتوچوی شه مه نده فهر و ئاسمانی
 نیشتمانی و نیوده و له تین، که به ویستگه کانی شه مه نده فهری
 له ندهن و فرۆکه خانه کانی هیسرو "Heathrow" و گاتویک
 "Gatwick" دا تیده په ریت. ههروه ها هه ندیک له گرنگترین
 به ندهر و تونیلی کانالیش لیره هه لکه وتوون. له ندهن ناوه ندی
 باشووری رۆژه ولاته و خالی ده ستپیکی گرنگترین رینگاوبان و
 رینگا خیراکانه به هه موو ئاراسته کاندا. پټهخته که نه ک هه ر
 شوپنی په رله مان به لکوو زوریک له کومپانیا گه وره کانیش به
 تایبه تی له که رتی داراییدایه. ده و له تی مؤدیرن له مرودا به م
 شیوه یه یه. کاتیکی زوری خایاند و خوینیکی زور رژا تا ئه م
 دۆخه هاته ئاراه.

له کوپوه دهست پې بکهه؟ سالی ۴۳ که رومه کان بریتانیایان داگیرکرد، رهنکه خالی دهستپیکیکي ته و او به سوود بیت. خالی وهرچه رخنیکه که سده کانی دواتری له قالب داوه و کاریگه ریه کانی تا ئه مړوش دیار و بهرچاون. پېش ئه وهی هاوړی رومیه شه رابخور، حه مامکردوو و یاسادانه ران به قورنه که بگه، بریتانیا زیاتر له دوورگه یه کی فراوان، سارد و تهر، هه لکه وتوو له لیواری میژووی جیهاندا هیچتر نه بوو. خیله درنده کانی لی نیشته جی بپوون که نه ده یانتوانی بخویننه وه و نه بنووسن و بهرده وام له بری فیربوون له نیوان خویندا شهریان به رپوه ده برد.

به پشتبهستن به گیرانه وه کانی قه یسه ر جولپوس که تهمه نیان به نزیکه ی سهد سال ده گه ییشت، رومه کان بیرۆکه یه کی ناروونیان هه بوو سه بارت به و مړوڤه به ربه ریه رهنک شینانه ی که له وی رووبه پرویان ده بوونه وه. ئه وان ده یانزانی ده چنه ناو شوینیکي مه ترسیداره وه، ههر بویه قه یسه ر کلودیوس "Claudius" ۴۰ هه زار سه ربازی به ئه زموونی شه رکه ری نارد بو داگیرکردنی خاکه که. ئه وه کاریکی بچووک نه بوو. ئه ستیره ی به ناوبانگی گالیک "gallisch" واته ئاستریکس "Asterix" – هه رچه نده خه یالیش بیت – تا ئه مړوش مانشیتی رۆژنامه کانه به هو ی ئه وه ی قاره مانانه به رگری له گوندیکی بچووکي فره نسای ئیستا کردوو، به لام بریتانییه که لتيکییه کان "keltische" به هیچ شیوه یه ک هاوتایان نه بوون. له شکره کانی رومی دوو دهیه ی ته و او یان

پېویست بوو تا ئه و ئاؤزییهی هۆزه کان له نیوهی باشووری ئینگلته رادا کۆنترۆل بکهن. له کۆتایی سالی ۶۱ی زاینیدا یاخیوونیکي توند روویدا که شارن بودیکا فۆن ئیسینی "Boudica von den Icenern" فهرمانی سووتاندنی چه ندین شوپنی نیشته جیبوونی رۆمییه کانی دا. میژوونووسان زۆرجار ئاماژه به "بریتانیای رۆمی" ده کهن، به لام ئه وه ته نیا کورتهکراوهیه کی میژووییه. لیژنه کان هه رگیز سکۆتله ندا و ویلزیان داگیر نه کردوو و ئه م راستیهش ئه و ناسنامه جیاوازانهی پاراستوو که تا ئه مپروش تیاندا ده دۆزینه وه. ئه و ناوچانهی که له راستیدا کۆنترۆلیان کردوو و نیشته جییان کردوو، به شیوهیه کی سه ره کی له رۆژه لاتی ئینگلته رادایه و زۆریک له ریگا ئۆتۆمبیله کانی ئه مپروش به دوای ریگا کۆنه کانی رۆمیدا ده رۆن.

ژیرخانی داگیرکاری کاریگه ری درێژخایه نی هه بوو، به تایبته له باشوور. رۆمه کان ده یانزانی که پېویستیان به په رینه وه له رووباره ئه گه ر بیانهویت ناوچه داگیرکراوه کانی باکوور و باشووری رووباری ته مز "Themse" به یه که وه به ستنه وه. ئه م ده روازه ی په رینه وه یه ده بوو تا ده توانیته له ده می رووباره که وه نزیک بیته بو ئه وه ی که شتییه کان بتوانن پیی بگه ن، به لام هاوکاتیش ده بوو رووباره که ئه وه نده ته سک بیته که بتوانیته پردیکیان له نیواندا بو دروست بکات. رۆمه کان له گه رانیاندا، له نیوان دوو گردی بچوو که له که ناری باکووردا، تووشی شوینیکی بوون، که رووباره که

تەسك دەبۆوه و زهوییه كى پتهویان له هەردوو كەناره كەدا
 دۆزیهوه. شاری رۆم له سەر حەوت گرد دروستکرا بوو،
 بەلام بۆ لەندن (ئەوکات لۆندینۆم)، رۆمه کان تەنیا
 پتویستیان بە دوو گرد بوو: کۆرنهیل "Cornhill" و گردی
 لودگەیت "Ludgate". لێرەدا یەكەم "پردی لەندن"یان
 دروستکرد - سەری پردێك كە بۆ ناو پارێزگای بریتانیا دەچوو.
 ئەو شوینی نیشتەجیبوونە بچوو كە گەشەى کرد و بوو بە
 خالی دەستپێكى گرنگترین رینگکانی رۆم له ئینگلتەرا، له کاتیکدا
 له بەندەرە كەدا هەناردە کردنی بەرھەمی بریتانیا بۆ
 ئیمپراتۆریەتی رۆمی بە کەشتی هاتوچۆ دەکران. تا کۆتایی
 سەدەى یەكەم ژمارەى دانیشتوانی ئەم شوینانە دەیان
 هەزار کەس بوون.

دوای سێ سەد سال، له سالی ٤١٠، له شکرەکانی رۆم
 بەپەله دوورگە باراناویە كەیان بەجێهێشت بۆ ئەوهی
 ئیمپراتۆریەتی رۆم له شوینیکیتەر دامەزرێن. بەمەش ئەو
 سیستەمە ئابوریەى بۆ ولاتیان هێنا بوو، هەرەسى هینا.
 مروف شارەکانیان جێهێشت و نەخویندەواری هەمیشان
 گەرایهوه. بەلام سەرەرای كەشوهەوای ترسەینەر، چاوه
 تەماحکارەکان بە خێرای جارێكى دیکە روویان له بریتانیای
 دوای رۆم کرد، كە دیسانهوه گەرابۆوه ناو دەستی هۆزه
 شەرکەرەکان. بەبێ پاكس رۆمانا "Pax Romana"، بۆ چەند
 شەپۆلێكى داگیرکەر شوینە كە نیچیرێكى گەلیك هاسان بوو.
 له پێش هەموویاندا شەپۆلی ئەنگلز "Angeln"، زاكسن

"Sachsen" و یوت "Jüten" هکان له دانمارک و باکووری ئالمانیاهه هیرشیان هینا. ئه و خاکانهی داگیریان کرد به قهرا ئه و خاکانه بوون که رومه کان داگیریان کردبوون. جارنکی دیکه سنووری رۆژه لات و رۆژئاوا دیاریکرا و بهرخودانیکی توندی هۆزه کانی کهلتیکی له کورنوال "Cornwall" و سکوتله ندا و ویلزی لی کهوتهوه. هیلکارییه کانی ئینگلته رای مۆدیرن ده رکه وتن و نیوهی باشووری دوورگه که ناویکی نوپی وهرگرت: ئه نگلاند "Angelland". زمانی کهلتیکی به هوی زمانی ئینگیزی کۆن جیگه ی گپراوه، که زمانی ژیرمانییه و به شیکی زوری ئینگیزی مۆدیرن لیه وه وهرگپراوه.

تا سالی ۶۰۰ ئه نگلز "Angeln" و زاکسه کان چه ندین شانشینیان دامه زرانده بوو، هاوکاتیش سکوتله ندییه ئیرله ندییه کان رۆژئاوای سکوتله ندایان داگیرکرد و تپیدا نیشته جی بوون، ئه مهش ئه وه روون ده کاته وه که چلۆن سییه م ناوچه ی باکووری بریتانیا ئه م ناوه ی وهرگرتوه.

دوای ئه وه – ئیتر، له باشوور، پاشایه ک به دوای پاشایه کدا ده هاتن. رهنگه زۆربه یان ناویان ئیدوارد، ئیگیپرت، یان شتیکی له و چه شنه بوویت که به "E" ده ست پیبکات، رهنگه ته نانه ت "Æthelred" بوویت و هه موویان کیشه یان له گه ل فیکینگه کانداهه بوویت. به لام ئالفرید "Alfred" یکیش هه بوو. ئه و توانی شانشین و ئیسیکس "Wessex" و میرسیا "Mercia" یه کبخات و له سالی ۸۸۶

له‌ندهن له دهستی فیکینگه‌کان وه‌رگریته‌وه. ئیدوارد "Edward" ی کوری و کچه‌که‌ی ئیتیلفلید "Æthelflaed"، شوینی حکومه‌تی خۆیان تا نۆرسه‌مبیا "Northumbria" و ئەودوی ویلز په‌ره‌پیدا، هه‌روه‌ها شاری یۆرک "York" یان گرت که پێته‌ختی فیکینگه‌کان بوو. ئیدوارد به "پاشای ئەنگلۆزاکسه‌کان (Angelsachsen)" ناوده‌برا، ته‌نانته هه‌ندیکیان پێیان ده‌گوت "پاشای بریتانیا"، به‌لام ئەوه زیده‌رۆی بوو. چونکه هیشتا چهند سه‌ده‌یه‌ک و چهند هه‌زار کیلۆمتری چوارگۆشه له‌و ناوه‌وه‌ی ولاته‌که دوور بوو.

ئیدمۆند "Edmund" و ئیدرید "Eadred" و ته‌نانته ئیدویگ "Eadwig" یش به‌دوایدا هاتن، تا ده‌گه‌ینه شا ئیدگار "Edgar" (۹۵۹-۹۷۵)، که پیشتر به "ئاشتیخواز" ناسرابوو و ئیستا پێی ده‌وتریت "تیکده‌ری ئاشتی". جگه له هه‌لسوکه‌وته‌کانی، به‌شدارپی سه‌ره‌کی هه‌بووه له میژوودا بو دابه‌شکردنی شانشینیه‌که به‌سه‌ر ئەو پارێزگایانه‌دا، که ناوه‌کانیان تا ئەمڕۆش وه‌ک خۆیان ماونه‌ته‌وه. که وابوو ئیستا ئینگته‌رایه‌کی روون و ناسراو هه‌بوو به کولتووریکی جیاواز و هه‌ستی ناسنامه‌ی گه‌شه‌سهندوو، له کاتیکیدا له باکووری سنوره‌که‌وه، سکۆتله‌ندی و پیکته‌کان "Pikten" پیشتر له سالی ۱۰۶۳ له‌سه‌ر شانشین سکۆتله‌ندا ریککه‌وتبوون. ئیستا ئیتر نۆرمانه‌کان "Normannen" هاتبوونه ناو گۆره‌پانه‌که‌وه و ریککه‌وتیکیان خوڵقاند که یه‌کیکه له به‌ناوبانگترینه‌کانی جیهانی رۆژئاوا: سالی ۱۰۶۶.

ویلیام، خانی نۆرماندی "Herzog der Normandie"، له که نارئاوه کانی زاوسیکس "Sussex" له شهري نيزیک ناوچهی هاستینگس "Hastings" دا سه رکه وتی به دهستهینا و به ره و له ندهن پيشره و پي کرد و تاجی له سه ر دانا و خووی به پاشای ئینگته را ناساند و له و کاته وه به ویلیام فه تحکه ر ناسرا. ته نیا سه دهیه ک دواتر بوو که شاری له ندهن بوو به پیتخت، و له ژیر دهسه لاتی ئه ودا گه شهیه کی بهرچاوی به خوویه وه بینی. قه لای له ندهنی "Tower of London" به دروستکردن دا و شاره که ی وه ک خالی ناوه ندی ترانزیت له نیوان موک و سامانی ئینگیزی و نۆرماندا دامه زراند.

داگیرکاری نۆرمانه کان له دواي کشانه وه ی رۆمیه کانه وه گرنگترین رووداو بوو له میژووی ئینگیزدا. کو تایی به په یوه ندییه کانی ئینگیز له گه ل سکاندینافیا هینا و ولاته که ی ئاراسته ی ئوروپای رۆژئاوا کرد. ژماره یه کی زور وشه و زاواوه ی فه ره نسی هاته ناو زمانی ئینگیزی؛ کلیسه ی گه وره و چه ندين قه لا و دیوار دروستکران چونکه فه رمانره وا نوپیه کان ده بوو خو یان له هه نبه ر دانیشه تووان بپاریزن.

گرژییه کان بو ده یان سال به رده وام مانه وه و گه لیک راپه رین روویدا، وه ک راپه رینه که ی ئیدگار ئه تیلینگ "Edgar Ætheling" (کورپی ئیدوارد "Edward")؛ به لام نۆرمانه کان هه میشه توانیان ده سه لاتی خو یان به سه ر ولاته که دا بپاریزن. له دواي ویلیامی داگیرکه ر خیزانی پلانتاژینه کان

"Plantagenets" که بنه ماله یه کی ئه شرافیی فه ره نسی بوون و خوینی شاهانه له ره گیاندا بوو، له سالی ۱۱۵۴ تا ۱۴۸۵ حوکمرانی ئینگلیزیان به دهسته وه گرت. له نیویاندا شا جۆن "John" بوو، که بۆ رینگریکردن له شه ری ناوخوا، له سالی ۱۲۱۵ ماگنا کارتا "Magna Charta" ی واژۆ کرد، که به شیوه یه کی به رچاو ده سه لاتی شاکانی سنووردار کرد و یه کیکه له بناغه کانی یاسای مۆدیرن له ئینگلیز. خه لکی ئاسایی زۆر قازانجیان لی نه کرد، به لام ماگنا کارتا بوو به به لگه نامه یه کی ئایکۆنی، هیمای ئازادی، که تا ئه مپروش له گفتوگو سیاسییه کانی بریتانیادا زۆرجار ئاماژه ی پیده کریت. ته نانه ت ده ستووری ویلایه ته یه کگرتوو ه کانی ئه مریکاش له ژیر کاریگه ری ماگنا کارتا دا بوو. یه کی که له دادوه ره ئینگلیزییه کانی سه ده ی رابردوو، لۆرد دینینگ "Lord Denning"، به "گه وه ترین به لگه نامه ی ده ستووری هه موو سه رده مه کان" ناوی بردوو ه.

له سه ده کانی دو اتردا ئینگلیزه کان له گه ل سکۆتله ندیی و فه ره نسییه کان ههروه ها له نیوان خویندا شهریان به رپوه برد. له سالی ۱۴۸۵ پلانتاگیتته کان له لایه ن تودوره "Tudors" کانه وه جینگه یان گیرایه وه. به ناو بانگترین پاشایان هیئری هه شته م "Heinrich V III" بوو. له سالانی ۱۵۳۵ و ۱۵۴۲ دا یاسایه کی پیکه ینا که پیشتر واقعی دیفاکتۆ بوو: ته نانه ت یاسای ئینگلیزی له ویلایشدا به رپوه ده چوو و زمانی ئینگلیزی تاکه زمان بوو که له دادگا کندا قسه ی پیده کرا. به و پیده ی

زۆربهی دانیشتوانی ویلز تهنیا به زمانی ویلزی قسهیان ده کرد، ئەم کاره چەندین دەرئەنجامی هەبوو: وەرگیژان کاریکی گەلیک ئالۆزیان لەسەر شان بوو تا زمانی ویلزی له ماوهی سەده کانی دواتردا به تهواوی نهما ورق و کینهی ویلزه کان له دهسه لاتی لهندن بوو به نارهزایه تیه کی بهردهوام. له لایه کی دیکه وه یاسا کانی هینری ههنگاوێکی دیکه بوون به رهو دروستکردنی شانشین یه گگرتوو.

به لام هینری ههشتهم به هۆی شهش هاوسهره که یه وه به ناوبانگترین حاکمه. له سالی ۱۵۳۳ هاوسه رگریه که ی له گه ل کترین "Catherine" هه لوه شایه وه و ریگه ی بو خوش کرا هاوسه رگریی له گه ل ئانی بۆلین "Anne Boleyn" بکات، که کچیک به ناوی ئەلیزابیت "Elizabeth" یان لی له دایک بوو. دواتر هاتنه دهریان له کلیسه ی کاتۆلیکی بووه هۆی ریڤۆرم و چاکسازی له ئینگلیز. هینری کلیسه ی تایبته به ئینگته رای داهینا و ههشت سهد خانه قای داخست و بریاریدا هه موو زهوی و مولک و مالیان ببیته مولکی خۆی.

پاشان کچه که ی، ئەلیزابیتی یه کهم، سه ره رای هه موو فیتنه و به ره نگر بوونه وه ی زله یزه کاتۆلیکیه کان له ولات و له سکۆتله ندا، ئایینی ئینگته رای گۆری بو ئایینی پروتستانت. ته نانهت له سالی ۱۵۸۷ به هۆی پیلانگ ریبه وه، ماری "Mary" ئامۆزای خۆی، که شارنی سکۆتله ندا بوو، له سیداره دا. هاوکاتیش ئینگته رای به ئه وه پری هیزی خۆی

گه یاند. سهردهمی داهینه رانه (و چه تهی ده ریایی) به فرانسیس دراک "Francis Drake"، و آلته رالی "Walter Raleigh" و نو قومبوونی که شتی ئارمادا "Armada" گه یشته لوتکهی خوئی. باسی دراماکانی ویلیام شکسپیر هر ناکهین. ئینجا پاشا یاکووب "Jakob I" یه که می ئینگته را به دوایدا هات. خالی سهیر ئه وهیه که ئه و مروفته هاوکات یاکووبی شه شه می "Jakob VI" سکۆتله ندیش بووه. ئه م یه کیتییه که سییه ههنگاوی دواتر بوو به ره و شانیشینی یه کگرتوو، به لام پیش ئه وهی ئه وه به راست وهرگه ری، ئینگلیزه کان ده بوو شایه تحالی سه برینی کارلی یه که م "Karl I" و ئولیفهر کرۆمۆفیل "Oliver Cromwell" ی دیکتاتور، شه رینکی ناوخوئی خویناوی، گه راندنه وهی ده سه لاتی پاشایه تی و دوا جار به یاسای یه کیتی سالی ۱۷۰۷ یه کگرتنی ئینگته را و وئیز له گه ل سکۆتله ندا بن. ئه م یه کیتییه کلیلی هه موو رووداوئیک بوو که به دوایدا هات، چونکه بارودۆخی جوگرافیای هه ردوو ولات به شیوهیه کی بهرچاو گۆرانی به سه ردا هات. ئینگلیزه کان زۆر له میژ بوو درکیان به وه کردبوو که له قورنه که دا خه لکیکی زۆرتر به هه لسه نگاندن له گه ل دوورگه کانیاں ده ژیاں و ده توانا ئه و سوپایانهی که توانایی زالبوون به سه ریاندا هه بیته له ویشکانیدا پهروه ده بکرتن. رۆمی، فایکینگ و نۆرمانه کان پیشتر ئه مه یان سه لماندبوو. مه ترسییه که زۆر له وه زیاتر بوو ئه گه ر ده سه لاتیکی بالاده ست له قورنه که دا هه بیته و بتوانیته ئه وانی دیکه ناچار بکات به شداری له

په یمانامه یه بوون، به په له هیرشیان کرده سهر سکۆتله ندا – شتیک که سکۆتله ندیبه کان زور به تالییه وه ناره زایان له سهر دهربری. جگه له سهردهمی لودویگی یازدهههم "Ludwig XI"، فهره نسویه کان له گه ل هه موو فهرانپه وایه کی سکۆتله ندا گه یشتبوونه ریکه و تن. هه زاران سهربازی سکۆتله ندی شانبه شانی هیزه کانی فهرانسا شهربان کردووه، فهرانسویه کان پاره یان بو سوپای سکۆتله ندا دابین ده کرد و پشتیوانی هیرشه کانیاں بو سهر ئینگلته را ده کرد. هاوپه یمانی ئاوند "Auld" له سالی ۱۵۶۰ به په یمانی ئه دینبورگ "Edinburgh" کۆتای هات، چونکه سکۆتله ندا ئایینی پرۆتستانی وهرگر تبوو.

له سالی ۱۷۰۷ زور هوکار کو بوونه وه و بوونه هوی یه کگرتی ئینگلته را و سکۆتله ندا. ئه م یه کیتییه که سییه کی که له سهردهمی یاکووبی یه کمداهه بووه، گرزییه کانی نیوانیانی که مکرده وه و مامله ی بازرگانی نیوان ئه و دوو نه ته وه یه ی زیاتر کرد. ئینگلیزه کان کۆلونیان له ئه مریکی باکوور، دورگه کانی روژئاوای هیندوستان و ئه فریقا دامه زانده بوو و به یپی کات ده و له مه ندر ده بوون، دیاره به شیکیشیان به هوی یارمه تی یه که م پریشکه کانی شوړشی پیشه سازییه وه بوو. له به رامبه ردا سکۆتله ندا هیچ کۆلونییه کی نه بوو؛ له بری ئه وه زنجیره یه ک له وه ستانی به ره مه کانی له کۆتای سده ی ۱۷ دا بووه هوی برسیتییه کی توند و گیانی هه زاران که سی

خسته مه ترسییه وه. لهو سه رده مه دا سکۆتله ندا که وتبووه
دۆخیکی گه لیک خراپه وه.

پاشان هه وئیکی سه رنه که وتوانه بو دامه زرانندی
ئیمپراتۆریه تیکی کۆلۆنیالی سکۆتله ندى هاته ئاراوه: له سالی
۱۶۹۸ پینج که شتی له سکۆتله نده وه به ره و پاناما
وه ریکه وتن. ئەوان له رینگه ی پرۆسه یه کی زیده رۆ که
شه پۆلیکی حه ماسه تی نیشتمانی سووته مه نیان بو دا بین
کردبوو، پاره یه کی زۆریان بو دا بین کرابوو. له کۆی یه که م
۱۲۰۰ دانیشتووی کۆچه ری سکۆتله ندى، ته نیا تا قمیکیان
رژگار یان بوو؛ زۆربه یان به هۆی نه خۆشیه وه گیانیان
له ده ستدا. پاشان کالیدۆنیای نوئ "Neu-Kaledonien"
له لایه ن ئیسپانیاه گه مارۆدرا و دوا دانیشتووانیش ناچار
بوون خۆیان راده ست بکه ن. مه به ست له دامه زرانندی ئەم
کۆلۆنیایه هینانی سهروه ت بوو بو سکۆتله ندا، له و رینگیه وه
هه وئى رکا به ری له هه نبه ر ئیسپانیا، پورتوگال و ئینگلته راکرا.
له جیاتیا نه مردنی بو زۆریک له دانیشتووان به دیاری هینا و
بووه هۆی کۆتایى هاتنى سه ربه خۆی سکۆتله ندا. شوینه وار
یاخود یادگارێکی کۆتایى ئەم ئەلقه دلته زینه ده توانریت
له سه ر نه خشه کانی پاناما بدۆزرتیه وه: پونتا
ئیسکۆسیس "Punta Escocés".

میژوونووسان مشتومر له سه ر تیچووی وردی ئەو رووداوه
ده که ن، به لام ده وتریت سکۆتله ندا یه ک له سه ر پینجی

سامانی نیشتمانی خۆی لە دەستداوه، یان تەنانەت زیاتریش. سکوۆتله‌ندا زۆر پۆیستی بە دەستراگە‌یشتن بە بازارە‌کانی دەرە‌وه‌ی ئینگلتە‌را بوو؛ لە بە‌رامبەر‌دا ئینگلتە‌را ڕووبە‌ڕووی دە‌ولە‌تی فەرە‌نسی ببۆ‌وه کە ژمارە‌ی دانیش‌تووانە‌کە‌ی دوو ئە‌وه‌ندە‌ی ژمارە‌ی دانیش‌تووانە‌کە‌ی خۆی بوون. گەرە‌نتی پۆیست بوو کە سکوۆتله‌ندا ھا‌وپە‌یمانی ئۆ‌لد "Auld" ی نو‌ی نە‌کاتە‌وه. بۆ‌یه ئینگلتە‌را رازی بوو قەر‌زە‌کانی سکوۆتله‌ندا بە‌داتە‌وه و زیانە‌کانی دا‌پۆ‌شیت. ھە‌ردوو پەر‌لە‌مانی ئینگلیز و سکوۆتله‌ندا یاسای یە‌ک‌تییان پە‌سە‌ند کرد و بۆ‌یە کە‌مجار لە می‌ژ‌وودا شان‌شینییە‌کی یە‌گرتوویان لە دوورگە‌کانی بریتانیا پیکه‌ینا.

بە‌هە‌لکە‌وت نییە ئینگلتە‌را لە دوو سە‌دە‌ی دا‌هاتوودا گە‌یشتە‌ لوتکە‌ی دە‌سە‌لاتی خۆی. لە کاتیک‌دا پێ‌شتر سکوۆتله‌ندا و ئینگلتە‌را دە‌بوو بۆ پاراستنی سنوورە‌کانیان پارە‌ی سوپای ئامادە‌ بە‌دن، ئیستا دە‌توانرا ئە‌م پارە‌یە بۆ پاراستنی شان‌شینییە‌کی یە‌گرتوو لە دژی قورنە‌کە‌ و دروست‌کردن و پەرە‌پێ‌دانی ئیمپراتۆریە‌تی بریتانیا بە‌ کاربە‌ی‌نریت. ژمارە‌ی ئە‌و کۆ‌مە‌لگە‌یە‌ی دە‌توانرا سە‌رباز لێ‌یە‌وه وەر‌بگیریت گە‌ورە‌تر ببۆ‌وه. ھە‌موو ئە‌و سە‌رچاوانە‌ی کە بۆ نا‌کوکییە‌ ناو‌خۆ‌ییە ئە‌گەر یە‌کان تە‌رخان‌کرا‌بوون، ئیستا دە‌توانرا ئاراستە‌ی دەرە‌وه‌ بک‌رین، مە‌بە‌ستی ئینگلیزە‌کان لە "دەرە‌وه" ھە‌موو جی‌هان بوو.

ئیمپراتوریه تی بریتانیا به خیرایی گه شهی کرد و به و رادهیهی گه وره تر ده بووه، ترسیشی که متر ده بووه. کۆنترۆلکردنی ده ریاکان زۆر گرنگ بوو، به لّام ته نیا نه ته وهیه کی زۆر ده و له مه ند توانای کرینی که شتی گه وره ی هه بوو. ئینگلیزه کان دارستانه کانیا ن بری بو ئه وهی که شتی شایسته ی ده ریایی لی دروست بکه ن. داری به لووت داریکی گه لیک به هیز بوو و توانایی خۆراگری ئاگری تۆپیا ن هه بوو، هه روه ها له ئه گه ری چه قین له ناو قور و خوۆ له و شویتانه ی ئاوی زه ریا نزم بوون و که شتییه گه وره کان له سه ر زه وی ژیر ده ریا گیریا ن ده کرد، یه کسه ر دزه یان نه ده کرد. هه روه ها دار به لووت به رگریه کی زۆری هه یه له هه نبه ر رزین یان هیز له لایه ن میرووه کانه وه. ئه مه ش ریگه ی به که شتییه کانی هیزی ده ریایی شاهانه "Royal Navy" ده دا بو ماوه یه کی زیاتر له سه ر ده ریا بمیننه وه و پیوستیا ن به چاککردنه وه ی به رده وم نه بیّت. که شتی لۆرد نیلسۆن "Lord Nelsons HMS Victory" و کاپتن کوک "Captain Cooks HMS Endeavour" له دار به لووت دروستکرا بوو. ته نانه ت ریپتوانه فه رمیه که ی هیزی ده ریایی شاهانه دلی به لووت "Heart of Oak" ناو نرابوو. که نارئاوه کانی بریتانیا که گه لیک نارپیکوپیک بوون، چه ندین به نده ری سروشتی قوولی ئاو پیکدین. هه ر ولاتیک به وه یّت رکا به ری ئینگته را بکات، پیوستی به سه قامگیری سیاسی، که شتی و به له می گه وره و به نده ری قوولی ئاو هه روه ها داری به هیز و تیکنۆلۆژیای پیشکه وتوو ده بیّت.

دوو رکا بهری سهره کی واته فره نسا و ئیسپانیا به بهرده وام هیشتنه وهی شهر له قورنه ی ئوروپا سامانه که یان به فیرودا. رهوتی پیشه سازیان زور به ئه سپای به هه لسه نگاندن له گه ل ئینگلته را به ره و پیشکه وتووپی هه نگاوی نا. تا سالی ۱۷۸۰ له ئینگلته را ۲۰ هه زار ئامیری چینی پارچه هه بوو، به لام له فره نسا ته نیا ۹۰۰ ئامیری چین هه بوو. ههروه ها ئه وهی که فره نسا و ئیسپانیا پانتای هه ره که یان دوو ئه وهنده ی ئینگلته را بوون، تیچووی گواستنه وه یان گه لیک زیاتر بوو. ئینگلیزه کان سوودیان له و راستیه وه رگرت چونکه دوورگه که یان بچووک بوو و ژماریکی زوری کانال و رووباره کانیش هاتوچوی به ره مه کانیا بۆ ئه وهی به خیرای که رهسته ی خاویان بۆ ئه و شوینه ی که پرۆسیس ده کرا و بۆ بازاره کان چ له ناوخۆ و چ له دهره وه، هاسانتر ده کرده وه. زوربه ی شاره پیشه سازیه کانی بریتانیا له نزیک سه رچاوه گه وره کانی خه لوز هه لکه وتبوون و کاتیک سیسته می هیلی ئاسن له دوای سالی ۱۸۳۰ په ره ی سه ند، پیشه نگی ئینگلیز گه لیک به رچاو بوو. ههروه ها له ۱۵ ژانویه ی ۱۸۰۱ سه ره به خوپی فره می ئیرله ندا که ۲۵۰ سال بوو ژیردهسته بوو، کو تاپی هات. به هیزی یاسای یه کیتی، ئیرله ندا به شانشین یه کگرتووی تازه دروستکراوی نیوان بریتانیا و ئیرلهنده وه نووسا. شانشین یه کگرتوو هه ولیدا خو ی له زوربه ی شه ره بیکو تاییه کانی قورنه که دا پاریزی ت و به سه بره وه سه یری رکا به ره کانی ده کرد که یه کترین ماندوو و

لاواز کردبوو. ته نیا کاتیک ههستی به مهترسی کرد، بریاری دهستوهردانی دا. ناپلیۆن سهلماندی که گهورهترین پروبهرووووهستانه، بهلام ته نانهت ئه ویش له کو تاییدا به به کارهینانی ئه و تاکتیکه تاقیکراوهی که هه میشه هاوپه یمانی دوژمنانی به هیزترین دهسه لات بوو بو دروستکردنی کیشه له سه ر قورنه که، شکستی هینا. له دوخی ناپلیۆندا، به کرده وه هه لسوکه وتی هه موویان وه ک یه ک بوو. له سالی ۱۸۰۳ خۆی بریاریدا ئه و پاره یه ی ئه مریکیه کان بو لویزیا نا و بو داگیرکردنی بریتانیا پینان دابوون، به فیرۆ بدات. ئه مهش وای لی کرد بتوانیت به شیوه یه کی بی وینه ئینگلیزه کان یه کگرتووتر له دهوری یه کتر کو بکاته وه.

ناپلیۆن ببوه کابوسی گه لی ئینگلیز. ئه و حوکمرانی قورنه که ی ده کرد و به نیازی ئه وه بوو سیسته مینکی شیوازی فه ره نسی به سه ر ئینگلته رادا بسه پینیت. به ئه گه ریکی زوره وه ده سه لات ی سه ربازی و ئابووری یه کگرتووی ئه و به س بوو بو ئه وه ی ئینگلته را شکست بهینیت یان لانیکه م کو نترۆل بکریت. ته نانهت پیش ئه وه ی هه ره شه ی له شکرکیشی له سه ر بیت، له ندهن ههستی به وه کردبوو جگه له شه رکردن هیه چ بژارده یه کی دیکه ی نییه.

پلانی داگیرکاری و بهرگری سالی ۱۸۰۳ لیکچوونیک ی سه رنجراکیش له گه ل بارودۆخی سه ره تای شه ری جیهانی دووهم نیشان ده دات. ئه و که شتیانه ی ده بوو سه ربازانی

شارۆچكەیه كى هۆلەندى بوو و له سالى ۱۸۱۴ بوو به كۆلۆنى بریتانیا. له وێشهوه كهشتیهكان به درێژایی كه نارهكانی ئەفریقا بهرهو باكووری رۆژههلات و بهرهو هیندوستان رۆیشتن، كه تاجی سهری ئینگلیز بوو. بهلام گهشته كه له وهش زیاتر رۆیشت: نیشتهجێبوونی بریتانیا له كه ناراوهكانی مالایا "Malaya" (به تابهت سهنگاپور) رینگایان بو تێپهڕین له شهقامی مهلاككا "Malakka" بو چین خووش كرد. ئەم داگیرکارییه بێ وێنهیه بههۆی كردنهوهی كانالی سوێز له تشرینی دووهمی ۱۸۶۹ به سههر رینگا ده ریا ییه كاندا گه لێك به هێژتر كرا. ئیستا ئیتر رینگای ده ریا یی بو هیندوستان جارێكی دیکه به شپوهیه كی بهرچاو كورتكرایهوه؛ ئیمپراتۆریه ته كه له لوتكه ی بهرزی خویدا وهستا بوو.

ئهمهش سهردهمی كی گه لێك ئه رینی بوو، لانیکه م بو بریتانیا: به رزبوونهوهی سامانی ئابووری بووه هۆی ده سه لاتی سیاسی و سه ربازی زیاتر. شانشین یه گرتوو خۆی له زۆریه ی شه ر و شو رشه كانی ئوروپا دوور راگرت، به لام هێزه چه كداره كانی له شو ئینه كانی دیکه دا زور چالاک بوون: ئەفریقای باشوور، بیرما "Birma" و هیندوستان گه لێك دوور بوون و زۆریه ی خه لکی ئه و ناوچانه له و باره یه وه زانیاری كه میان هه بوو، به لام بو ئینگلته را قازانجێكی گه لێك زۆری هه بوو. كه رهسته ی خا و ده رژا بو ناو كارگه كان، و هه لی كار بو كرتیکاران و سامانی بو خاوه نكاره كان ره خساند.

له سهرووی هه مووشیانوهه بالادهستی لهسه ر دهریا، ئیمپراتوریه ته که ی به هیتر کرد و پشتی به ئامرازه ئاساییه کانی به کارهینانی دهسه لات بهست، لهوانهش چه مکی بالادهستی "ره گزی سپی پیست." به لام لیهدا له ناکاو تیشکیکی درهوشاوهی ئه خلاق لی دهرکهوت. دواي ئهوهی بریتانیا بو ماوهیه کی زور پوئی پیشهنگی له بازرگانی کوپله داگیرا، له سالی ۱۸۰۷ له ناکاو کوپلیه تی قه دهغه کرد. ته نانهت بو چه ند دهیهیه ک هیزی دهریای شاهانه که شتی بازرگانی بو راوکردنی کوپله به کارده هیئا و نزیکه ی ۱۵۰ ههزار که سی به و شیوهیه له کوپلیه تی ئازاد کرد، هاوکاتیش حکومه تی ئینگلته را به ئینی قه ره بوو کردنه وهی به سه روک هوزه جیاوازه کانی ئه فریقا دا بو ئه وهی واز له فروشتنی ره عیه ته کانیان بهینن. کوپلیه تی له سه ره تادا به فه رمی مابوو وهه، هه رچه نده له ئینگلته را پراکتیزه نه ده کرا. سالی ۱۸۳۳ له بنه رته دا له ناوچه کانی ژیر دهسه لاتی بریتانیا دا کوپلیه تی کو تایی پیهات.

له ئیمپراتوریه تدا، دهوتریت، خوړ هه رگیز ئاوا نابیت. ئه مهش تا ئه مپروش راست ده رده که وی ئه گه ر مروف چوارده ناوچه ی ده ره وهی بریتانیا به پاشماوه ی ئیمپراتوریه تی پیشوو دابنیت. یه کیکیان هه میشه له روناکی روژدا نو قم بووه. له کاتیکدا له نیوه ی شه ودا له دوورگه کانی کایمان "Kaiman" که تارادهیه ک تاریکه، خوړ هیشتا له دوورگه ی پیتکایرن "Pitcairn" له باشووری زه ریای هیمن ده درهوشیته وهه. سه ره رای ئه وهش، هه موو شتیکی باش و

به‌لگه‌ی ئەو راستیییه‌که شەری جیهانی دووهم دوا‌ی شەری جیهانی یه‌که‌م دوا‌ی ماوه‌یه‌کی که‌م هه‌لگیرسا. بریتانیای گه‌وره هه‌ر وه‌ک فه‌ره‌نسای تو‌له‌سه‌ندوو لاواز ببوو؛ به‌لام ئالمانی هه‌یشتا گه‌وره‌ترین و‌لات بوو و زو‌ریک له‌ دانیشتووانه‌که‌ی هه‌ستیان ده‌کرد نه‌ک هه‌ر له‌لایه‌ن قه‌یسه‌ر و ژه‌نه‌را‌له‌کانیه‌وه، به‌لکوو له‌ سه‌رووی هه‌مووشیانه‌وه له‌لایه‌ن مه‌رجه‌کانی ناشتی فێرسایه‌وه خیا‌نه‌تیا‌ن لی‌ کراوه.

ته‌نیا دوو ده‌یه‌ دواتر، ئوروپا جارێکی دیکه‌ له‌ لی‌واری کو‌تاییدا وه‌ له‌رزه‌ که‌وت و خو‌ی خسته‌ ناویه‌وه، ئەم شەره‌ دووهمه‌ به‌ره‌رییه‌تی به‌رچاوت‌ری له‌ شەری یه‌که‌م تێپه‌راند و پش‌تی ئیمپراتۆریه‌تی بریتانیای شکاند.

له‌ سا‌لی ۱۹۴۰ ئینگه‌ته‌را خو‌ی له‌ دو‌خێکی زو‌ر هاوشیوه‌ی سا‌لی ۱۸۰۳دا بینیه‌وه، فێرماختی ئالمانی که‌ زو‌ر به‌هێز بوو، سه‌ربازانی بریتانیای ناچار کردبوو له‌ دونکیرشینه‌وه "Dunkirchen" پاشه‌کشه‌یه‌کی زه‌لیلانه‌ بکه‌ن. پاشان هێزی ئالمانی خو‌ی له‌ که‌ناره‌کانی کانالدا جیگیر و بو‌ داگیرکاری ئاماده‌ کرد. هه‌رچه‌نده‌ هێرشه‌که‌ هه‌رگیز به‌دی نه‌هات، به‌لام پلانه‌کانی هێرش و به‌رگری نه‌ک هه‌ر یاری نیوان هۆکاره‌ جوگرافی و ئابووریه‌کان، به‌لکوو شی‌وازه‌ دووباره‌بووه‌کانی ستراتیژی سه‌ربازیشیان ئاشکرا کرد. له‌ ئە‌گه‌ری به‌دوور نه‌زانراوی هه‌ر شه‌یه‌کی هاوشیوه‌ی

ئەمرۆدا، بیرکردنەوه کان هەر هەمان هێلی پێشوو پەیرهو دەکەن.

پلانه سەرەتاییه کانی ئۆپەراسیۆنی "شیری دەریای" پێشبینی ئەوهیان دەکرد که کهشتی وێرماخت له بەندەرەکانی رۆتەردام "Rotterdam" و کالایس "Calais" هوه بەرهو ئینگلتەرا وەرئ کەون و به ئۆتۆمبیلی "Amphibien"^{۱۲} هێرش بکەنە سەر که نارئاوه کانی کینت "Kent" و ساسیکس "Sussex". هاوکات چه تر بازە کان دەبوو برایتۆن "Brighton" و گرده کانی سەرۆوی بەندەری دۆفەر "Dover" بگرن. هەر وه ها بریار بوو هێرشێ زیاتر له چیربۆرگ "Cherbourg" و لی هافرە "Le Havre" وه به رێوه بچیت و سەرباز له دیفۆن "Devon" و دۆرست "Dorset" دابه زینن. کاتیگ له سەر پرده کان دامەزنان، بریار بوو لەندەن له رۆژهللات و رۆژئاواوه گەمارۆ بدریت و هاوکات بریستۆل "Bristol" یش داگیر بکریت. بۆ به ستنه وهی سەربازانی بریتانیا له باکوور، هیزی دەریای دەبوو له دانمارک و نەرۆیژه وه هێرشیکێ ساخته به رهو سکۆتلەندا ئەنجام بدات.

هەرچه نده ئینگلیزه کان ئاگاداری پلانه کان نەبوون، به لأم دەیان توانی به پشتبەستن به جوگرافیا حیساب بکەن که چیان به سەردیته. یه کهم هێلی به رگری که نارئاوه کانی باشوور بوو. زۆریگ له شوینە ئە گەریه کانی نیشتنه وه مینرێژ

^{۱۲} ئەو ئۆتۆمبیلانە ی توانایی گەشتکردنیان لەسەر زهوی و ناو ههیه.

نووسینی تیم مارشال، وەرگریانی له ئالمانییه وه نادر فەتەحی (شووانه)

کرابوون، شوینی خوشاردنه وه زیاتر له ناوخوای و لات دروستکران و بهربهستی تهلی درکاوی دانران. شوینی نیشتنه وه هه لوه شپنرانه وه یان له نایان بردن و بهشیک له ناوچه ئیشکانییه کان ژیرئاو خران. ئەمه "تویکلی رهق" ی که نار ده ریاکه بوو. له پشتیه وه هیله کانی بهرگری بو پاراستنی پیتتهخت و میدله ندز "Midlands" و باکوور وه ستابوون، بو ئە گه ری تپه پینی ئالمانییه کان له که نار ده ریاوه. ئەم هیلانه به مه بهستی خاوکردنه وه ی پپشروه ی دوژمن و دوورپراگرتنی دوژمن له ناوچه پیشه سازییه گه وره کان بوو. ئامانجی چاره نووسساز بریتی بوو له وه ستاندنی ئەو تانکه ئالمانیانه ی له کاتی شه ر له به لژیکا و فه ره نسا به راده یه کی زور و ئیرانکارییان پیکه ئینابوو.

دلی بهرگری هیلێ باره گای گشتی له بریستۆل "Bristol" هوه تا ئە ئقه ی بهرگری ده ور به ری له ندهن و پاشان به ره و باکوور له ریگه ی کامبریج "Cambridge" و میدله ندز "Midlands" و ناوچه پیشه سازییه کانی یۆرکشایر "Yorkshire" بوو. پیکه اتبوو له ده یان هه زار سه نگه ر، ئەوانه ی پپیان ده گوترا "Pillboxes"، له رووبار، کانال، دارستان، په نا هیلێ ئاسن، کانی و هه موو چه شنه به ربه ستیکی دیکه که پپده چوو گونجاو بن بو پراگرتن و هپرش بو سه ر تانکه کان. پرده کان دینامیتیان تیدا جیگیر کرابوو بو ئە وه ی له هه ر کاتیکدا پپویست بیت، بیته قیننه وه؛ به نزیخانه و فرۆکه خانه کان ده بوو به کارنه هپنرین. سه دان هه زار هاو لاتی مه ده نی له و ناوچانه ی

ئه گهری نیشتنی لیده کرا، چۆلکران؛ ته نیا ئه و هیژانه مانه وه که په یوه ندییان به گاردی نه ته وه ییه وه هه بوو.

پاشان حکومهت ستراتژی خۆی گۆری. ئیتر ده بوو ئالمانییه کان یه کسه له کاتی نیشتنه وه یان له سه ر پرده کان بوه ستینرین؛ چونکه له هاوینی سالی ۱۹۴۰ دا هیزی ئاسمانی شاهانه به شیوه یه کی چاوه روانه کراو له شه ری بریتانیا دا سه رکه وتی به ده سه ته ینابوو و بالادهستی ئاسمانی به سه ر ناوچه ئه گهریه کانی نیشتنه وه دا پاراستبوو، هاوکاتیش هیزی ده ریایی کۆنترۆلی کاناله که ی به ده سه ته وه بوو. هیتله ر ناچار بوو هیرشه که دوا بخت. له جیاتی ئه مه فه رمانی داگیرکردنی یه کیتی سوڤیه تی دا و ویرماخت واته (ئه پته شی ئالمانی نازی) تا کۆتایی پیه اتنی شه ر ته واوی کاتی خۆی به و داگیرکاریه وه خه ریک کرد. به ره ی هاو په یمانان له نۆرماندی "Normandie" نیشتنه وه و تا ئیلبه "Elbe" شه ریان کرد، رووسه کان له رۆژه لاته وه هیرشیان کرد و بو جارێکی دیکه شکستیان به ولاتیک که ده یویست بالادهستی له ئوروپا به ده سه ته یه ینیت، هینا.

به شیک له و به هایه ی بریتانیا به ناچار یی چاوپۆشی لیکرد، له ده سه تانی ئیمپراتۆریه ته که ی بوو. نه ک هه ر له رووی داراییه وه ویران کرابوو، به لکوو ناچار بوو به شیک یی زۆری بنکه ده ریاییه کانی رادهستی ئه مریکییه کان بکات، چونکه بو شه رکردن دژی ئالمانییه کان پیویستی به که شتی

ههبوو و واشنتۆن بهو کاره تهواو دلخۆش بوو. ئەمریکا کهشتی پێویستی ههبوو، ئیستاش بنکهی له ههموو جیهاندا پیکهینابوو. هاوسهنگی هیز له کاتی شه‌ری جیهانی دووه‌مدا به‌ره‌و رۆژئاوا به‌سه‌ر زه‌ریای ئەتله‌سیدا گو‌ردرابوو و توانای پاراستنی ئیمپراتۆریه‌ته‌که‌ له‌ دارماندا بوو.

بریتانیا ده‌بوو له‌ سیاسه‌تی جیهانیدا رۆلێکی نوێ بدۆزیته‌وه‌. به‌لام پلانیکی کاریگه‌ری نه‌بوو. بۆ ماوه‌یه‌ک ئینگلیزه‌کان پێیان وابوو ده‌توانن له‌ په‌نا هاو‌پ‌ری ئەمریکیه‌که‌یان ئیمپراتۆریه‌تی جیهانی خۆیان بپارێزن، به‌لام ئەمریکیه‌کان بۆچوونێکی جیاوازیان هه‌بوو. ئەوان هه‌رگیز هه‌زیان له‌ ئیمپراتۆریه‌ت نه‌بوو. به‌دریژایی سه‌رده‌می شه‌ری ساردیش ئەمه‌ به‌ تابه‌تی بیزارکه‌ر بوو کاتیک سو‌فیه‌ته‌کان به‌رده‌وام په‌خنه‌یان له‌ کۆلۆنیا‌لیزمی ئینگلیزی دژی ئازادیخوازان له‌ سه‌رانسه‌ری جیهان ده‌گرت. هه‌رچه‌نده‌ شانیشینی یه‌گه‌رتوو په‌یوه‌ندی به‌ ناتۆوه‌ کرد که‌ ئەمریکا سه‌رکردایه‌تی ده‌کرد، به‌لام کاتیک کانالی سو‌یزی له‌ سالی ۱۹۵۶ داگیرکرد، زۆر زوو روونکرایه‌وه‌ که‌ رۆژانی ئیمپراتۆریه‌ت کۆتایی هاتوه‌. له‌ نیو حیساباته‌ هه‌له‌کانی له‌نده‌ن ئەوه‌شی تیدا بوو که‌ سه‌رۆک وه‌زیران به‌ پێویستی نه‌زانیبوو ئەمریکیه‌کان ئاگادار بکاته‌وه‌ که‌ به‌نیازه‌ که‌ناله‌که‌ له‌ میسریه‌کان وه‌ربگریته‌وه‌، که‌ ماوه‌یه‌کی زۆر نه‌بوو ده‌ستیان به‌سه‌ردا گرتبوو. سه‌رۆک ئایزنهاوهر تووره‌ بوو و پێداگری کرد که‌ ئینگلیزه‌کان به‌ په‌له‌ بکشینه‌وه‌.

بویه پلانی دووهه م به ریوه چوو: بریتانیا وه ک باشترین
دۆستی ئەمریکا مایه وه و کاریگه ریی خۆی هیشته وه، به لام
به بی ئیمپراتۆریه ت. تازه ئەوهش به ته وای سهری نه گرت.
لانی که م له سهره تادا سهرکه وتوو نه بوو. له سالی ۱۹۶۲ دین
ئه کسون "Dean Acheson" راوئێژکاری تایبه تی سهرۆک
کینیدی ئەو لیدوانه به ناوبانگه ی راگه یاند که بریتانیا
ئیمپراتۆریه تی جیهانی خۆی له ده ستدا وه و هیشتا رۆئیکی نوێ
نه دۆزیوه ته وه. په کووو!

پاشان پلانی سیههیش له و راستییانه وه سهریه لدا که
دواتر ئە کسون رایگه یاند: "هه ولدان بو رۆئیکی سهر به خۆ
وه ک زله یزێکی گه وه، رۆئیک که له سهر بنه مای
په یوه ندییه کی تایبه ت له گه ل ئەمریکا و له سهر ئەرکی
سهرۆکایه تی کۆمۆنویلتسیک "Commonwealth" ۱۳ بێت که
هیچ پیکهاته یه کی سیاسی و یه کیتی و هیزێکی تایبه تی
نییه... " ئە کسون پێی وابوو دوا جار ئینگلیزه کان ده بی له گه ل
ئوروپا دانووستان بکه ن.

ئینجا رۆئی نوێ له و سهرده مه دا به و شیوه یه بوو: شانشین
یه کگرتوو قاچیکی له که مپی ئەمریکی و قاچه که یتری له
کۆمه لگه ی ئوروپا چه قاندبوو. ئەمهش بو ماوه ی چوار
ده یه به رده وام مایه وه. ته نانه ت له کاتی نزیک بوونه وه له

۱۳ کۆمۆنویلتی گه لان، یان به سادھی کۆمۆنویلتس، کۆمه له یه کی خۆ به خشانیه که پیکهاته وه له ۵۶ ده ولته ی
سهر به خۆ، که زۆر به یان کۆلۆنیه کانی پیشووی به بریتانیا ن. ئەم کۆمه له یه له سالی ۱۹۳۱ دامه زرا وه.

یه کیتی ئوروپا که دواتر فۆرمیکی کۆنکریتی وهرگرت، بریتانیا هه میسه دلنیا بوو له وهی هیزی نیزامی خۆی گه لیک له هیزی سوپای ناتۆ زیاتره (جگه له ئەمریکا). ههروهها ئەوهی لانیکه م به هه مان شیوه گرنه بوو: چه ندين جار ئاماده یی خۆی دربري بو که لکلپوهرگرتنی ئەم هیزه سوپاییه ئە گهر ئەمریکیه کان داوای بکه ن. (شهري فیتنام شه پێکی تاقانه بوو؛ له ئینگلته رازۆر پيشوازی لی نه کراو له ناو پارتي کرێکارانی ده سه لاتداردا رووبه رووی دژایه تیبه کی به رچاو بووه). ههروهها پشتیوانی هه وانگری نهی و دیپلۆماسی ئینگلته را بو ئەمریکا به هایه کی زۆری بو ته رخا ن کرا. ره خه گران چه ندين جار گالته یان به ده سه واژه ی "په یوه ندی تایبه ت (special relationship)" ده کرد، به لام بو ماوه یه کی زۆر بوونی هه بووه و - ره نگه که متر بوویته وه، به لام تا ئە مرۆش به رده وامه. ئەمه به و مانایه نییه که ریالیسته کانی هه ر دوو لا بی هه لۆیست بوون. هه ر مرۆفێکی تارا ده یه ک عاقل ده زانیت چه که سیک - به بی کێبه رکی - هاوبه شیکی به هیزتره، و به دلنیا ییه وه ئەمریکیه کان به شداری ئەو باسانه ناکه ن که ده لێن ئینگلته را یۆنانه و ئەمریکا رۆم. به لام زمان، میژوو و کولتووریکی سیاسی هاوبه شیان هه بووه. به به راورد له گه ل په یوه ندییه کانی ئەمریکا له گه ل ده و له تانی دیکه ی ئوروپا، ئەمه له گه ل ئینگلته را گه لیک تایبه ت بوو. ههروه ک چلۆن په یوه ندی ئینگلته را له گه ل ئوروپا له روانگه یه کی دیکه وه تایبه تی خۆی هه بوو.

ئینگلیزیه کان له په یوه ست بوون به کومه لگه ی ئابووری
 ئوروپا (EWG) د لیا نه بوون و فهره نسیه کانیش به ته وای
 گومانیا ن لیا نه ه بوو. له شهسته کانی سدهی رابردوودا
 فهره نسا له سهرده می ژه نه رال دیگول "General de Gaulle"
 دوو جار ئه ندامبوونی بریتانیا یان فیتو کرد. دیگول دهیویست
 یه کیتی ئوروپا هه بیته به لام فهره نسا زال بیت و ئه ندامیتی
 بریتانیا ئه وهی ئالوتر ده کرد. ئه و قه ناعه تی به وه هه بوو که
 هه لویستی بریتانیا له گه ل پروژه ی ئوروپیدا ناگونجیت. له
 کاتی فیتوی داواکاریه که ی سالی ۱۹۶۳ بو ئه ندامیتی، وتی:
 "ئینگلته را دوورگه یه که و روانگه ی ئاراسته ی ده ریایه؛
 په یوه ندییه کانی، بازاره کان و ریگاکانی دابینکردنی له
 هه مه چه شنترین و هه ندی کجاریش دوورترین به شه کانی
 جیهان هه لکه وتوو؛ به شداری کشتوکالی که م ده کات به لام
 له به شیک زوری بازرگانی و پیشه سازیدا به شداره. له هه موو
 چالاکیه کانیدا، داب و نه ریتی زور جیاواز و ناوازه له خوی
 پیشان ده دات". ترسی ئه وهی هه بوو ئینگلته را له
 چوارچیه ی یه کیتی ئوروپادا دریژه به سیاسه تی سهدان
 ساله ی خوی بدات، واته هاوپه یمانی له دژی به هیزترین
 ده سه لاتی ئه وکاته که فهره نسا بوو. دیگول ولاتیکی کاریگه ری
 ئه وتوی له ناو ئوروپادا نه ده ویست، ولاتیک که بوچوونی
 ئابووری ته واو جیاوازی هه بیته. ئابووری بریتانیا له دهستی
 کومپانیا تایبه ته کاندبا بوو، و هاوکاتیش ده ولته که وتبووه
 به ستین و پینگه ی دووهه می هه بوو؛ له فهره نسا، ئه و دؤخه

تەواو پێچەوانە بوو. جگە لەوەش بریتانیای بە ئەسپی ترویاناً^{۱۴} دەزانی، کە ئەمریکییەکان هیوایان دەخواست بۆ بە دەستەینانی تیکەیشتن لە هەموو پلانی کانی یە کیتی ئوروپا بە کاریبەینن. بۆچوونە کەى لەسەر ئەم خالە، بە تەواوی راست بوو.

سالی ۱۹۷۳ دیگۆل نەما و ئینگلیزەکان هاتنە ناو یە کیتی ئوروپاوە. لانی کەم تا رادەیه ک. شانشین یە گگرتوو هەرگیز بە شیوەی زۆربەى ولاتانی ئەندامی دیکە خۆی بە پرۆژەى ئوروپا خەریک نەکرد. ئەمەش تەنیا هۆکاری میژووی نەبوو، بە لکۆو بەهۆی رابردووی نوێی بوو. سەرەرای هەموو زیان و ئازارەکان، ئینگلتەرا هاوشیوەی ئوروپییەکانی قورنە کە ترس و زیانەکانی شەری جیهانی دووهمی ئەزموون نەکردبوو، هەرۆهە سنوورە وشکانییەکانی لەگەڵ ولاتەکانی ئوروپا هەبوو. دامەزرێنەرانى کۆمەلگەى ئابووری ئوروپا قەناعەتیان هەبوو کە کۆمەلگەیان باشترین رینگایە بۆ کۆتایی هینان بە شەری سەدەکان بۆ هەمیشە. بەلام ئینگلیزەکان تەنیا پێیان وابوو لە رووی ئابوورییەوه زەرەر دەکەن ئەگەر دەستراگەیشتن بە بازارەکانی ئوروپا لە دەست بەدەن. چل و سئ سالی داها توویان بە رەتکردنەوهی واژۆکردنی هەندیک پەیماننامە و بە

---

^{۱۴} ئەسپی ترویاناً، لە ئەفسانەى یۆنانیدا، ئەسپیک بوو لە دار کە لەبەردەم دەروازەکانی ترویا دانرابوو، و سەربازانی یۆنانی لە ناویدا شارداربوونەوه. دیوار و قەلای شارەکە بەر ادیمیک قایم بوو کە کەس نەیدەتوانی بچێتە ناویەوه. شەمۆن دواى ئەمەى ئەسپیکە راکئیشرا یە ناو شارەکە، سەربازەکان لە ئەسپیکە هاتنە دەرۆه و لە ناو قەلای ترویاناًوه هیزشیان کردنە سەر و شکستیان پێ هینان.

پشتیوانیکردن له دەوله‌ته بچووکه‌کان، هه‌روه‌ها رینگریکردن له یه‌گگرتنی ئورووپاوه‌ خه‌ریک کرد، به‌مه‌ش بزوتنه‌ر و موتوری فه‌ره‌نسی-ئالمانی ئورووپایان گه‌لێک خاوکرده‌وه. هه‌ر جارێک یه‌کیتی ئورووپا هه‌ولێ قوولکردنه‌وه‌ی یه‌کیتی سیاسی ده‌دا، بریتانیا داوای فراوانکردنی په‌یوه‌ندییه‌ ئابوورییه‌کانی ده‌کرد و له‌وه‌ش زیاتر په‌ره‌ی به‌ گه‌وره‌بوونه‌وه‌ی به‌رده‌وامی یه‌کیتی ئورووپا ده‌دا له‌ رینگه‌ی ئەندامیه‌تی ولاتانی زیاتره‌وه، که به‌م سیاسه‌ته‌ جه‌وه‌هه‌ری یه‌کیه‌تی ئورووپای ته‌راو کرده‌وه و پێشی به‌ کاریگه‌ری ولاتانی ئەندامی گه‌وره‌گرت. دياره‌ بریتانیاییه‌کان له‌م کاره‌دا ته‌نیا نه‌بوون. هه‌میشه‌ ولاتانی ئەندامی دیکه‌ش هه‌بوون که گومانیان له‌ په‌یوه‌ندییه‌کی نزیکتر هه‌بوو، پێیان باش بوو سه‌روه‌ری دارایی و سه‌ربه‌خۆی سیاسی خۆیان بپارێزن و ته‌نیا به‌داوای ئەو خۆشگوزه‌رانییه‌دا ده‌گه‌ران که بازاری ئورووپا ده‌یتوانی بۆیان گونجاو بکات.

به‌ دلناییه‌وه‌ ئینگه‌ته‌را بۆ ماوه‌ی چه‌ند ده‌یه‌ سوودمه‌ند بوو له‌م رێکخه‌ستنه‌: سه‌قامگیری ئابووری خۆی وه‌رگرتنه‌وه‌ و توانی په‌یوه‌ندیی نزیکه‌ی خۆی له‌ گه‌ل واشنگتۆن بپارێزیت. ئەمریکیه‌کان ئەمه‌یان به‌دڵ بوو، بۆیه‌ بریتانیا وه‌ک ناوه‌ندیکی ژێپۆلیتیکی کاری ده‌کرد که ناتوی به‌ سه‌ره‌وکه‌یه‌تی ئەمریکا به‌ یه‌کیتی ئورووپاوه‌ ده‌به‌سته‌وه‌. به‌لام له‌ سه‌ده‌ی بیست و یه‌که‌مدا هه‌ندیک هۆکار و فاکنه‌ر ده‌ستیان به‌

گۆرانکاری کرد و بیرواری گشتیان له بریتانیا له گەڵ خۆی گۆری.

هینانەبازاری یۆرۆ هەنگاوێکی دیکە بوو بەرەو چوون بۆ ئورووپایەکی یەکگرتوو. بریتانیای گەورە لە گەڵ سوید و دانمارک بپاریاندا دراوی خۆیان بپاریزن و یۆرۆیان رەد کردەو. هەرەها گفتوگۆکان سەبارەت بە سوپایەکی ئورووپا له لەندەن نا ئارامیان لیکەوتەو، هەرچەندە بە دەگمەن ئەم باسە چوو ناو کۆمەڵگای گشتییەو. بەلام ئەوێ زۆرتەین کاریگەرێ لەسەر بپاری بریگزیتی سالی ۲۰۱۶ هەبوو، رەنگە نه "دراو" و نه "سوپای یەکگرتووی ئورووپا" بووبیت، بەلکوو تەنیا دۆخی ئابووری بوو.

قەیرانی دارایی سالی ۲۰۰۸ پرسیاری گرنگ و رەخناوی سەبارەت بە گلوبالیکردنی جیهان و ریکخراوه جیهانییەکان وروژاند. بۆ زۆرەیی وڵاتان ئەندامیتی یەکیتی ئورووپا دوو سوودی هەبوو: یەکەم: ئاشتی مسۆگەر دەکرد، دووهم: پەرهی بە خۆشگوزەرانى دەدا. گرێبەستەکە بریتی بوو لە: تەسلیمکردنی سەرورەى لە بەرامبەر بەرزبوونەوێ خۆشگوزەرانى. بەلام بۆ زۆریک لە خەلکی ئینگلیز کە ئەزموونی خۆشگوزەرانىیان کردبوو، ئەم گرێبەستە بە تاییبەتی سەرنجراکیش نەبوو. ئەمەش بوو هۆی دڵراوکییەکی بەرفراوان و دابەشبوونیکی قووڵی رای گشتی لە بریتانیا و بپاری بریگزیت تا ئەمڕۆش لە ژەهراویکردنی بیرواری گشتی

به‌رده‌وامه. هۆکاره‌کانی ئەم بېراره ئالۆزترین له‌وهی که له سهره‌وه خراونه‌ته‌روو، به‌لام قه‌یرانی سالی ۲۰۰۸، شانبه‌شانی چه‌ندین سده‌ده‌گه‌ران به‌دوای مه‌ودای گونجاو بو قورنه‌که رۆلێکی گرنگی گێراوه. دياره ستراتیژی نوێ دوی بریگیت سهره‌له‌ده‌دن، به‌لام هه‌شتا له گۆراندان، به‌شیکیش له‌به‌ر ئەوه‌یه که زۆر ولاتی دیکه به‌دوای رێگای نویدا ده‌گه‌رێن، هاوکاتیش ئەو نه‌زمه‌ی دوی شه‌ری جیهانی دووهم دامه‌زرا، خه‌ریکه کال ده‌بێته‌وه.

هه‌خشه نه‌ریتیه‌کان جه‌خت له‌سه‌ر جیاکردنه‌وه‌ی دوورگه‌کانی بریتانیا له باقی ئوروپا ده‌که‌نه‌وه، به‌لام ئەگه‌ر روانگه‌یه‌کی که‌مێک جیاوازتر وه‌ربگرین، ئەوا شوێنی ستراتیژی شانیشینی یه‌گرتوو له روانگه‌یه‌کی جیاوازه‌ده‌رده‌که‌وێت.

له سالی ۲۰۱۶وه ئینگلتهرا جارێکی دیکه له پرووی خورسکی خوڤهوه زیاتر چاوی له ئەمریکا گرتبوو. به له بهرچاوگرتهی بهردهوامی هیزی سیاسی و ئابووری ئەمریکا، ئەمه مانای ههیه؛ به لأم هۆکاره کانی ئەم هه ئۆیسته یان جیاوازه له هی سه دهی رابردوو. له سه دهی شه ری سارددا، به رپوه بردنی بازرگانی گه وه له گه ل رپوسیا نه ک هه ر له پرووی سیاسیه وه نه ده سه لمیندرا، به لکوه به هه یه کی ئابووری که میشی هه بوو. به لأم ئەم به ره سه ته ئیتر بۆ چینی سه دهی بیست و یه که م نییه؛ شانبه شانی یه کیتی ئوروپا و ئەمریکا، چین یه کیکه له و سئ هیزه ئابووریه سه ره کییه ی که توانای کرینی مه زنی هه یه. جارێکی دیکه ستراتیژییه کی دووانه پپوسته: مرؤف به قایمی له پشت واشنگتونه وه وه ستاوه، به لأم به چه شنیک ده رگا که به کراوه ی بۆ په یوه ندییه کی باشی سیاسی و ئابووری له گه ل په کین راگیراوه. هه ر وه ک چلۆن دیپلوماتکارانی وه زاره تی ده ره وه چه ز ده که ن بلین ته نیا "پروبه رووه ستانه"- که ئەمه خوی که م لوتفییه. ئاماژه یه کی روون بۆ ئەوه ی که بریتانییه کان به باشترین بژارده ی خویان ده زانن و له هاوینی ۲۰۲۱دا ده رکه وت، کاتیک که شتییه نوڤیه فرۆکه هه لگره که یان "HMS Queen Elizabeth" ره وانیه ی ده ریای باشووری چین کرد و ده فرۆکه ی بۆمب ریزی "F-۳۵"ی هیزی ده ریای ئەمریکا که رادار هه سته ی پچ ناکات، له له سه ر کشتیه که بوون.

ئەمریکا ھیشتا بەرژەوہندییەکی بەرچاوی له ئوروپای
 یەگرتوو، رۆژەھلاتی ناوہراست و ئەفریقا ھەبە، بەلام
 گۆرانکاری بەرەوزەریای ھیمن گەلیک روونە و ئەگەر مرووف
 بیەویت له دەستەبەرکردنی سەرنجی واشنگتۆن و
 دەستراگەیشتن بە بازاری بەکاربەر له ھەلومەرجیکی لەباردا
 بەردەوام بیٔت، دەبیٔت چالاکانە پشتگیری له سیاسەتی
 ئەمریکا له ھەر چوار ناوچە جیھاندا بکات. ئەمریکا بۆ
 ئەوہی بتوانن زیاتر سەرنجیان لەسەر ناوچە زەریای ھیمن
 راگرن، دەیەویٔت دەولەتانی ئوروپا زیاتر بەرپرسیاریتی
 بەرگری خۆیان و سەقامگیری ناوچە دراوسێکانیان له ئەستۆ
 بگرن. رەنگە تیچووی ھیزی سوپایی کہ توانایی جیگیرکردنی
 دەرەکیان ھەبیٔت زۆر بیٔت، بەلام ئەوہ نرخێ ئەو
 ھاوہیمانییە لەگەڵ زلھیزی جیھانی.

پیدەچیت شانیشینی یەگرتوو ھەولی خاوەکردنەوہ یان
 تەنانەت پیچەوانەکردنەوہی ئەو درزانەکی کہ لەمیژە لە
 نیوان واشنگتۆن و لەندەندا ھەبە، بدات، بەلام رەوتی
 دیمۆگرافی لە ئەمریکا ئاماژە بەوہ دەکات کہ سالانە ژمارەکی
 ئەو ئەمریکیانەکی کہ رەگ و ریشەکی ئوروپییان ھەبە کہم
 دەبیٔتەوہ و ھەمان شت بۆ بریتانییەکانیش راستە. پەيوەندی
 سۆزداری نیوان ھەردوو ولات لاوازتر بؤتەوہ، چونکہ
 ئەولەویەتەکانی ژیوپۆلیتیکی ئەمریکا بەرەو زەریای ھیمن
 دەگۆردرین. ئەمەش پیشتەر لە سەردەمی سەرۆکیەتی باراک
 ئوبامادا گەلیک دیار بوو. ئەگەر ئەمریکا بیەویٔت

پەيوەندیدار بۆمبێتەو، ئەوا بریتانیا دەبێت پشٹیوانی له ستراٹیژی سیاسی ئەم زلهێزە بکات، هەندیكجار له پرووی ئابوورییەو، هەندیكجار له پرووی دیپلۆماسییەو، هەندیكجاریش له پرووی سەربازییەو. وەك له عێراق بێنیمان ئەم کارە زۆرجار سوودی نابێت. ئەگەر وەك یاریی شەترەنج سەیری جیهان بکەین، ئەمریکا هێشتا پاشایە و سیاسەتی دەرەوێ ئەمریکا شازنە. رەنگە بریتانیا قەلایان فیل بێت، بە شیۆهیهکی سەربەخۆ له سەرانسەری مەیدانە که بچوئیت، بەلام بزووتنەوێ کانی هەمیشە دەبێت له گەل ستراٹیژی ئەمریکادا هەماهنگ بکریت. قەیرانی سوێزی سالی ۱۹۵۶ دەرێخست که واشنگتۆن هەمیشە ئامادەیه دەستبەرداری هاوپهیمانه کانی بێت. بەلام ئەمە بە دەگمەن روودەدات و بریتانیا بە هۆی جوگرافیای خۆی و میژووی سێ سەد سالی رابردووی، شانسیکی زۆری هەیه وەك یاریزانیکی سەرەکی له سیاسەتی جیهاندا بۆمبێتەو. یەك له ئەندامانی هاوکاری هەوالگری پینچ چاو "Five Eyes" هە ئەمریکا، کاندە، ئوسترالیا و نیوزلەندا لهخۆدەگریت. ئەم چەشنە هاوکارییە تاییبەتە؛ بە شیۆهیهکی بەرچاو دەستراگەیشن و تواناییه کانی کۆکردنەوێ زانیاریی هەوالگری فراوانتر دەکات و زانیارییەکی بێهاوتا پیکدینیت که له کاتی بریارداندا گەلێک بەکەلک دەبێت.

وەك بەشیک له سیاسەتی ئابووریی خۆی، بریتانیا حەز دەکات رێککەوتنی "پینچ چاو" فراوانتر بکات بۆ رێکخستنێکی

بازرگانی شلتر که ریگه به به‌شداربووان بدات سوود له قازانجی ئەم کاره وه‌ریگرن. هه‌ندیك له ئاره‌زومه‌ندانى بریتانی له ئیستاوه ئەمه وه‌ك به‌دیليک بو‌ئەندامیتی یه‌کیتی ئوروپا ده‌زانن. تاکه کیشه مه‌ودای نیوانیانه. له‌وانه‌یه ولاتانی "پینج چاو" ژماره‌ی دانیشتووانیان زۆرتر بیت و دۆخیکی ئابوورپی زۆر دینامیکیان هه‌بیت، به‌لام له ۳۳ کیلومه‌ترپی که‌ناره‌کانی باشووری بریتانیا هه‌لنه‌که‌وتوون. سه‌ره‌رای ئەوه‌ش، هه‌ندیك لایه‌نی ئەم بیروکه‌یه هه‌یه که بو‌هه‌موو ئەوانه‌ی به‌شدارن سه‌رنج‌راکیش ده‌نوینن: بازاری ئەمن و پارێزراو و یاسای پته‌و بو‌په‌یوه‌ندیی بازرگانی و شه‌ریک‌یه‌تی به‌تپروانینیکی که‌متر بو‌گه‌نده‌لی.

ئێستا بریتانیا ده‌توانیت جاریکی دیکه ریکه‌که‌وتنی بازرگانی له‌گه‌ل هه‌ر که‌سێکدا به‌ریوه‌به‌ریت و ولاتانی وه‌ك ژاپونیش نیشانیان داوه که ده‌کریت هه‌ولبده‌ن به‌ته‌نیا ئەوه‌ریکه‌که‌وتنه‌ پیکبینن. هه‌روه‌ها له‌کو‌تایی سالی ۲۰۲۰ ئینگلته‌را ریکه‌که‌وتنیکی بازرگانی له‌گه‌ل یه‌کیتی ئوروپا و ریکه‌که‌وتنی زیاتری له‌گه‌ل میکزیک و کانه‌دا ئەنجامدا. به‌لام به‌هه‌لسه‌نگاندن له‌گه‌ل چین، ئەمریکا و یه‌کیتی ئوروپا، بریتانیا هیشتا له‌دۆخیکی زۆر باشدا نییه. دياره دووهم هیزی گه‌وره‌ی ئابوورپی ئوروپایه، به‌لام زۆر بچووکت‌ره له‌سی زله‌یزه ئابووریه‌کانی سەده‌ی بیست و یه‌که‌م و به‌پێ دانی ئیمتیازاتی سیاسی، به‌زه‌حمه‌ت ده‌توانی مه‌رجی له‌بار له‌ریکه‌که‌وتنه بازرگانیه‌کانی داها‌توودا ده‌سته‌به‌ر بکات. بو‌

ناوھێنانی چەند مۆدیلێکی تیۆری: یەکیتی ئوروپا دەتوانیت بۆ نموونە داوای ئەوە بکات کە بریتانیا وەک "ئەندامێکی ھاوبەش" لە کۆمەڵگەیەکی بەرگری ئوروپیدا بەشداری بکات، لە کاتییدا رەنگە ئەمریکا پێداگری لەسەر ئەوە بکات کە لە دەرەوی ئەو بازنیەدا بمانیتهوه. چینی دەتوانیت رێککەوتنیکی بازرگانی ھەلبوھشیینتەو ئەگەر سەرۆکوەزیرانی بریتانیا بێتە سەر ئەو بۆچوونە بانگھێشتی دالای لاما بۆ داوینگی ستريت "Downing Street" و خواردنی چای و کەیک بکات. ئەمەش رێک ئەوەیە کە دەیفید کامیرون "David Cameron" لە ساڵی ۲۰۱۲دا کردوویەتی، دواتر پرسباری لەخۆی کرد بۆچی ھیچ سیاسەتمەدارێکی پێشەنگ لە کاتی چوون بۆ پەکین کە پێشتر پلانی بۆ دانرابوو، کاتێن بۆی نەبوو. دیارە سەردانە کە ھەلۆھشایەو. پاشان داوینگی ستريت رایگەیاندا کە "وەرزێکی نوێ" لە پەیوەندییەکانی لەگەڵ دالای لامادا پیکھاتوو و لەپێکدا: کاتیک کامیرون لە تشرینی دووھمی ۲۰۱۳ ھاتە پەکین، توانی رایبگەییەنیت کە چین بەشداری لە دروستکردنی ویستگەیی ئەتۆمی بریتانیادا دەکات.

لە روانگەیی سیاسییەو ئیستا بریتانیا کاریگەری زۆر کەمتری لە یەکیتی ئوروپادا ھەیە، بەلام ئەوە بەو مانایە نییە لەگەڵ ولاتانی ئوروپادا ھاواری نەماو. یەکیک لەو ولاتانە پۆلەندیە، کە تادیت خۆی وەک "وتەبێژ" بۆ ئوروپییەکانی رۆژھەلات جیگیر دەکات و تارادەییەکی زۆر

هاوبهشی بۆچوونه کانی بریتانیا په سهارهت به په یوه نډی نیوان په کیتی ئوروپا و ناتو: په کیتی ئوروپا وه ک ئامرازیکی گونجاو بۆ رامکردنی ئالمانیا له چوارچیوهی بازاریکی هاوبه شدا سهر ده کریت، که سهره رای ئه وهش نابیت به هیچ شپوهیه ک بۆ په کیتییه کی سیاسی په کبگریته وه، هاوکاتیش ناتو دنیای ددهات له وهی رووسه کان به رهو رۆژئاوا ههنگاو نه نین. کاتیک بریتانیا هیشتا ئه ندای په کیتی ئوروپا بوو، زورجار ئه و دوو ولاته دهنگیان به ئامانجیکی سیاسی هاوبهش دا و تیروانیی هاوشپوهیان له سهر بابته کان هه بوو و هه روا به سادهی له سهر میزی گفتوگو نه ده مانه وه، چونکه ئیتر په ک له و ئه ندامانه ئیتر له ناو په کیه تییه که دا نه ماوه ته وه.

پۆله ندا تاکه هاوپه یمان نییه که له گه ل ئینگته رایه کی دواى بریگزیتدا بگونجیت. "په کیتی ئوروپا"، دهنگی هه موو ئوروپا نییه، ئوروپاش "په کیتی ئوروپا" نییه. ده کرا په یوه نډیه کی نزیک نه ک هه ر له گه ل پۆله ندا، به لکوو له گه ل فه ره نساش له هه ردوو به ره ی سهر بازی و سیاسیدا دروست بکریت. شانشینى په گرتوو و فه ره نسا به هیترین زلهیژی سهر بازی ئوروپای رۆژئاوان. هه ردووکیان نیگه رانن له چالاکیه کانی رووسیا له به ره ی جیاوازدا، هه روه ها ناسه قامگیری ناوچه که نارئاوه کان و ساراگان ده بیته هوی کوچی به کۆمه ل به ره و باکوور. له ئیستادا هه ردووکیان به شدارن له سیاسه تی هاوبه شی ئاسایش و به رگریدا، که

بریتانیا ههز دهکات زیاتر په‌ره‌ی پېښ‌دیرت، به مه‌رجیک له ئه‌نجامدا ناتوی پې لاواز نه‌بیت. نموونه‌ی دیکه‌ی هاوکاری سه‌ربازیی فه‌ره‌نسا و بریتانیا هه‌ن، له‌وانه له ده‌ره‌وه‌ی یه‌کیتی ئوروپا و ناتو. هه‌ردوو ولات له ولاتی لیبیا به‌شدار بوون، له سوریا چالاکن و له‌م دوایانه‌شدا بریتانیا پالپشتی سه‌ربازانی فه‌ره‌نسا له ناوچه‌که‌نارئاوییه‌کان ده‌کات.

جگه له‌وه‌ش فۆرمیک‌ی باشی جیگیرکراوی "E3" هه‌یه، که تیتیدا ئالمانیا، فه‌ره‌نسا و بریتانیا بو‌گه‌یشتن به ئامانجه هاوبه‌شه‌کانیان هاوکاری دیپلۆماسی یه‌کتر ده‌که‌ن - دیارترین نموونه‌ش رینکه‌وتنی ئه‌تۆمیه له‌گه‌ل ئیران. هه‌روه‌ها بریتانیا چه‌ندین کیشه‌ی هاوبه‌شیان له‌گه‌ل نوروپژ، دانمارک، فینلاند، ئایسله‌ندا و سویددا هه‌یه و سی له‌و ولاتانه ئه‌ندامی یه‌کیتی ئوروپان - واته بریتانیا ده‌توانیت به ئه‌گه‌ریکی زۆره‌وه بلۆکی ده‌سه‌لات له ده‌ره‌وه‌ی یه‌کیتی ئوروپاش دروست بکات. ئه‌گه‌ر ولاتانی ئه‌ندامی یه‌کیتی ئوروپا که هاوکات ئه‌ندامی ناتۆشن، هه‌لوپستیک‌ی پته‌و و قایم به‌رامبه‌ر به ده‌ستدریژییه هه‌ستپیکراوه‌کانی رووسیا هه‌لسوکته نه‌گرنه‌به‌ر، ئه‌وا ولاتانی بالتیک، پۆله‌ندا، رۆمانیا و تا راده‌یه‌کی که‌م‌تریش ولاتانی سکاندینافیا به‌دنیاییه‌وه پېشوازی له پشتیوانیه‌کانی بریتانیا ده‌که‌ن. له ده‌یه‌ی رابردوودا، هه‌لوپستی "postatlantizistisches" له به‌رلین و پاریس جیگه‌ی خۆی گرتووه و زۆریک له دراوسپیکانیان تووشی نه‌خۆشی ده‌روونی کردووه. راگه‌یاندنی

سه روک ما کرون که ناتو "میشکی مردوو" بهزه حمهت
 متمانهی بهو هاوپه یمانیه به هیتر کر دووه و مشتومرینکی
 له سه ر ئه وه دروست کر دووه که ئایا ئوروپا ده بیت له ئه مریکا
 جیابیتته وه و بهرگری خوی له سه رهیزی خوی بنیات بنیت.
 به سه رنجدان به وهی که زوریک له ولاتانی ئوروپا دوودن
 له خه رکردنی پارهی زیاتر بو بهرگری خویان و ناتوان
 بریاری خیرا بدن، ئه م چه شنه ئاخافتنانه به شیوهیه کی
 سروشتی جیگه ی نیگه رانی تایه تی ده وله ته کانی روژه لاتی
 برلین.

بریتانیا له که نارئاوه کانی ئوروپا وه ستاوه و له نزیکه وه
 چاودیرپی هه موو شتیک ده کات و هه لسه نگاندن بو ئه و
 ده رفه تانه ده کات که سه ره له ده دن. هه لوه شانده وهی
 یه کیتی ئوروپا له بهرژه وه ندی ئینگیز نیه. یه کیتی
 ئوروپا یه کی به هیتر سه قامگیری له قورنه که دا مسوگر
 ده کات و بازاریکی گرنگ بو کالاکانی بریتانیا دابین ده کات.
 هه روه ها پرسیارکردن له وه ده وله ته ده ستوریه لیبرالانه ی که
 یه کیتی ئوروپا پیکده هیمن ته نانه ت ده توانیت روژه
 خراپه کانی رابردووش زیندوو بکاته وه. ئینگیزه کان زور باش
 ده زانن یونان، پورتوگال، ئیسپانیا، پوله ندا، هه نگاریا، کرواتیا
 و به شیک له ئالمایا ته نیا چه ند ده یه له مه و بهر له لایه ن
 دیکتاتوره کانه وه به ریوه ده چوون. ئه گه ر یه کیتی ئوروپا
 شکست بیخی، بریتانیا ده توانیت هه ولی دروستکردنی
 هاوسه نگییه کی نوئی هیتر بدات. ئه گه ریش سه رکه وتوو بیت،

بریتانیا هاوکاری له گه ل ده کات، هه رچه نده به قه باره یه کی گه لیک سنووردار. له سالی ۲۰۱۸، بروکسل ره تیکر دوه شانیشینی یه کگرتوو کار له سهر به شه بلاونه کراوه که ی پرورژه ی گالیلو "Galileo" بکات که رکا به ری جی پی ئیسی "GPS" ئه مریکی ده کرد. بویه ئیستا له ندهن ناچاره به دیلیک بدوزیته وه یان سیستمی گه شتیار ی مانگی ده ستردی "ستراتیژی سهر به خو" ی پهره پیدبات، ئه مه ش کاریکه که هیشتا نه یوانیوه بیکات.

له جیهانی فره جه مسهر پی دوا ی شه ری سار ددا، که ئیستا زوریک له ولاتان ده بیت خویان له گه ل واقعیه کانیدا بگونجین، بریتانیا نه ک ههر رووبه رووی دهر فته ته کان ده بیته وه، به لکوو رووبه روووه ستانیکی ئالوزیشی له سهر رینگیه. ئه و کیشه یه ش به کراوه پی ماوه ته وه بزاینن ئایا ولات دوا جار روژانی ئیمپراتوریه تی به جیهیشتووه و خو ی پیگه یاندووه بو ئه وه ی بتوانیت سوود له م گورانکاریانه وه ربگریت؟ شانیشینی یه کگرتوو وه ک هیژیکی پی شه نگی پله دوو له رووی ئابووری، سیاسی و سهر بازیه وه ده مینیته وه. له مرودا پیگه ی خو ی له نیوان پینج ئه ندای به رده وای ئه نجومه نی ئاسایشی نه ته وه یه کگرتوووه کانداه پاریزیت و ئه ندایکی پی شه نگی ناتو و گروپی حه وته، ههروه ها ئه ندای

دامه زریتهری کۆمۆنویټسه "Commonwealth"^{۱۵}. پټهختی ئینگلیز ناوهندیکی دارایی جیهانییه؛ نه گهر دهولهتیکی سهربهخۆ بووایه، له ندهن له ریزبهندی بیست هیزی گه وهی ئابووری جیهاندا ده بوو، پیش ئارژانتین. ههروهها له ندهن پټهختی یه کیک له ولاته پدشهنگه کانه له رووی هیزی نهرم^{۱۶} "Soft Power" هوه که به رهه مه کولتورییه کانی له سه رانه هری جیهاندا گرنگییه کی به رفراوانی پدده دریت.

ئهمهش به پلهی یه کهم ده گه پټه وه بو زمانی ئینگلیزی که تا ئیستاش زمانی زگماکی نزیکه ی ۵۰۰ ملیۆن که سه و زیاتر له ملیاریک مرۆف وه ک زمانی دووه م، له کهرتی بازرگانی و به کرده وه له هه موو ریککه وتنه نیوده وه له تیه کان و به شیوه یه کی نایاب قسه ی پدده کهن. زانکۆکانی بریتانیا به رده وه امن له راکیشانی زۆریک له زیره کترین و باشتین (و ده وه له مه ندرتین) خویندکارانی جیهان. سی له ده زانکۆی پله به رزی جیهان - ئۆکسفۆرد، کامبریج، و ئیمپریال کۆلیج له ندهن - له بریتانیا هه لکه وتوون. ئهمهش خو ی یارمه تیده ره بو خوشگوزهرانی ولات و بناغه کانی ده سه لاتی نه رم و نیان له داها توودا داده مه زری نییت، به شیکیش به هو ی

^{۱۵} کۆمۆنویټی گه لان بریتیه له کۆمۆنلیمیکی خزه خشانه ی ۵۶ ده ولته ی سه ربخه ز، به پله ی یه کهم کۆلۆنیه کانی پنیشو ی بهریتانیا، که له سه ر به ها هاوبه شه کانی وک دیموکراسی، گه شه پیدان و ناشتی، یه کبان گر تووه.

^{۱۶} هیزی نه رم باس له توانایی کاریگه ر له سه ر ولاتانی دیکه ده کات به لام له ریگه ی سیاسی و قه ناعه تییکردن نه ک به زۆر یان به هیزی سه ربازی. له سه ر بنه مای سه ر نه ج راکیشیی کولتوری ده ولته تیک و به ها سیاسییه کبان و نامانه کانی سیاسیته ی ده ره ده دامه زرا وه. نه م فۆر مه ی ده سه لات زۆر جار له ریگه ی کولتور، په سه رده، دیپلوماسی و رۆلی نموونه ی ده ولته تیکه وه په ره ده گریت.

ئوهی زۆریک له ده‌رچووانی نیوده‌وه‌له‌تی ده‌گه‌رینه‌وه
ولاته‌کانیان و له‌وی پۆستی گرنگ وهرده‌گرن.

کاریگه‌ری بی بی سی که‌م بووه‌ته‌وه؛ بریتانیا چیت‌به‌سه‌ر
شه‌پۆله‌کانی رادیۆ و تله‌فیزیۆندا زال نه‌ماوه، به‌لام
به‌ره‌مه‌کانی رادیۆ و تله‌فیزیۆنه‌کانی تا ئیستاش له
سه‌رانسه‌ری جیهاندا ده‌بیست‌یت و ده‌بین‌یت. زۆریک له
ده‌زگاکانی راگه‌یاندنی ئینگلیزی، وه‌کوو ئیکۆنۆمیست
"Economist"، گاردیه‌ن "Guardian" و ده‌یلی مه‌یل "Daily
Mail"، ئیستا له‌ ریگه‌ی چاپه‌ دیجیتالییه‌کانیا‌نه‌وه‌ بینه‌ریکی
جیهانیان هه‌یه - ئەم دووانه‌ی دوا‌ی به‌ تابه‌تی له‌ ئەمریکا
گه‌لیک ناودارن.

هه‌روه‌ها وهرزش داها‌تیکی به‌رچاو به‌ده‌ست ده‌هین‌یت،
به‌تابه‌ت خولی نایابی ئینگلته‌را، پیشه‌سازی مۆسیقا و
گه‌شتیاری سه‌ره‌رای کرۆنا (Covid-19). هه‌شتا مروفی
گه‌شتیارووه‌ له‌ ناوچه‌که‌ ده‌که‌ن، هه‌ندیکیان سه‌رسانم به
نه‌ریتی بنه‌ماله‌ی شاهانه‌، هه‌ندیکی تریان به‌ چه‌شنیکی
گه‌لیک جیاواز له‌ حکوومه‌تی شاهانه: ده‌سته‌ی گه‌شتیاری
ئیرله‌ندی باکوور راپۆرتی دا که له‌ سالی ۲۰۱۹ چیاکانی
مۆرن "Mourne"، کایرنکاستل "Cairncastle" و شوینه‌کانی
دیکه که زنجیره‌ فیلمی "Game of Thrones" ی لی گه‌راوه،
سه‌رنجی ۳۵۰ هه‌زار گه‌شتیاری بۆ لای خۆی راکیشاوه.

بهلام ئەم ئاسته بهرزهی هیزی نهرمیش، په یوه سته به ئابوورییه کی گه شه سهندوووه و به ستراوته وه به بریاره کانی داهاتوووه و ئەو پرسیاره ده وروژینیت که تا چ رادهیه ک رینگه بۆ بریتانیا خووش ده کات وه ک هیزیکی سیاسی و سه ربازی پله دوو بمینیتته وه.

چونکه بریتانیا رووبه رووی چه ندین رووبه رووهستان ده بیته وه. له ناوخودا تا رادهیه ک دابهش بووه که خه لک پیی راهاتوون و به دوای رۆلئیکی دیپلۆماسی و سه ربازی روون و دیاریکراودا ده گه رپن. رهنگه به رگری نیشتمانی ساکارترینیان بیته، بهلام ئەوهش ده توانیت گۆرانی به سه ردا بیته گه ر سکۆتله ندا سه ربه خو بیته. له سالانی ۱۷۲۰ دا سووده کانی یه گگرتنی سکۆتله ندا و ئینگلته را به روونی ده رکه وت. رهنگه سالانی ۲۰۲۰ بۆ بریتانیا سه رده میکی نوێ بیته، بهلام له راستیدا دوخی جوگرافیا که ی هیچ گۆرانیکی به سه ردا نه هاتوووه.

شانشین یه گگرتوو له ژیر هیچ هه ره شه یه کی سه ربازی راسته وخودا نییه. رهنگه به تایبه تی رووسه کان هه ل سوکه وتی دوستانه یان نه بیته، بهلام سه ربازه کانیان خه ریکی ئەوه نین دهشتی باکووری ئوروپا تا زه ریای ئەتله سی بپرن و هیرشیان بکه نه سه ر. هه روه ها ئالمانی و فه ره نسویه کان هاوپه یمانی ئینگلته ران و بۆ داهاتوووه کی نزیکیش هه روا ده میننه وه.

وهک بینیمان ته نانهت سیناریویه ک هه یه که فهره نسا بپیته به هیژترین هاوپه یمانی ئوروویای ئینگلته را.

به لām ئە گەر هه ره شه یه ک له ئاسۆشدا ده ربکه ویت، جوگرافیای بریتانیا، وهک چون بۆ ماوهی ۳۰۰ سال له دوای یه گگرتنی ئینگلته را و سکۆتله ندا قوک خۆی مابۆوه، وهک باشترین پارێزگاری بۆ ولاته که ده مینیتته وه. لیستی ئەو نه یارانه ئە گه رییه ی هه لویستی دوژمنکارانه و توانایی داگیرکردنیا هه یه گه لیک کورته: "چین" و په نگه "رووسیا". سه بارهت به ئەوانی تریش، به بێ که شتی فرۆکه هه لگر، هه ر نه یاریک بۆ ئەوهی بتوانیت بالادهستی ئاسمانی به ده سته بپینیت، ده بیت پێش په وییه کی گه لیک نزیک به ره و بریتانیا بکات. یان ده بێ به سه ر ولاتانی دراوسیدا زال بیت و هیواش هیواش به تیپه ربوونی کات دهستی به سه ردا بگيردریت. له م ماوه یه شدا ده کری هیزی به رگري بریتانیا په ره ی پیدریت که بنگومان ئەمه ش ئە گه ر ولاتیکی دراوسی ورده ورده بپیته دوژمنی، جیبه جی ده کریت. هه ر چونیک بیت دوژمن سه ره تا ده بێ به ره نگاری ۲۰۰ فرۆکه ی جه نگی بریتانیا و هیزی ده ریایی شاهانه بیته وه پێش ئەوهی بتوانیت سه ربازه کانی بگه ینیتته ناو ولاته وه.

هه رچه نده هیزی ده ریاییه که ی گه لیک بچووک بووه ته وه، به لām وهک هیژیک تر سینهر ده مینیتته وه، هیزی سوپا شانازی به دوو که شتییه فرۆکه هه لگره تازه یه و شه ش که شتی

سەهۆل شکیڤ دەکات که له مۆدیرنترین کهرەستەکانی جیهانن. نه یاریک به سەختی به سەریاندا تێپەر دەبیت. ژێردەریاییەکان چوار ناوی پله فانگارد "Vanguard" لهخۆدەگریت، که به مووشەکی ئەتۆمی چه کدارکراون. یه کێکیان بەردەوام بەسەر دەریاوەیه و به باشی شاراوەتەوه. له هێرشیکى ئاوى - خاکیدا، بهرگریکار هەمیشە دەستی بالای هەیه، چونکه تەنانەت ئەگەر دوژمن له هاتنه ژووره وەدا سەرکه و تەووش بیت، هێشتا دەبیت تەواوی دوورگه که داگیربکات - شتیک که رۆمی، فایکینگی و نۆرمانەکانیش هەرگیز به تەواوی نه یانتوانی بهرپۆه ی بەرن.

دۆخیکی گەلێک ئاستەمه که پێویستی به چاودێری بەردەوام هەیه، بەلام به تەواوی ئەو دۆخه واش نییه که خەو له چاوی سەرۆکهکانی بهرگری حەرام کات. ئەوهی بەپراستی نیکه رانیان دەکات، هەرەشەى تیرۆر و چه کی ئەتۆمی و هێرشه ئەلیکترۆنیەکانه - هەر وهه سکوۆتلهندا.

چ پروودەدات ئەگەر سکوۆتلهندا بەپراستی سەریهخۆبیت؟ چی دەبوو ئەگەر بەشى خۆی له فرۆکهی جهنگی، هێلیکۆپتەر، تانک و کەشتی له بریتانیا بستینیت و له گەل خۆیدا بیبانه ناو ئەم سەریهخۆییە؟ یان له وهش رەخناوێتر: چی دەبێ ئەگەر داوا له هیزی دەریایی شاهانه "Royal Navy" بکات ژێردەریاییەکانی به توانایی ئەتۆمی، له بنکه کهی فاسلان "Faslane" له کهنارهکانی رۆژئاوای سکوۆتلهندا

بکشینیتهوه و بنکه موشه کییه کانی ترایدهنت "Trident" له بنکه ی نزیك کولپورت "Coulport" دابخات؟ فاسلان بنکه یه کی ژێردهریایی تهواو و بی کهموکورییه: کهنداویکی قووله که به خیرایی دهگاته باکووری دهریای ئهتلهسی، لهویشهوه له ئهگهري هیژی رووسیا، مروّف دهتوانیت به خیرایی بو بوشایی "GIUK" له نیوان گرینلاند و ئایسلهندا و بریتانیا، - ناوچهی کوشتاری شهري ساردی کون - یان له دهریای باکوورهوه بو خوارهوه تا کانالی ئینگیزی پیشرهوی بکات. بهلام باسه که ته نیا له سه ر فاسلان نییه، به لکوو پرسیاریکی زورتر دیته ئاراوه: ئه ی ئه ندامیتی ناتو؟ ئه ی بنکه ئاسمانیه کانی باکوور؟ "پنج چاو"؟ و هتد...

دابه شکردنی تانک و که شتی و... کاریکی قورس و نه گونجاو نه ده بوو. ده کرا ئه م کاره به پیتی قه باره ی دانیشتوووان و هیزی ئابووری و پیداویستییه کان به ریوه بجیت. له لایه کیتريشه وه فاسلان پرسیکی له پاده به دهر به ئازار ده بوو. هیزی ده ریایی شاهانه ناتوانیت بی ئه و موتوره کانی وه ریبخات و لیبخوریت. ئه دی ژێرده ریاییه کان ده بوو بو کوی برۆن؟ بریتانیا له ناکو چه کی ئه تومی خوی له ده ست ده دات، که له لایه ن ژێرده ریاییه کانی فانگارد هوه که بو هه میشه له ده ریادا جیگی کرکراون، دابینکراوه. دووباره بنیاتنانه وه ی بنکه که له شوینیکی دیکه چه ند سالیکی ده ویت و ملیاردان پاوه ندی تیده چیت. دیاره وه زاره تی به رگری حیساباتی کومیسییونی بو ئه م سیناریویه کردوه، به لام ئه مانه هیشتا به جیددی

وهرنه گیراون. له بهیاننامهیه کدا بۆ په رله مان له سالی ۲۰۱۳، ده ریاوان مارتین ئەلاباستەر "Martin Alabaster" وتوویه: "کارێکی گه لیک قورس ده بیته، به راستی من ده بی له چه مکی (ناتوانم وینای بکه م) که لک و هرگرم، دووباره بنیاتانه وهی ئەو ئاسانکارپانهی که بۆ رینگری ستراتیژی له هر شوینیکی دیکه ی بریتانیا به بی فاسله یین و کولپورت پیویستن، گه لیک ئالۆزن." له ده ستدانی بنکه کانی لۆسیمۆس "Lossiemouth" و لیوچارس "Leuchars" یش، به نۆبه ی خویان ده بنه هۆی سه رنئیشه یه کی گه و ره بۆ هیزی ئاسمانی شاهانه. زۆربه ی ئەو هیرشه ساختانه ی فرۆکه کانی رووسیا ئاماده یی به رگری بریتانیای پی تاقی ده که نه وه، له ئاسمانی باکووری سکۆتله ندا ئەنجام ده درین. پیده چیت دانوستان بۆ جیگیرکردنی کاتی، پیویستی به ئیمتیازاتی گه و ره ی له نده نه وه هه بیته و نارهبازی بۆ هه ردوو دیوی سنووره که دروست بکات.

په یوه سته بوونی سکۆتله ندا به ناتوو سه لانیکی زۆری ده ویت و به هۆی دزایه تیکردنی بنه ره تی ئەدینبۆرگ بۆ چه کی ئەتۆمی، دۆخه که ی گه لیک ئالۆزتر ده بیته وه. به دلناییه وه ناتۆ داوای گه ره نتی ده کات چه کی ئەتۆمی و ئەو ژێرده ریاپانه ی به هیزی چه کی ئەتۆمی ته یار کراون، رینگه یان پیبدریت بچنه ناو به نده ره کانی سکۆتله ندا. تا ئەو شوینه ی په یوه ندی به "پینچ چاو" هه هه یه، ئەم هاوکارییه له سه ر بنه مای کاری هاوبه ش دامه زراوه، به لām ره نگه ده زگایه کی هه والگری سکۆتله ندی که تازه دامه زراوه، ده رفه تیکی زۆری

نه بیټ بو پیشکه شکردن و پیده چیت ته نانهت بو به شداریکردن بانگه‌ئیشته نه کریت. بیگومان سکۆتله ندا هیزی سوپای تایبته به خوی ده بیټ و مروف وا گریمانه ده کات هاوکارپی ئینگلته را بکهن، به لام هه رچه نده سهیری بکهین، دوورگه که تا ئه و کاتهی دۆخیکی سیاسی سه ربه خو پیکنه هینیت، چیر چیر له و سووده ستراتژی و ژیۆپولیتیکیه نابینیت که هه یه تی.

به کورتی: به پی حکومه تی سکۆتله ندا، شانشین بچووک (که ناو و ئالا که ی هیشته پیویستی به دیاریکردن ده بیټ) له سه دا ۸ دانیشتووانه که ی و له سه دا ۳۲ ی رووبه ره که ی زیاتر له ۱۸ هه زار کیلۆمتر که نارئاوه کانی له ده ست ده دات. ئارامی و ئاسایشی ولاته که ی ده که و یته مه ترسییه وه، چونکه توانای سه ربازی و کاریگه ری سیسته می ئاگادارکردنه وه ی پیشوه خته ی که مده بیته وه. ده بی لانیکه م به شیکی که راسته وخۆ له ریره وی نزیکبوونه وه ی فرۆکه کانی رووسیا به سه ر زه ریای جه مسه ری باکووردایه، له سکۆتله ندا بکشینیته وه. رهنگه ئه و ژیرده ریاییانه ی بو ریگری ئه تۆمی له ئه مریکا پیویستن، بوه ستینرین و بنکه یه کی نوئ دروست بکریت، به لام ئه و مروفه به ئه زموونانه ی له کاری گشتیدان ئه مه له رووی لۆجستیه وه زۆر به مه ترسیدار ده زانن. به له به رچاوگرته ی ئه و مه ترسییه ئه گه ریپانه ی رووسیا، کو ریای باکوور یان ئیران ده توانن دروستی بکهن، پیده چیت ئه و چه شنه ریگریکردنه به شتیکی ئاسایی و پیویست دابنریت.

ئەو بیروکەیهی موشەکی ئێرانی بە کولاهەکی ئەتۆمی دەتوانیت پوژتیک بەرەو لەندەن پەوانە بکریت، ئەمپرو تارادەیهک بەدوو نازانریت، بەلام بیرکردنەوی ستراتژی بەو شیوەیه کارا نییه. بە پێی کات دۆخەکان زۆر بە خێراي گۆرانیان بەسەردا دیت: له سالی ۱۹۳۲ کۆماری فایمار کهوتبووه سەر ئەژنۆ و حکوومەت کهوتبووه ژیر سنووردارکردنی توندی پەیماننامە ی فیڕسایەوه. بەلام دواي نۆ سال سوپای وێرماخت له دەروازەکانی مۆسکۆ وهستا.

هەر وهها رەنگە سەر بەخۆی سکوۆتلەندا تەنیا هەنگاوی یەکهەم بێت. پێدەچیت رەوتی گەشەسەندوو له ئێرلەندای باکوور بەرەو یەگرتن له گەل کۆماری ئێرلەندا بەهێزتر بکات. کۆمار له سالی ۱۹۲۲ دامەزرا، دواي خەباتیکی درێخایەن و توندوتیژ که دوا جار لەندەنی ناچار کرد سەر بۆ سەر بەخۆی دوورگە که دانەوینیت. ئەمەش یەکهەم نیشانە ی کۆتای هاتنی ئیمپراتۆریەتی بریتانیا بوو.

ئارەزووی سەر بەخۆی نوێبووهوه، راستەوخۆ پەيوهستن بە بریگزیتەوه. ریفاراندۆمی سکوۆتلەندی سالی ۲۰۱۴ بووه هۆی ئەوهی له سەدا پەنجاوینجی دەنگەکان مانەوه له گەل بریتانیا بێت، بەلام ئەو کاتە سەردەمیەک بوو که بریتانیا هیشتا بەشیک بوو له یەکیتی ئوروپا. له دەنگدانی بریگزیتدا، پشتیوانی بۆ مانەوه له یەکیتی ئوروپا له هەردوو وڵاتی سکوۆتلەندا و ئێرلەندای باکوور بە بەراورد له گەل

ئینگلته را به شیوهیه کی بهرچاو بهرزبۆوه. له روانگهی ئیرلهندی و سکۆتلهندییه کانهوه، مانهوه له گهڵ یه کیکیاندا دهتوانیت جیهیشتنی ئهویتریان بێت.

بهلام ئهمه پهیوهندی به لایه نه باش و خراپه کانی سهربهخۆی سکۆتلهندا یان ئه و ئارگیومینته ئابووریانهی بۆ بهرژه وهندی یان دژی گه شه سه ندنیک ی له و شیوهیه نییه. ئه وهی له مه ترسیدایه جیا بوونه وهی سکۆتلهندا بۆ پینگهی نیوده وه له تی ئینگلته را که گه لیک دۆخه که خراپتر ده کات به هه لسه نگاندن له گه ل ده رچوون له یه کیتی ئوروپا. رووسیا به جیا بوونه وهی بریتانیا دلخۆش ده بێت، چونکه ئهمه ده بێته هۆی لاوازکردنی یه کیک له دوو زلهیزه ههره گرنکه که ی ئوروپا له رووی سه ربازییه وه. پیده چیت که م ولاتی دیکه به م کاره دلخۆش بن، به لام پاریس و بهرلین ئاماژه به لاوازیوونی ئابووری ئینگلیز ده که ن که به و شیوهیه بهردهوام بهرهنگاری هه وله کانی دروستکردنی ئوروپایه کی به هیز و یه کگرتوو ده بێته وه.

هه موو ئه مانه ته نیا رووداوی ئه گهرین، به لام ئه مانه ئه و ئاسۆیانن که له م کاته دا رووبه رووی شانشین یه کگرتوو ده بنه وه. دیاره کاریکی ئاسان نابیت و بریتانیا ده بێت له هه نبه ر بای به هیز خۆراگری بکات کاتیک جاریکی دیکه بیهه وی به که شتی زه ریاکانی جیهان بپوی.

دوای دوو سهده و نیو له دوای پاوُل ریڤیڤر "Paul Revere" و شهري سهربه خوږي ئه مریکا، ئینگلیزه کان جارنکی دیکه له هه لکشاندان و تامه زرۆی گه یشتن به زورترین شوینیان ههیه. له سهردهمی دوای ئیمپراتۆریهت و دوای بریگزیتدا ههول ددهن وهک هاوړپي یه کسان ریگا بیپون، سه ره پای ئه وهش هاتنی ئه وان هه میسه دۆستانه و یه کسان نابیت.

بهشی پینج

یونان

پروونکی به پیرهیه! نازادی قاو ده کات،
ههروهها وهک چلون خور له ده ریاوه هه ئدی، ئاتینیش به
هه مان شیوه!
هیلاس، پرسی بیسی شیلی "Hellas, Percy Bysshe Shelley"

سەرھەلدانی چین له ئەمریکا دەستیان بە بلاو بوونەووە کردوو. ئەمەش له سەرھەتادا ئاماژەیە بۆ دڵپاویکی سپارتهکان "spartanisch" سەبارەت بە بەرزبوونەووی دەسەلاتی ئاتینییەکان.

تا ئێوە شوینەیی پەییوئەندی بە یۆنانەووە هەیه، توسیدیدس دەیزانی و تا ئێمەڕۆش هەر راست ماوئەتەووە: شاخەکانی باکووری ویشکانی یۆنان له لایەکەووە رینگری له بازرگانی دەکەن، بەلام له وولاشەووە وڵاتەکە له هەرەشەیی هێرشکاری دەپارێزن. بۆ بەرزکردنەووی دۆخی ئاسایش و خوشگوزەرانی، یۆنان دەبیت له دەریای ئیجەدا زلھیزکی دەریای بیت. ئەم دوو ھۆکارە – شاخ و دەریا – کلیلی تیگەیشتن له رابردوو و ئیستا و داھاتووی یۆنانە.

ئاتین پیتەختی وڵاتیکە کە زیاتر له شەش ھەزار دوورگە لهخۆدەگریت. هیچ شوینیک له یۆنان زیاتر له ۱۰۰ کیلۆمتر له دەریاوە دوور نییە. نوکی باشووری نیمچە دوورگەیی بالکان پیکدەھینیت؛ له باکوورەووە ھاوسنوورە لەگەڵ ئەلبانیا و باکووری مەقدونیا و بولگاریا. له باکووری رۆژھەلات سنووریک ویشکانی لەگەڵ تورکیادا هەیه. سنوورە ویشکانییەکانی یۆنان بە کۆی گشتی ۱۱۸۰ کیلۆمتر درێژن، بەلام زۆرینەیی رەھای سنوورەکانی یۆنان دەریا و ئاوە.

ویشکانی یۆنان ھاوسنوورە لەگەڵ دەریای ئیجە و رۆژھەلاتی دەریای ناوہراست و دەریای ئایونی "Ionisch".

دهریای ئیجه له نیوان یۆنان و تورکیادایه. به ستراوتهوه به دهریای رهشوهه که له لایهن رووسیا، له ریگهی دهریای داردانیل (Hellespont) دهریای مه پمارا و بۆسپۆرۆسهوه "Bosporus" کۆنترۆل ده کریت. بۆیه دهریای ئیجه ته نیا شوپنیک نیبه که به رژه وهندییه ئه منبیه کانی بۆ یۆنان و تورکیا بیت، به لکوو به رژه وهندییه کانی بۆ ناتۆ و ئه مریکا و رووسیاش گه لیک گرنگن. گه وره ترین دوورگهی دهریای ئیجه کریتا "Kreta" یه که سنووری باشووری دهریاکه پیکده هینیت. دورگه کانی دۆدیکان "Dodekan" و دوورگه کانی دیکهی پۆرژه لاتی ئیجه راسته وخۆ له که نارئاوه کانی تورکیا هه لکه وتوون. شوپنی ئه وان وایکردوو دهریای ئیجه ببیتته دهریایه کی "یۆنانی". له راستیدا یاسای دهریایی نیوده وه لته تی، جگه له ئاوه خاکیه کانی (۱۲ مایلی دهریایی)، ناوچه یه کی ۲۰۰ مایلی دهریایی له که نارئاوه کان بۆ به کارهینانی تایبه تی، که به "ناوچه ی ئابووری تایبه ت" ناسراوه، به ههر ولاتییک ده به خشیت. ئه مهش به و مانایه یه که دوورگه کانی کریتا، رۆدس "Rhodos"، لیسبۆس "Lesbos" و دوورگه کانی دیکه ئیدیعی ناوچه دهریایی گه وره یان له سه ره، به چه شنیک که زۆربه ی دهریای ئیجه له راستیدا هی یۆنانیه کانه - به لام تورکه کان نایانه ویت قبوئی بکه ن.

گروپیکی دیکه ی دوورگه ی یۆنانی دوورگه کانی ئایۆنیانه "Ionische" که بریتین له کۆرفو "Korfu" (کیرکیرا "Kerkira")، پاکسۆس "Paxos"، لیۆکاس "Leukas" (لیفکاس "Lefkas") و

که فالینا "Kefallina". ئەوان له رۆژئاوای یۆنان له دەریای ئایۆنی هه‌لکه‌وتوون که هاوسنووره له‌گه‌ل ئەلبانیا و نوکی باشووری ئیتالیا. له باشوور و رۆژه‌لاتی کریتا رۆژه‌لاتی دەریای ناوه‌راست هه‌لکه‌وتوو و هاوسنووره له‌گه‌ل تورکیا، سووریا، لوبنان، ئیسرائیل، میسر و لیبیا. جگه له‌وه‌ش قوبرس ده‌که‌وتیه رۆژه‌لاتی دەریای ناوه‌راست، دوورگه‌یه‌ک که یۆنانیه‌کان په‌یه‌ه‌ندییه‌کی تایبه‌تیان له‌گه‌لدا هه‌یه، هه‌رچه‌نده به‌شی باکووری له‌لایه‌ن تورکیاوه داگیرکراوه.

له سه‌رده‌می کۆندا دەریای ناوه‌راست هه‌موو جیهانی ناسراو به ئوروپیه‌کانی به‌یه‌که‌وه به‌ستبۆوه. کولتووهره‌کانی به‌یه‌که‌وه گرێدا، ئاسانکاری بۆ ئالوگۆری کالا و بیروکه‌ی نوێ و په‌ره‌پیدانی سامان کرد، به‌لام هاوکات گۆره‌پانی توندوتیژی و شه‌ره‌کانیش بوو. ئەمه‌ش به‌و مانایه‌یه‌که یۆنان نابیت ته‌نیا چاوی له‌سه‌ر ئوروپا بیت، به‌لکوو ده‌بیت چاوی له‌سه‌ر باکووری ئەفریقا و رۆژه‌لاتی ناوه‌راستیش راگریت. له سه‌رده‌می توسیدیدسه‌وه دۆخی جوگرافیا، یۆنانی سنووردار کردوو و کردوو‌یه‌تی پیاوی زله‌پزه‌کان. ئەم‌پۆش له لیواری باشووری رۆژه‌لاتی ئوروپا، له چوارچۆیه‌ی نیوان یه‌کیتی ئوروپا و ناتۆ و رووسیا، ئازاوه‌ی رۆژه‌لاتی ناوه‌راست و کیشه‌ی کۆچه‌راندا وه‌ستاوه و له دەریای ئیجه‌وه چاوی له تورکیا بریوه که دراوسی گه‌وره و دوژمنیه‌تی.

ئهفسانهیهک باس لهوه دهکات کاتیک یۆنان دامهزراوه که خودا "هیلکه"یکی (پیدهچیت تا رادهیهک گهوره)ی به کارهیناوه بو دابهشکردن و بلاوکردنهوهی زهوی بهسهر ههسارهکهدا. کاتیک تهواو بوو، کۆمه لیک بهرد و زیخ لهناو هیلکه که کهدا مابوونهوه که لهمانهوه یۆنانی لی دروست کرد. ئه نجامه که ی وهک له ناوچهکانی ویشکانی یۆنان به ئاسانی دهبینیت، له گه ل ئهم ئهفسانهیهدا دهگونجیت. جگه له چهند دهشتیکی که نار ده ریا، شاخه کان زیاتر راسته وخو له ده ریاوه بهرز ده بنهوه. چوار لهسهر پینجی یۆنان شاخاوییه، لوتکه ی زهق و دهشتی قوولی سه رنجراکیشی تیدایه. بربره ی پشتی سه ره کی و وشکانی سه رزهوی چپای پیندوس "Pindos"ه، زنجیره شاخیکی به رزه که له سنوره کانئ لهبانی و باکووری مهقدونیاوه به ره و باشووری رۆژه لات درێژ ده بیتهوه پیش ئه وهی تیکه ل به چپای ئاگرافا "Agrafa" بیت که به هه مان شیوه به رزه. له پانترین خالیدا، ۸۰ کیلۆمتر درێژه و به شیکی تپه رپن لی گه لیک دژواره. لوتکه به ردینه کانئ که زیاتر له ۲۰۰۰ متر بهرز ده بنهوه، له گه ل لیواره به رزه کانیا، له باشترین حاله تدا رینگه به به خپوکردنی بزن ده دهن، به لام هیچ چه شنه کشتوکالیکی دیکه تیدا به ره هم نایهت. ته نیا له لای رۆژه لاتئ زنجیره شاخه کان، له مهقدونیا و تیسالیا "Thessalien"، دهشتی به پیت به درێژایی که نارئاوه کان هه ن که رینگه به کشتوکالی چر ده دهن. ئهم به شه ی یۆنان توانیویه

پشتگیری له دانیشتووانیکی تارادهیه ک زور بکات و ږهنگه به هه لکه وت نه بیت که ئیمپراتوریه تی ئه سکه ندهری مه زنیش هه ر له م ناوچه یه وه سه رچاوه ی گرتووه. دهنه جیا له و شوینانه زوربه ی ناوچه کانی یونان له شاخ، دارستان و خاکی بی بهرهم پیکهاتووه.

کاتیک شار-دهوله ته کانی یونان له سه رده می کوندا دروست کران، به هو ی شاخه کانی پشتیانوه کو سپیان بو دروست ببوو، ئه مه ش نه ک هه ر فراوانبوونی جوگرافیای ئه وانی سنووردار ده کرد، به لکوو له وه ش گرنکتر ریگری له گه شه کردنی کشتوکال کرد که بتوانی خورای پیویست بو دانیشتووانیکی زور گونجاو بکات. ناوه نده شارییه کان به شیویه کی گه لیک خراب په یوه ندییان به یه که وه هه بوو، ئه مه ش ریگری له گه شه کردنیان، بازرگانی، په یوه ندی کردن و سه ره له دانی ده سه لاتیک ناوه ندی ده کرد. یه کییک بوو له و هوکارانه ی که ناوچه کانی یونان ته نانه ت له مړوشدا گه لیک هه مه چه شنی ماونه ته وه، سه ره رای ئه وه ی له ناو یه ک ده وله تی نه ته وه یی یه کگرتوو دان.

ههروه ها ده رفه تی سنوورداری په ره پیدانی کاری کشتوکالی به رفراوان ئه وه روون ده که نه وه بوچی تا ئه مړو ته نیا له سه دا چواری به ره می ناو خوپی گشتی یونان له که رتی کشتوکاله وه دیت. په ره پیدانی بواری کشتوکالی به زه حمه ت ده توانریت به رپوه بچیت و ئه مه ش به و مانایه یه که یونان خوارده مه نی

زۆر زیاتر له وهى هەناردەى دە کات، هاورده دە کات. تەنانەت له مەردا دروستکردنى رینگوبان و هێلى ئاسن له نێوان هەریمەکاندا بە سەختى بەرپۆه دەچیت. هەر وهها هێچ رۆوباریكى نیه که بتوانرێ بە ئاسانى کهشتیوانى تیدا بکریت و بەرهو بالکان یان یه کیتی ئوروپا بازرگانی تیدا بکات. بۆ نموونه ئاکسیۆس "Axios" که له باکوورى مەقدونیا سەرچاوه دەگریت و له یۆنان دەرژیتە دەریای ئیجهوه، تەنانەت له قوولترین خالیشدا قوولیه کهى له چوار متر تێپەر نابیت. ئەمەش بۆ گواستنە وهى کالای بازرگانی و کهشتیوانى گەلیک نەگونجاوه. هەمان دۆخ بۆ ستروما "Struma"ش دەگونجیت که له بولگاریاوه سەرچاوه دەگریت.

له لایه كى دیکه شهوه هەر له کۆنه وه زۆریک له هێرشبهران بۆیان دەرکه وتوووه که یۆنان به هۆى شاخه کانیه وه زهحمه ته داگیر بکریت. ئەمەش خۆى چه شنیک ستراتژی قوولە. له تیۆرى کلاسیکدا ئەم چه مکه ئاماژه یه بۆ مهودای نیوان سوپای هێرشبەر و ناوهندی ولاتی هێرشکراو بۆ نموونه ناوچه پيشه سازیه کان. تا ئەم مهودایه زیاتر بێت، شانسی بهرگریکردن له خو زیاتر ده بێت. به ناوبانگترین نموونه ی ئەمەش رۆوسیا یه. ئەم ولاته ئەوهنده شوینی ئازاد و بهربلای وهیه که بهرگریکاران به بێ ئەوهی پێویست بکات خویان رادهست بکهن - دهتوانن خویان بگه یندنه پشت مۆسکو (ناوهندی هیزی کیشی) هەرچهنده رینگای مۆسکو گەلیک دوور و درێژیشه.

ولاتی یونان توانای شتیکی لهو چهشنه ی نییه، بهلام لیره دا بهرگریکاران دهتوانن پاشهکشه بکهن بو دهوروبهری شاخهکان و بهردهوام بن له شهکردن ئه گهر هیرشبهرهکان بیانهوئی خویمان بگهیننه ناوهندی ولاته که. بو ریگریکردن له م کاره، یونان ته نیا چاوی نای له دیواری بهرگری سروشتی خوئی له باکوور واته شاخهکانی بیت، به لکوو ده بیت چاوی له ده ریاش بیت.

زهوییه ناریکهکانی نیمچه دوورگه ی ولاته وکه یونانیهکانیان کردوته ده ریاوانیکی به ئه زمون. بازارگانی له سه ر وشکانی گه لیک سهخت بوو (و ههر بویهش بازارگانان پیمان باش بوو له ئاوهکانی که نار ده ریاکانه وه تیپه رن. ئه مهش له به رامبهردا به و مانایه بوو که ده بوو ریگا بازارگانییهکان پاریزگاری بکری و بو ئه و کارهش که شتی پیویست بوو. ئه مه ئه و دوخه ژیوپولیتیکیه بوو که بووه هوئی سه ره لدانی ئاتینی پیتهخت.

له ناو هه موو شارهکانی یوناندا، ئاتینی پیتهخت بووه ته نیشانه یه کی یونانی کون، چونکه سه رده میک پدشکه و توتترین شارستانییهت بووه له جیهانی رۆژئاوادا. شاره که له ده وری گردی قه لایه ک گه شه ی سه ندووه، که ئیستا ئه کرۆپولیس "Akropolis" له سه ری وه ستاوه. "ئه کرۆپولیس" به واتای "شاری سه ره وه یان سه روو" دیت. ئه م شوینه هه لبژیردا چونکه به ئاسانی بهرگری لیده کرا و

دیمه نیکی بې بهر بهستی تا خواره وهی ده ریاکه پېشکەش ده کرد، که نزیکه ی دوو کاتژمیر به پې دووره. شاخه که بو یه که مجار ۴۰۰۰ سال پېش زاین له لاین مرقه وه نیشته جې بووه؛ له ده ورو بهری سالی ۱۵۰۰ پېش زاین کوشکیک دروستکرا و چالاکیه کانی بیناسازی له سه ر شاخه که و ده ورو بهری گه یشته یه که م لوتکه ی خو ی؛ شوینه واری دیوار یکی به رگری ده گه ریته وه بو نزیکه ی سالی ۱۲۰۰ پېش زاین.

قه لاکه، ده ستر اگه یشتن به ده ریا و بریاری دروستکردنی که شتی، دوخیکی تایه تی به به راورد به ده ولت - شاره کانی دیکه ی وه ک سپار تا به ئاتین به خشی. تا سه ده ی شه شه می پېش زاینش، زله یزکی ناوچه یی بوو، به لام نه ی توانی به رگه ی زله یزکی بالاتری وه ک ئیران بگریت. له سالی ۴۸۰ پېش زاین ئیرانییه کان به له شکر یکی مه زنه وه تا مه ودا ی ۱۳۵ کیلومتری ئاتین پېش ره ویان کرد. ده یان هه زار سه رباز چه ند سه د مه تر یک به ناو ریگایه کی ته سکی که نار ده ریادا ری پیوانیان کرد، که پینان وابوو تاکه ریگه ی ناو خو ییه بو داگیر کردنی یونان. ئەوه ی به دوایدا هات شه ری تیرموپیل "Thermopylen" بوو که یه کتیک بوو له به ناو بانگترین رووداوه کانی سه رده می دیرین، ته نانه ت له سالی ۲۰۰۶ له ژیر ناوی "۳۰۰" کرا به فیلم یکی به ناو بانگی هۆلیوود.

له دهروازه تهسکه که ی نیوان دهریا و شاخه کاند، سوپای هاوپهیمانی یونان به سهروکایه تی شای سپارتای لیونیداس "Leonidas" کۆبوونهوه بو راگرتنی پیشهوی ئیرانییهکان. یونانییهکان که ژمارهیان به ههسهنگاندن له گه ل سوپای ئیران گه لیک که متر بوو، بو چه ند رۆژیک زیانیکی زۆریان به ئیرانییهکان گه یاند، پیش ئه وهی رپه وهی شوانیک به ناو شاخه کاند بدۆزنه وه، ئه مه ش ریگه ی به هه ندیک له سه ربازه کانیان دا خویان بگه ینه پشت هیزی یونانییهکان. پاشان لیونیداس فه رمانی به سوپای سه ره کی یونان دا که بکشینه وه و به رگری له م شوینه ی به ۳۰۰ قاره مانی سپارتانا ئه سپارد. له راستیدا جگه له فیلمه به ناوبانگه که ی "۳۰۰"، رهنگه له راستیدا ژماره یان دوو هه زار بوو بیت، به لام "دوو هه زار" ناوبانگی فیلمیکی باش دروست ناکات.

ئهم شکسته سه ربازییه بووه هۆی داگیرکردنی ئاتینی پیتتهخت، به لام سالی دواتر ئیرانییهکان له ده ریادا له سه لامیس "Salamis" شکستیان هینا و ئاتینییهکان توانیان بگه رپینه وه شاره که یان. بو ئه وهی شاره که به کرده وه بی زیان راگرن، دیواره کانی شاره که یان تا به نده ری قه لاداری پیرایس "Piräus" درێژ کرده وه که شه ش کیلۆمتر و نیو لیه وه دوور بوو. "ئهم دیواره درێژه" کۆریدۆریکیان ده پاراست که نزیکه ی ۲۰۰ متر پانای بوو، به و مانایه ی که شاره که له ئه گه ری گه مارۆدان ده یتوانی بو دابینکردن و وه رگرتنی پیداو یستیه کانی به رده وام بیت - به لام ته نیا کاتیک

كەشتییە كى بەهیز (ناوگان) له گەیشتنى دوژمن بە بەندەرە كە بەرگری بكات.

له نیوان كۆتایى شەرەكانى ئێران (٤٤٩ پێش زاین) و سەرەتای شەرى پېلوپۆننېس "Peloponnesisch" (٤٣١ پێش زاین)، ئاتینى پێتەختى یۆنان بۆ ئەوێ بېتە هیزی پێشەنگى یۆنان، بە تايبەت له رووى فیکرییەو، گەلیك پەرهى ساند.

بیرۆكە و كەسانىكى بلیمەتى لێكەوتەو كە کاریگەرییان بۆ ماوهى ٢٥٠٠ سال بەردەوام مایەو و تا ئەمرووش هەستى پێدەكړیت. له ئاشتى و خوشگوزەرانىیەو ساتىكى خوشى مەزن بۆ مروفاىهەتى سەریهەلدا: پەروەردە، تەلارسازى، زانست و مشتومرى كۆلتورى، هونەر و دیموكراسى پێشكەوتنىكى سەرسوڕهێنەریان بەدەستهێنا. ئێرىك واينەر "Eric Weiner" له كتیبەكەى جوگرافىای بلیمەت "The Geography of Genius" دا نووسىویەتى: "شارى گەورە سىراكیوز "Syrakus"، ساماندار كۆرىنتس "Syrakus"، یان بەهیز سىپارتا "Sparta" ... بەلام ئاتینى پێتەخت - له سۆكراتەو تائەرتۆ- له هەموو شارىكى دیکەى پێش یان دواتر له خوێ، عەقلى درەوشاوەترى بەرەهەمەتینا."

ئاتینىیەكان زۆر حەزیان له سەفەرکردن و فێربوون له كۆلتورەكانى دیکە بوو. ئەفلاتون زۆر متمانەى بەخوێ هەبوو لەم بارەیهو: "ئەوێ یۆنانیەكان بە قەرز له بیانىیەكانى وەرەگرن، تەواو و كاملیان دەكات". لەراستیدا

ئاتینی پیتخت شتیکی زوری پیبه خشیوین: لهوانهش
 هیپوداموس "Hippodamus"، باوکی پلاندانانی شار؛
 فهیله سوفه کانی وهک ئه رستو؛ پزیشک
 هیپوکراتس "Hippokrates"؛ بیرکار فیساکورس
 "Pythagoras"؛ و یه کهم ژنه بیرکار که ناسراوه به
 هایپاتیا "Hypatia". مه زنده ده کریت که زمانی ئینگیزی
 ۱۵۰ ههزار وشه ی به ره چه له ک یونانی تیکه وتوو، وهک
 دیموکراسی، ئه کروبات و گالته جاری "Sarkasmus".
 ههروهه ده توانین سوپاسی یونانیه کان بکهین بو ده برپینی
 "hippopotomonstrosesquipedalian" که ناویکه به
 ته شهروهه بو ده برپینی ترس له وشه ی دوور و درێژ، به لام
 رهنگه ته نیا زمانزانان پیوستیان به و وشه درێژانه هه بی.

شهری پیلوپونیس (۴۳۱-۴۰۴ پیش زاین) که سی دهیه له
 نیوان ئاتینی پیتخت و سپارتادا به رده وام بوو، ئازاریکی زوری
 به دوا ی خویدا هینا به لام له کو تاییدا به کو نتر و لکردنی خاکه
 فراوانه کانی ئاتین کو تایی هات. ئه م ناوچانه به شیک له
 که ناره کانی رۆژئاوای ئه نادۆل، له و دیوی ده ریای ئیجه
 ده گرنه وه که ئیستا تورکیا ناوده بریت. ئه م بالاده ستیه ی
 یونانی به درێژی سهده کان سه لماندی که سه رچاوه ی ناکوکی
 و ململانییه و تا ئه مپروش وه ک بنه مای کیشه کان ماوه ته وه.

دوا ی سهدیه ک، ئاتین جاریکی دیکه له گه ل دراوسیه کی
 که وته شه ره وه، ئه مجاره یان له گه ل فیلیپی دووه می

مەقدونی، كە دواتر یۆنان له ژیر دەسەلاتی مەقدونیادا یەكدهخات. دەولەت - شارەكان مەقدونیایان بە دواكەوتوو دەزانی، بەلام خاوەنی شتیك بوو كە خۆیان نەیانبوو: زهوی كشتوكالی بەپیت و ئەو رووبارانەى دەیانتوانی خۆراك بە دانیشتووانیكى گەشەسەندوو بدەن و بازرگانی دەریایی گونجاو بكەن. فیلیپ و دواتر ئەسكەندەرى كورێ توانیان ئیمپراتۆریەتیكى فراوانی لێ دروست بكەن، ھەرچەندە دواى مردنی ئەسكەندەر ئیتر دەوامی نەھینا.

بە بەراورد بەو ولاتە فراوانەى له لای رۆژئاواى دەریای ئایۆنیاو، یۆنان ھەمیشە وەك زەویەكى بێ بەرھەم مابۆو، نەیتوانیبوو پشتگیری له بەرزبوونەوہى ژمارەئىكى زۆر دانیشتووانى بكات. ھیزیكى گەلیك گەورەتر له دۆلە بەپیتەكانى رووبارەكانى ئارنو "Arno"، تیبەر "Tiber" و پۆ "Po" وەگەشەیان كەردبوو. رۆمەكان له سالى ۲۹۹ پيش زاین بوونە دراوسێى راستەوخۆى یۆنانیەكان كاتیك كۆرفو "Korfu" یان داگیركرد. ئەم دوورگەىە پاسەوانى كەنارئاوہەكانى باكورى رۆژئاواى یۆنان دەكات و سەكۆى پەرىنەوہیەكى ئایدیال بۆ داگیركردنی ویشكانى یۆنان داىن دەكات. رۆمەكان بە وردى بۆ ئەم مەبەستە بەكاریان ھینا.

له سالى ۱۴۶ پيش زاین یۆنان كەوتە دەست ئیمپراتۆریەتى رۆم و ئەوہش كۆتایى سەربەخۆی یۆنان بوو بۆ دوو ھەزار سالى داھاتوو. له سەردەمى دەسەلاتى رۆمدا، شار-

دهوله ته کانی یونانی به شیکی زور له ئوتونومی خوین پاراست، دامه زراوه کانی ئاتین به توندی کاریگه ریپان له سه ر بیری رۆمیه کان هه بوو، ههروه ها به هۆی ئه وهی سه ر به ئیمپراتۆریه تی رۆم بوو، زمانی یونانی له سه رانه ری ده ریای ناوه راستدا بلا بووه، به چه شنیک که کولتووری یونانی بوو به به شیکی جه وهه ری له نه ریتی ئوروو پیدایه.

سه ره رای ئه وانه ش ده سه لاته که یان نه ما و به م هۆیه وه یونان بوو به ناوچه یه کی دوور و وه ستاو له کاتیکدا ده وله ته گه وره کان بۆ به ده سه ته یانی شوینیک له کتیه کانی میژوو پیدایه کیه رکیان ده کرد. جاریکیان ئه کته ری کۆمیدی ئه مریکی ده یفید سیداریس "David Sedaris" و توویه: "یونانیه کان دیموکراسیان دا هینا، ئه کرۆپۆلیسیان خولقاند و دواتر کۆتایان پێ هات"، به لام ئه وه ته واو نادا ده روه رانه یه کاتیک له به رچاوی بگرین بۆ ماوه ی دوو هه زار سالی دا هاتوو ژێرده سه ی رۆم، بیزه نتینی، عوسمانی، ئینگیزی و رۆسه کان مانه وه و به به رده وای رینگریان لێ کرا چاره نووسی خوین دیاری بکه ن و به شداری له یارییه ژێپۆلیتیکیه کاندایه بکه ن. هه موو هیزه کانیه ر ده یانویست ده ریای ئیجه و رۆژه لاتی ده ریای ناوه راست کۆنترۆل بکه ن و یونانیکیه سه ربه خو ته نیا به ربه ستیک بوو له سه ر رینگیان.

له سه ده ی چواره م ئیمپراتۆریه تی رۆمی به سه ر دوو به شدا دا به ش کرا. نیوه ی رۆژه لات (له بنه رته دا بیزه نتین،

قوستهنتینه "دواتر ئەستهنبول" له شاری بیزهنتی یۆنانی فهمانه‌ه‌وایی ده‌کرا. کولتوری شاره‌که هیلینستی بوو و بۆ چه‌ندین سه‌ده به‌و شیوه‌یه مایه‌وه و بۆ ماوه‌ی هه‌زار ساڵ پێته‌ختی ئیمپراتۆریه‌تی بیزه‌نتین بوو. یۆنان به‌گشتی له قوسته‌نتینه‌وه حوکمرانی ده‌کرا، هه‌رچه‌نده‌ ره‌نگه‌ کۆنترۆلی راسته‌قینه له ده‌شته‌که‌نارییه‌کان و شاره‌گه‌وره‌کان و زۆربه‌ی دوورگه‌کاندا سنووردار بووبی‌ت، ئەو سه‌رده‌مه‌ی هۆزه‌ناوخۆییه‌کان له شاخه‌کاندا ده‌سه‌لاتیان هه‌بووه. له سالانی دواتردا رووداوی جۆراوجۆر روویاندا، چونکه به‌شیک له یۆنان بۆ ماوه‌یه‌کی کاتی له‌لایه‌ن فرانک و سرب و قینیزیاییه‌کانه‌وه "Venezianern" ده‌ستی به‌سه‌ردا‌گیرا، به‌لام به‌گشتی بیزه‌نتین تا سه‌ده‌ی یازده‌هه‌ی پازده‌هه‌ی خۆی پاراست.

له‌ ساڵی ۱۴۵۳ قوسته‌نتینه له‌لایه‌ن عوسمانییه‌کانه‌وه داگیرکرا. سه‌ره‌ه‌لدانی ئەم ده‌سه‌لاته نوێیه پێشتر له یۆنانیه‌کان تێپه‌ریبوو. ئیتر لێ‌روه له ئوروپای مه‌سیحی دابرا، هه‌رچه‌نده زۆربه‌ی یۆنانیه‌کان باوه‌ری مه‌سیحی خۆیان پاراست. زیاتر له سێ سه‌ده‌ساڵ عوسمانییه‌کان حوکمرانی دوورگه‌کانی یۆنان و که‌نارئاوه‌کانی ویشکانی یۆنان و به‌شیک له شاخه‌کانیان ده‌کرد. یۆنان ببوو پاریژگایه‌کی ژێرده‌سته‌ی ئیمپراتۆریه‌تی عوسمانی. شاخه‌کان ریگیان ده‌کرد له‌وه‌ی هه‌موو شتیک له قوسته‌نتینه کۆنترۆل نه‌کری، به‌لام عوسمانییه‌کان له‌راستیدا ته‌نیا تامه‌زرۆیان بۆ دوورگه‌کانی ئیجه هه‌بوو. بالکانیان داگیرکرد و تا فیه‌ن

پټهختی ئوتربیش (نهمسا) پېشړه وییان کرد، له وی له سالی ۱۶۸۳ تووشی شکستیکی زهق بوونه وه، ئەمهش سه رهتای کوټای ئیمپراتوریه تی عوسمانی بوو و ریگه ی خوشکرد بو سه ربه خوپی یونان.

له سدهی ههژدهه مدا ئیمپراتوریه تی نه مسا-مه جارستان و ئیمپراتوریه تی پرووسیا ده سه لاتی خویان به ربلاوتر کرده وه، ئەمهش نیشانی دا که عوسمانیه کان چیتر ناتوانن ناوچه کانی بالکان له کونترۆلی خویندا راگرن. رۆژی ۲۵ ی ئازاری ۱۸۲۱، دواى ئاماده کارییه کی ورد، شه ری سه ربه خوپی یونان ده ستییکرد. به لام ماوه یه کی زۆری پیویست بوو تا شوړشگیژان چالاکییه کانیا ن له سه ر شار-ده و له ته کونه کان چربکه نه وه و هه ولی ئاگادار کردنه وه ی هۆشیاری نه ته وه یی یونانی له نیو دانیشتوو اندا بدن. سالی ۱۸۳۲ سه ربه خوپی یونان له لایه ن زله یزه کانه وه سه لمیندرا. به لام ده و له تی نو ی ئەرکیکی زۆری له سه ر ری بوو. که متر یونانی هه بوون بو ریگه وتی سه ربه خوپی به شداری بکه ن و که متر له یه ک له سه ر سی دانیشتوانی یونانی زمان، له سنوره کانیدا ده ژیان. یونانیه کان ۱۱۵ سالی داها توویان به هه و لدان بو گوړینی ئەو دۆخه وه خه ریک کرد. ئەوان به دوا ی بیروکه ی میگالی "Megali" دا رۆیشتن - که ئامانجی یه کخستی هه موو یونانیه کان له ناو یه ک ده و له تدا بوو. رادیکالترین لایه نگرانی "بیروکه ی مه زن" ده یانویست بیزه نتیای "Byzanz" کۆن زیندوو بکه نه وه و ده ریای ره ش و قوسته نتینییه و به شیخ له

ئاسیای بچووک بخەنە ناو ئەم ئیمپراتۆرییە کە یانەوہ - واتە خاکە سەرەکییە کانی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی (دواتر تورکیا).

زەلھیزە گەورە کانی ئوروپا وتیان: "بەردەوام لەو خەونەدا بمیننەوہ!"، ھەر وەھا بریاریندا یۆنان ببیتە نێزامیکی پاشایەتی کە بتوانن بەرپۆەى ببن و پاشاکەیان گەنجیکی مونیخیی تەمەن ۱۷ سأل، ئۆتۆ فۆن ویتیلسباخ "Otto von Wittelsbach" یان بۆ ھەلبژارد کە ۳۵۰۰ سەربازی بایەری (مونیخی) لە گەلدا بوو. یۆنانیەکان پێشوازییان لەم کارە نەکرد. سەرەرای ئەوہش ئەم گەنجە تا سالی ۱۸۶۲ لەسەر تەختی پاشایەتی مایەوہ، پێش ئەوہی ناچار بکریت دەست لە کار بکیشیتەوہ.

وہلامی ئەو ئازاوە گێرییەى بەدوایدا ھات، مروفیکی دیکەى بیانی تەمەن ۱۷ سأل بوو: شازادە ویلیامی دانیمارک (جۆرج یە کەم) "Prinz Wilhelm von Dänemark (Georg I.)"، پاشای ھیلینەکان کە لە سالی ۱۸۶۳ وە تا تیرۆرکردنی لە سالی ۱۹۱۳ لەسەر کار بوو. یۆنانیەکان پێیان باشتەر بوو کە سیکى بریتانی ئەو ئەرکە لە ئەستۆ بگریت، بەو ھیوایەى ئینگلیزەکان وە ک دەسەلاتی بالادەستی ئوروپا بۆ پەرەپێدانی خاکە کەیان یارمەتیدەریان بن. شارن فیکتۆریا پێی باش بوو ئالفریدی کوری لە ئینگلتەرا بمینیتەوہ، تەنیا لەسەر ئەوہی دیارییە کى قۆزی بە پاشای گەنجی یۆنانی بەخشی، لێ ناھومید ببوو: دوورگە کانی ئایۆنی کە تا سالی ۱۸۶۴ لە ژیر پارێزگاری

بەریتانیادا بوون، ئەمەش کۆرفۆی لەخۆگرتبوو، هەر ئەو دوورگەیهی که دوو هەزار ساڵ پێشتر لەلایەن رۆمەکانەوه بۆ کۆتاییهێنان بە یۆنانی کۆن وەکوو سەکۆی پەڕینەوه بە کارهێنرابوو.

جۆرج لە پەپوهندییەکانی خۆی بە بنەمالەى شاھانەى رۆوسیا و ئینگلیزییەوه که لکی وەرگرت و بۆ وەرگرتنی خاکی زیاتر بۆ یۆنان؛ بەم شیوەیه له پەیماننامەى بەرلین (۱۸۸۱) دا، یۆنانیەکان تیسالی "Thessalien" و بەشیک له ئیپیروس "Epirus" یان پێ درا. له سالی ۱۸۹۶ یارییه ئۆلۆمپیەکان گەرایهوه؛ دواى پشووێه کی ۱۶۰۰ ساڵ، له ئاتینی پێتەخت بەرپۆهچوون، که وەک هێمایەک بۆ سەربەخۆی نیشتمانی یۆنان سەیر دەکرا. بە تاییهتی سەرکەوتنی شوانی یۆنانی سپیریدۆن لويس "Spyridon Louis" تەمەن ۲۳ ساڵ له راکردنی ماراتۆندا ئاهەنگی بۆ گێردرا. شا جۆرج له تەختی پاشایهتی هەلسا و بە تامەزرۆییەوه چەپلەى بۆ هاتنی راکەرەکه بۆ ناو یاریگا که لێدا. راپەڕینیکی یۆنانیەکان لەسەر دورگەى کریتا له سالی ۱۸۹۷ بووه هۆی شەرى نیوان یۆنان و تورکیا، که بە شکست و پارەى قەرەبووکردنەوهى قورس و قەرزی گەورەى یۆنان کۆتایى هات؛ بەلام کریتا خرایه ژێر کۆنترۆلی نیودهولەتی و پێگەى چەشنیک له سەربەخۆی پێدرا.

تەنانەت دوای سەربەخۆی له ئیمپراتۆریەتی عوسمانی، سەرورەری یۆنان وەك پرسێكى ناسەقامگیر مایەو. ھەر له ساڵى ۱۸۴۱و، سېر ئیدمۆند لیۆن "Sir Edmund Lyons"، نوێنەری ئینگلیز له ئاتین، رایگەیاندىبوو: "یۆنانىكى سەربەخۆى راستەقىنە شتىكى بېمانایە. یۆنان دەتوانىت یان سەر بە ئینگلیز بىت یان رووس و بەو پىیەى ناتوانىت سەر بە رووس بىت، دەبىت لەژێر كونترۆلى ئینگلیزدا بىننیتەو". "گەمەى گەورە"، ململانێى گەورەى دەسەلاتى ئینگلیز و پرووسیا له سەدەى نۆزدەھەمدا، تەنیا پەيوەندى بە ئەفغانستانەو نەبوو، بەلكوو لەسەر رێگریکردن بۆ خۆبلاوکردنەوەى پرووسیا بەرەو دەریای ناوەرەست بوو. ئینگلیزەكان تا سەدەى بیستەم خۆیان بە پارێزەرى یۆنانیەكان دەزانى. بەلام ئامانجى سەرەكى ئەوان لەپاراستیدا پاراستنى خودى یۆنان نەبوو، بەلكوو زیاتر پاراستنى دەسەلاتى خۆیان بوو. ئەم تەماحە دوای کردنەوەى كانالى سوئز (۱۸۶۹) چتر بوو، كە رێگایەكى راستەوخۆى دەریایى بە رۆژھەلاتى دەریای ناوەرەستەو بۆ تاجى سەرى ئیمپراتۆریەتەكە – واتە ھیندوستان – داىن دەكرد.

تا كۆتایى سەدەى نۆزدەھەم، ئیمپراتۆریەتی عوسمانى، "پیاو نەخۆشەكەى ئوروپا"، بە كردهو لە كۆتایى دەسەلاتى خۆیدا بوو. راپەرىنى ناسیۆنالیستى لە ناوچە جۆربەجۆرەكانى ئیمپراتۆریەتدا سەریھەلدا و تا ئەمڕۆش لە ململانێكان و ناكۆكى سنووریەكان لە باكندا ھەست بە

لیکه و ته کانی ده کریت. بو زوربه ی ئوروویپیه کانی روژئاوا، شهری جیهانی یه کهم له سالی ۱۹۱۴ تا ۱۹۱۸ بوو؛ بو یونانیه کان شهړه که ده سال بهرده وام بوو، له سالی ۱۹۱۲ تا ۱۹۲۲.

یه کهمین شهری بالکان له سالی ۱۹۱۲ سه ریپه لدا، مؤنتینیگرو "Montenegro" که هاوپه یمانی سریا، بولگاریا و یونان بوو، له ۸ تشرینی یه کهمی ۱۹۱۲ شهری دژی ئیمپراتوریه تی عوسمانی راگه یاند. یونانیه کانیش، دهیه ی یه کهمی سده ی بیسته میان به کارهینا بو دروستکردنی سوپایه کی باشی راهینراو، و دوی چهند ههفته یه ک، چوونه ناو شاری بهنده ری سالونیکي "Thessaloniki" (Saloniki)، ته نیا چهند کاتزمیریک پیش هاتی هاوپه یمانه بولگاریه کانیا. چهند روژ دواتر شا جورج سه رکردایه تی نمایشیکی سه رکه وتنی له سه لونیکی "Saloniki" به ریوه برد و سالی دواتر بوو به دووهم شاری گه وری یونان کاتیک زله یزه کان تا راده یه کی زور دهرئه نجامه کانی شهړه که یان له په یمانی له ندهن (۳۰ی ئایاری ۱۹۱۳) به فره ی ناسی. شا جورج له ۱۸ی ئازار له کاتی دهرچوون بو پیاسه کردن، له مه و دایه کی نزیکه وه و له پشته وه ته قه ی لیکرا و کووژرا. له سه رتیتری روژنامه ی له ندهن تایمزدا هاتوه: "پاشای هیلینییه کان له لایه ن شیتیکه وه له شاری سالونیکي ته قه ی لیکرا". بکوژه که ناوی ئه لیکساندرؤس شیناس "Alexandros Schinas" بوو، گیرا و دوی شه ش ههفته گیانی له ده ستدا.

وینده چیت هینده شیت بووه له په نجه ره ی بنکه یه کی
پولیس هوه خوی خستوته خواره وه.

شهری دووه می بالکان راسته وخو دوای شهری یه که م
دهستی پیکرد. له کاتیکدا له شهری یه که مدا له ژیر ناوی
"په یمانی بالکان" هیرش کرابووه سهر ئیمپراتوریه تی
عوسمانی، سه رکه وتوووه کان له دابه شکردنی خاکه کان نارازی
بوون. بولگاریا له ۲۹ی حوزه بیرانی ۱۹۱۳ هیپرسی کرده سهر
هه ردوو پیگه ی یونان و سربیا، به لام زوری نه خایاند وه لامی
درایه وه. پاشان رومانیا هیپرسی کرده سهر بولگاریا و تورکه کان
ده رفه ته که یان قوسته وه بو ئه وه ی پیگه ی خویان له سهر
خاکی ئوروپا به ده سته پهنه وه. کاتیک سوپای رومانیا له
لیواری سوفا بوو، بولگاریه کان بو یان ده رکه وت که خویان
له راده به ده ر خه ملاندوووه و هه له یه کی ترسه پهنه ریان کردوووه
و بو پیکه پهنانی ناشتی سکالایان کرد. به په یمانی بوخاریست
(۱۰ ی ئابی ۱۹۱۳)، بولگاریا ناچار کرا ده ست له نزیکه ی
هه موو ئه و داگیرکاریانه ی هه لگرت که له شهری جیهانی
یه که مدا به دهستی هینابوو.

دوو شهری بالکان بووه هوی کوشتی نو هه زار و ۵۰۰
مروف له یونان، به لام خاکه که ی به ریژه ی له سه دا ۷۰ و
ژماره ی دانیشتووانی له ۲ ملیونه وه بو ۸، ۴ ملیون به رز بووه.
هه روه ها کرتتا له سالی ۱۹۱۳ به شیوه یه کی یه کلاکه ره وه بوو

به خاكی یۆنان. بیروكهی میگالی ورده ورده به راسته‌قینه
وه‌رگه‌را.

شهری جیهانی یه‌كه‌م دووریانیکی خسته به‌رده‌م
یۆنانیه‌كان: یان ده‌بوو بیدهنگ بن و خویان بگونجین، یان
قوماریك بكه‌ن و ده‌رفه‌تی بردنه‌وه‌ی به‌شیک له‌خه‌لاته
گه‌وره‌كه‌ بۆخویان مسووگه‌ر بكه‌ن. سه‌ره‌تا چاوه‌رییان
ده‌کرد، ئەمه‌ش گرژیه‌کی به‌رچاوی ناوخۆی لیکه‌وته‌وه،
چونكه‌ دانیشتوانه‌كه‌ به‌سه‌ر دوو ئۆردوگادا دابه‌شبوون:
نه‌یاران و لایه‌نگرانی به‌شداریکردن له‌شه‌ر. تا سالی ۱۹۱۷
یۆنان شهری له‌ دژی زله‌یژه‌ ناوه‌ندیه‌كان راگه‌یاند و ته‌واوی
سوپاکه‌ی ره‌وانه‌ی به‌ره‌ی مه‌قدونیا کرد و له‌وی شانبه‌شانی
ئینگلیز، فه‌ره‌نسا و سه‌یه‌كان دژی پیگه‌ی بولگاریا شه‌ریان
کرد. ئەمه‌ش بووه‌ هۆی ئەوه‌ی یۆنان کورسیه‌ک له
کۆنفرانسی ئاشتی پاریس و ده‌ستکه‌وتی زیاتری خاک
به‌ده‌سته‌بهنیت، له‌وانه‌ش شاری به‌نده‌ری سمیرنا "Smyrna"
له‌ ئاسیای بچووک که‌ تورکه‌كان ناویان لینابوو ئیزمیر. له
سالی ۱۹۱۹ سه‌ربازانی یۆنان خویان گه‌یاند ه‌سمیرنا. شاره‌که
و که‌نارئاوه‌كان و ناوچه‌کانی ناوه‌وه‌ سه‌ره‌رای هه‌وئی
تورکه‌كان بۆ ده‌رکردن و له‌ناوبردنی به‌زۆر، ه‌یشتا شویتی
دانیشتوانیکی زۆری یۆنانی زمان بوون. به‌و پییه‌ی
هاوپه‌یمانانی رۆژئاوا له‌ تشرینی دووه‌می سالی ۱۹۱۸دا
قوسته‌نتینه‌یان داگیرکردبوو، ئیستا ناسیۆنالیسته

یونانیه کان هیوایان دهخواست پټهختی عوسمانی بگرنهوه و ئیمپراتوریه تی بیزهنتین دابمهزریننهوه.

ناسیونالیسته تورکه کانی سهردهمی مستهفا کهمال (ناسراو به ئەتاتورک) وهک بیانوویهک بو دهستپیکردنی شهری رزگاربخوازی خویان، پیشیان به هاتنی سهربازانی یونانی گرت. دواى چهندين شکست، که یونانیه کان بو قوولایي ناوچه کان پیشروییان کردبوو، له سالی ۱۹۲۲ ناچار کران به په له راکهن و بگهزیننهوه بو سمیرنا، شه په که ئەوده م کو تاپي هات کاتیک سهربازه کانی کهمال گه یشتنه شاره که و دهیان ههزار دانیشتوویان کومه لکوژ کرد و سمیرنایان ئاگر تیبهردا. بهم شیویه خهونی یونانیه کان بو زیندووکردنه وهی ئیمپراتوریه تی بیزهنتین کو تاپي پی هات.

یونانیه کانی دانیشتووی ئاسیای بچووک چاوه رپی ئەوهیان نه ده کرد بزنان سیاسه توانان چ بریاررئیک دهدهن. کومه لکوژییه کانی تورکیا بو سه ر خه لکی سفیل و سووتاندنی شار و گونده کان بووه هوی ئەوهی لانیکه م یهک ملیون یونانی پیش ئەوهی له په یمانی لوزان (۲۴ی ته مموزی ۱۹۲۳) له سه ر ئالوگوری زوره ملیی دانیشتووانیان رینکبکه ون، له ئاسیای بچووک ئاواره بکرتن، چونکه یونان و تورکیا توانای پارێزگاری له که مینه ئاینییه کانی یه کترین نه بوو. له کو تاپیدا نزیکه ی یهک ملیون و ۵۰۰ ههزار ئەندامی کلیسه ی ئورتودوکسی یونان تورکیایان به جیهیشت، له

کاتیځدا نزیکهی ۴۰۰ ههزار موسلمان به ئاراسته‌ی پیچه‌وانه‌دا رویشتن. رووداوه دلته‌زینه‌کانی ئه‌و سالانه‌ره‌گ وریشه‌ی له میژوویه‌کی دوور و دریزدا داکوتاوه و له پیکه‌پینانی پاشخانی کیشه و رووبه‌رووبوونه‌وهی یونان و تورکیا به‌رده‌وامن.

له یونان ئه‌م شه‌پوله‌ی ئاواره‌بوونی په‌نابه‌ران بووه‌هوی هه‌لچوونییکی به‌رچاو. تسالونیکي "Thessaloniki" گه‌وره‌ترین کومه‌لگه‌ی جوله‌که‌کانی سه‌فاردی "sephardisch" له بالکان پیکه‌پینابوو، به‌لام به‌رزبوونه‌وهی کیپرکی له‌سه‌ره‌لی کار به‌هوی خه‌لکی ئاواره‌بووه‌وه بووه‌هوی دژه‌جوله‌که‌گه‌راپی که‌پیشتر نه‌ناسراو بوو و بوو هۆکار بۆ پۆگروم یاخود مروف کووژی سالی ۱۹۲۷. دواتر ژماره‌یه‌کی زور له جوله‌که‌کانی ئه‌و شاره‌په‌یوه‌ندیان به‌بزووتنه‌وهی زایونستییه‌وه‌کرد و کۆچیان کرد بۆ ناوچه‌ی فه‌له‌ستینی ژیر کونترۆلی به‌ریتانیا. په‌نابه‌ره‌ئورتۆدۆکسه‌ی یونانییه‌کانی ئاسیای بچوک له‌ژیر بارودۆخی ژیانیکی خراب له‌سه‌رانسه‌ری یوناندا بلاوبوونه‌وه و ژیر کولتووری خویان په‌ره‌پیدا؛ دواتر زۆریکیان په‌یوه‌ندیان به‌حزبی کومونیسته‌وه‌کرد، که‌مافی سیاسی به‌ه‌ره‌ی راسته‌کانی به‌هیزتر کرد و رژیمی تاکره‌وی لیکه‌وته‌وه.

سالانی بیست و سییه‌کانی سه‌ده‌ی رابردوو به‌نسه‌قامگیریی، هه‌لچوون، دووبه‌ره‌کی و دیکتاتۆری سه‌ریازی به‌رپه‌وه‌چوو که‌له‌گه‌ل رژیمی فاشیستی

جیاوازییه که ی ئهوتوی نه بوو. ئه م ولاته به سه رکردایه تی ژهنه رال یوانیس میتاکساس "Ioannis Metaxas" که وتنه ناو شه ری جیهانی دووه مه وه. ئه و ویستبووی ولاته که بیلایه ن بهیلتیه وه، به لام دوا ی دوو له شکرکیشی شکستخواردووی ئیتالیا، یونان ناچار بوو له مانگی ئایاری سالی ۱۹۴۱ دا خو ی رادهستی ویرماختی ئالمانی بکات، که له گه ل سه ریا زانی ئیتالیا و بولگاریا رژییمیکی داگیرکهری درپندانه یان دامه زرانده بوو. له سایه ی چیاکانی یونانییدا، هیزه داگیرکهره کان هه رگیز نه یانتوانی به ته واوی کۆنترۆلی ناوخوا ی ولات بکه ن. بزوو تنه وهی خۆراگری یونان توانی شه ریکی به رده وامی گه ریلایه بریوه به ری. به لام به هۆی دهسته به سه رداگرتن به سه ر ماکه ی خواره مه نی و سزای له سیداره دانی ۷۰ هه زار یونانی ههروه ها ویرانکردنی سه دان گوندیش، دهیان هه زار که س له برسیتیدا گیانیان له ده ستدا. نزیکه ی ۶۰ هه زار جوله که ی یونانی، به په ی یه که م له ئاوشفیتز "Auschwitz" دیپۆرتکرانه وه یان کورژان. له جوله که کانی تسالۆنیکی ته نیا له سه دا نۆیان له ژیاندا مانه وه.

له ئۆکتۆبه ری سالی ۱۹۴۴ ئالمانییه کان کشانه وه. ئینگلیزه کان کاتیک چوونه ناو ئاتین به خۆشیه وه پیدشوازیان لیکرا. به لام ئه و ئارامی و خۆشیه ته مه نی گه لیک کورت بوو. له مانگی کانوونی دووه مدا کاتیک فه رمانده ی سوپای به ریتانیا فه رمانی چه ککردنی گروه خۆراگرییه کۆمۆنیسته کانی دا، ناکوکی نو ی سه ریه له دا. جارێکی دیکه

تەقە لەسەر شەقامەکانی پیتەخت دەستیپیکردەو، ئەمەش پەيامی پيشووەختەى شەرى ناوڤوى یۆنان بوو. رەگ و ريشەى مەلمانىکان دەگەریتەو و بۆ سەرەتای سەدەكە، كاتىك دابەشبوونى نیوان لایەنگران و دژبەرانى رژىم روویدا. سەرەرای ھاوکارى جاروبار، دوو گروپى گەورەى بەرخۆدان، حىزبى كۆمۆنىستى "EAM-ELAS" و كۆنەپەرستە راسترەووەكان "EDES"، تەنانەت لە سەردەمى داگیركارىشدا بەردەوام لە ناكۆكىدا بوون. ئىستا دواى كشانەوەى ئالمانىا، ھىچ كام لە لایەنەكان بۆ بەرژەوهندى خۆيان ئامادە نەبوون ئەككەون و كۆنترۆلى وڵات لە ئەستۆ بگرن.

لە ھەلبژاردن و راپرسى سالى ۱۹۴۶ كە لەلایەن كۆمۆنىستەكانەو ھەبىكۆت كرا، لایەنگرانى دەسەلاتى پاشایەتى لە پەرلەمان دەنگى زۆرىنەيان بەدەستھێنا، ئەنجامىك كە كۆمۆنىستەكان دانىان پىدا نەنا. تەقە كردن و شەرى و ناكۆكىيەكانى ھاوینى ئەو سالى، بەتایبەتى لە باكورى وڵات، پەرى سەند و بوو بە شەرىكى گەریلاى گەورە، كە ئەگەر گۆرانكارى ناوچەى و جىھانى، بەتایبەتى دەستپىكردنى شەرى سارد نەبواى، كۆمۆنىستەكان دەیانتوانى بە باشى سەرکەوتن بەدەستھێنن.

لە سالى ۱۹۴۷ ئىنگلىزەكان بۆيان دەرکەوت كە چىتر ناتوان گەرەنتى ئاسایشى یۆنان بکەن و ئەمرىكیەكان ئەم رۆلەيان گرتە ئەستۆ. ئەمرىكا چەك و پىداووستى بۆ سوپای

یونان دابین کرد، بهمهش توانی ئەو خاکانه بگریت که له ژیر دهستی کۆمۆنیستهکان به تاییهت له ناوچه شاخهوییهکاندا بوون. وهک سدهی پێشوو، زلهیژێکی بیانی رووداوهکانی دیاری دهکرد و جاریکی دیکه ئامانج لێی رینگریکردن بوو له کاریگهرییهکانی رووسیا له دهریای ناوهراستدا.

شۆرشگێران گورزیکی سهختی دیکهیان بهرکهوت کاتیک تیتۆ "Tito" دواى دابیرانی له یهکیتی سوڤیهت، پشتیوانی له سهربازه کۆمۆنیستهکان وهستاند و له سالی ۱۹۴۹ سنوورهکانی خووی لهسهریان داخست، له مانگی ئۆکتۆبهردا زۆریه کۆمۆنیستهکان پاشهکشهیان کرد بۆ ئەلبانیا و شهپه که کۆتایی هات. بهپێی خهملاندنهکان ۵۰ ههزار یونانی گیانیان بهخت کرد و نیو ملیۆن کهسیش مال و حالیان لهدهستدا و ئاواره کران - ئەمهش له ولاتیکیدا که بهزهحمهت ههشت ملیۆن نفوسی ههبوو.

یونانیکی که تارادهیهکی زۆر وێران و دابهش کرابوو، وهیزی سهربازیهکهی خووی به پارێزهری نهزمی سیاسی دهزانی، له ماوهی سالانی ۱۹۵۰ و شهستهکاندا له رووی ئابوورییهوه زیاتر و زیاتر له نهتهوهکانیتری ئوروپا وهدواکهوت. بهلام له کاتیکیدا کۆمهنگا رووی له ئوروپای پوژناوا کرد، هیزی سهربازی بهردهوام له ههولدان بۆ تیکدانی دامهزراوه دیموکراسیهکان مایهوه. له ههلبژاردنهکانی مانگی ئایاری سالی ۱۹۶۷دا، سهرکهوتنیک بۆ ناوهندی دیموکراسی جورجوس

پاپاندرو "Georgios Papandreou" که بەلینی سنووردارکردنی کارلیکەری سەربازی دابوو، بە شیوەیەکی بەرفراوان چاوەڕوانی لێدەکرا. سەرەرای ئەوەش کاتیک دانیشتوانی ئاتین له ۲۱ی نیساندا له خەو هەلسان گوێیان له دەنگی تانکەکان بوو که بە شەقامەکانی شارەکه‌دا دەسورانه‌وه و تەقەیان دەکرد. زۆربەیان بەپەله زانیان چی ڕوودەدات. رادیۆ مارپی رێپێوانی لێدەدا و زۆری نەخایاند ڕاگەیاندنیک بەرپێوه‌چوو: "هێژە چە کدارەکانی یۆنان دەست بەسەر حکومەتی ولاتدا دەگرن". خالی سەرسۆپهینەر ئەوه بوو که بازەنی ناوه‌وه‌ی کۆدەتاکه له سەرەتادا تارادەیه‌ک بچووک و سەرکرده‌کانی کۆدەتاش تارادەیه‌ک پله‌یان نزم بوو.

"رژیمی نێزامیه‌کان" سەرۆک وەزیرانی دیاریکراوی پاشا و فەرماندە‌ی گشتی سوپا و ۱۰ هەزار کەسی دیکە‌ی له لیستە‌یه‌کی رەشدا دەستگیرکرد. زۆربەیان ئەشکە‌نجە‌ دران. هەرچە‌نده ئیستا ئیتر حکومەت دیکتاتۆر بوو، بە‌لام یۆنان وە‌ک ئەندامی ناتۆ مایه‌وه، که له سالی ۱۹۵۲ وە‌وه ئەندام بوو، ئەمە‌ش ئەوه دە‌رده‌خات که بە‌هۆی گ‌رنگی شوینی خۆ‌یه‌وه، بە‌رده‌وام له بە‌رژە‌وه‌ندی س‌تراتیژی بۆ ئە‌مریکا و زله‌یژە‌کانی دیکه سە‌یر دە‌کرا.

دیموکراسی له سالی ۱۹۷۴ گە‌رایه‌وه و له سالی ۱۹۸۱ یۆنان په‌یوه‌ندی به‌یه‌کیتی ئورووپاوه‌ گرت و بووه‌ ئەندام. ئە‌ندامبوونی له‌یه‌کیتی ئورووپا، یارمە‌تی ئابووری یۆنانی دا و

هه‌رچه‌نده نه‌بوونی په‌یوه‌ندییه‌کانی ریځ‌گوبان و شه‌مه‌نده‌فه‌ری گه‌شه‌سه‌ندوو وه‌ک کښه‌یه‌ک مایه‌وه، به‌لام دۆخه‌که‌ی گه‌لښک باشر بوو تا جارځکی دیکه ژبۆپۆلیتیک یۆنانی خسته‌ناوه‌ندی دوو قه‌یرانی ئوروپي له سه‌ده‌ی بیست و یه‌که‌مدا.

له‌ سالی ۲۰۰۴ ئاتینی پښته‌خت به‌ سه‌رکه‌وتووی میوانداری ئۆلۆمپیا‌ی هاوین بوو، و تا راده‌یه‌ک کښه‌ پښکه‌اته‌یه‌یه‌کانی گه‌شه‌سه‌ندی ئابووری داپۆشی. به‌لام قه‌یرانی دارایی سالی ۲۰۰۸ وایکرد که نه‌توانریت بشاردریتوه‌ و حکومه‌ته‌کانی یۆنان له‌ ماوه‌ی ده‌یان سالدا ناچار به‌ وه‌رگرته‌ی چه‌ندین قه‌رز کران. ئه‌و ئیدیعا‌یه‌ی که ئه‌م قه‌رزه‌ نیشتمانییه‌ هیشتا ده‌توانریت که‌م بکریتوه‌، شتیکی جیی متمانه‌ و باوه‌ر نه‌بووه. دواتر ده‌رکه‌وت که یۆنان له‌ سالی ۲۰۰۱دا به‌ لگه‌ی ساخته‌چوونه‌ته‌ ناو یه‌کیه‌تی ئوروپاوه‌، هاوکاتیش ئه‌ندامانی دیکه‌ی ئوروپا چاویان لی قووچاندبوو.

که‌رتی دارایی گشتی و ئابووری له‌ لیواری دارماندا بوو، بڼکاری گه‌نجان به‌ شیوه‌یه‌کی سه‌رنج‌راکښ به‌رزبۆوه‌ و ده‌رئه‌نجامی سه‌ختیه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی، بووه‌ هۆی خۆپیشاندانی ناهومیدکه‌ر، خۆکوژي و مانگرتن. سندوقی دراوی نیوده‌وله‌تی به‌ قه‌رزی نوی که‌وته‌ ژیر گوشاره‌وه‌، به‌لام پڼداگری له‌سه‌ر ریوشوینی توندی خۆپاریزی به‌رده‌وام

به ریوه ده چوو. یه کسه ترسی کوئی یونانی له بوون به نوکه ری زلهیزه بیانییه کان سه ری هه لدا یه وه. ناوهندی سیاسی بچووک کرایه وه و توند ره وه سیاسییه کان چ راستی توند و چ چه پی توند، هیزیان وه رگرته وه.

ئه مهش په یوه نندییه کانی له گه ل یه کیتی ئوروپا ئالۆزتر کردوو، به لام پینگه ی یونان له گوشه ی باشووری رۆژه لاتی یه کیتییه کهش بووه ته کیشه یه کی جیددی. یونان پردی په پانه وه ی په نابهران و کوچه رانه که به هیوای گه یشان به ولاتی ده و له مەندتری یه کیتی ئوروپا له و ریگیه وه که لکی لیوه رده گرن. ولاته که بو به ریوه بردن و چاره ی ئه م کیشه یه ههست به ته نیامانه وه ی له لایه ن یه کیتی ئوروپا وه ده کات. یونانیه کان هاوشیوه ی ئیتالیایی پینان وایه ئه وان وه ک پۆلیسی سنوره کان به پی ئه وه ی سه رچاوه ی پیوستیان بو دابین بکریت، له لایه ن یه کیتی ئوروپا وه به خراب به کاره ی تراون. هه ردوو ولات ترسیان هه یه بو سالانی داها توو په نابهران له که مپه تاریکه کاندایه ی ئه وه ی هاوبه شه کانیان له یه کیتی ئوروپا ئه م بارگرانییه یان له سه ر که م بکه نه وه.

زۆریه ی مرقی کوچه ر ئه و گه شته کورته به لام مه ترسیداره له که نارئاوه کانی تورکیا وه بو دوورگه کانی ده ریای یونان به ریوه ده بن که هه ندیکیان له ویشکانیه وه چاوه دی پری ده کرین. ساموس "Samos" ته نیا کیلۆمتر و نیویک له

ویشکانی ئەنادۆلهوه دووره و له ساڵی ۲۰۱۵ بووه خالی سهرهکی بو ئه و مرۆفانهی بیهیویایانه بو چوونه ناو ولاتیکی یه کیتی ئورووپاوه له وپوه تیده په پین. زیاتر له ۱۰۰ ههزار کۆچبهر و په نابهر له و دوورگه یه دا ماونه وه که پانییه که ی ته نیا ۱۳ کیلومتر و درێژییه که ی ۴۴ کیلومتره. به گشتی زیاتر له ۸۵۰ ههزار کهس له ساڵی ۲۰۱۵ دا گه یشتوونه ته یۆنان و چهند سهد که سیکیش له ده ریای ئیجه دا خنکاون. له و ناوه دا "ئالان" منالیتی کوردی ته مهن سی سال بوو که وینه ی خه مناکي جهسته شو دراوه که ی له په نا ئاوه که بوو به هیمای ئەم قهیرانه.

یۆنان خهباتی کرد بو رووبه روو بوونه وه ی ئەم دۆخه، که شانبه شانی قهیرانیکی ئابووری سهخت په ره ی سه ندبوو. دوورگه کان شانسی به پۆیه بردنی جه ماوه ری خه لکیان نه بوو، ده ولته تی یۆنان سه رچاوه ی نه بوو بو هه لسوکه وت له گه ل قهیرانیکی زیاده و هه یچ یارمه تییه کی دهره کیش به هانا یه وه نه هات. دۆخه که له ساڵی ۲۰۱۶ بو یۆنان باشتربوو کاتیک یه کیتی ئوروپا توانی تورکیا رازی بکات ریگه به کۆچبهران نه دات به ره و یۆنان برۆن یان بیاننیرنه وه ئه و شوینه ی لییه وه هاتوون. له به رامبه ریشدا چهند ملیارد یۆرۆیه ک وه ک هاوکاری په نابهران به تورکیا درا و به ئینیشیان دا که ریگه به هاوولتییانی تورکیا بدریت بی فیزا بچنه ناو یه کیتی ئوروپاوه. دواتر ژماره ی کۆچبهر و په نابهر به شیوه یه کی سه رنجراکیش دابه زین، به لام هه زاران کۆچبهر له که مپه پیسه کانی

دوورگه کاندایرین خوارد و روژانه چهند کوچه ریکی نوئی لی زیاد ده کرا. چاره سهریک بو ته و قهیرانه له ئاسودا نه بوو. هه لوئیستی ولاتانی دیکه ی ئەندامی یه کیتی ته وروپا گه لیک ره قه و پیناچیت جاریکی دیکه ئاماده بن ژماره یه کی زور له کوچه بهران و په نابهران و هریگر نه وه. کاریگه ری هوکاره کانی پائنانی وه ک مملانیی شهر ی چه کداری، دوخی هه ژاری و گورانی که شوه ووا رهنگه سالنیک بخایه نیت تا که م بیته وه، نه گه ره گیز که م بیته وه. تا ته و کاته، پیده چیت هه ندیک له دوورگه کانی یونان وه ک ناوه ندیکی چه شنی به ندیخانه بو ته و مروفانه بمینده وه.

یونان دهروازه ی ئوروپایه بو زوریک له کوچه بهران. زورچار کوچه بهر و په نابهر له ریگه ی تورکیاوه و له که نارئاوه کانه وه هه ول ده دن بگه نه دوورگه کانی یونان.

ئهم کیشهیه سهراوهی گرژیه کی بهراوه له نیوان یۆنان و تورکیادا. یۆنانیه کان به توندی لهوه دئنیان که تورکه کان له پیناو تیکدانی سهقامگیری یۆنان به ئارهزوی خویان سنورهکانیان بۆ کۆچبهران و پهنابهران دهکه نهوه و دادهخه. ئه نقره ئهم هه لۆیسته رهتده کاتهوه، به لام به لگه ههیه که دهسه لاتدارانی خوجی تورک، کۆچبهران له شاره کانهوه بۆ سنوره کان دهگوازنهوه، ئهمهش به نۆبهی خوی دیمه نی توندوتیژی لیکه وتهوه کاتیک کۆچبهران ههولی چوونه ناو یۆنانیان دهدا. دیاره هیشتا به لگه ی ئهوه به دهسته وه نییه که ئهمه سیاسه تیکی به ئه نقهستی حکومه تی تورکیا بیت، به لام ئاشکرایه که تورکیا ده توانیت رهوتی کۆچبهران ریکبخات و بهم شیوهیه بۆ گه ییشتن به ئامانجه سیاسیه کانی خوی گوشار بخاته سهر یه کیتی ئوروپا. بۆیه ئاتین هیزی پاریزگاری سنوره کانی له ریگه ی وشکانی و ده ریاییه وه قایمتر کردوه.

ئهم ناکۆکیانه ی نیوان یۆنانی و تورکه کان ده گه ریته وه بۆ سهرده می کۆن. له میشکی هه ندیک له تورکه کاند، ته نانه ت گه مارۆدانی ترۆیا "Troja" ۳۰۰۰ سال له مه و بهر مملانیی تورکیا و یۆنان بوو، که یۆنانیه کان به یارمه تی ئه سپیکی دروستکراو له دار سه رکه و ننیان به دهسته یینا. ئایا ئهم شه ره به راستی روویداوه یان نا و ئایا ترۆیانه کان به شیوهیه ک له شیوه کان په یوه نندیان به تورکه کانی ئه مرپوه هه بووه یان نا، بۆیان شتیکی نابه یوه ندیداره. [سی هه زار سال له مه و بهر هه یچ

تورکیک لهو ناوچەیه بوونی نەبوو. نەتەوہى تورک داوی ھێرشى چەنگیزخانى مەغول (١٢١٩ى زایینی) بە گشتى ھاتوونەتە ئەو ناوچەیه. دەنا ھەر وەک سەرباز و بەکرینگىراو لە خزمەت حاکمانى ناوچە کەدا بوون. شوانە] لەوہش گرنگتر بىرۆکەى دوژمنایەتییە کى کۆن و ژینیتیکىیە. بەلگە مێژوویەکان بو شەرى مەنزىکیرت "Manzikert" لە رۆژھەلاى ئەنادۆل لە ساى ١٠٧١، کاتیک ئىمپراتۆرى بیزەنتىن رۆمانۆسى چوارەم "Romanos IV" دیوجىنیس "Diogenes" لەلایەن سەلجوقەکانەوہ شکستى ھینا، تا رادەیک بەلگە دارترە، ھەرچەندە پیکھاتەى ئەو دوو سوپایە ئالۆزتر بوو لەوہى ئەمرۆ دەنگۆى ھەیه. یۆنانیەکان لە شەرە کەدا دۆران و ئەوہش سەرھتای کۆتایىە ک بوو بو ئىمپراتۆریەتى بیزەنتىن. لە روانگەى یۆنانیەوہ، رپووخانى قوستەنتىنیە لە ساى ١٤٥٣، سەرھتای ٤٠٠ ساى دیل بوون لە ژىر چە کمەى داگیرکارى تورکەکاندا بوو. یادەوہرى شەرى سەرہەخۆى ساى ١٨٢١ و شەرى یۆنان-تورکىا لە ساى ١٩١٩-٢٢ لە ھەردوولاگەلىک زىندوو ماوہتەوہ.

ئەردۆغان، سەرۆک کۆمارى نەتەوہپەرستى تورکىا، بو گەییشتن بە مەبەستى خۆى، لە بىگانەپەرستى و دلەراوکىیى یۆنانى کەلکۆەردەگرى. تەلەفزیۆنى دەولەتى چەندىن جار نەخشەى بەناو پەیمانى نىشتمانى پەرلەمانى تورکىا لە ساى ١٩٢٠ نىشان دەدا. ئەم بەلگەیه چەند ناوچەیه کى ئىمپراتۆرى عوسمانى پىشوو نىشان دەدات کە تورکىای نوى بە زۆرەملى داواى وەرگرتنەوہى دوبارەیان دەکاتەوہ. ئەمەش

زۆریك له دوورگەكانی یۆنان له دەریای ئیجه ھەروەھا بەشیک له ویشکانی یۆنان دەگرێتەو. له وینەیهکی فەرمی ساڵی ۲۰۱۹، ئەردۆغان لە کاتی سەردانەکەى بۆ ئەکادیمیای سەربازی تورکیا "Milli Savunma Üniversitesi" له ئەستەنبول له بەردەم نەخشەیه کدا پۆز دەدات، و نیوێ دەریای ئیجه وەك خاکی تورکیا نیشان دەدات.

له روانگەى یۆنانیەو، بەرگری نەتەوێی له سەر پاراستنی ویشکانی و بالادەستی دەریای له دەریای ئیجه بە یەكەو بەستراونەتەو. بەی کۆنترۆڵکردنی ھێلەکانی دەریا، دەکریت ویشکانی له پێداویستیەکان دا بپریت و بەرھەوڕووی داگیرکاری ببیتەو. شۆفە کاری ژێپۆلیتیکی یۆانیس میکالیئۆس "Ioannis Michaletos" دوورگەکانی ناو دەریای ئیجه ی بۆ من بە "کەشتی فرۆکە ھەلگری نوقمەنە کراو" وەسف کرد، کە له ناوچەى ناوھەوێ ئەنادۆل، ھەروەھا کەنارئاوھەکانی پۆژھەلاتی دەریای ناوھەراستەو، دەتوانن فرۆکە، مووشەك و سەربازە گەرۆکەکان ھێرشى بکەنە سەر. بەی ئەم ناوچانە، یۆنان تەنیا ناوچەیهکی بەردینی چیاى بالکان دەمینیتەو، بەزەحمەت دەتوانی بەرگری له پۆژھەلاتی ولاتەکەى بکات، بەردەوام بەرکەوتەى ھەرەشەى گەمارۆ و ئۆپەراسیۆنی سوپای دەبیت و "له رووی سەربازییەو لاوز دەکریت."

رەنگە ئەو قسانەى ئەردۆغان بە پلەى یەكەم مەبەستی دلخۆشکردنی لایەنگرانی تورکیا بیت، بەلام کاتیک باس له

"پۆیستی "راستکردنەوێ ئاراستەى هەلەى میژووی" دەكات، سەیر نییە سوپای ئاتین نەتوانیت شەوانە خەو لە چاوی بکەوێت. هاوکاتیش، بیگومان ئەم چەشنە راگەیاندانە باشترین ئارگومێنت و بیانوو بن بۆ بەرزکردنەوێ بودجەى بەرگری لە پەرلەماندا.

تیچووی بەرگری لە ولات بەشدارییەکی بەرچاویان لەو کابوسە ئابووری و کۆمەلایەتییدا کردووە کە یۆنان لە سەرەتای قەیرانی قەرزەکانەوێ لە سالی ۲۰۱۰هەتووشی بوو، کە خۆی بووئە هۆی کەمکردنەوێ بەرچاوی بودجەى بەرگری. لە سالی ۱۹۸۱دا، لەسەدا ۵،۷ی بەرهەمی ناوخۆی گشتی بوو - کە بەرزترین رێژەى بە هەلسەنگاندن لەگەڵ هەر ئەندامیکی ئوروپی ناتو. تا سالی ۲۰۰۰ لە سەدا ۳،۶ و تا سالی ۲۰۱۸ بۆ ۲،۴ دابەزیو. زۆرینەى ۱۰،۵ ملیۆن دانیشتووانی یۆنان لە وشکانی و نیمچە دوورگەکانی ولاتە کە دەژین و یەك لە سییان لە ناوچەى ئاتینی گەورەدا چربوونەتەوێ. هەرۆهە سەدان هەزار یۆنانی لە دوورگەکاندا دەژین: ۶۰۰ هەزار لە کرتیا، و لە رۆدس "Rhodos" و کورفو "Korfu" هەریە کەیان ۱۰۰ هەزار کەس. ژمارێکی دیکەش لەو دوورگە بچووکەندا دەژین کە بەسەر دەریای ئیجەدا بڵاوبوونەتەوێ. ئەمەش ۲۱ دوورگە دەگرێتەوێ کە ۵ هەزار بۆ ۵۰ هەزار دانیشتووی تێدا یە و ۳۲ دوورگەى دیکە ۷۵۰ بۆ ۵ هەزار دانیشتوویان هەیه. تەنانەت ۳۵ دوورگە هەن کە کەمتر لە سەد

دانیشتوویان ھەھە، بەلام ھەموویان سەر بە یۆنان و دەبیت بەرگریان لیبکریت.

گەشتکردن لە نیوان ۶۰۰۰ دوورگە یۆنانیدا زۆر گرانه و پیوستی بە ناوگانیکى گەورە ھەھە، بەلام کاتیک مرۆف رابردوی خویناوی پەیوەندیەکانی تورکیا و یۆنان لەبەرچاو دەگریت، تیچوونەکان بە شیوەیەکی لەپادەبەدەر زۆر بەرز دەبنەوہ؛ بۆ چەندین نەوہ تورکیا بەردەوام وەک ھەرەشەھەک لاسەر ھەر حکومەتیکى یۆنان ماوہتەوہ. ئەنجامەکەى بووہتە ھۆى پیکھیتانی ناوگانیکى مۆدیرن و سوپایەکی تارادەھەک گەورە و ھیزیکى ئاسمانى کە فرۆکەوانەکانى لە باشتینەکانى ئوروپان. بۆئەوہى شەر لەسەر دەریای ئیجە گەرم راگیرى، بەردەوام لەلایەن فرۆکەوانە تورکەکانەوہ ھان دەدرین.

لەسەر ئیشکانى، ئەولەویەت بەرگریکردنە لە شارە سەرەکییەکان و راگرتنى دۆلى ئەکسیۆس "Axiostal" کە بەرەو باکوورى مەقدونیا دەروات. ئەم دۆلە تەنیا ناوچەھەکی کشتوکالى گرنگ نییە، بەلکوو شوینیکى سەرەکییە بۆ ھاتوچۆى رینگاوبان و شەمەندەفەر لە سالونیکى "Saloniki" یەوہ بۆ باکوورى مەقدونیا و دواتر بۆ یەکیتى ئوروپا. مەملانییەکی تایبەت لەگەل باکوورى مەقدونیا لەسەر ناوی پيشووی ئەم کۆمارەى باشوورى یوگوسلاقی ھەبوو، کە لە سالى ۱۹۹۱ سەربەخۆی راگەیاندا، یۆنان نەک

هەر بههۆی سه‌رلێشپیاوی، به‌لکوو ترسی له ئیدیعیای خای دژی پارێزگاکه‌ی خۆی واته مه‌قدونیا هه‌بوو، هەر بۆیه‌ش په‌تیکرده‌وه دان به "کووماری مه‌قدونیا" دا بنیت، که به چه‌ندین شیوه رینگری له په‌یوه‌ستبوونه‌که‌ی کرد. ئەم ناکوکییه ته‌نیا له ساڵی ۱۸.۲۰ دا په‌کلای بووه‌وه کاتیک هه‌ردوولا ناوی "کووماری باکوری مه‌قدونیا" یان قبوڵکرد، ئەمه‌ش رینگه‌ی به‌ولاته‌که‌ دا له ساڵی ۲۰۲۰ په‌یوه‌ندی به ناتووه بکات.

لایه‌نیکی سه‌ره‌کی دیکه‌ی سیاسه‌تی به‌رگری یۆنان ئاسایشی دوورگه‌ی کوورفویه که له داها‌توویه‌کی نزیکا هه‌یچ مه‌ترسییه‌کی پێشبینیکراوی له‌سه‌ر نییه. به‌ پێچه‌وانه‌ی سه‌رده‌می کۆن که بازرگانان و دانیش‌توانی یۆنانی شاره‌گه‌وره‌کانی وه‌ک سیراکیوز "Syrakus" و مارسیل "Marseille" یان دامه‌زراند، ئەم‌پۆ یۆنان هه‌یچ به‌رژه‌وه‌ندییه‌کی نییه له‌گه‌وره‌کردنه‌وه‌ی ده‌سه‌لاته‌که‌ی به‌ره‌و رۆژئاوا. خۆی به‌ ته‌واوی له‌سه‌ر ده‌ریای ئیجه، رۆژه‌لاتی ده‌ریای ناوه‌راسته، دوورگه‌ی کریتا، رۆدس و قوبرس چ‌ر کردۆته‌وه. یۆنان خۆی به‌ هه‌زی پارێزه‌ری قوبرس ده‌زانیت و دۆخی ئەم دوورگه‌یه که سییه‌م دوورگه‌ی گه‌وره‌ی ده‌ریای ناوه‌راسته له‌هه‌موو کاتیک نا‌جیگیرتره. نه‌ک هه‌ر له په‌نا گرنگترین هه‌یله‌کانی که‌شتیوانی له‌ رۆژه‌لاتی ده‌ریای ناوه‌راسته‌دا، به‌لکوو له‌ ناوه‌راسته‌ی ژماره‌یه‌ک سه‌رچاوه‌ی

نەوت و گازی سروشتی که لەم دوایانەدا لە ژێر دەریا
دۆزراونەتەوه، جیی گرتوو.

دوای سێ سەدە ژێر دەسەلاتی عوسمانی، ئینگلیزهکان بە
رینکەوتن لە گەڵ ئەستەنبول، لە سالی ۱۸۷۸ ئیدارەى ئەو
دوورگەپەیان گرتە ئەستۆ و لە سالی ۱۹۱۴ کاتیک
ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بوو بە دوژمنیان، دەستیان بەسەردا
گرت. بەهای ستراتژی قوبرس لە کۆنترۆڵکردنی کانالی
سوئیس و شامدا گەلیک گرنگ و دیار بوو. لە سەردەمی
شەری سارددا، دوورگە که وه ک شوینیکی گرنگی زانیاری کاری
دەکرد و توانای چاودێریکردنی نه ک هەر دەریای ناوهراست
بەلکو چاودێری تاقیکردنەوه کانی چه کی ئەتۆمی سۆفیەت لە
ئاسیای ناوهراستیشی دەکرد. شانشینى یه گگرتوو تا ئەمڕۆش
دوو بنکەى سەربازیی گەورەى بە چەند هەزار سەربازەوه لە
قوبرس پاراستوو.

دوای سەربەخۆیی قوبرس لە سالی ۱۹۶۰ توندوتیژی لە
نیوان زۆرینهی یۆنانی لە باشوور و کەمینەى تورک لە
باکووری دوورگە که سەریهەندا. لە سالی ۱۹۶۴ هیزینکی
ئاستیپاریزی نەتەوه یه گگرتووکان وه ک چاودێر بە ناوی
"هیلی سەوز" لەوی نیشتهجی کرا که بەناو دلی نیکۆسیا
"Nikosia" دا تیدەپەریت. ئەوهی دواتر روویدا، دەبیت لە
چارچێوهی شەری سارددا ببینریت: سەرۆککۆماری
قوبرس، قەشه ماکاریۆس "Makarios"، هاته ناو چوارچێوهی

هاوسه ننگردنه وه له نیوان رۆژئاوا و سوڤیه تدا، که وه ک به شیک له بزوتنه وهی بیتلایه ن به دواى کاریگه رپی و وه رگرتنی به نده ریکدا بوون له رۆژه لاتی ده ریای ناوه پراست. دواتر له لایه ن پاسه وانی نیشتمانی قوبرسه وه به ره زامه ندپی و بیده نگى ئەمریکیه کان و پشتیوانیه کی به رفراوان له لایه ن حوکمرانی جوتنا "junta" ی سه ربازی له یونان رووخینرا. ئامانجی پیلانگیزان یه کخستنی (ئینۆسیس "Enosis" ی قوبرس بوو له گه ل یونان.

ئینجا کوده تاکه بووه هۆی له شکرکیشی تورکیا. دواى چهند ههفته یه ک له شه ریکی سهخت، تورکه کان توانیان پردیک له دهوری شاری به نده ری کیرینیا "Kyrenia" دابمه زرینن و په یوه ندیان به شوینی نیشته جیبوونی تورکه کان له باکوور دروستکرد و له سه دا ۳۷ ی دوورگه که یان خسته ژیر کۆنترۆلی خۆیانه وه. ۱۷۰ هه زار په نابهری یونانی له به شی باکووری داگیرکراوی دوورگه که وه به ره و باشوور ئاواره کران. به پیچه وانیه ی تورکیا، قوبرس ئەندامی ناتۆ نه بوو (تا ئە مڕۆش هه روا ماوه ته وه). بۆیه زله یزه کانی رۆژئاوا هیچ زه مینه یه کی بژارده ییان بۆ ده ستیوه ردانی سه ربازی نه بوو. ئەو تیکچوونه بووه هۆی رووخاندنی حکومه تی سه ربازی یونان و سه رده می دیموکراسی ئیستای هینایه ئاراوه.

سه رۆک ماکاریۆس گه رایه وه و به جۆش و خرۆشه وه پيشوازی لیکرا؛ دواى سی سال کۆچی دواپی کرد. له سالی

١٩٨٣ بەشى باکووری دوورگه که خۆی به "کوۆماری تورکی قوبرسی باکوور" راگه یاند؛ به لām ئەمه ته نیا له لایه ن دوو ولاته وه دانپیدا نراوه: تورکیا و خۆی. نه ته وه یه گگرتووه کان، له بریارنامه ی ١٥٤١، داوا ی کشانه وه ی هێزه کانی تورکیایان کردووه و ئەو خاکه به به شیک له کوۆماری قوبرس له ژێر داگیرکاری تورکیادا داده نین. کوۆماری قوبرس له سالی ٢٠٠٤ هوه ئەندامی یه کیتی ئورووپایه.

دۆزینه وه ی سه رچاوی گاز و نه وتی ئەگه ری گه وه له پۆژه لاتی ده ریای ناوه راست دوۆخه که ی گه لیک ئالۆزتر کردووه. پیده چیت سه رچاوه ی گه وه ی گازی سروشتی هه م له که نارئاوه کانی میسر و هه م ئیسرا ئیل و قوبرس و یۆنان بوونیان هه بیّت. تورکیا به ئاشکرا یی ناهومید بووه له وه ی که هیشتا به لگه ی سه لمیندراوی بو بوونی گازی سروشتی له ناوچه ی تایبه تی خۆی نه دۆزیوه ته وه. له ئاوه کانی قوبرس و یۆنان ده ستی به گه ران و پشکنین کردووه و له گه ل لبیا ریککه وتنیکی بو ده رهینانی هه ر نه وتیکی ئەگه ری له وی واژو کردووه. لوبنان له سه ر کێلگه یه کی گازی سروشتی له گه ل ئیسرا ئیل تووشی ناکوکی ها تووه. کوۆمپانیای بی پی، تۆتال، ئینی، "BP, Total, Eni" و ئیکسون موبیل "ExxonMobil" یش له و پۆژه یه دا به شدارن؛ و رووسیا به دله راوکییه وه پرسیا ری ئەوه ده کات ئایا پیگه ی پێشه نگی خۆی له دا بینکردنی گازی سروشتی بو ئورووپا به چه شنیک مه ترسیدار ده بیته وه.

قوبرس وهك دهولهتییكى خاوهن سهروهه، له دهورى تهواوى دوورگهكه ناوچهیهكى ئابوورپى تايبهتى ههیه. تهناهت بهر له دۆزینهوهى سهراوهى گازی سروشتیش، پلانى تورکیا بۆ دامهزاندنی بنکهیهکی دهپایى له بهشى باکوورى دورگهكه پيشتر زهنگى ئاگادارکردنهوهى له نیکۆزیا و ئاتین لیدابوو.

هاوینی سالی ۲۰۱۹ تورکیا له ناکاوسى كهشتی ههكۆلین و توپزینهوهى ناردە ناو ناوچهى قوبرس "AWZ" و له سالی ۲۰۲۰ كهشتی توپزینهوهى ئوروچ ریس "Oruç Reis" له كهنارى دوورگهى كاستیلۆریزۆ "Kastelorizo" ی یۆنان دهركهوت كه چهند كهشتیهكى جهنگیشى له گهڤدا بوو. ئهردوغان ئیدیعیای كرد كه كهشتیه ههكۆلهر و جهنگیهكانى تورکیا له ئاوهكانى "كۆمارى تورکیای باکوورى قوبرس" بوون و گهپانهكەش "له سهرخاکی تورکیا" بهرپوهچوو.

قوبرس پهناى بۆ یهكیتی ئوروپا برد، ئهوه کردهوهیهى تورکیایان به نایاسای ناساند، سزایان به سهردا سهپاند و هۆشداریشیاندا لهوهى پهیوهندییهكانى داهاتووی ئهنگههه و یهكیتی ئوروپا زیانیان پیدهگات. قوبرس، یۆنان و میسر كه له نزیکهوه بۆ گهپان له رۆژههلاتى دهپای ناوهراست هاوکارپى یهكتر دهكهن، به بلاوکردنهوهى بهیاننامهیهك

تورکیایان به پیشیلکردنی یاسا نیودهوله تییه کانی ده ریای
تۆمه تبار کرد.

له مانگی حوزهیرانی سالی ۲۰۲۰ تورکیا نیازی خۆی بۆ
هه لکۆلین له دوورگه ی جۆراوۆری وه ک رۆدوس "Rhodos"
و کریتا راگه یاند. بالیۆزی تورکیا له ئاتی نی پیتته خت بانگهیشتی
وه زاره تی ده ره وه کرا و ئاگادار کرایه وه که یۆنان ئاماده یه وه لای
هه ر چه شنه داگیرکاریه ک بداته وه ئه گه ر به راستی تورکه کان
ده ست به پشکنین و هه لکۆلین بکه ن. به شیوه یه کی
چاوه رواننه کراو، دواتر تورکیا له کۆتای سالی ۲۰۱۹ دا
رایگه یاند، که له ریکه وتنیکدا که له گه ل لیبیا به ستوویه تی
له که ناره کانی باشووری رۆژئاوای تورکیا وه به سه ر ده ریای
ناوه راستدا تا نوکی باکووری لیبیا ناوچه یه کی ئابووری تایبه تی
پیکه یناوه. ئه وه ی که نه ک هه ر کریتا و رۆدوس و ناوچه ی
ئابووری یۆنان ده که ونه ئه و چوارچۆیه وه، به لکوو
ناوچه یه کی گاز که ئیسرائیل له گه ل یه کیتی ئوروپا پلانیان بۆ
دارنێزابوو، پیده چیت بۆ ئه ردۆغان به هیچ شیوه یه ک گرنگ
نه بووه. ئه و ده یه ویت پابه ند بیت به ریکه وتنه که ی له گه ل
لیبیا - ئه مه ش هۆکاریکه بۆ ئه وه ی بتوانیت ده ستوهردان له
شه ری ناوخوا ی لیبیادا بکات: دیاره ئه گه ر حکومه ت له
ته رابلوس "Tripolis" برووخیت، ئه و ریکه وتنه جیی
پرسیاره که له گه ل لیبیا به ساده یی له ناو ده چیت. له لایه کی
دیکه وه تورکیا ریکه وتننامه ی نه ته وه یه کگرتوو ه کان بۆ
ناوچه ئابووریه تایبه ته کانی سالی ۱۹۸۲ به فه رمی نانسیت،

بەلکۆو لەبرى ئەوه بانگەشه بۆ مافه سەرورەپیه کانی پیشووتر دەکات بەسەر ئەو ناوچەپیهى که پیتی دەوتریت ناوچەى ئیشکانی یاخود فەلاتی قورنەکه، که له رووی تیۆریهوه تا دەریای ناوه‌راست دوور و درێژ دەبیتەوه و بۆ یه که‌مجار سەرۆک ترومان "Truman" له سالی ۱۹۴۵دا ئەو ناوچەپیهى بۆ ئەمریکا داوا کردبوو. رووسیا هم پلانی تورکیا و هم هی یۆنانی بەدل نییه. مۆسکۆ پیتی باشه هەموویان شکست بهینن و ئوروپا له وه‌رگرتنی گازی رووسیا به‌رده‌وام بێت.

مانۆره‌کانی ئەردۆغان تەنیا بۆ باشترکردنی دا‌ینکردنی وزه‌ی تورکیا نییه؛ بۆ ئەو، ناسه‌قامگیرکردنی دۆخی یۆنان لانیکه‌م به‌هه‌مان شیوه‌ گرنگه. شه‌ری نیوانیان ماوه‌یه‌کی زۆره‌ سه‌ریان هه‌لنه‌داوه و تەنانه‌ت ئە‌گه‌ر هیچ لایه‌نیک شه‌ریکی ته‌واویان نه‌وێت، پێده‌چیت له‌ ده‌ سالی داها‌توودا گه‌لیک هه‌ل بینه‌ ئاراهه‌ که‌ پریشکه‌ی ئاگرینک به‌س بێت بۆ ئەوه‌ی دۆخه‌کان له‌ ژێر کۆنترۆڵ ده‌ریجن.

تورکیا هه‌وت هه‌ینده‌ی ژماره‌ی دانیش‌تووانی یۆنانی هه‌یه و به‌ره‌مه‌ی گشتی ناو‌خۆی تورکیا زیاتر له‌ نزیکه‌ی چوار هه‌ینده‌ی یونانه. له‌ رووی سه‌ریازییه‌وه پێده‌چیت ئەو دوو ئە‌ندامه‌ی ناتۆ هه‌یزیان یه‌کسان بێت، به‌لام تورکیا له‌ قه‌یرانی ئابووری یۆنان که‌لکوه‌رده‌گری بۆ ئەوه‌ی هه‌یزی ده‌ریایی خۆی به‌ شیوه‌یه‌کی به‌رچاو مۆدیرن بکاته‌وه. دیاره‌ روون بوو

که یونان نهو سهراوه باشه ی نیه بتوانی ههئسوکهوت لهخوی نیشان بدات. ههچهنده هیزی دهریایی یونان ژیردهریایی زیاتری ههیه، بهلام تورکهکان وهبهرهئینانیکی زوریان له شهري دژه ژیردهریاییدا کردوو. جگه لهوهش تورکیا سوپایهکی گهورهتری ههیه، ئەمهش یهکیکه لهو هوکارانهی یونان هیشتا ئهکی سهربازی ئیجباری پووچهل نه کردوتهوه.

له لایهکی دیکهوه یونان - به پیچهوانهکی تورکیا - چهند هاوړپیهکی له جیرانییهتیدا ههیه. به هاوکارپی نهو کوړبهندی گازی دهریایی ناوهراستی رۆژههلات که بنکهکهی له قاهیرهیه و سالی ۲۰/۲۰۱۹ دروستکراوه، میسر و خاکهکانی فهلهستین، ئیسرائیل، قوبرس، ئوردن و ئیتالیا لهخۆدهگریت. فهرهنسا به نیازه له سالی ۲۰۲۱ به شداری نهو ریککهوتنه بکات؛ یهکیتی ئوروپا و ئیماراتی یه کگرتووی عهرهپی و ئەمریکا پیگهکی چاودیریان ههیه. له ناوهندی ئەم ریکخراوه نیودهولهتییه دانپیدانراوهدا سیاسهتی وزه بو دروستکردنی "EastMed-Pipeline" که بپاربه له ریگهکی کریتاوه بهرهو ویشکانی یونان بروات، له پشتییهوه وهستاوه. نهوهی جینگای سهرنجه، کوړبهنده که پیکهاتهیهکی ئەمنیشی ههیه، که پیشتر بووته هوی ئەنجامدانی مهشقی هاوبهشی دهریایی. ئەمه بهو مانایه نییه که ئەندامهکان راستهوخۆ له مملانیی نیوان یونان و تورکیا دهستوهردان بکهن، بهلام

پوونه ئەوان له کام لایهن وهستاون. له ئیستاوه میسر و تورکیا له سهر لیبیا و پرسه کانی دیکه ناکوکیان ههیه.

دیاره زۆرجار به شیوهیه کی سهرسورهینه چهند جارێک ده رکه وتوو که شته کان ده توانن زۆر به خێرایی پهره بسین. کاتیکی ناوگانه کانی تورکیا له مانگی شوباتی ۲۰۲۰دا به کیتلگه گازییه کانی قوبرسدا گهشتیان کرد، فهره نسا که شتی فرۆکه هه لگری خۆی شارل دیگۆل "Charles de Gaulle" ی نارد بۆ ئەوهی چاودیری مانۆره کانی تورکیای هاوپهیمانی ناتۆ بکات.

په یوه ندییه کانی نیوان فهره نسا و تورکیا له باشترین حاله تدا دواى له شکرکیشی تورکیا بۆ سهر قوبرس له سالی ۱۹۷۴، که سه روک جیسکارد دیستاینگ "Giscard d'Estaing" به توندی ئیدانه ی کرد، گه لیک ساردوسره. ههروه ها له وده مه وه فهره نسا ۲۴ ی نیسانی به پوژی یادکردنه وهی جینۆسایدی ئەرمه نه کانی سالی ۱۹۱۵ راگه یاندوو، به شیوهیه کی یه کلاکه ره وه نیوانیان تیکچوو. تورکیا ره تیده کاته وه رووداوه کانی ئەو سه رده مه به جینۆساید بناسریت.

له مانگی حوزهیرانی سالی ۲۰۲۰ له که نارئاوه کانی لیبیا رووبه روو بوونه وهیه ک روویدا و فهره نسویه کان هیزی ده ریایی تورکیایان تۆمه تبار کرد به وهی که فریگاتیکی فهره نسویان به کۆنترۆلی رادار کردۆته ئامانجی ئاگری خۆیان. تورکه کان جارێکی دیکه هه وئیان دابوو چه ک به قاچاخ ببه نه

ناو لیبیاوه. ئەوان به نیازی ئەوه بوون پشتگیری له حکومهتی ته رابلوس بکهن، که له گه لیدا ریککه و تئیکیان بو دامه زرانندی ناوچه یه کی ئابووری تایبته (AWZ) له ده ریای ناوه راست ئەنجامدا بوو. دیاره ئەم چه شنه بارودوخانه له راده به دهر ناسکن، به لام ئەگه ر ته قهش بکرایه، ئەمه ئوتوماتیکی به مانای شه ر نه ده بوو. سه ره پای ئەوهش ئاشکرایه که گرژیه کانی نیوان هه ندیک له ئەندامانی ناتۆ زۆر گه و ره و به رچاوه. په یماننامه ی ناتۆ ئەو برگه یه ی تیدایه که ده لیت "هیرشکردنه سه ر یه ک ئەندامی ناتۆ هیرشکردنه سه ر هه مووانه". دیاره هه یچ ئەندامیکی ناتۆ خه یالی ئەوه ی نه بوو هیرش بکاته سه ر ئەندامیکی دیکه.

سه رۆک ما کرۆن رووداوه که ی وه ک به لگه یه کی دیکه لیکه دهاته وه که ناتۆ "میشکی مردووه". دیاره ئەمه ده ستنیشانکردنیک پزیشکی نییه، به لکو وهه ولتیک بوو بو کامیلکردنی ناتۆ به سیسته میکی به رگری مؤدیرن. ما کرۆن چه ز ده کات هیزیک شه رکه ری ئوروپی به هیز بنیات بنیت و دا کوکی بو پیکه اتنی سوپای یه کیتی ئوروپا ده کات. به لام به له به رچاوگرته دوودلی ئالمایا و کشانه وه ی به ریتانیا له یه کیتی ئوروپا، پشکه و تنه کان گه لیک خا و به رتیه ده چن. هه ره ها به و پدیه ی که سیکه ئەتله سی وه ک جو بایدن له کۆشکی سپی دانیشتووه، دیسانه وه شته کان جیاواز ده رده که ون.

له گه‌ل ئه‌وه‌شدا، راست ده‌رده‌که‌وێت که تورکیا ئیستا نه‌نیا چه‌شنیکه له ئه‌ندامی "نیمچه ئه‌ندامی ناتو"یه. سالانیکه یونان به سه‌رنج و تامه‌زرۆبیه‌وه سه‌یری ئه‌وه ده‌کات که توندترین پکا به‌ری، خۆی له ناتو دوور ده‌خاته‌وه، تا ئه‌و راده‌یه‌ی که ئه‌ندامی بخریته ژیر پرسیاره‌وه. یونان ده‌زانیت ئه‌مریکیه‌کان به‌دوای هاوبه‌شیکی متمانه‌پیکراوتردا ده‌گه‌رپن و هیواداره وه‌ک گرنگترین هاوبه‌شی ناتو له ناوچه‌که‌دا جیکه‌ی تورکیا بگرته‌وه.

بۆ ده‌یان ساله راپرسییه‌کانی یونان بێباکییه‌کی دیاریکراویان به‌رامبه‌ر ئه‌مریکا نیشانداوه، به‌لام له‌م دوایانه‌دا ئه‌مه گۆراوه و له‌سه‌ر ئاستی حکومه‌ت کۆده‌نگیه‌ک له‌ رووی دیپلۆماسی و سه‌ربازیه‌وه هاتۆته ئاراوه که له‌ نزیکه‌وه هاتوته‌ریب له‌ گه‌ل ئه‌مریکا‌دا بمینیته‌وه. له‌ ئیستاوه کریتا میوانداری بئکه‌یه‌کی ستراتیژی هیزی ده‌ریای ئه‌مریکا له‌ که‌نداوی سودا "Souda" ده‌کات، که شوینی له‌نگه‌رگرتنی باشی هه‌یه و ده‌توانیت که‌شتی فرۆکه هه‌لگر و ژێرده‌ریاییه‌کانیش له‌خۆبگریت. له‌ سالی ۱۹۲۰.۲۰ ریککه‌وتنیکه به‌رگری له‌ گه‌ل ئه‌مریکا نوپکرایه‌وه که رینگه به‌ هیزه‌کانی ئه‌مریکا ده‌دات دامه‌زراوه سه‌ربازیه‌کانی یونان بۆ مه‌شق و راهینان و پێکردنه‌وه‌ی سووته‌مه‌نی و له‌ هه‌مووی گرنگتر وه‌لامدانه‌وه‌ی خیرای قه‌یرانه‌کان یارمه‌تی بدن. هه‌روه‌ها ریککه‌وته‌که "به‌کارهینانی بی به‌ربه‌ست"ی به‌نده‌ری ئه‌لیکساندرۆپۆلی "Alexandroupoli" ده‌گرته‌وه

كه تەنیا ۱۰۰ كیلۆمتر له دەردانیل "Dardanell" هوه دووره و دەروازهى دەریای رهش پێكدیئیت.

شویى ئەم بەندەرە لە گەل ستراتیژی سەد سالی بەریتانیادا دەگونجیت، كه له ماوهى حەفتا سالی رابردوودا لە لایەن ئەمریکییەکانهوه بەردەوام ئهركی له ئەستۆ بووه، رپوسیا له یۆنان دوور راگری. نه ئینگیزی و نه ئەمریکییەکان نایانەویت رپوسەکان بنکەیهک له دەریای ناوەراستدا بە دەستبەپن كه لێیهوه بتوانن له باشوورهوه کاریگهریان لەسەر بانکان هەبیت. ئەمەش هۆکارێکە بۆ ئەوهی قوبرس له رپوی ستراتیژییهوه زۆر گرنگ بێ و یه کیکه له وه کارانهی كه شانشینى یه کگرتوو بنکه کانی خۆی له وى دەپاریت. له بەرامبەردا مۆسکۆ بەردەوام رایدەگهیهنیت كه دەبیت قوبرس له هه موو سه ربازه بیانیه کان پاک بکرتتهوه، چونکه به باشی ده زانیت قوبرس وه ک په یوه ندییه کی گرنگ له نیوان رۆژئاوا و رۆژهه لاتی ناوه راستدا بمینیتتهوه.

یۆنان ئامانجى ئەوهیه بپیتته هاوپهیمانی حەتمى ئەمریکا له رۆژهه لاتی دەریای ناوه راست. به لأم ئەمریکییەکان یۆنان وهک قه ئغانیکی پارێزراو به کاردههینن. له لایه که وه گه لیک سروشتی بنکه کانی یۆنانیان ده ویت بۆ هیزه چه کداره کانیان؛ له لایه کی دیکه وه پشتگیری یۆنان وه کوو ئامرازیک به کاردههینن بۆ ئەوهی تورکیا بپیتته هاوبه شیکى متمانه پیکراوی ناتو و دلنیا بوون له وهی بتوانن به ردهوام له

بنکە ی ئاسمانی تورکیا له ئینجیرلیک "Incirlik" لهسەر سنووری سوریا کە لکوهەرگرن.

سەرەرای ئەو سەختییانە ی بەهۆی قەیرانی داراییەو هاتوونەتە ئاراوه، یۆنان بەهۆی هەلکەوتە جوگرافیە کە ی و میژوو هە یهوه، بەردەوام له خەرچکردنی زیاتر بۆ بەرگری له ولاتە کە ی له چاو ولاتانی دیکە ی هاوقەبارە ی خۆیدا دەمینیتەوه. ئەمەش سیاسەتوانانی واشنگتۆن دلخۆش دەکات، کە چەندین جارە داوا دەکەن هاوبەشە ئورووپیە کان بۆ کەمکردنەوه ی ئەو بارگرانیە سەربازی و داراییە ی کە ئەمریکا بۆ ناتۆی تەرخان دەکات، له ئەستۆی خۆیان بگرن.

ئەگەر پە یوهندیە کان ی تورکیا له گەل رۆژئاوا بە رادە یە ک تیکبجیت کە ئەنقەرە هاوبە یمانیە کە بە جیبهیلت، بە راستی یۆنان دەبیتە لایە نی باشووری رۆژھەلاتی ناتۆ. روسە کان یاری له گەل هەردوو یۆنان و تورکیا دەکەن. پوتین دەزانیت هەرچەندە شانسی کە مە، بە لام بنکە یە کی دەریای بەرچاو له رۆژھەلاتی دەریای ناوہ راست بکاتەوه، کە تەواوکەری بنکە تیکنیکیە بچوو کە کە ی تارتۆس "Tartus" له کەنارە کان ی سوریا بیت، دیارە ئەم کارە بۆ وه دیهینانی ئاواتە کان ی ستراتژیی روسیا گە لیک بە کە لک دەبیت.

یۆنان چیتەر پیویست ناکات سەر بە ئینگیزی، روسی، یان ئەمریکی بیت- ئەو یۆنانە. سەرەرای ئەوهش، وه ک پارچە

زهوییه کی سهرنجراکیش بو زلهپزه گهوره کانی دهروه ده میننیه وه. له قهیرانیکدا، ده توانیت هیلی بهرگری دووه می چاره نووسساز بیت ئه گهر ناوگانیکی دوژمنکارانه ی رووسیا هه وئی ده رچوون له ده ریای رهش بدات؛ له هیلی پیشه وهی قهیرانی کوچه بهری ئوروو پادایه؛ ههروه ها چوار پیتیانی نیوان سه رچاوه کانی گازی سروشتی داهاتووه له رۆژه لاتی ده ریای ناوه راسته وه بو ئوروو پا. هه ر سئ هۆکاره که له رۆنیککی به رچاوه له بیر کردنه وهی ستراتیژیدا بو داهاتووه کی نزیک کاریگهر ده میننه وه. هیچ ئاماژه یا خود نیشانه یه ک نییه که رووسیا له ناتۆ نزیک بیته وه؛ یۆنان له سالانی داهاتوودا له جیگهر کردنی جه ماوه ریککی کوچه به ران و په نابه ران به رده وام ده میننیه وه؛ په یوه ندییه ئالۆزه کانی له گه ل تورکیا باشر نابیت و ئه گه ری کرده وهی سه ربازیش هه میشه له ئارادایه.

سیاسه تی ناوخوای، پارچه پارچه بوونی جوگرافی ولات و بیتمانه یی ناوچه جیاوازه کان به رامبه ر به ئاتین وه ک کیشه یه ک ده میننه وه. دوورگه کان و به شیک له ناوچه کانی ناوه وهی هیشتا زۆر دوورن له قه ره بالغی ژبانی رۆژانه ی مؤدیرن. به شیوه یه کی بنه ره تی هه موو یۆنانیه کان له نزیک ده ریا ده ژین و ئه م نه ته وه یه به گشتی هه ست به په یوه ندی به ئاو و که شتیوانیه وه ده کات - له ناو رۆح، بازرگانی و هه لسوکه وتیاندا. له ئاستیککی ستراتیژیدا، زۆر شت له گه ل ئه و رۆژانه ی که زیوس "Zeus"، ئه پۆل "Apoll" و ئه فرۆدیت "Aphrodite" هیشتا له سه ر چیا ی ئۆلۆمپ "Olymp" ژبانیان

ده کرد، نه گۆر ماوه ته وه. خوداوه ننده کان نه ماون،
ئیمپراتۆریه ته کان هاتوون و رۆیشتوون، هاوپه یمانیه کان
گۆرانیان به سه ردا هاتووه، به لام ئه و نه گۆرانه ی که یۆنان و
یۆنانه کان پیناسه ده کهن، ماونه ته وه: شاخ و ده ریا.

بهشی شهش

تورکیا

ئیمه زۆر لهخۆمان دهچین

مستهفا کهمال ئەتاتورک

پهنگه مروف وایر بکاتهوه تورکه کان له تورکیاوه هاتوون. ئاخړ "تورکیه" به واتای "خاکی تورکه کان" دیت. به لام ئەم بۆچوونه ئەوهنده ساده نییه. له بنه رتدا تورک له چه می مهنگولیاوه هاتوون که له رۆژه لاتی چیاى ئەلتای "Altai" هه لکه وتوو. مروف ده بۆ له وتوه ریگایه کی تا رادهیه ک دوور و درێژ بپووی تا بگاته تورکیای ئەمروپی. ههروه ها دنیابوون له وهی که له کۆتاییدا ئەم ناوچهیه ناوی تورکیای لیترا، زۆر هاسان نه بوو.

له م کۆچه یاندا، تورکه کان دواى رینیوانیکی درێخایه نی ۵ ههزار کیلۆمتری، هیشتا ده بوو له بهرزاییه کانی ئەنادۆل تیبپه رپن پیش ئەوهی بگه نه ده ریای مه پمه ره "Marmara". ئەم ده ریا بچووکه ناوخوایه و که نارئاوه کانی که م پیچ و خه می، له مرفۆدا له لیواری رۆژئاوای تورکیا هه لکه وتوو، به لام دلی راسته قینه ی ولاته که پیکدینیت. لیره دا زه وییه کی به پیت هه یه که ئاوی شیرینی پیویستی بۆ خورا کدانی بوونه وه رانیکی زۆری تیدایه. ده ریاکه له بنه رتدا ده ریاچه یه کی گه وره یه، ریگه به راوکردنی ماسی، که شتیوانی و بازرگانی ده دات و له مرفۆدا نیوه ی پیشه سازی تورکیا له که ناره کانیدا هه لکه وتوون. له کۆتای رۆژئاوایدا رووباری داردانیل "Dardanell" که به ره وه ریای ئیجه ده روا و له که ناری باکووریدا چۆمی بۆسفۆر "Bosporus" هه لکه وتوو که له شوینگه لیکیدا ۷۰۰ متر پانییه تی. کۆنترۆلکردنی ئەم

دوو پړه و تهسکه وا دهکات دهریای مهپمه په به ئاسانی بهرگری لی بکریت.

له کوی هه موو ئهوانه دهکرا دهوله تیکی بچووک دروست بییت، که بکری پی بلین "مهپمه ره". به لام کیشه ئه وهیه: له ژياندا نه دهما. زهوییه کی له و چه شنه له سهر دهریای مهپمه په بهردهوام چاوی تهماحکارانی بو لای خوی راده کیشا، به تایبهت که بازرگانی له باکور، باشور، پوژهلالات و پوژئاواوه ده بییت لیره وه تیپه پیت و مروف دهیتوانی به وهرگرتی مالیات پارهیه کی زور کوکاته وه. ئه م دوخه ههر له و کاته وهی یونانییه کونه کان له وی نیشه جی بیوون، له سهردهمی پوم و بیزه نتین ههروه ها تورکه کانیشه وه بهردهوام وابوه.

لیره وه عوسمانیه کان دهسه لاتی خویان به سهر پوژهلالاتی ناوه راست و باکوری ئه فریقا و به شیکی گه وره ی باشووری پوژهلالاتی ئوروپادا سه پاند پيش ئه وهی له شه ری جیهانی یه که مدا بدورین و دهوله تیکی زور بچووکتر له جینشینه کانیان له خویان به جیپه یلن. به لام ئه مرو تورکیا جاریکی دیکه خوی له چوارچیوهی پوژهلالات و پوژئاواوا ده بیینته وه و پو لی خوی له سهر شانوی جیهانی دیاری دهکات. بو ئه و کوچبه رانه ی که دهیانه وی ت بگه نه ئوروپا، هه م دهروازه و هه م دهروازه پاریزه، ئه مه ش پنگه ی دهسه لاتی پیبه خشوه. جگه له وهش، جاریکی دیکه دهستوهردان له

مملانیکانی جیهانی عه ره بیدا ده کات، به تایبه تی له سوریا و لیبیا، که له گه ل زله یزه کانی دیکه ی ناوچه که دا به ریه ککه وتنیان هه یه. چالاکییه کانی له سالانی رابردوودا هه و ئیکی دیاریکراوی "نیو-عوسمانی" یا خود عوسمانی نو ی بۆ فراوانکردنی ده سه لات هه که ی له هه مو ئاراسته کاندانا شکر د ده که ن، که به نۆبه ی خۆی کاردانه وه ی به رچاوی له ئوروپا و رۆژه لات ی ناوه راست و ئاسیای ناوه راستا هه یه.

تورکیا ۱۶۰۰ کیلۆمتر له رۆژئاواوه بۆ رۆژه لات و له نیوان ۵۰۰ بۆ ۸۰۰ کیلۆمتر له باکووره وه بۆ باشوور پانتاییه تی. نزیکه ی له سه دا ۹۷ ی خاکی ولاته که ی له ئاسیای بچوو کدایه که به ئه نادۆل ناسراوه. تورکیای هاوچه رخ هاوسنووره له گه ل هه شت ولاتی دیکه که بریتین له یۆنان، بولگاریا، جۆرجیا، ئه رمینیا، ئازهربايجان، ئیران، عیراق و سوریا. جیهان ده ی ته واو هاوشیوه ی ئیمپراتۆری سه ره تایی عوسمانییه کان بووی، کاتیک ده ستیان به بنیاتنانی ئیمپراتۆریه تیکی جیهانی کرد.

له ده ور و به ری سه ده ی نۆیه مدا، هۆزه تورکه کۆچه ریه کان ده ستیان کرد به کۆچکردن به ره و رۆژئاوا له چه می مه نگۆلییه وه به سه ر چیا ی ئالتایدا بۆ ناو چه می کازاخستان. پێش ئه وه ی بگه نه ده ریای خه زه ر روویان له باشوور کرد، بۆ ئه وه ی تورکمانستان، خوراسان و فارس داگیر بکه ن. له شوئینیک له رینگا که دا وازیان له بیروباوه ری

پیشوویان هینا و له دهوروبه‌ری سالی ۱۰۰۰ ټایینی ئیسلامیان وه‌رگرت و بوون به موسولمان. له سده‌ی ۱۱دا له لیواری رۆژه‌لاتی ئیمپراتۆریه‌تی بیزه‌نتین سه‌ریان هه‌لدا و ده‌ستیان کرد به چه‌ته‌گه‌رپی، رووتاندنه‌وه و هه‌لکوتانه سه‌ر ناوچه‌کانی ئه‌نادۆل. له سالی ۱۰۳۷ یه‌که‌م ئیمپراتۆریه‌تی سه‌لجوقیان دامه‌زراند له‌ نیزیکی ئه‌و شوپنه‌ی ئه‌م‌رۆ و‌لاتی ئه‌رمینیای لی هه‌لکه‌وتوو، راست له‌سه‌ر سنووری ئیمپراتۆریه‌تی بیزه‌نتین. پاشان کاتیک سولتانی عوسمانی سه‌رنجی خۆی خسته سه‌ر گورجستان "Georgien"، ئه‌وه ئیتر بۆ قه‌یسه‌ری رۆم/بیزه‌نتینی رۆژه‌لات له‌ قوسته‌نتینه رۆمانۆسی چواره‌م دیوجینیس "Romanos IV . Diogenes" هیلێ سوور تپه‌راندرا.

له سالی ۱۰۷۱ سوپای بیزه‌نتین له‌ نیزیکی مه‌نزیکی‌رت "Manzikert" له‌ باکووری ده‌ریاچه‌ی وان نزیکه‌ی ۱۲۰ کیلۆمتر له‌ رۆژئاوای سنووری ئیستای تورکیا و ئێران رووبه‌رووی سه‌لجوقه‌کان بووه‌وه. به‌ شپوه‌یه‌کی یه‌کلاکه‌ره‌وه شکستیان هینا و به‌و شکسته‌ش ده‌روازه‌ی رۆژئاوا به‌ فراوانی کراوه‌ مایه‌وه. کۆمه‌لێک هۆزی تورک پ‌ژانه‌ ناو ئه‌نادۆل و لی‌فه‌یه‌کی چلتیکه‌ی ره‌نگاوپه‌نگی ئیماراتیان دامه‌زراند. له‌ ماوه‌ی ده‌ ساڵدا به‌ره‌و په‌راوتزی قوسته‌نتینه‌ پ‌یشره‌وییان کرد و خاکه‌ نوپه‌که‌یان به‌ "سولتانایه‌تی رۆم" ناو‌برد، ئه‌م کاره‌یان گه‌لیک هانده‌رانه‌ بوو.

دانیشتوانی ئەنادۆل لەو سەردەمەدا بە زمانە هیندۆئەورووپیەکان قسەیان دەکرد و دواى داگیرکاریەکانى ئەسكەندەرى مەزن، داب و نەرىتى هیلینىستییان گرتبوو بەر و لە ژێر دەسەلاتى بیزەنتیندا ببوون بە مەسیحى. لە رووى نەتەوەییەوه تیکەلەیهك بوون لە ئەرمەنى، كورد، یونانى و گەلانى دیکە كە بەدریژایى سەدەكان لە كۆلتورى توركیدا ئاسمیلە كرابوون. هەندىكیان بوون بە موسلمانى سوننە و بە زمانى توركى قسەیان دەکرد، هاوكاتیش توركەكان لە رووى ژینیتىكییهوه بوون بە ئەنادۆلى. زۆر بەى توركە مۆدیرنەكان پەيوەندییهكى نزیكتریان بە ئەرمەن و یونانیەكانەوه هەیه وهك لە كازاخستان و گەلانى دیکەى تورك لە رۆژەلاتى دوور، بەلام لىكۆلینەوهكان دەریانخستوو لەسەدا ۹ بۆ ۱۵ى تیکەلە ژینیتىكییهكانیان هیشتا بە رەچەلەك هی ئاسیای ناوەرستن.

یەكێك لەو میرنشینانەى كە لە كۆتایى سەدەى ۱۳ لە باكوری رۆژئاواى ئەنادۆل دامەزرا، میرنشینى عوسمان گازی "Osman Gazi" یان "عوسمانى جەنگاوەر" بوو. بە پیشرەوى لە شاخەكانەوه بەرەو كەنارەكانى دەریای رەش و دەریای مەرپەرە دەسەلاتى خۆى پەرە پىدا. دیارە میرنشینەكەى گەورەترین نەبوو، بەلام ئاسۆیهكى باشى بۆ بلاوكردنەوهى زیاتر بەرەو قوستەنتینیه پیشكەش كرد. شونىكەوتوانى عوسمان خۆیان بە عوسمانلى ناو دەبرد"واتە پەیرەوانى عوسمان".

سالی ۱۳۲۶ شاری بورسای "Bursa" که نزیکه ی ۱۵۰ کیلومتر له باشووری قوسته نینیه وه دووره، داگیرکرا. ورده ورده عوسمانیه کان به شیکه زیاتری خاکی بیزه نینیان داگیرکرد و تا سالی ۱۴۵۳ قوسته نینیه له ناوچه کانی ناوه وهی ئەنادۆل و ئوروپی دابرا. له ۲ نیسانی ئەو ساله گه مارۆدانی شاره که دهستی پیکرد. قه لا و دیواره کانی ۱۰۰۰ سال خوراگریان کردبوو، به لام ئیستا به تۆپی قورس، ههم له وشکانی و ههم له ده ریاوه پیشیلکاری کرا و دوا ی ۵۳ رۆژ بهرخۆدانه که دارما و شاره که گیرا.

لیره به ولاره عوسمانیه کان له راستیدا ته نیا ده بوو چاوه رپی دهوله مه ندبوونیان بکه ن. لیره وه دنیا بوون هیچ کبیرکییه ک له ناوچه ی ئەنادۆل سه رهه ئنادات که رووبه روو وه ستانی ده ستره گه یشتنیا ن به زه ویه به پیته کان به درێژایی ده ریا ی مه رمه ره بکات، ههروه ها له وهی که هیچ که سیک له رۆژه لاتی ناوه راسته وه مه ترسیان بو دروست ناکات. به لام خالی لاوازیان نیمچه دورگه یه کی ساف و تهخت بوو که به شیوه ی رهحه تی (قیف) یک له ئیشکانی ئوروپا وه تا قوسته نینیه-ئهسته نبول درێژ ببووه. ئەگه مرۆف سوپایه کی پیویست کۆبکاته وه و هیرش به ریته سه ر شاره که، ئەوا ته واوی ناوچه ی ده وره به ری ده ریا ی مه رمه ره ده که ویته ژیر مه ترسییه وه. یه که م ههنگاو بو پاراستنی ئەم شاره ناوگانیک بوو که توانای گه مارۆدان و به ستنی تهنگه که ی هه بیته. پاشان ده بوو بیر له وه بکریته وه چلۆن ده کری هه

بېریت. له دیوی ئوروپیهوه عوسمانیه کان خاکی خۆیان تا چپای بالکان دريژ کړدبووهوه که بهرهبهستیکی سروشتی بو باکووری رۆژئاوا له بهرامبهر هه ره شه کانی باکوروهوه که پي ده گوترا رومیلیا ("خاکی رۆمه کان")، بو پیکه پینابوون. ئەمهش وایکرد قوسته ننتینیه وه ک پیتتهختی ئیمپراتوریه تی عوسمانی بنا سینریت. دیواره کان دووباره دروستکرانهوه و شاره که به موسلمان، مه سیحی و جوله که پرکرایه وه. لیره وه چاوه کان روویان له ئاسۆ گرتبوو.

عوسمانیه کان پیش رووخانی قوسته ننتینیه پيشتر رومیلیا "Rumeli" یان داگیر کړدبوو. هه روه ها یه که م هه لکو تانه سه ر شاخه کانی بالکان له سه ده ی ۱۴ ده ی روویدابوو. کریمیا "Krim" له سالی ۱۴۷۶ و به نده ره کانی سه ر ده ریای ئازۆف "Asowsch" له سالی ۱۴۷۸ داگیر کرابوون. له گه ل به رزبوونه وه ی لیها تووی ده ریای، عوسمانیه کان توانیان ده سه لاتی گه شه سه نندی به هیواشی رووسه کان له ژیر کوئترۆل بگرن. ئیستا ئیتر ده یانتوانی سه رنجیان له سه ر رۆژئاوا بیت، له و شوینه ی وه ک زۆربه ی ده ولته مه مؤدیرنه کانی ئەمرو رووبه رووی هه مان سوود و زیانه کانی جوگرافی ناوچه که بوونه ته وه.

ئه گه ر سه یری نه خشه ی ئەسته نبول به ره و رۆژئاوا بکه ین، ده گه ینه دوئی رووباری ماریتسا "Maritsa". به دوای رووباره که دا به ره و سه ره وه، به سه ر شاخه کانی بالکاندا

تیدهپهپین، رووبهرووی دووهم رووباری دریزی ناوچه که دهینهوه له ئورووپادا: دؤناو "Donau". له دهی رووباره که وه تا ئەم شوینه له نیوان بۆشایی بیسارابیا "Bessarabischen" و دەروازهی ئاسنیندایه.

بۆشایی بیسارابیا ئامازیه بۆ ئەو دهشته نزمهی که له نیوان قهپاتیه کانی رۆژهلات و دهریای رهشدا دریز ده بیته وه. کارپاتییه کان خویان به کهوانه یه کی ۱۵۰۰ کیلۆمتر دریز ده بنه وه تا ده گاته پۆله ندا. رینگاکی ده وره دانیان هه میسه به دهشتی باکووری ئورووپا به دریزی ده ریای بالتیک یان به بۆشایی بیسارابیا له سهر ده ریای رهشدا تپه پریون. هه رکه سیک به هوکاری ستراتیژی سه ربازی ئەم شوینه ی به دهسته وه بیته، پیرهوی باشووری رۆژهلات-رۆژناوا کۆنترۆل ده کات.

دەروازه ئاسنییه که له شوینه هه لکه وتوو که چیا ی کارپاتیان له گه ل چیا ی بالکان یه کده گرنه وه. دؤناو به م رینگیه گرنه گی نیوان رۆمانیا و بولگاریادا ده رژیته دۆلیکی ته سکه وه. پيش ئه وه ی له سالانی شهسته کاند ده ست به دروستکردنی به نداویک بکریت، زنجیره یه ک ئاوی خور لیره هه بوون که له راده به دهر بۆ که شتیوانی مه ترسیدار بوون. ئاوه که ئەمرو زور ئارامتر ده رژیته ئەو ناوه، به لام دەروازه ئاسنییه که وه ک گه روویه کی ته نگ ماوه ته وه و هه رکه سیک کۆنترۆلی بکات ده توانیت یان پینگه یه کی به رگری به هیز

دابنیت- یان ئەو پێرەووە بۆ پیشکەوتنی زیاتر بە کاربەهێنیت کە عوسمانیەکان دووهمیان هەڵبژارد.

قیەن لە باکووری رۆژئاوای دەروازەى ئاسنین لە دەشتی پانۆنیا، لە نیوان چیای کارپاتیا و بەرزاییەکانی ئالپ هەلکەوتوو. دۆناو لە ریگی باشووردا بەناو شارەکەدا دەروات پێش ئەوێ بگاتە دەروازەى ئاسنین و دواتر دەرژیتە ناو دەریای رەشەو. عوسمانیەکان قەناعەتیان بەو هەبوو کە ئیمپراتۆریەتە کەیان لە باشوور و رۆژهەڵاتی دەروازەى ئاسنین ئەمنیەتی هەیە، بەلام ئەگەر بیانەویت دەشتی پانۆنی "Pannonische" بخەنە ناو شوینی کارلیکەری خۆیانەو، دەبیت قیەنی پێتەخت و شوینی نیشتهجیبوونی ئیمپراتۆریەتی رۆمی پیرۆزی نەتەوێ ئەلمانیا داگیر بکەن.

ئەوان سێ جار هەوڵیان دا و لە هەوڵی سێهەمدا، نە ک هەرگەییشتنە باکووری دەروازە ئاسنیە کە - بەلکوو باکوور، باشوور، رۆژهەڵات و رۆژئاوای مەرمەریشیان گرتەو. تا سەدەى ۱۶ عوسمانیەکان زۆریەى ناوچەکانی بەلکانیان کۆنترۆل کرد و تا قیەن لە باکووری رۆژئاوا پێشەویان کرد و حوکمرانیان بەسەر ئەو وڵاتەدا دەکرد کە ئیستا ناوی هەنگاریایە. لە باکوور دەریای رەشیان کۆنترۆل کرد و لە باشوور و رۆژهەڵاتیش لە ناوچەکانی ئیستای سوریا، عێراق، سعودیە، میسر و جەزائیر نیشتهجی بوون.

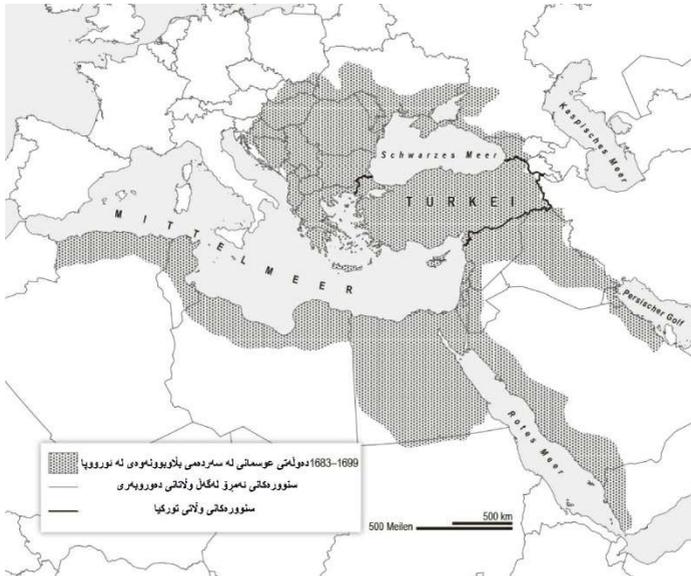
ئیمپراتۆریه تیکی فره کولتورپی و فره نه ته وه پي بوو، که چهندين کولتور و گهل تیکهل به یه ک بوون، که توانایي درنده پي گهلئیک چاوه روانه کراویان هه بوو. دیاره نه ته وه غهیری موسولمانه کانی ناچار نه کرد ببنه ئیسلامی سوننه، به لام وه ک دیممی "dhimmi" و مروؤفی بی بایه خ هال سوکه وتی له گهل مه سیحی و جوله که کانداه کرد. ئەم چه مکه زورجار به مانای "پاریزراو" وه رگی دراوه ته وه، به لام به پله یی که م به و مانایه بوو که ده بوو باجیکی تایبه ت واته جه زیبه "Dschizya" بو پاریزگاری له خویان بدن. دیاره عه ره به موسلمانه کان له کولونیه کانی عوسمانی دؤخیکی تاراده یه ک باشترین هه بوو، به لام به رده وام وه پیر گهلانی داگیرکراو ده هاته وه که ئاغانیان کین. ئەمه ش یه کیکه له وه هۆکارانه یی که له ولاتانی عه ره بیدا تامه زرۆبیه کی که م هه بوو تورکه کان ده ستوهردانی دوباره له کۆمه لگا که یاندا بکه ن. بو نموونه دوابه دوا ی ده ستیوه ردانه کانی تورکیا له سوریا و لیبیا له مانگی حوزهیرانی ۲۰۲۰، تابلوکانی شه قامه کان لابران و کتییی خویندنی قوتابخانه له سه ر یه کیک له شه قامه سه ره کییه کانی ریاز که ناوی سولتان سلیمانی قانونی لێنرابوو، پاککرایه وه.

بو فه رمانره وا کانی عوسمانی سه ده ی ۱۶ و ۱۷ سه رده میکی شکۆمه ند بوو، ته نانه ت زورجار له گهل ئیمپراتۆریه تی رۆم هه لده سه نگیندران. به لام دوا ی شکسته که یان له سالی ۱۶۸۳ له ده روازه کانی قیه ن، که لوتکه ی به رزی خوی

تیهپراندهبوو، دهسه لاتیان دابه زینیکی درێزخایه ن و هیواشی بهخووه بینی، که له سالی ۱۹۲۳ بووه هۆی دارمانیان. دواى ئەوهی نهیانتوانی دۆلی تهسکی دۆناو له نیوان دارستانه کانی فیهن و کارپاتییه بچووکه کاندایه دابخهن، ناچار بوون ههنگاو به ههنگاو پاشه کسه بکه ن، سه رهتا بو دهروازه کانی ئاسنین و دواتر له ویش زیاتر. به م کاره یان، باشتین به شه کانی ئیمپراتۆریه ته که یان که زۆر نزیکتر له بنکه ده ره کییه کانی باکووری ئەفریقا له پێته خته که یانه وه بوو، له ده ستدا. زنده رۆپی کردن له گه وه ره بوونه وهی ئیمپراتۆریه که بووه هۆی پروو خانیان. سه ره ه لانی ئوروپای رۆژئاوا له سه رده می شوێشی پیشه سازیدا بووه هۆی ئەوهی عوسمانیه کان له رووی تیکنۆلۆژی و سه ربازییه وه دواکه وتوو بمینه وه و له کۆتاییدا به ریتانیا و فه ره نسا له رۆژه لاتى ناوه راستیش ده ریانکردن.

شه ره کانی بالکان له سالانی ۱۳/۱۹۱۲، کاتیک بولگارییه کان له کۆنترۆلکردنه وهی قوسته نتینیه نزیک ببوونه وه، روونی کرده وه "پیاوه نهخۆشه کهی ئوروپا" به راستی چه نده لاواز ببوو. هه ره ها کاتیک له شه ری جیهانی یه که مدا لایه نی هه له ی هه لپژارد، ئیمپراتۆریه تی عوسمانی فه رمانی خو کوژی خو ی واژو کرد. شه ری گالیپولی "Gallipoli" له مانگی نیسانی سالی ۱۹۱۵، کاتیک ئینگلیز، ئوسترالیا، نیوزله ند، کانه دا و فه ره نسویه کان به ی سه رکه وتوو ی هه ولی ده سته سه رداگرته ته نگه ی

داردانیلیان "Dardanellen" دا، بهشیک له ئەفسانهی دامه‌زێنه‌ری تورکیای مۆدێرن بوو، به‌لام بۆ ڕێگریکردن له شکست له شەری جیهانی یه‌که‌م و له‌ده‌ستدانی ئیمپراتۆریه‌تی عوسمانی، به‌س نه‌بوو. به‌پێی مه‌رحه‌کانی ئاگره‌ستی ساڵی ۱۹۱۸ قوسته‌نتینه‌ی له‌لایه‌ن سه‌ربازانی به‌ریتانیا، ئیتالیا و فه‌ره‌نساوه‌ داگیرکرا و سوئتانیه‌ت هه‌لوه‌شایه‌وه و ئیمپراتۆریه‌ته‌که‌ دابه‌شکرا. به‌شیک له گروپه‌ تورک زمانه‌کان له ده‌ره‌وه‌ی سنووره‌ نوێیه‌ داگیرکراوه‌کان مانه‌وه، به‌ په‌له‌ی یه‌که‌م له‌ یۆنان و قوبرس، هاوکاتیش زیاتر له‌ ملیۆنیک مروۆفی یۆنانی له‌ تورکیا مانه‌وه.

له‌ لوتکه‌ی ده‌سه‌لاتی خۆیدا، ئیمپراتۆریه‌تی عوسمانی به‌سه‌ر به‌شیکه‌ گه‌وره‌ی ئوروپا، ئاسیا، باکووری ئەفریقا و عه‌ره‌بستاندا بلابووه‌.

شەرى یۆنان و تورکیا له ساڵى ۱۹۱۹-۲۲ سەرکەوتنى سەربازانى تورکیا له سەردەمى ژەنەرال مستەفا کەمال ئەتاتورکى بەدوای خۆیدا ھینا؛ ئالوگۆرى دانىشتووانى ھەردووک لای بەدوای خۆیدا ھینا، بەلام کەمىنەى یۆنانى و تورک له ولاتى یەکترا مانەو، ئەمەش بوو ھۆى دووبارەبوونەو ھى گرتیپەکان له ماو ھى سەدەى رابردوودا. تورکەکان ئامادە نەبوون و تا ئیستاش ئامادە نین قبوولئى بکەن کە زۆربەى دوورگەکانى ئیجە له کەنارئاو ھەکانى ئاسیای بچووک و ھەک خاکی یۆنان بمانیتەو ھەروەک چلۆن لەدەستدانى خاکی کورد و عەرەبى ئیستای سوریا کیشەى کە کە زۆربەى تورکەکان ناتوانن قبوولئى بکەن.

کۆماری تورکیا له ساڵى ۱۹۲۳ دامەزرا؛ مستەفا کەمال بوو بە یەكەم سەرۆک و ناوی "ئەتاتورک" (باوکى تورک) ی پێبەخشا. ئەنقەرە و ھەک پیتەخت ھەلژێردرا و قوستەنتینیە بە فەرمى ناوی گۆردرا بۆ ئەستەنبول. مەرف لەسەر ئەو باو ھەریە ناو ھەک لە وشەى یۆنانى "eis ten polin" (بۆ ناو شار) و ھەگیرا.

ئەتاتورک پانزە ساڵ ھۆکمرانى کرد و زنجیرەى ک چاکسازى ریشەى بۆ مۆدێرنکردنى ولات و نزیکردنەو ھى له رۆژئاوا بەرپۆ ھەرد. رەنگە ھەندیک له چاکسازى ھەکانى تەنیا و ھەک ئامازەى کى رەمزی ھەرکەون، بەلام ئەمانە نى تى گەلێک جیددى ئەو بوون. ئەو ویستى پچرانیکی پاک و خاوتن له گەل

رابدووی ولاته که که یه کیان جیاکردنه وهی دهولته و ئاین بوو، پیکینیت. له سه رکردنی فیز قه دهغه کرا، سیستمی پهروهده باشر کرا، سه ریووشی ژنان هه لوه شایه وه و هاوسه گیری مه دهنی و سالنامه ی میلادی (رؤژئاوایی) و ئەلفوویی لاتینی (له بری رینووسی عه ره ی) هینایه ئاراهه.

ئه تاتورک پیی وابوو کولتور له ریگی زمانه وه دیاری ده کریت، بویه له جیاتی کولتوری فره زمان، فره نه ته وه پی دهوله تی عوسمانی، کولتوریک نه ته وه پی تورکی خولقاند. زمانی چینه خوینده واره کان له ئیمپراتوریه تی عوسمانیدا تیکه له یه ک بوو له زمانی تورکی، عه ره پی و فارسی، له کاتیکدا زمانی تورکی زیاتر زمانی چینی خواره وهی هه ژاری کومه لگا و زورجار نه خوینده وار بوو. ئه تاتورک به ناساندنی زمانی ره سه نی تورکی به ئەلفوویی لاتینی به سه ره ئەم دابه شبوونه کومه لایه تیه دا زال بوو. هه وئی راهینانی ئەلفوویی نوئی به گه چ له سه ره ته خته ره شی قوتابخانه دا و گو ره پانی گونده کانی په ره پیندا. هه نگاویکی سه ره کی بوو نه ک هه ره بۆ پهروه دهی کولتوری، به لکوو خه لکی له دهستی ئەو ماموستا ئاینیانه رزگار کرد که پیشتر به بی ئەوان ده ستر اگه بیشتن به خویندن نه گونجاو بوو.

به لام به "تورک کردنی" تورکیا له لایه ن ئە تاتورکه وه، ئینکاری له ناو بردنی پیکهاته ئەر مه نییه کانیشی له نیوان سالانی ۱۹۱۵ بۆ ۱۹۲۳ له خوگر تبوو، زوریک له تورکه کان رقیان له

ئەرمەنییە مەسیحییەکان بوو، چونکە زمان و کولتووری خۆیان پاراستبوو، هەر بۆیەش بە "دوژمنی ناخۆیی"یان دەناساندن. کۆمەڵکۆژییەکان بە پلەى یەكەم له رۆژهەڵاتی ئەنادۆل روویانداوه. بە سەدان هەزار مرۆف له تەمەنى سەربازیدا کوژران، پاشان سەدان هەزار مندال، پیاو و ژنی بەسالچووی دیکە بە ناچارى رێپێوانى مەرگیان بۆ ناو بیابانى سوریا دەستپیکرد، ئەو شوێنەى بى خۆراک و خواردنەوه مانەوه. دەولەتى نوێ هەولیدا ئەم لایەنە درندەییەى شەرى جیهانى یەكەم له میژووی خۆیدا بسرێتەوه بۆ ئەوهى زیان بە ئەفسانەى دامەزرێنەرى وڵاتەكە نەگەیهنیت. زۆربەى میژوونوسان لەسەر ئەو باوەرەن رووداوهكان جینۆسایدیكى ورد و پلانداریژراو بووه. ئەنقەرە ئیستا دان بەوهدا دەنیت كە درندەى ئەنجامدراوه، بەلام رەتیدەكاتەوه كە ئەوه جینۆساید بووه؛ بانگەشەى ئەوه دەكات كە هیچ پلانیک بۆ قێکردنى دانیشتوانى ئەرمەنستان له ئارادا نەبووه. نكۆلیکردن له راستییەكان و بە رۆژئاواویکردنى كولتووره كە خزمەتى بە ئامانجى تورکیا كرد كە ببیتە دەولەتێكى مۆدێرن و هاتنە ناو جیهانى رۆژئاوا.

كیشەكە ئەوه بوو كە جیهان گۆرانی بەسەردا هاتبوو. پێگەى تورکیا بچووك ببۆوه- ئیستا تەنیا ناوچەكەنى مەرمەرە و ئەنادۆلیان بۆ ماپۆوه. هەروەها هەرچەندە تورکیا هیشتا پردى وشكانى نیوان ئوروپا و رۆژهەڵاتی ناوهراست بوو، بەلام بەراستی كەس ئیتر گرنگی بى نەدەدا. كانالی سوئیس

رینگایه کی ده‌ریایی تاراده‌یه ک گونجاوی به ئوروپا به‌خشیبوو
بۆ گه‌ییشتن به ئاسیا و کۆمه‌لگه‌ی به‌کاربه‌ری ئه‌مریکا بۆ
زۆریک له ئوروپیه‌کان نوینه‌رایه‌تی بازاریکی زۆر
سه‌رنج‌راکیشتری ده‌کرد له چاو رۆژه‌لات.

له سالی ۱۹۲۳ تورکیا هیشتا به‌پله‌ی یه‌که‌م کۆمه‌لگایه‌کی
کشتوکالی بوو، هه‌رچه‌نده‌ ورده‌ ورده‌ له‌ سه‌رده‌می ئه‌تاتورکدا
ده‌ستی به‌پیشه‌سازی کرد. له‌ نیوان سالانی ۱۹۲۹ بۆ ۱۹۳۸
به‌ره‌می پیشه‌سازی به‌رێژه‌ی له‌سه‌دا ۸۰ به‌رز بۆوه.
سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ش، دابه‌زینی بازاری بۆرسه‌ له‌ سالی ۱۹۲۹دا
قه‌یرانیکی له‌ تورکیا دروستکرد، چونکه‌ نرخ‌ی به‌ره‌مه
کشتوکالییه‌کانی به‌ راده‌یه‌کی زۆر دابه‌زاندا. گرنگییه‌که‌ی
وه‌ک ناوچه‌ی ترانزیت زۆر که‌م بووه‌وه، داها‌ته‌کان دابه‌زین
و له‌ سه‌رووی ئه‌وه‌شه‌وه، ده‌بوو سه‌رچاوه‌کان بۆ
سه‌رکو‌تکردنی راپه‌رینه‌کانی نه‌ته‌وه‌ی کورد له‌ رۆژه‌لات
ته‌رخان بکریت - ئه‌مانه‌ به‌زه‌حمه‌ت هه‌لومه‌رجیکی له‌بار
بوون بۆ رۆل وه‌رگر‌تی تورکیا وه‌ک زله‌پزینی گه‌وره‌.

له‌ گه‌ل نزیکبوونه‌وه‌ی شه‌ری جیهانی دووه‌م، تورکیا به‌
شیوه‌یه‌کی خراب له‌ روانگه‌ی سه‌ربازیه‌وه‌ پۆشته‌ کرابوو؛
جگه‌ له‌وه‌ چه‌کانه‌ی که‌ له‌ شه‌ری جیهانی یه‌که‌مدا
به‌جیما‌بوونه‌وه‌، چه‌که‌مه‌نییه‌کی گه‌لیک که‌می هه‌بوو.
سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ش هه‌ردوو لایه‌نی شه‌رکه‌ره‌ه‌و‌ئیان دا‌تورکییه
بۆ لای خۆیان راکیشن. کاتیک یۆنان له‌ لایه‌ن نازییه‌کانه‌وه‌

داگیرکرا، رهنکه ئەمه بۆ ئەنقەرە وەسوسەسەیه ک بووبیّت. رهنکه وای بۆ چووین هاوپهیمانی له گەل ئەلمانای نازی پینگەیان بۆ خۆش دەکات خاکه له دەستچوووەکانیان وەربرگرنهوه. به لأم ئەنقەرە تا مانگی شوباتی ۱۹۴۵ بیلایه ن مایهوه. ته نیا کاتیک سوڤیه ته کان گه ییشتبوونه لئواری بهرلین و کۆتاپی شه په که چاوه پروان ده کرا، تورکیا شه ری دژی ئەلمانیا و ژاپۆن راگه یاند. ههنگاوێکی زیره کانه بوو، باوه کوو زیاتر له یاری شه تره نچ شتیکه تر نه بوو، ههروه ها به و کاره تورکیا کورسییه کی له و کۆنفرانسانه دا به ده ست هینا که نه زمی دوای شهریان دیاری ده کرد. له وانه یه تورکیا له و یارییه دا یاریزانیکی سه ره کی نه بووبیّت، به لأم لانیکه م شوینیکی باشی له سه ر میزی گفتوگۆکه بۆ ته رخا ن کرا.

له سالی ۱۹۴۶ تورکه کان سه یری ده ورو بهریان کرد و شتیکی ئەوتۆیان به دلی خۆیان نه دۆزیه وه. تورکیا چیتر له سه ر هه یچ پیره وێکی بازرگانی گرنگ نه بوو، دراوسێکانیشی که م تا زۆر ده و له مه ند نه بوون، به لکو و ئیستا سه ربازانی پرووسیا له بالکان تا باشووری بولگاریا جیگیر ببوون؛ که شتی پرووسیا ده ریای ره شی کۆنترۆل ده کرد؛ سوڤیه ت پشتگیری له سه ره بخۆپی نه ته وه ی کورد ده کرد؛ و کاریگه ری پرووسیا له سو ریا و عێراقیشدا په ره ی سه ندبوو". گۆشه گیری پێ شکۆمه ند" له م بارودۆخه ئاسته مه دا بژاردیه کی باش نه بوو و دوای ماوه ی شه ش سا ل تورکیا په یوه ندپی به ناتۆوه کرد.

ئهمه وهک هاوسهگرپییه کی مهسلهحتی بوو. شهری سارد له وکاتهدا تا رادهیهک پهره ی سهندبوو؛ هینانی تورکیا بو ناو پهیمانیه که واته ناتو مانای هه بوو، چونکه له لایه که وه ریگری ده کرد له وهی بو داهاتوویه کی نزیک بکهوئته ژیر کۆنترۆلی مۆسکۆ؛ له و لاشه وه بووه پایهی باشووری رۆژه لاتی هاوپهیمانییه که. ههروهها یۆنان له سالی ۱۹۵۲ په یوه ندپی بهو هاوپهیمانییه وه کرد؛ و هه چهنده هیشتا ههردوو ولات له ناکۆکید بوون، بهلام په یوه سستبوونیان تواناییه ستراتژییه کانی ناتو و هیزی سهربازی باشتر کرد. تورکه کان ئه رکی کۆنترۆلکردنی که شتی رووسیا له دهریای رهش و راگرتنی سهربازه زهیمینیه کانی رووسیا له سنووری بولگاریا و تورکیا که لیواری باشووری بلوکی سوڤیهت بوو، گرتنه سستو. گرنگی ستراتژیی تورکیا ئه وهنده زور بوو که ناتو به ته وای چاوپۆشی لهو راستیه کرد که سوپای تورکیا سی کوده تایی به رپوه برد: له سالانی ۱۹۶۰، ۱۹۷۱ و ۱۹۸۰. بو زلهیزه کانی رۆژئاوا، پیگه ی جوگرافی تورکیا به ساده یی زور گرنگتر بوو له وهی که ئایا حکومه تیکی دیموکراسی یان دیکتاتوری سهربازی له ئه نقهره حوکمرانی بکات. ته نیا له سالانی نه وه ده کانه وه به دهسته وه گرتنی ده سه لاتی حکومه تیکی مه ده نیی له تورکیا به شتیکی ئاسایی داده نریت.

دارمانی یه کیتی سوڤیهت سه رده میکی نوپی ده ستپی کرد، به لام زوریکی له کیشه کۆنه کان هه ر وهک پیشوو مانه وه. له سالانی نه وه ده کاندای تورکیا ببوو به ولاتیکی ترانزیت بوو

بۆریه کانی گواستنه وهی گاز و نهوت له عێراق و ده‌ریای خه‌زه‌روه بو ئوروپا. وڵاته که هیزیکى چه کدارى پیکهینابوو که له گه‌وره‌ترین و به‌هیزترینه کانی ناتو بوو، ئەمەش متمانە به‌خۆیه‌کى به‌رچاوى پێبه‌خشی. به‌لام هاوکاتیش ئەو کیشانه‌ی که له سه‌رده‌مى شه‌رى سارددا به‌ شاراوپى مابوونه‌وه، له سه‌رانسه‌رى جیهان و له ده‌وروبه‌ر و نزیکى خۆیدا به‌رده‌وام په‌ره‌یان ده‌ساند. وڵاتانى بچووک و مامناوه‌ند هه‌ولیان ده‌دا واقیعی نوێ له جیهانی نوێ و فره‌جه‌مه‌سه‌ریدا بخولقینن.

له کاتیکدا له ناکا و شه‌ره‌کانى بالکان له سالى ۱۹۹۱ سه‌ریان هه‌لدا و ئۆپه‌راسیۆنى گه‌رده‌لولی بیابانى ئەمیریکی له عێراقدا هه‌لگیرسا، تورکیا به‌ ترس و نیگه‌رانیه‌وه سه‌یری سه‌دان هه‌زار کوردی عێراق که له ترسی سوپای سه‌دام حوسین هه‌له‌تابوون و هه‌ولیان ده‌دا بگه‌نه‌ سنووری تورکیا، ده‌کرد. تورکه‌کان له راستیدا ناره‌زایه‌تیان نه‌بوو به‌رامبه‌ر به‌ لێدانی سه‌دام؛ ته‌نیا له‌وه بیزار بوون که ده‌ستپه‌ردانی ئەمیریکا به‌ شیوه‌یه‌کى ناراسته‌وخۆ بووه‌ هۆی دروستکردنی هه‌رئیمى سه‌ربه‌خۆی کوردستان له باکووری عێراق. (وه‌ک ده‌بینین ئەنقه‌ره وه‌ک هه‌ره‌شه‌یه‌کى گه‌وره سه‌یری ناسیۆنالیزمى کورد ده‌کات.) هه‌روه‌ها ئەنقه‌ره زۆر نارازی بوو له‌وه‌ی که پرووخانى یوگۆسلافیا به‌شیکى به‌رچاوى ئیمپراتۆریه‌تى عوسمانى پێشووێ خسته‌ ناو ئاژاوه‌گیریه‌وه. ناسیۆنالیسته بیبه‌زه‌یه‌یه‌کان مملانی نیه‌ ته‌وه‌ی نیوان بۆسنه‌ی، کرواتى،

سری، کۆسۆفی و مەقدونیه کانیان پەره پیدابوو؛ شەر له نیوانیاندا دەستیپیکردبوو و دانیشتوان زیانیان بەرکەوتبوو. ئەنقەرە دەیویست کالاهەناردە بکات و بازرگانی له گەڵ ئەو خەلکەدا بکات، بەلام ترسی لەوێش بوو کە ئەو نائەمنی و توندوتیژییەى لەوێ زال بوو ولاتی تورکیاش بگرێتەوێ. دڕندەیی و مروڤکووژیی شەری بالکان سێبەری خستە سەر شەریکی دیکە له رۆژەهەلاتی تورکیا: له نیوان سالانی ۱۹۹۱ بۆ ۱۹۹۴ کۆمارەکانی پێشووی سۆڤیەتی ئەرمینیا و ئازەربایجان کە تا سالی ۱۹۱۸ سەر بە ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بوون، شەریکیان لەسەر "شاخی قەرەباخ" هەلگیرساند کە ناوچەیهکی دانیشتوانی ئەرمەنییه له ئازەربایجان. هەروەها چەندین مەملانی له قەفقاز و ئاسیای ناوەراست دواى رووخانی یه کیتی سۆڤیەت سەریان هەلدا، کە تێیدا رووس و ئێرانییهکان هەولیان دا کاریگەری خۆیان بپاریزن و تورکیا نەیتوانی بە راستی نە له رووی سیاسی و نە له رووی ئابوورییهوه گەشە بکات.

تەنیا لەبەر ئەم ھۆکارانە ئەنقەرە بەردەوام ھەولێ ئاراستەکردنی خۆی بەرەو رۆژئاوا دەدا و خەونی پەيوەندیی بە یه کیتی ئوروپاوه دەبیخی. بەلام له دەورووبەری وەرچەرخانی هەزارەى نوێدا، ئەگەری سەرکەوتوویی دانوستانەکانی بە پێ کات کەم بوونەوێ. تورکیا نەیتوانی زۆربەى پێوهره ئابوورییهکان بەدی بهیئیت؛ رێزگرتی له مافەکانی مروڤ له گەڵ ستانداردە پێویستەکاندا نەدەگونجا؛

ههروهها ههستیکی گشتی یان پېشوهخته له ناو ولاتانی
ئورووپیدا ههبوو که رهنگه تورکیا به رادهی پېویست
"ئهوروپی" نه بیټ. له سهردهمی سه رکردهیه کی نویدا، ولات
ورده ورده دهستی کرد به خوگونجانندن به ئاراستهیه کی
جیاوازدا.

لیره وه بریار بوو داهاتووی تورکیا له وهرچه رخانیکه وه بو
رابردوو گه شه بکات؛ و سه رکرده که یان پیاویک بوو که له و
کاته وه بوو ته نمونهی ناسیونالیزمیکی ئایینی له ژیر ئالای
نیو عوسمانیزمدا: "رهجهب ته یب ئه ردوغان، له دایکبووی
سالی ۱۹۵۴". سه ره تا وهک سه روکوه زیران، پاشان وهک
سه روککۆمار، ئه ردوغان هه وئیدا تورکیا بو دهسه لاتیکی
گه ووهی سه ره به خو که کراوه بو هه موو لایه ک بیټ، په ره
پېدات. تا سالی ۲۰۱۰ وا دیار بوو تورکیا به نیازی ئه وه بوو
وهک ئه ندامیکی دلسوژی ناتو و کاندیدیکی هومیدبه خشی
یه کیتی ئوروپا بمینیتته وه. به لام ئه وه ونده فاکتهری جوگرافی
و میژووی و ئایدیولوژی دژایه تی ئه م ستراتیژه بوون که سالانی
دواتر بووه هوی بیرکردنه وهیه کی ته واو جیاواز. مشتومر
له سه ره ئه وه ههیه تا چه ند ئه ردوغان ئیسلامیه و دهیه ویت
ئیسلام بکاته به شیکی دانه براو و پیه ره یکی سیاست بو
تورکیا. کاتیک دواي تیه ره بوونی ژیانیکی سهخت وهک
گهنجیک له ناوچهی به ندهری ویرانکراوی ئهسته نبول،
جیگهیه کی له زانکو دهسته بهر کرد بو ئه وهی ببیته ئیمام، به
دنیا ییه وه یه کیک بوو له ئیسلامیسته کان. له سالی ۱۹۹۴

به شیوهیه کی سەرسورپهینەر وهک کانیدی پارتی ئاسوودهژیانی شاری ئەستهنبوول به سەرۆکی شارەوانی ئەستهنبوول هەنێژێردرا. سالی ۱۹۹۹ بههۆی خویندنهوهی شیعریکی ئیسلامی له دهولهتییکی فهرمی عیلمانیدا بۆ ماوهی چوار مانگ زیندانی کرا، که ئەم دێرانەى لهخوگرتهبوو: "مزگهوتەکان پادگانى ئیمەن، قوبەیان کلاوى ئیمەن، منارهکان بايۆنیتەکانمان، ئیماندارەکان سەربازەکانمان."

دواى دەرکردنی پارتی دادپەرورپی و گەشەپێدان "AKP" ی له سالی ۲۰۰۱ دامەزراند، که زۆرجار "ak" کورت دەکریتەوه بۆ، "سپی" یان "پاک"، به مه بهستی جهختکردن له جیاکردنهوهی له پارتەکانی دیکه. له سالی ۲۰۰۲ له گەل پارتی دادپەرورپی و گەشەپێدان له هەنێژاردنهکاندا سەرکەوتنی بەدهستهینا و سالی دواتر بوو به سەرۆک وهزیران. رابردووی به شیوهیه کی یه کلاکه رهوه وهک ئیسلامیهک پۆلین ناکات- و ئەوهنده زیره که که هه میسه له هەر کاتیکدا سەرنجی ئەو دیمۆگرافیه راده کیشیت که بۆ به دهسته وه گرتنی هیز پێویستی پێیهتی. ئەوهی دنیایه ئەوهیه که ناسیونالیستیکى به سۆزه و ریزیکی گهلیک سنوورداری ههیه بۆ دیموکراسی. جارێک وتویه: دیموکراسی وهک سواربوونی شه مه نه فەر وایه". کاتیک ده گه یته شوینی مه به ست، داده به زی."

به دهه سته وه گرتنی هیزی دهسه لات له لایه ن "AKP" وه، پچرانئیکي بهرچاوی له میژووی کۆماری تورکیادا پیکهینا. تورکیای مؤدیرن له سهر روانگهی ئەتاتورک بو دهوله تیکی عیلمانی دامه زرابوو؛ ئیستا له ناکاو له لایه ن حزبیکه وه سه رکردایه تی ده کرا که ره گ و ریشه ی له ئیسلامدا چه قیوو. ئایدیۆلۆژیاکانی ههستیکی تا رادهیه ک ساردیان به رامبه ر به ناتۆ هه بوو و به هۆی نه بوونی کاریگه ریه وه له دهیه کانی پێشوو دا ته واو ناھومید ببوون. ئەردۆغان ئەوه نده شاره زابوو که بزانتیت لیبراله کانی ئەسته نبول به نوینه رپی هه موو ولات قسه ناکه ن. ته نانه ت له ئەسته نبولیش زۆرینه یان نییه، به و هۆیه ش نیانه چونکه هه موو شاره گه وره کان له م سالانه ی دواییدا له لایه ن که سانی کۆنه په رست و بیرمندی ئایینی ناوچه کانی ناوه وه ی ولاته وه که به دوای کاردا ده گه ران و له شاره گه وره کاندان نیشته جی ببوون، پر کرابوونه وه.

تێروانینه کان بو بیرکردنه وه ی سیاسه تی ده ره وه ی ئەردۆغان له کتیی "Stratejik Derinlik" ("قولایی ستراتیژی") له نووسینی پرۆفیسۆر ئەحمه د داودئۆغلو، پراویژکاری سیاسه تی ده ره وه ی ئەردۆغان، وه زیری ده ره وه و سه رۆکوه زیرائی ئەردۆغان ده دۆزریته وه. سالی ۲۰۰۱ بلاقرایه وه و به نه خشه یه ک بو سیاسه تی ده ره وه ی "تورکیای نوێ" ئەردۆغان داده نریت. له سه ر بنه مای "لێکدانه وه ی دینامیکی جوگرافیا" دامه زراوه و ئامانجی "کۆتاییه ئینان به دۆخی ئیستا و ستراتیژی هێرشکردنه."

تهواو وهک داودئوغلۆ، ئهردؤغانیش "نیوعوسمانی"یه که که پئی وایه چاره‌نووسی میژوویی تورکیا دیاری دهکات و دهیکاته ئه و زلهیزه جیهانییهی که جینگهی رۆژئاوای به کردهوه خراب، بگریتهوه. له سالانی نهوهدهکاندا وا دیار بوو دهسه‌لاتی تورکیا به شیوهیهکی به‌ردهوام گه‌شه دهکات. یه‌کیتی سوڤیهت هه‌لوه‌شابوووه و له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا که‌سیک له‌ نیزیکیه‌وه نه‌مابوو که هیزه چه‌کداره‌کانی تورکیا بترسینی، که به‌ پئی کات ئامیژی باشیان پنده‌درا و خوین به‌هیز ده‌کرد. بۆ یه‌که‌مجار له‌ میژووی حه‌فتا سا‌له‌ی کۆماری تورکیادا، به‌کاره‌ینانی توندوتیژی ئیتر پئویستییه‌کی وجودی نه‌بوو، به‌لکوه‌ ته‌نیا بژارده‌یه‌کی ستراتژیکی بوو.

له‌ جیهانی دوای ۱۱ ی سێپته‌مبه‌روه‌ تورکیا ده‌بوو به‌ وریاییه‌وه هه‌لسوکه‌وت بکات: ئه‌مریکا له‌سه‌ر رێپه‌وی شه‌ر وه‌ستا‌بوو. بۆچوونی سیاسه‌تی ده‌ره‌وه‌ی تورکیا له‌ سه‌ره‌تای هه‌زاره‌دا ئه‌وه‌ بوو: "کێشه‌ی سفر له‌گه‌ل دراوسێکانی" و تا سا‌لی ۲۰۱۰ ئه‌نقه‌ره هه‌و‌لی ده‌دا په‌یوه‌ندیه‌کانی له‌گه‌ل زلهیزه‌کانی رۆژئاوا به‌ دۆستانه به‌هێلته‌وه؛ هاوکاتیش کاریگه‌ریه‌که‌ی له‌ با‌لکان و رۆژه‌لاتی ناوه‌راست له‌ رینگه‌ی په‌یوه‌ندیی بازرگانی و هیزی نه‌رم و دیپلۆماسیه‌وه به‌هیزتر کردبوو. ئه‌نقه‌ره هه‌و‌لیدا بۆس‌نه "Bosnien" و س‌ریا "Serbien" ئاشت بکاته‌وه؛ بوو به‌ ناو‌بژیوانی دانوستانه‌کانی نیوان ئیس‌رائیل و سوریا؛ هه‌و‌لیدا لایه‌نه فه‌له‌ستینه‌کانی فه‌تح "Fatah" و حه‌ماس "Hamas" لیک نزیک کاته‌وه؛ و

تەنانەت هەولیشی دا بۆ نیزیكبوونەوه له ئەرمینیا كە بە شپۆهیه كى نەرىتى دوزمىنىشى بوو. له كاتىكدا ئەمە مانشىتى رۆژنامەكانى لهخۆ دەگرت، پىشكەوتنىكى كۆنكرىتى بۆ مسووكەر نەكرا. هەروەها هیچ هەولىكى بۆ تىپەراندىنى ئەم دۆخە نەدا. ئەگەر بتهوى كپشەت له گەل دراوسىكانت نەبى، بە پلەى يەكەم، يان لانى كەم دەبى دەستوەردان له كاروبارىان نەكەيت؛ بەلام ئەو هەلسوكەوتە دەتوانىت گەلىك قورس بىت كاتىك دەبىنىت چلۆن زلەپزەكانى دىكە بەپاستى هەولدهەن كارىگەرىيان لهسەر رۆوداوهكانى خاكى دراوسىكانتان هەبىت.

له دەيهى دووهى سەدەى بیست و يەكەمدا، رپبازە هەمىشه دلخۆشكەرەكەى سىياسەتى دەرەوهى توركيا تا رادەيهك بى رۆح مايهوه. هەروەها كاتىك "بەهارى عەرەبى" له سالى ۲۰۱۱ بە شۆرش و راپەرىنهكانى له ناوچەكەدا تەقىيهوه، بۆيان زۆر تامدار نەبوو". كپشەى سفر له گەل دراوسىكان" لهناكو بوو بە "هیچ دۆستایهتى" له نىو دراوسىكاندا.

دواى بیست سأل هاوكارى، پەيوەندىهكان له گەل ئیسراىل ئىتر گونجاو نەبوون. ئىسلامىهكان و ناسیۆنالیستهكان (لهوانەش داودئوغلۆ) گلهپى ئەوهیان دەکرد كە دۆستایهتى له گەل ئیسراىل بۆ گەلى توركيا و میژوووهكەیان گەلىك نامۆیه. ئەو دوو وڵاتە له یەكتر نزیك

بوونه تهوه، چونکه له دوژمنایه تی دهوله تانی عهره بی و ئیران نیگه ران بوون. به لام په یوه نندی باشیان له سهر بنه مای هاوکار بی حکومه ته کانی پیش ته ردوغان بونیاد نابوو. زوړیک له دوسته کانی ئیسرائیل سهر به بنکه ی پشتیوانی ئاک بی نه بوون و ههر بویه ئوپه راسیونی سهر بازی ئیسرائیل دژی موشه که کانی حه ماس له غه ززه، زستانی ۲۰۰۸/۲۰۰۹ وه ک بیانوو یه ک بو تیکچوونی په یوه نندیه کان به کاره یئرا. له ماوه ی چهند سائیکدا، مانوری سهر بازی هاوبه شیان هه ئو ه شایه وه؛ به شیوه یه کی خو پیشانده رانه پیشوازی له سهر کرده کانی حه ماس کرا؛ ته له فزیونی تورکیا فیلمی دژه ئیسرائیلی په خش ده کرد؛ و ته ردوغان له قسه ی دژه جووله که کاندایه رو بی کرد.

تورکیا "به هاری عهره بی" ی وه ک دهر فه تیک ده بی بی بو وه رگرتنه وه ی کاریگه ری له و ناوچه یه ی که سهر ده مانیک ئیمپراتوریه تی عوسمانی زال بوو، به لام به رده وام شه رتبه نندی له سهر ته سپی هه له ده کرد. ته نقه ره هه ستی به وه کرد بوو له روژه لاتی ناوه راستدا بو په ره پیدانی ده سه لاتی خو ی دهر فه تیک زور هه یه (ئه م دهر فه تانه له بانکاندا بو ی گه لیک سنووردار دهر که وت). هه روه ها سعودیه و ئیماراتی یه کگرتووی عهره بی و میسریش زور تامه زروی نه بوون. ئه وان پیدان و ابوو شو ئینیک ئه وتوی له روژه لاتی ناوه راستدا نییه. سعودیه "پاریزه ری دوو مزگه وته که" یه و خو ی وه ک پیشه وای رو حی ئیسلام ده بینیت و هاوشیوه ی ئیماراتی

یه گگرتووی عهرې تاراده یه ک دهوله مهنده و خاوه نی
 ئه وهنده پاره یه که بتوانیت کاریگه رې له سهر ناوچه که
 دروست بکات. کاتیک ئه نقهره بیرۆکه ی بوون به یاریزانی له
 رۆژه لاتی ناوه راستدا هینایه ئاراهه، خوکارانه خو ی خسته
 رپړه وی پیکدادان له گه ل سعودیه و ئیماراتی یه گگرتووی
 عهرې. میسر که به شیوه یه کی نه ریتی خو ی وه ک نه ته وه ی
 عهرې پېشه نگ ده بینیت، به دلنیا ییه وه مه یلی ئه وه ی
 نه بوو رینگه به "نیو-عوسمانیه کان" بدات کاریگه ریان
 له سهر ناوچه که هه بیټ.

سه رۆک ئه ردوغان هه میسه په یوه ندییه کی باشی له گه ل
 ئیخوان الموسلیمین که بزوتنه وه یه کی ئیسلامی لقی
 سوننه ی ئیسلامه و له سالی ۱۹۲۸ له میسر دامه زراوه،
 پاراستوه. ئه م ریکخواوه یه به شیوه ی پله به ندییه، وه ک
 سلولی تاک ریکخواوه و ئامانجی دامه زرانندی خه لافه تیکی
 جیهانییه که به یاسای شهریعه به رپوه بچیت. زوربه ی
 حکومه ته عهره بییه کان له م ریکخواوه یه بیزارن و ده زانن به
 چنگ و ددان شهریان له گه ل ده کات، چونکه ئه وان ئه م
 دهوله تانه یان به شانشین داده نین یان له سهر هه ل سوکه وتی
 ئاینی به میانرپوه له ئه ژماریان دین. دوا ی ده یان سا ل له
 سته مکاری درنده، فراکسیونیکي ناو ئیخوان الموسلیمین
 به شداریان له راپه رینی به هاری عهرې سالی ۲۰۱۱ له میسر
 کرد، که حوسنی موباره کی له سهر کار لبرد و بووه هو ی
 هه ل ژاردنی کاندیده که یان محمه د مورسی بو پوستی

سه روک کو ماری له سالی ۲۰۱۲، ئەم کاره ئەردوغانی گه لیک
دلخۆش کرد. هیوای خواست هاوبه شیهه کی ستراتژی
له گه ل حکومه ته نوپیه ئیسلامیه کانی میسر و لیبیا و تونس
دابمه زینیت و تورکیا رۆلی بالا بگپریت. به لام سالی دواتر
دوای چه ند مانگیک له ناره زایه تی و خوپیشانان، حکومه تی
ئیخوان سه روک مورسی بووه قوربانی کوده تیه کی
سه ربازی.

ئەردوغان ناره زایه تیه کی توندی ده ربی، ئەمه ش بو
باشترکردنی په یوه ندیه کانی له گه ل حکومه تی نوپ میسر له
سه رده می ژنه رال سیسی "Sisi" هیچ سوودیکی بوئ نه بوو.
سیسی و سه رکرده کانی دیکه ی جیهانی عه ره بی گومانیان له
تورکیا هه بوو چونکه پشتیوانی له تیروری ئیسلامی له
ناوچه که داده کرد، نه ک هه ره به هۆی په یوه ندیه کانی له گه ل
ئیخوان الموسلیمین، به لکوو به هۆی په یوه ندی گه لیک جی
پرسیاری له گه ل گروه ئیسلامیه کانی دیکه ش. له ماوه ی
چه ند هه فته یه کدا بالیۆزی تورکیا له قاهره ده رکرا و
په یوه ندیه کانیش تا ئیستا ئالۆزن، هه رچه نده هه ردوولا
ئوه ونده پراگماتیکن که ریگه به به رده و امبوونی په یوه ندیه
ئابووریه کانیان بده ن.

هه ردووکیان واته ئەردوغان و سیسی ناسیۆنالیستن، به لام
تیروانی رۆمانتیکیان سه باره ت به میژوو و لاته کانیان و
رۆلیان له ناوچه که دا به شیوه یه کی جیاواز دژیه یه کی

پاڤرتوون. جیاوازییه ئایدۆلۆژی و ستراتیژییه کانیان له کۆتاییدا بووه ھۆی رووبەرۆوبوونەوه له لیبیا و کئیپرکی له پۆرژەلانی دەریای ناوەراست. لای سیسی لیبیا ھەوشەى پشتمەوہیەتی و بە دنیایییەوہ نایەوێت حکومەتیک بە سەرۆکایەتی ئیخوان المسلمین لەوئ دامەزری. بۆ ئەردۆغان ولاتیکیە کە دەتوانیت پشتگیری له حکومەتیک ئیخوان المسلمین بکات و له شکۆمەندی رەنگدانەوہی دەسەلانی عوسمانیدا چێژ وەرگری.

تەنانەت له شەری ناوخواى سوریاشدا کە له ساڵی ۲۰۱۱ سەریھەلدا، تورکیا و میسر له یەک لایەندا نەبوون. دواى ئەوہی گروپە ئیسلامییە جیاوازەکان دەستیان بەسەر پاڤەرینی (زۆربەى) سوننە دژی ئەسەدی سەرۆکی غەیرە سوننەدا گرتبوو، ئەنقەرە بە دلخۆشیەوہ پشتگیری لیکردن. ئەردۆغان ئەمەى بە دەرفەتیک زانی بۆ ئەوہی وەک پارێزەری موسلمانانی سوننە ھەلسوکەوت بکات و حکومەتیکى لایەنگری تورکیا له دیمەشق دابمەزینیت. له بەرامبەردا قاھیرە پەیوہندییە فەرامۆشکراوہکانی له گەل ئەسەد دواى ھاتنە سەر دەسەلانی سیسی، بەئى گویدان بە لقا جیاوازەکانی ئیسلام، ھەمیسان گەراندەوہ. ئەوہی زۆر گەنگ بوو دژایەتی ئیسلامییەکان بوو. حکومەتیک کە تورکیا له دیمەشق بەسەریدا زال بیت بۆ سیسی بە تەواوی جی پرسیار نەبوو. ھێرشى تانکەکانی تورکیا له باکورى سوریا له سالانی ۲۰۱۶ و ۲۰۱۸ و ۲۰۱۹ بۆ سەر میسر بەلگەى ئەوہ

بوون که "نیوعوسمانی" تورکیا دهتوانی مهترسی لهسه ر هه موو ولاتانی عه ره بی دروست بکات.

له روانگهی تورکیاوه، له شکرکیشیه کان بو سه ر سوریا بو ریگریکردن له هه ریمیکی ئوتونوم یاخود سه ربه خوی کوردی گه لیک پیویست بووه که دهیتوانی ئه و پارێزگایانه ی که زۆرینه یان له خاکی تورکیادا کورد بوون، به خویه وه بلکیتی. هاوکاتیش ئامانجی تورکیا ریگریکردن له کاریگه ریه کانی پرووسیا بوو (پرووسه کان له سالی ۲۰۱۶ ده ستیان کردبوو به پشتیوانی سه ربازی بو ئه سه د)؛ جگه له وهش، هیوایان ده خواست ریگری له شه پۆلی زیاتری په نابهران بکه ن، چونکه پیشتر زیاتر له ۳،۵ ملیون سوری له و ولاته دا ده ژیان.

تورکه کان تورهن له وه ی بو وه رگرتنی په نابهران ناسنامه یه کی پیویستیان به ده ست نه هیناوه، به تایبه تی به هه لسه نگاندن له گه ل ئوروپا. به لام سالانیکه ناره زایی به رامبه ر به په نابهران له ناو دانیشتوانی تورکیادا په ره ی سه ندووه و ئیسته ئه ردوغان بیر له وه ده کاته وه چلۆن بتوانی دیپورتیان بکاته وه. هه روه ها گه لیک تال بوو که ناتو بو پاگرتنی ده ستریزیه ئه گه ریه کانی پرووسیا، هیزی سه ربازی ره وانه ی لیتوانیا بکات، به لام نهیتوانی "له کاتزمیری پیویستیدا" پشتیوانی تورکیا بکات کاتی که له سالی ۲۰۱۵ هه سته به هه ره شه ی هیژشه تیرۆریستییه کانی داعش کرد و هیژشی ئاسمانی بو سه ر سوریا ده سته پیکرد.

ئەمانە ھۆکارن بۆ ئەوێ ئەردۆغان تادیت تاکرەوتر دەبیت و تورکیا له یەکیتی ئوروپا و ناتۆ دوور دەخاتەو و ھەول دەدات بە تەنیا رینگای خۆی درێژە پیدبات. ماوێه کی زۆریشە پەپوێندییەکانی له گەل یەکیتی ئوروپا ئالۆز بوون. رەتکردنەوێ تورکیا بۆ داننان بە جینۆسایدی ئەرمەنستان، بەشیکی زۆر له سیاسەتمەدارانی ئەوروپا تورپە کردوو و سەرنجی دەیان ولاتی جیھانی بۆ لای خۆی راکیشاوه، لەوانە ئالمانیای، کەنەدا، فەرەنسا، ئیتالیا، پۆلەندا و پرووسیا، ھەرۆھا فاتیکان و کۆنگرە ی ئەمریکا. دیارە ئەم تۆمەتە تورکەکان تورپە دەکات و له پشت پەردەو دانوستانە دیپلۆماسی و ئابوورییەکان گرز دەکات. رەنگە ئەوێ یەک لەو پرسانە بیت کە بە ئاسانی تورکەکان نەتوانن ھەلسوکەوتی له گەلدا بکەن. چەند سائیک لەمەوبەر ئەردۆغان رايگەیاندا: "مەبەستی ئەرمەنییەکان ھەولێ ھاندانی رق و کینە له دژی تورکەکانە، ھەرچەندە نەتەوێ تورک له ماوێ ۱۰۰ بۆ ۱۵۰ سالی رابردوودا زۆر زیاتر له ئەرمەنییەکان زیانیان بەرکەوتوو". بەلام پیدەچیت کەم کەس له دەرەوێ تورکیا له گەل ئەم بۆچوونە ھاورا بن.

گۆشەگیریی تورکیا لەناو ناتۆدا لەدوای ھەولێ کودەتا توندوتیژەکی دژی ئەردۆغان له سالی ۲۰۱۶، کاتیک گروپی بچووی سەرباز و ئەفسەر پرد و تەلەفزیۆنەکانیان له ئەستەنبول داگیرکرد، بەشیوێه کی بەرچاو بەرزبۆتەو. پيش ئەوێ حکومەت کۆنترۆلی بکاتەو و نزیکە ی ۳۰۰ کەس

کوژران. دواتر ئهردووغان دهیان ههزار تورکی دهستیگرکرد و پاکتاوکردنی بهرفراوانیان له هیزه چه کدارهکان، میدیا، پۆلیس، خزمهتگوزاری شارستانی و سیستمی پهروهدهدا ئهجامدا، ههر کهسێک که گومانی هاوسۆزی له گهڵ کوده تاکه دا هه بووی، کردیاننه ئامانجی خویان و سزایان دان. هه رچه نده هیچ به لگه یه ک نه بوو، به لام ئهردووغان چه ندين جار رایگه یاند ئه وانه ی بانگه شه ی ئه وه ده که ن کوده تاکه پیلانیکی بهرفراوان و پشتیوانیلێکراوی ئه مریکایه، رهنگه راست بکه ن. ههروه ها زۆریک له بهرپرسیانی سه ربازی تورکیا ئه مپروش ناتۆ به رێکخراویک ده زانن که به پله ی یه که م بۆ ئه وه دانراوه که رێگری له تورکه کان بکه ن جینگه ی شایسته ی خویان له جیهاندا بگرنه ده ست.

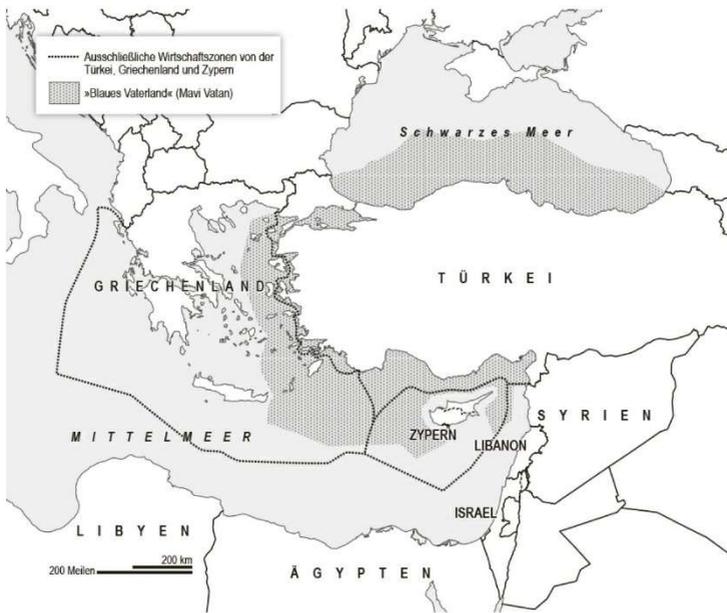
پۆلیکی سه ره کی روانگه ی مافی فاتانه "Mavi Vatan" – "نیشتمانی باوکی شین" ه. ئه م چه مکه وا گریمان ه ده کات که تورکیا مافی ئه وه ی هه یه پابه ند به کۆنترۆلکردنی ههر سێ ده ریای ده ور به ری بی ت: ده ریای ره ش، ده ریای ئیجه و پۆژه ه لاتی ده ریای ناوه راست. ئه مه ش به ئاشکرا باسکراوه، به لام پیده چیت ستراتژی درێخایه نی پید اچوونه وه به په یمانی لوزان (۱۹۲۳) یشدا بی ت، که ئیمپراتۆریه تی عوسمانی ناچار کرد ده سته برداری خا که داگیرکراوه کانی بی ت و بیته تورکیای ئه مپرو. بیرو که که له لایه ن ده ریوانی پێشو و سیم گۆردنیز "Cem Gürdeniz" ه وه پالپشتی ده کریت، که له سالی ۱۹۲۰.۶ چه مکی "نیشتمانی باوکی شین" ی دا هیتناوه و له

دوای لاچوونی له هیزی دەریای بە شیوهیه کی بهرفراوان
پروپاگەندای بو دەکات.

لەم باسەى ئیستادا چەمکی "مافی قاتان" بە سیاسەت لە
دەریای ئیجە و رۆژەهلاتی دەریای ناوەراست سنووردارە، بە
تایبەتی سەبارەت بە قوبرس و یۆنان. لە بابەتی یۆنان پێشتر
باس لەو کراوە کە چلۆن دۆزینەوێ کێلگە گازبێهە کانی ژێر
ئاو گرزبێهە کانی رۆژەهلاتی دەریای ناوەراستی بە شیوهیه کی
سەرنجراکێش بەرز کردوو. بە حوکمدان بەو نەخشانهی کە
لە ژێر سەردیپری مافی قاتاندا بڵاوکراوەتەو، گوردنیز و
شوینکەوتووانی نەک هەر ئیدیعی ناوچە دەریاییه
گەورەکان دەکەن لە دەریای ئیجە و رۆژەهلاتی دەریای
ناوەراست، بە لککو داوای دوورگە کانی یۆنانیشیان کردوو کە
لەناویاندا هەلکەوتوو. گرنگی ئەم چەمکە بە هەلسەنگاندن
لەگەڵ ئەوانیتر جەخت لەو دەکاتەو کە هەردوو گوڤاری
ئەکادیمیای دەریایی و مەشقی گەورەى سەربازی ۲۰۱۹
ناوی مافی قاتانیا نەهێناوه.

هەلۆیستی دەریاوان روونە و بە شیوهیه کی بهرفراوان
بلاوکراوەتەو. لە نیوان لێدوانە و رووژنێهەرە کانی دیکەدا،
نووسیبوێتی: "کێشەى نەبوونی هیزبکی ئەوتوی سەربازی،
یۆنانی ناچار کردوو پەشت بە ئەمریکا و ئوروپا بەستت،
بەلام پێویستە بزانی سەر بە کوێن". ئەردوغان لێرەدا
کەمێک میانەرەوترە. ئەویش رەخنەى لە پەیمانی لوزان

گرتوو ه که تورکیای زۆر بچووک کردوو هته وه. "تورکیا ناتوانیت هاوولاتیانی خوئی له رۆژئاوای تراس "Thrazien" [یۆنان]، له قوبرس، له کریمیا و شوینه کانی دیکه پشتگوئی بخات." جگه له وهش ئه نقه ره بانگه شهی ئه وه ده کات که یۆنان به ناردنی هیزی سه ربازی بو ئه و دوورگانهی که بریار بوو بیلایه ن بن، په یمانی لۆزانی پیشیل کردوو ه.

بیرۆکهی تورکیا بو "نیشتمانی باوکی شین" خا که کهی تا رۆژه لاتی ده ریای ناوه راست، ده ریای ئیجه و ده ریای رهش گه وه ده کاته وه.

سه بارهت به کریمیا که تا سالی ۱۷۷۴ له لایه ن عوسمانیه کانیشه وه هوکمرانی ده کرا، ئه نقه ره ناتوانیت هه لۆیستیکه ئه وتو بگری. ناوگانی تورکیا له ده ریای رهش

گه لیک که من، له کاتیکدا رووسه کان له سالی ۱۷۸۳ هوه خه ریکی دروستکردنی ناوگان له دهریای رهشن و به دنیاییه وه کاتیک بو دووه مجار له سالی ۲۰۱۴ کریمیایان به خاکی خویانه وه لکانده وه، دهستیان رانه گرتووه، بویه ناوگانه کانی تورکیا سه رنجیان زیاتر له سه ر دهریای ئیجه و رۆژه لاتی دهریای ناوه راسته، که بوو ته یه کیک له ئالۆترین یارییه شه تره نجه کانی دهریایی له جیهاندا، شوینیک که نه ک هر هه موو ولاته هاوسنوورییه کان به لکوو ناوگانی شه شه می ئه مریکا و ئه وانی دیکه ش گه لیک تئیدا چالاکن.

به لام له سالی ۲۰۲۰ تورکیاش له رۆژه لاتی ئه و ولاته خوی تیکه ل به ململانیه ک کرد. ئازه ربایجان که به شیوه یه کی نه ریتی له لایه ن تورکیا وه پالپشتی ده کرا، به شیک له ناوچه ی قه ره باخی کۆنترۆل کرده وه، که نه ته وه ی ئه رمه نی تئیدا نیشته جی بوون و له نیوان سالانی ۱۹۹۱ بو ۱۹۹۴ ئه و ناوچه یان دۆراند بوو. شه ره که (که ئازه ربایجانیه کان به شیک به هاوکاری فرۆکه بیفرۆکه وانه کانی تورکیا سه رکه و تنیان به ده سه تهینا) له ۲۷ ی ئه یلول تا ۹ ی تشرینی دووه می ۲۰۲۰ به رده وام به رپوه چوو، تا ئه و کاته ی رووسیا نیوانجیگه ری بو پیکهینانی ئاگر به ست کرد و به سه ربازه کانی خۆیشی چاودیری کردن. تورکیا ته نیا ریگه ی پئدرا بچیتته ناوه ندی چاودیری نوینه رایه تی ئاشتیپاریزی نیوانیانه وه. له م سالانه ی دوایدا زۆر شت له سه ر "په یوه ندی نزیک" ی نیوان ئه ردۆغان و پوتین نووسراوه، به لام پئده چیت په یوه ندیه کی

لهو شیویه بوونی نه بیټ. ئه وهی هاوبه شیان ده کات ته نیا تیگه یشتننیکي خوین سارده له جیو پوله تیک و ریزگرتنیکي بیبه زه یانیه له یه کتر. ئه و دوو لایه نه باش یه کتر ده ناسن و ئه گهر بتوانن خوین له یه کتر به دوور بگرن، ئه وا به دننیا ییه وه ده یکه ن. ئه وان ده زانن که هه میشه کاتیک هه یه که باشتره پاشه کشه بکه یت پیش ئه وهی کیشه کان په ره بسینن.

تا سالی ۲۰۲۰ تورکیا له گه ل سوریا، میسر، سعودیه، ئیماراتی یه گرتووی عهره بی، کوهیت، ئیسرائیل، ئیران، ئه رمینیا، یۆنان، قوبرس و فه ره نسا که وتبووه کیشه وه و به کرینی سیسته می بهرگری مووشه کی "S-۴۰۰" له رووسیا، هاوبه شه کانی ناتوی توره کرد چونکه روسیا رکابه ری سه ره کی ناتویه. ئه مریکیه کان هینده توره بوون که له مانگی کانوونی دووه می ۲۰۲۰ سزایان به سه ره کهرتی پیشه سازی بهرگری تورکیادا سه پاند. ئاماژه یان به وه شکر دووه، مووشه کی بهرگری "S-۴۰۰" بو خسته نه خواره وهی فرۆکه ی جهنگی "US-۴۳۵" ئه مریکی دروستکراوه و ریگری له تورکیا بو به شداری کردنی زیاتر له پرۆگرامی "F۳۵" ده کات. یه کیک له راویژکاره کانی ئه ردوغان به هۆشداریه ک وه لای دایه وه: "پنویسته سه ربازانی ئه مریکی که له تورکیا جیگیرکراون وریا بن، ئه گهرنا له وانیه تووشی چاره نووسیکی هاوچه شنی یۆنانیه کان له سالی ۱۹۲۲ ببنه وه. تورکه کان "ده بی فیری هه موو ئه مریکیه کان بکه ن چلۆن له ده ریای ئیجه دا مه له

بکهن." له سه رهتای سالی ۲۰۲۱ ئەنقهره گفتوگۆی له گه‌ل
مۆسکۆ سه بارهت به سیسته می بهرگری مووشه کی "۴۰۰
S"ی دووهم دهستپیکرد. دوا ی چه ند ههفته یه ک، سه رۆک
بایدن به ناساندنی کۆمه لکورتیه کانی ئەرمه نییه کان له لایه ن
تورکه کانه وه له نیوان سالانی ۱۹۱۵ بۆ ۱۹۱۷ به
"جینۆساید" ناره زایی خۆی ده ربړی، ئەمه ش ئەنقهره ی
گه لیک تووره کرد.

په یوه ندی تورکیا له گه‌ل دراوسیکانی زیاتر به دوو کیشه ی
سه ره کی دیکه له قالب ده دریت. یه کیکیان پیشگیری تورکیا
له گه شه سه ندنی ئابوری ناوچه کانی ناوه وه ی ئەنادۆله که
دانیشتووانی که می تیدایه و ئەوی دیکه یان شه ری به رده وای
دژ به نه ته وه ی کورده .

زیاتر له نیوه ی ئەو ۸۵ ملیۆن دانیشتووانه ی ئیستای
تورکیا له ناوچه ی گه وره ی ئەسته نبۆل یان به درێژایی ده شته
ته سکه کانی که نار ده ریاکانی ده ریای ره ش و ده ریای ناوه راست
ده ژین. ئەوانیتر به سه ر به رزاییه ناریکه کانی ناوه وه دا
بلاو بوونه ته وه که شاخه کانیا ن بۆ زیاتر له ۳۰۰۰ متر به رز
ده بنه وه. به رزترین شوین چیا ی ئاراراته (۵۱۳۷ متر).
رووبه روووه ستان له یه که خسته نی ئەم ناوچه یه که تا راده یه کی
زۆر گوندنشینه و له رووی ئابوورییه وه گه لیک هه ژاره،
له گه‌ل ناوچه ی ناوه ندی به درێژایی ده ریای مه رمه ره که
له سه دا ۵۰ یه پیشه سازی تورکیا له وێیه، زۆر چه توونه. به

له‌به‌رچاوگرتنى زه‌وی رەق و ته‌ق، ئەمه‌ پرۆسه‌یه‌كى به‌رده‌وامه‌، هه‌رچه‌نده‌ ئەنادۆل یه‌ك سوودی گه‌وره‌ی هه‌یه‌: "ئاو"، به‌ تایبەت له‌ رۆژه‌لاتیه‌وه‌.

نزیكه‌ی له‌سه‌دا ۹۰ی ئاوی فورات و له‌سه‌دا ۴۵ی ئاوی دیجله‌ له‌ به‌رزاییه‌كانی ئەنادۆله‌وه‌ سه‌رچاوه‌ ده‌گرن. فورات و دیجله‌ خاکی كه‌ونی نیوان دوو رووباره‌كه‌ پێكده‌هێنن: "به‌ شێوه‌ی هاوته‌ریب به‌ناو سووریا و عێراقدا تیده‌په‌رن پێش ئەوه‌ی له‌ باشووری عێراق له‌ شه‌تولعه‌ره‌ب یه‌كبگرن، كه‌ ده‌رژێته‌ ناو كه‌نداوی فارسه‌وه‌." زه‌وی به‌پیتی نیوان دوو رووباره‌كه‌ له‌ سه‌رده‌می كۆندا به‌ "میزۆپۆتامیا" ناسرابوو. هه‌ردوو رووباره‌كه‌، به‌تایبه‌تی فورات، زۆر گرنگن بۆ دابینکردنی ئاو و خۆراك و وزه‌ بۆ ۶۰ ملیۆن كه‌س و توركیاش پشكێکی به‌رچاوی له‌م دابینکردنه‌ گرنگه‌ پێده‌گات.

دروستکردنی به‌نداو له‌سه‌ر ئەو دوو رووباره‌ له‌ كۆتایی شه‌سته‌كانه‌وه‌ ده‌ستپێكرد و كارتێكه‌ری گه‌لیك گه‌وره‌ی لێكه‌وته‌وه‌: له‌ نیوان سالانی ۱۹۶۰ بۆ ۱۹۹۰ قه‌باره‌ی ئاوی فورات و دیجله‌ زیاتر له‌ نیوه‌ دابه‌زی و له‌و كاته‌وه‌ به‌رده‌وام له‌ كه‌مبوونه‌وه‌دایه‌. گرژیه‌كان له‌ هه‌لكشاندان. له‌ سالانی هه‌شتاكانی سه‌ده‌ی رابردوووه‌ سه‌دان به‌نداوی نوێ دروستكراون. گه‌وره‌ترینیان به‌نداوی ئەتاتوركه‌ له‌سه‌ر فورات كه‌ له‌ سالی ۱۹۹۲ كه‌وته‌ كار. سالی ۱۹۷۵ توركیا، سووریا و عێراق له‌ لیواری ده‌ستپێکی شه‌ردا بوون كاتێك

دروستکردنی دوو بهنداو بووه هوی وشکه سالییه کی درپژخایه له ناوچانه. له مانگی تشرینی یه که می سالی ۱۹۸۹ دوو فرۆکه ی جهنگی میگ-۲۱ی سوریا فرۆکه یه کی رووپنوی تورکیایان خسته خواره وه و سالی دواتر عیراق هه ره شه ی هیژی بۆردومانی کرد، چونکه تورکیا ریگه ی چۆمی فوراتی گرتبوو. دوی چهند سالییک له وه لای ته و سکلایانه دا، تورگوت ئۆزال "Turgut Özal"، سه روکی ئه و کاته ی تورکیا وتی: "ئیمه به عه ره به کان نالین چی له نه وته که یان ده که ن، بۆیه ئیمه ش ئیزنی ئامۆزگاری به وان ناده یکه چی له ئاوه که مان ده که یین." بیگومان له راستیدا ریکه که وتن و په یماننامه هه یه که دیاری ده کات چلۆن ئه نقه ره ده توانیت ویتسگه ی کاره بای ئا و دروست بکات و سوریا و عیراق چهند ئا و وه رده گرن، به لام مه ترسی شه ری ئا و هه ر ماوه ته وه.

ههروه ها ریکه که وتن له سه ر کیشه ی ئا و له گه ل دووم کیشه ی گه و ره ی ناوخۆی تورکیادا یه که ده گرنه وه، ئه ویش کیشه له گه ل نه ته وه ی کورده. دروستکردنی به نداو بۆ به ره مه ینانی کاره با و ئاودیری به شیکه له پرۆژه ی گه و ره ی باشووری پرۆژه لاتی ئه نادۆل (GAP)، که مه به ست لی په خساندی هه لی کار و به رزگردنه وه ی که رتی ئابووری پارێزگاگانه. به لام به شی سه ره وه ی رووباره گه و ره کان له وه به شه ی ناوچه کانی ئه نادۆلدا یه که دانیشته ووانیکی زۆری کوردیان تیدا یه و به رده وام بۆ مافی سه ره به خو ی تیده کۆشن.

تا ئەم دوایانە دەولهتی تورک رهتیده کردهوه دان به نهتهوهی کورددا بنیت و به بهرهوامی به "تورکی شاخی" ناوی دهبردن. له ئەنجامدا تورکیا له دانوستانه ئاوییه کانی له گهڵ سوریا دا چه نندین جار پیداغری له سه ره ئه و برگانه ده کرد که دراوسی پ باشووری خۆی پابه ند ده کات به ههنگاوهه لگرتن به رامبه ره گروپه کوردییه کان له چوارچیوهی سنووره کانیدا.

ههروهها ئه و به ننداوانه وای کردووه کورده چه کداره کانی رۆژهه لاتی ئەنادۆل نه توان به ئازادی هاتوچۆ بکه ن. باکور و باشووری هه ریمی کوردی لیک جیاکراونه ته وه. جگه له وهش میلیشیای کوردی په که که "PKK" چه نندین جار هیرشی کردووه ته سه ره شوینه کانی دروستکردنی به نداوه کان؛ رینگا کانی چوونه ژووره وه ته فینراونه وه و بارهه لگره کان سووتینراون و کرێکارانی بیناسازی رفینراون.

نزیکه ی ۱۵ ملیۆن کورد له تورکیا ده ژین که له سه دا ۱۸ ی دانیشتووانی تورکیا پیکده هینن. زۆربه یان له چیاکانی رۆژهه لاتی ئەنادۆل ده ژین که هاوسنوورن له گهڵ ئێران، عێراق و سوریا. ئەم سی و لاته ۱۵ ملیۆن کوردی دیکه ی تیدایه. ههروهها کورده کانی تورکیا له یه که م دانیشتوانی ئه و ولاته بوون که له سالی ۱۹۶۰ هه کوچیان کرد بو شاره کان؛ ئه و دوو ملیۆن کورده ی ئه مرۆ له ئه سته نبول ده ژین، گه وهرترین که مینه ی شاره که پیکده هینن.

هه ندیك جار دهوتریت كورد گه وره ترين نه ته وهی بی دهوله ته له جیهاندا. به لام ته گهر له گه ل ۷۵ ملیون تامیل "Tamilen" له هیندستان و سریلانكا هه لیان سهنگینین، ئاشكرا ده بیته كه پكابه ری دیکه بو ئه م كیشه یه هه ن؛ به لام ئه وهش راسته كه نزیكه ی دوو سه د ساله بزووتنه وه یه ك بو پیکه پینانی دهوله تیکي سه ربه خوی كوردی بوونی هه یه. ههروه ها له ماوه ی ئه م دوو سه د ساله دا كورد به رده وام له گه ل حاکمانی عوسمانی به ریه كکه وتیان هه بووه و زوربه ی راپه رینه كان له دژی كۆماری تورکیا بووه.

كورد به زمانیکي هیندوئه وروپی كه نزیكایه تی له گه ل زمانی فارسییه وه هه یه، ئاخافتن ده كهن. به لام زارواه كانی هینده جیاوازن كه كوردانی ناوچه یه ك زورجار به زه حمه ت له ناوچه كانی دیکه تیده گهن. ئه مه یه كیکه له ده رئه نجامه سه ره كییه كانی ئه م پارچه پارچه بوونه جوگرافی و سیاسیه ی كه سه ره پای خواستی له میژینه ی دهوله تی یه كگرتووی كوردی، تا ئیستاش به سه ر چوار ولاتدا دابه شیان ده كات. له لایه كی دیکه شه وه هه ر ئه م خواسته بو "پیکه پینانی كوردستانی گه وره" هۆكارپکی سه ره كییه بو ئه وه ی نه ته وه ی كورد له و چوار دهوله ته ی تیدا ده ژین، بچه وسیندرینه وه. ئه م دهوله تانه نه ك هه ر له وه ده ترسن كه به شپك له خاكه كه یان له ده ست بده ن، به لكوو ترسی ئه وه شیان هه یه، دوای یه كگرتی ئه گه ری ناوچه كوردنشینه كان، ناچاربن

له گه‌ل ر‌کابه‌ریک رووبه‌پروو ببنه‌وه که له زور رووه‌وه ده‌توانی رووبه‌پروویان بوه‌ستیتته‌وه.

ده‌وله‌تی تورک به در‌یژایی میژووی خوی هه‌ولیداوه به زوره‌ملی کورد ئاسمیله بکات: بو دروستکردنی "نه‌ته‌وه‌یه‌کی یه‌گرتوو" زمان و کولتوری کوردی له‌ژیر گوشاردا بووه و به‌رده‌وام سه‌رکوت کراوه. له سالی ۱۹۲۵ ر‌اپه‌رینیکی چه‌کداری و پالنه‌ری ئایینی به سه‌رکردایه‌تی شیخ سه‌عید له دژی کوماری سیکولار سه‌رکوت کرا و له ئه‌نجامدا زیانی گیانی بیژوماری لیکه‌وته‌وه. گرژیه‌کان به‌رده‌وام ماونه‌وه تا سالی ۱۹۸۴، ر‌اپه‌رینی چه‌کداری پارتی کرێکارانی کوردستانی (لینینیستی) ده‌ستی پیکرد. له سه‌ره‌تادا په‌که‌که شوینکه‌وتوو‌یه‌کی زوری هه‌بوو، به‌لام به‌در‌یژایی سالان به سه‌رکوتکردنی نه‌یارانی سیاسی و ه‌یژشی تیروریستی، تو‌یژنیکی زوری دانیش‌توانی کوردی له‌گه‌ل خوی نامۆ کرد. له کاتی‌کدا ژماره‌یه‌ک له تیرور سیاسی‌ه‌تمه‌داران و ئه‌فسه‌رانی پولیسیان کرده ئامانج، به‌لام ئه‌م ه‌یژشانه‌ی په‌که‌که سه‌دان هاو‌لاتی مه‌ده‌نیشیان له‌ناو برد. ئه‌ردو‌غان له سالانی سه‌ره‌تای سه‌رۆک وه‌زیراندا هه‌ولتی چاره‌سه‌رکردنی پرسی کوردی له رینگه‌ی چاکسازی کولتووری و وه‌به‌ره‌ی‌نان له ناوچه کوردنشینه‌کان دا. ته‌نانه‌ت له سالی ۲۰۱۳ هه‌ولتی ئاگره‌بستی کرد و پرۆسه‌ی ناشتی له‌گه‌ل په‌که‌که ده‌ست‌پیکرد. به هیوای ئه‌وه‌ی دیموکراسی تورکیا یه‌کسانییان بو به دیاری به‌ی‌نیت، ملیۆنان کورد له هه‌ل‌بژاردنه‌کاندا

دەنگیان بە پارتی ئاکەپەیی ئەردۆغان دا. بەلام ئاگر بەستە کە
دوای ماوێهە ک شەپۆلیکی نوێ توندوتیژی لیکەوتەو.

کاتیک کوردەکانی سووریا، دوای شەریکی مائۆیرانکەر دژی
دەولەتی ئیسلامی، ئیدیعی ناوچەپەکی نیمچە سەرپەخۆیی
لەسەر سنووری تورکیایان کرد، بویریپەکی نوێ بە پەکە کە
بەخشی. سوپای تورکیا جارێکی دیکە دەستی بە هێرش دژی
کورد کردەو. چەند مانگی قەدەغەیی هاتووچۆی لە
ناوچە گوندنشینەکان سەپاند و بەناو خاکە کوردییەکاندا
تیدەپەپین و ترسیان لە ناو خەلکی مەدەنی کورد پیکدینا بۆ
ئەوێ پشتیوانی لە چە کدارانی پەکە کە نەکەن. تەقەیی
تانک و تۆپخانە و هێرش فرۆکەیی بیفرۆکەوان و هیزی
تایبەت پەکە کەیی خستە ژیر گوشارەو. چەند هەزار
چە کداریان لە دەستدا، لە کاتیکدا زیانەکانی سوپای تورکیا لە
نزیکی هەزار مرۆف تینەپەری.

بەو شەرە نوێیە پالپشتی دەنگدەرانی کورد بە ئەردۆغانی
کەم کردەو؛ دەستی کرد بە پەپوهندیی خۆشەویستی لە گەل
ناسیۆنالیستە سەرۆ کۆنەپەرستەکان و هەلوێستیی
لەرادەبەدەر توندوتیژی دژی نەتەوێ کورد گرتەبەر.
دوابە دوای ئەو زنجیرەپەکی هێرش ئاسمانی تورکیا بۆ سەر
بنکەکانی پەکە کە لە چیای قەندیل لە عێراق ئەنجامدرا و
تانکەکانی تورکیا تا ۲۰ کیلۆمتر چوونە ناو خاکی عێراقەو.
گواپە حکومەتی هەریمی کورد لە عێراق (کە پەپوهندیی وزەیی

له گه ل ئه نقره ده پارێزیت) هاوکار بووه له گه ل سوپای تورکیا، ئه مهش خۆی ئاماژهیه بۆ دابه شبوونه ناوخۆیه کانی ناو کۆمه لگه ی نه ته وه ی کورد.

نه ته وه ی کورد گورزیکی دیکه ی به رکه وت کاتیک تورکیا له سا ئی ۱۷/۲۰۱۶ دا عه فرینی له باکوری سو ریا داگیرکرد. ئه مهش به رواله ت بۆ پیکه ینانی ناوچه یه کی پارێزه ر بوو له ئیوان داعش و سنووری تورکیا، به لام ئامانجی سه ره کی تورکیا رینگریکردن له وه بوو له وه به شه ی کوردستان نیمچه ئۆتۆنۆمی کوردی رۆژئاوا له سه ر سنووری تورکیا سه ره له نه دات. سوپای تورکیا ۲۹ کیلۆمه تر پێشه و ییان کرد بۆ ناو خاکی سو ریا و به شیوه یه کی کاریگه ر ئه و ناوچه یه ی کورد تیدا چالاک بوو، دوو به ش کرا. ئه م کاره زیاتر بۆ ئه وه بوو که کورده کانی سو ریا هه و ئی درێژکردنه وه ی "رۆژئاوا" بۆ ده ریای ناوه راست له ده ست بده ن و له و رێگه یه وه نه توانن رپه وه ی نو ئی دابینکردن مسۆگه ر بکه ن. هه روه ها له و یوه رێگای چوونه ناو زنجیره چیا ی نور که ده که و یته ناو خاکی تورکیا و په که که و یه په گه "YPG" ی کورد-سو ریا به کاریان ده هینا، پچرا. تورکه کان نزیکه ی سی سه د گوند. شه ش شارۆچکه و ژماره یه ک پێگه ی گرنگی ستراتیژیان له سو ریا داگیرکرد. ئه و ناوچانه ی که پێی ده وت ریت "Suriye'de Güvenli Bölge" (ناوچه ی پارێزه ری باکووری سو ریا) ئه و شو ئینانه ده گرت ته وه که سه ده یه ک پێشتر سه ربازه عوسمانیه کان چۆلیان کرد بوو. ئه م رۆ لیره ی تورکی ئه و دراوه یه که له م هه ریمه دا

به کاردیت، کارهبا به تۆری تورکییهوه به ستراوتهوه، بهرپرسیانی ناوخرۆی له لایه نهنقه رهوه داده مه زرینرین، زمانی تورکیش شانبه شانی زمانی عه ره بی له قوتابخانه کانداده خویندریت. له رووی یاساییهوه هیشتا ئه و ناوچه یه هی سوریا یه، به لام ئه گهر ئه سه د بیه ویت ئه و ناوچه یه بگریته وه، ده بی سوپایه کی به هیز ئاماده بکات.

که واته ئه مه شوینی نوپی کۆماری تورکیا یه: هیشتا له سه ر پردی وشکانی نیوان ئوروپا و ئاسیا، بو جاریکی دیکه له هه لکشاندایه و سه رقائی دامه زرانندی بنکه ی سوپای له ده ره وه ی ولاته که یه تی. په یوه ندی تورکیا له سه ده ی بیسته مدا له گه ل جیهان پچرا و ئیستا ده یه ویت په یوه ندی به رابردووی عوسمانی خۆیه وه بکاته وه – شانبه شانی هیزگری سوپای و بانگه وازی چه کداری، ئه م کۆماره به نیازه خه بات بو داهاتووی خۆی بکات.

له جیهانی نو ی و فره جه مسه ریدا، تورکیا خۆی وه ک یاریزانیکی گرنگ له نیو ئه و ئه کته ره زۆرانه دا ده بینیت که نه زمی دوای جه نگیان تیکشکاندووه و له ناویان بردووه. هیمایه کی به هیزی ئه و گۆرانکاریانه ورۆلی نوپی تورکیا کاتیک بوو که له ۱۲ ی ته مموزی ۲۰۲۰ ئه ردوغان یاسایه کی سالی ۱۹۳۴ ی ئه تاتورکی هه ئوه شانده وه و رایگه یاند که هاگی سۆفیا "Hagia Sophia" له ئه سته نبول چیتر مؤزه خانه نیه، به لکوه مزگه وتی موسولمانانه. هاگی سۆفیا له لایه ن

بیزه نینیه کانه وهک کلئسایه کی ئورتودوکس له نیوان سالانی ۵۳۲ بۆ ۵۳۷ دروستکراوه؛ دواي داگیرکردنی له لایه ن عوسمانیه کانه وه له سالی ۱۴۵۳، گوردرا بۆ مزگه وت و بووه مؤدیلینکی ته لارسازی له نیوان مزگه وته قوبه بیژوماره کانتری سه رانسهری جیهان. ئەتاتورک دهرفه تی پیشخستنی کۆماری تورکیای له ریگه ی دهسه لاتی نه رمه وه ناسی و به فه رمانی ئەنجومه نی وه زیران له سالی ۱۹۳۴، هاگیا سۆفیا ی وهک مؤزه خانه یه کی کراوه به رووی هه موو جیهان بۆ ئاهه ننگگیران به رابردوینکی ئایینی هاوبه ش ناساند. په یامیک بوو بۆ رۆژئاوا: "دهرگاگان کراوه ن بۆ هه مووان."

ئهردوغان وهک له پۆسته کانی له سۆشیا ل میدیادا ده رده که ویت، سوودینکی دیکه ده بینیت. ئەکا ونته ئینگلیزی و تورکیه کانی له تویتەر "Twitter" دا شتینکی گه لیک خۆ هه لکیشانه ده خه نه روو: مزگه وته که " کراوه ده بیت بۆ هه موو که سیک، جا بیانییه کان بن یان خه لکی ناوچه که، موسلمان بن یان غهیره موسلمان. هاگیا سۆفیا وهک میراتیکی مرقایه تی، به رده وام هه مووان له باوه ش ده گریت، به شیوه یه کی جددیترو ره سه نتر له پیشوو". به لأم به یاننامه عه ره بییه که ی مالپه ری سه روکایه تی تاراده یه ک جیاواز ده رکه وت: ئاماژه به وه ده دا که ئەو کاره ی حکومه تی تورکیا "پیشبینی یاخود پیشوازی له ئازا کردنی مزگه وتی ئەقسا" یه، که له سه ر چیا ی په رستگا له قودس له سه رووی دیواری رۆژئاوای جوله که کانه وه هه لکه وتوووه. بریاره که ی سه روک

کۆمار سهرهتایه کی نوڤیه بۆ موسلمانان له سهرانسهری جیهان و "باشترین وهلامه بۆ ههموو هیرشه نهفرهتییه کان بۆ سهر بهها و هیمای موسولمانان له ههموو ناوچه ئیسلامیه کان... به هاوکاری خوی گهوره بهی وهستان، بهی ماندویتی، بهلام به ئیراده و قوربانیدان و کۆلنه دان بهردهوام دهبین تا دهگهینه ئامانجه سهرهکییه کهمان". ئهردوغان له وتاره کهیدا بۆ راگه یاندنی بریاره کهی، چوار شهری گهورهی میژووی عهره بی-عوسمانی- تورکی به بیرهینایه وه: "زیندوو بوونه وهی هاگیا سوڤیا یادی خاله بهرزه کانی میژووی ئیمه یه له بهدر "Badr" وه [۶۲۴] تا مه نزیکی پرت "Manzikert" [۱۰۷۱]، له نیکوپولیس "Nikopolis" وه [۱۳۹۶] تا گالیپولی "Gallipoli" [۱۹۱۵].

کهواته، ئایا کاره که ته و او وه؟ ئایا تورکیا وه ک هاوبه شیکی ناتۆ، وه ک دیموکراسیه کی به نرخ و متمانه پیکراو و مؤدیرنی لیها تووه؟ بیست سالی خایاند تا توانی بناغه کانی دیموکراسیه کی پێشووی عیلمانی هه لوه شیئیتته وه و بیکات به سیسته میکی پاوانخواز له سهر مه یلی ئیسلامی. تورکیا بۆ چه سپاندنی ده سه لاتی خوی له ههموو ولاتیکی دیکه زیاتر رۆژنامه نووسانی زیندانی کردوو و بیه زه ییانه نارازی و دژبه رانی له زانکۆکان و ژبانی گشتی دوورخستوو ته وه. ریزه کانی سهره وهی هیزی چه کداری پی و ده سه لاتی دادوهری پر بوون له لایه نگرانی ئه و دامه زراوه نوڤیه.

گومانی تیدا نییه ئهردوغان و "AKP" بو ماوهیه کی زور جه ماوه ریکی زوریان له گه ل بوو، به لام به پی کات ناوبانگیان کال بوته وه. پشتیوانی کوردانی میانرهمیان له ده ستداوه. له شاره کاندانیگه رانی له دابه زینی ئازادییه مه ده نییه کان و به ئیسلامیکردنی کومار هه یه، ههر بویش حیزبی نوی سه ره له ده دن. تا وهرچه رخی هه زاره ی نوی چینی بازرگانی خوینده وار و لیبرال له ده وره به ری ده ریای مه پمه ره به سه ر ژیا نی سیاسی و کولتوو ریدا زال بوون. ته نیا کۆچی مرؤف له ناوچه کانی ئه نادؤل و پرووتیکردنی کونه په رستی ئایینی و کولتوو ری بو شاره گه وره کان، له گه ل په ره سه ندنی ژماره ی دانیشتوو ان له ئه نادؤل، "AKP" ی هینایه سه ر ده سه لات. به لام ئیستا له نه وه ی داها توودا کۆچه ره کان خوویان به ژیا نی شار گرتوو ه وه ئو یستی لیبرالتر ده گرنه به ر. شه ر بو دل و رۆحی نیشتمانی و رۆلوه رگرتن له جیهاندا هیشتا یه کلایی نه بوته وه.

له سیاسه تی ده ره وه شدا تورکیا تا دیت گۆشه گیرتر ده بیست و متمانه به خوی له ده ست ده دات. پی وایه وه ک به ردی بناغه ی لایه نی باشووری رۆژه لاتی ناتو، هه روه ها وه ک میوانداری بنکه ی ئاسمانی ئینجیرلیک "Incirlik"، بنکه ی ناتو له ئیزمیر و سیسته می ئاگادار کردنه وه ی پیشوه خته ی پاداری کوره چیک "Kürecik" له باشووری رۆژه لاتی ئه نادؤل خاوه نی کارتییکی بی ره کابه ره. به دلنیا ییه وه ره نگه ئه مه راسته، به لام ناتو بژارده ی دیکه شی هه یه، که پی باشه

به کاریان نه هیئت. له حاله تیکی نائاساییدا ده توانیت بنکه له یونان و رومانیا دابمه زرینیت، ئەمهش له دهستدانی بنکه کانی له سه ر ده ریای رهش و له ده ریای ئیجهی بۆ قهره بوو ده کاته وه. ههروهها ئەگه ر بتوانیت ئیماراتی یه کگرتووی عه ره بی رازی بکرت بنکه یه ک له وی بکرتیه وه، ئەوا ئەگه ر پپویست بیت ده توانیت شوینی بنکه ی ئینجیرلیکیش بگرتیه وه. تورکیا پپی وایه ده توانیت هه موو شتیک به ته نیا به رتیه ببات، به لام دراوسیکانی پی مه ترسی نین و دۆخه کان ده توانن به خیرایی بگۆردین. له م سالانه ی دواییدا له چوار له سنوره کانی ئەو ولاته دا مملانی روویداوه: له ئەرمینیا، ئازهریایجان، له عیراق و سووریا. ئێران هه میشه نه یار بووه، ههروهک چۆن رووسیا، سه ره رای ئەوه ی ده شوتری رومانسیهت له نیوان پوتین و ئەردوغاندا هه یه. رهنگه ئەوان زیاتر "دورمن" بن نه ک "دۆست". تورکیا هه ندیک سه رکه وتنی له سووریا و لیبیا به ده سه ته یناوه، به لام نه یارانی ئەم ولاتانه به زه حمهت له گه ل ئەو شته ی رووده ات هه لده سه نگیندرین ئەگه ر ئەنقهره له روانگی "نیشتمانیک شین"، هه ل سوکه وت له گه ل یونان ده ستپیکات، که قوبرس، فه ره نسا، میسر و رهنگه ته نانهت ئیماراتی یه کگرتووی عه ره بیش به م زووانه نه توانن خۆیانی لپی به دوور بگرن.

ئهمرو تورکیا له دوای کۆتایی هاتی شه ری سارد و دوای ۱۱ ی ئەیلولی ۲۰۰۱، که جیهان وه ک جهنگه لیک پی له

رکابه‌ره، تئیدا یه کیکه له شیره‌کان. ئامانجی خوږیټوکردنه له پهره‌پیدانی هیزه چه کداره‌کانی و پیشه‌سازیه‌کی چه کی بونیاتناوه که هیواداره بهم زووانه چه ک هه‌ناردی جیهان بکات. ئیستا تورکیا له سه‌دا حه‌فتا که ره‌سته‌ی هیزه چه کداره‌کانی له ناوڅودا به‌ره‌هم ده‌هینیت و له ریزبه‌ندی چوارده‌هه‌می هه‌نارده‌کارانی چه کدایه، هه‌رچه‌نده ده‌بیت بگوتری سفارشی گه‌لنیک کهم بو کپینی چه ک له هاوپه‌یمانانه‌کانی ناتو وه‌رده‌گریت. گه‌وره‌ترین پرۆزه‌ی ئیستایان فرۆکه‌ی جه‌نگی "TF-X" ه که فرۆکه‌یه‌کی شه‌رکه‌ری مؤدیرنه و به‌نیازه تا سالی ۲۰۳۰ جیگای "F-۱۶" بگریته‌وه. ره‌نگه زووتریش ته‌واو بیت، به‌لام دوا‌ی ئه‌وه‌ی تورکیا سیسته‌می به‌رگری مووشه‌کی "S-۴۰۰" ی رووسی کپی، ئه‌مریکا هه‌ردوو کۆمپانیای رۆلس رۆیس "Rolls-Royce" و سیسته‌می "BAE" ی رازی کرد که له پرۆزه‌که بکشینه‌وه. سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ش تورکیا تواناییه‌کانی فراوانتر ده‌کات و ئیستا له ناوڅودا تانک، زرپیوش، که‌شتی فرۆکه‌هه‌لگر، فرۆکه‌ی بیفرۆکه‌وان، تفه‌نگی ته‌ک تیر هاویژ، ژیرده‌ریای و فریگات "Fregatt" یاخود که‌شتی شه‌ریش دروست ده‌کات. بریاره یه‌که‌م که‌شتی فرۆکه‌هه‌لگر که هیله‌کۆپته‌ر و فرۆکه‌ی بیفرۆکه‌وان و فرۆکه‌ی نیشته‌وه له‌خوږگریت، له سالی ۲۰۲۱ دابمه‌زیندریت. تورکیا بنکه سه‌ریازییه‌کانی له قه‌ته‌ر و سوّمال ده‌پاریژیت. هه‌روه‌ها هیژی سه‌ریازی بو سو‌ریا و لیبیا بو ئۆپه‌راسیۆنه‌کانی ده‌ره‌وه‌ی ناتو ره‌وانه کردووه. له‌م

پوهه ئهردوغان سهرکهوتنی و سهرنجی هاوشپوهی پوتینی بهدهستهیناوه. تورکیا له زور بابهتدا دهنگی ههیه، له کیشهی کۆچهبریهوه تا دابینکردنی وزه و بازرگانی. کاتیک سهروک بایدن له ئەمریکا دهسته کاربوو، رایگه یاند که ئیداره کهی "به پشتبهستن به بههاکان" ههلسوکهوت دهکات، ئەمهش پیدهچیت بهو مانایه بیت که پیشبینی دهکات هاوپهیمانانی ناتۆ بههاکانی هاوبهشی ئەو بن. بۆ ماوهیهکی زور مهیلی پاونخوازانهی بۆ نمونه پهرهسهندن سهربازی تورکیا پشتگویی خرا، چونکه ریالپۆلیتیک یاخود سیاسهتی واقیعبینانه داوای دهکرد. تورکیا هاوپهیمانیکی زور بهنرخ بوو. بهلام ئەگه لایهنه پاونخوازهکانی سیاسهتهکانی ئهردوغان چتر بپهتتهوه، ئەوا بهم زوانه دهکریت قسهکانی بایدن بخرتته بهر تاقیکردنهوه.

ئهتاتورک دانی بهوهدا نا که ئیمپراتۆریهتی عوسمانی خۆی له رادهبهدهر درێژ و بهربلاو کردووتهوه. تورکیای ئاراستهی رۆژئاوا کرد و هینایه ناو سهدهی بیستهمهوه. تورکیای ئهردوغان ده سالی تهواوی خایاند تا به ههموو ئاراستهکاندا بروات؛ ئیستا دهستی کردووه به گرنگیدان به باشوور و رۆژهلات. بۆ ئیستا، رهنگه ئەوه ئەو رینگیه بیت که بهرهو پووی دهروات، بهلام هیشتا ههلبژاردن ههیه و دهکریت گۆرانکاری پووبدات؛ هیچ شتیک گهرهنتی نییه. لهوانهیه له داهاتوودا ئەنقهره پووبهرووی بهرخۆدان بپهتتهوه و له ههر حالهتیکدا دۆخی جوگرافیا رۆلێکی یهکلاکه رهوهی دهبیت له

دیاریکردنی ئهوهی تورکیا بهم ههولانهی تا چهند دهگاته ئهو ئاستهی ئارهزووی دهکات.

تهواو